

**ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ
ΠΟΛΥΤΕΧΝΙΚΗ ΣΧΟΛΗ**

**ΤΜΗΜΑ ΜΗΧΑΝΙΚΩΝ ΧΩΡΟΤΑΞΙΑΣ, ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΑΣ &
ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ**

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ ΜΕ ΘΕΜΑ:

**ΕΝΑΛΛΑΚΤΙΚΕΣ ΜΟΡΦΕΣ ΤΟΥΡΙΣΜΟΥ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ.
ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΤΟΥ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΟΥ ΤΟΥΡΙΣΜΟΥ.**

**ΦΟΙΤΗΤΗΣ:
ΒΟΥΡΔΑΝΟΣ ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ**

**ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ:
ΠΟΛΥΖΟΣ ΣΕΡΑΦΕΙΜ**

ΒΟΛΟΣ 2008

**ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ
ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ & ΚΕΝΤΡΟ ΠΛΗΡΟΦΟΡΗΣΗΣ
ΕΙΔΙΚΗ ΣΥΛΛΟΓΗ «ΓΚΡΙΖΑ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ»**

Αριθ. Εισ.: 7022/1
Ημερ. Εισ.: 20-03-2009
Δωρεά: Συγγραφέα
Ταξιθετικός Κωδικός: ΠΤ – ΜΧΠΠΑ
2008
ΒΟΥ

Περίληψη

Στη σύγχρονη εποχή παρατηρείται μεγάλη αύξηση ενδιαφέροντος για τον θρησκευτικό τουρισμό σε παγκόσμιο επίπεδο, κυρίως σε περιοχές όπου ο θρησκευτικός τουρισμός εκφράζει απόλυτα αυτήν την ειδική μορφή τουρισμού. Περιοχές τις οποίες προτιμούν περισσότερο οι τουρίστες (οι οποίοι επιλέγουν να κάνουν αμιγώς θρησκευτικό τουρισμό) είναι η Ιερουσαλήμ και το Βατικανό. Αυτές οι δυο περιοχές δέχονται ετησίως εκατομμύρια επισκέπτες, οι οποίοι επιθυμούν να ασπαστούν τους ιερούς χώρους και να προσκυνήσουν.

Τα μνημεία της ελληνικής ορθοδοξίας είναι αναπόσπαστο τμήμα της εθνικής μας κληρονομιάς και αποτελούν αξιόλογο πόλο έλξης επισκεπτών από όλο τον κόσμο αλλά και έλληνες επισκέπτες. Περιοχές όπως το Άγιον Όρος, τα Μετέωρα και διάφορες Μονές και εκκλησίες που βρίσκονται σε αρκετές περιοχές της πατρίδας μας, καθώς και τα νησιά όπως η Παναγιά της Τήνου, δέχονται κάθε χρόνο πολλούς επισκέπτες οι οποίοι επιθυμούν να προσκυνήσουν, να θαυμάσουν τα υπέροχα αυτά μνημεία, να προσευχηθούν ή να κάνουν κάποιο τάμα.

Η παρούσα εργασία επιδιώκει να μελετήσει την ανάπτυξη του θρησκευτικού τουρισμού και παράλληλα να καταγράψει την εκδήλωση και έκταση αυτού του φαινομένου όσον αφορά την Ελλάδα.

Ο θρησκευτικός τουρισμός είναι μια ειδική μορφή τουρισμού η οποία προωθείται τα τελευταία χρόνια στην Ελλάδα επειδή η συμβολή της στον τουριστικό τομέα είναι σημαντική.

Θα πρέπει εδώ να τονίσουμε ότι η χώρα μας έχει μεγάλο και σημαντικό θρησκευτικό πλούτο ο οποίος περιλαμβάνει: μοναστήρια, βυζαντινές και μεταβυζαντινές εκκλησίες, επιβλητικούς καθεδρικούς ναούς, ξωκλήσια καθώς και αξιόλογη εικονογράφηση με ψηφιδωτά, τοιχογραφίες και εικόνες. Γεγονός το οποίο σηματοδοτεί τις ισχυρές βάσεις που υπάρχουν για την προώθηση του θρησκευτικού τουρισμού.

Είναι πολύ σημαντικό το Υπουργείου Τουριστικής Ανάπτυξης να προωθήσει κατάλληλες στρατηγικές κατευθύνσεις (προγράμματα ανάπτυξης-διαφήμισης θρησκευτικού τουρισμού) για τη βελτίωση του τουριστικού μας προϊόντος με την αρωγή της εκκλησίας, της πολιτείας και των άλλων φορέων, ούτως ώστε να καθιερώσουμε την χώρα μας ως έναν από τους κορυφαίους τουριστικούς προορισμούς παγκοσμίως.

<u>Περιεχόμενα</u>	<u>Σελ.</u>
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	7
Κεφάλαιο 1.....	9
ΤΟΥΡΙΣΜΟΣ.....	9
1.1. ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΑΝΑΔΡΟΜΗ ΤΟΥΡΙΣΜΟΥ	9
1.2. ΟΡΙΣΜΟΣ ΤΟΥΡΙΣΜΟΥ.....	11
1.3 ΜΟΡΦΕΣ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΥ ΤΟΥΡΙΣΜΟΥ.....	12
1.4. ΟΡΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΜΟΡΦΕΣ ΕΝΑΛΛΑΚΤΙΚΟΥ ΤΟΥΡΙΣΜΟΥ	15
1.5.ΤΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟ ΤΟΥ ΤΟΥΡΙΣΜΟΥ	27
1.6. Η ΣΠΟΥΔΑΙΟΤΗΤΑ ΤΟΥ ΤΟΥΡΙΣΤΙΚΟΥ ΤΟΜΕΑ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ...	31
1.7. ΔΕΙΦΟΡΟΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΤΟΥ ΤΟΥΡΙΣΜΟΥ	35
1.8. ΜΑΖΙΚΟΣ ΚΑΙ ΕΝΑΛΛΑΚΤΙΚΟΣ ΤΟΥΡΙΣΜΟΣ	37
1.9 Η ΣΥΜΒΟΛΗ ΤΟΥ ΤΟΥΡΙΣΜΟΥ ΣΤΗ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ..	36
1.9.1 ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗ ΟΡΓΑΝΩΣΗ ΓΙΑ ΤΗ ΤΟΥΡΙΣΤΙΚΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ.....	38
1.9.2 Η ΤΟΥΡΙΣΤΙΚΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ.....	40
1.9.2.1 ΠΡΟΒΛΕΨΕΙΣ ΤΩΝ ΔΙΕΘΝΩΝ ΟΡΓΑΝΙΣΜΩΝ ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΤΟΥΡΙΣΜΟΥ.....	44
1.9.3 ΑΝΑΛΥΣΗ ΥΠΑΡΧΟΥΣΑΣ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ - ΑΝΑΛΥΣΗ SWOT.....	44
1.9.4 ΕΞΩΓΕΝΕΙΣ ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ ΠΟΥ ΕΠΗΡΕΑΖΟΥΝ ΤΟ ΤΟΥΡΙΣΜΟ...	49
1.10 ΔΕΙΦΟΡΟΣ ΤΟΥΡΙΣΤΙΚΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ.....	51
1.11 ΦΕΡΟΥΣΑ ΤΟΥΡΙΣΤΙΚΗ ΙΚΑΝΟΤΗΤΑ.....	52
Κεφάλαιο 2.....	56
ΕΝΑΛΛΑΚΤΙΚΕΣ ΜΟΡΦΕΣ ΤΟΥΡΙΣΜΟΥ	56
2.1. ΣΥΝΕΔΡΙΑΚΟΣ ΤΟΥΡΙΣΜΟΣ	56
2.1.2. Ο ΣΥΝΕΔΡΙΑΚΟΣ ΤΟΥΡΙΣΜΟΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ	58
2.2. ΑΣΤΙΚΟΣ ΤΟΥΡΙΣΜΟΣ.....	59
2.3. ΘΑΛΑΣΣΙΟΣ ΤΟΥΡΙΣΜΟΣ.....	63
2.4. ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΟΣ ΤΟΥΡΙΣΜΟΣ.....	65
2.4.1 Η ΜΕΤΑΒΑΛΛΟΜΕΝΗ ΦΥΣΗ ΚΑΙ Ο ΝΕΟΣ ΡΟΛΟΣ ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΟΥ ΤΟΥΡΙΣΜΟΥ.....	72
2.5 ΑΘΛΗΤΙΚΟΣ ΤΟΥΡΙΣΜΟΣ.....	73
2.6. ΙΑΜΑΤΙΚΟΣ, ΘΕΡΑΠΕΥΤΙΚΟΣ ΚΑΙ ΤΟΥΡΙΣΜΟΣ ΥΓΕΙΑΣ	77
2.7. ΤΟΥΡΙΣΜΟΣ ΦΥΣΗΣ.....	81
2.8 ΤΑ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΚΑΙ Ο ΑΝΑΠΤΥΞΙΑΚΟΣ ΡΟΛΟΣ ΤΩΝ ΕΝΑΛΛΑΚΤΙΚΩΝ ΜΟΡΦΩΝ ΤΟΥΡΙΣΜΟΥ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ.....	84
Κεφάλαιο 3.....	89
Ο ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΟΣ ΤΟΥΡΙΣΜΟΣ.....	89
3.1. Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΟΥ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΟΥ ΤΟΥΡΙΣΜΟΥ	89
3.2. ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΑΝΑΔΡΟΜΗ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΟΥ ΤΟΥΡΙΣΜΟΥ	91
3.3. ΑΙΤΙΑ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΟΥ ΤΟΥΡΙΣΜΟΥ	97
3.4. ΜΟΡΦΕΣ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΟΥ ΤΟΥΡΙΣΜΟΥ	97
3.5. ΟΡΓΑΝΩΤΙΚΕΣ ΜΟΡΦΕΣ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΟΥ ΤΟΥΡΙΣΜΟΥ	100
3.6. Η ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΗ ΕΚΦΡΑΣΗ ΩΣ ΛΟΓΟΣ ΜΕΤΑΚΙΝΗΣΗΣ.....	106
3.7 Η ΕΠΙΔΡΑΣΗ ΤΟΥ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΟΥ ΤΟΥΡΙΣΜΟΥ ΣΤΗΝ ΑΝΑΠΤΥΞΗ.....	108
3.8. ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΔΙΑΣΤΑΣΗ ΤΟΥ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΟΥ ΤΟΥΡΙΣΜΟΥ....	112
3.9. ΔΙΑΚΡΙΣΗ ΤΟΥΡΙΣΤΙΚΩΝ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΩΝ ΑΞΙΟΘΕΑΤΩΝ	116
3.10. Ο ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΟΣ ΤΟΥΡΙΣΜΟΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΚΑΙ ΣΕ ΑΛΛΕΣ ΧΩΡΕΣ.....	117
3.11. ΕΚΚΛΗΣΙΕΣ ΚΑΙ ΜΟΝΑΣΤΗΡΙΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ	121

3.12. ΤΑ ΠΙΟ ΓΝΩΣΤΑ ΠΑΓΚΟΣΜΙΩΣ ΠΡΟΣΚΥΝΗΤΙΚΑ ΚΕΝΤΡΑ.....	123
Κεφάλαιο 4.....	128
ΧΩΡΙΚΗ ΔΙΑΣΠΟΡΑ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΟΥ ΤΟΥΡΙΣΜΟΥ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΑΝΑ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ.....	128
4.1.ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ ΑΝΑΤΟΛΙΚΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ ΚΑΙ ΘΡΑΚΗΣ	130
4.2. ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ ΒΟΡΕΙΟΥ ΑΙΓΑΙΟΥ.....	132
4.3.ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ ΗΠΕΙΡΟΥ	135
4.4.ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ ΚΕΝΤΡΙΚΗΣ ΚΑΙ ΔΥΤΙΚΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ	140
4.5.ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ ΚΡΗΤΗΣ.....	143
4.6.ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ	147
4.7.ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ ΣΤΕΡΕΑΣ ΕΛΛΑΔΑΣ.....	153
4.8.ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ	155
Κεφάλαιο 5.....	166
ΔΙΑΦΟΡΟΠΟΙΗΣΗ ΤΩΝ ΠΡΟΣΚΥΝΗΜΑΤΙΚΩΝ ΤΟΠΩΝ ΚΑΙ ΑΝΑΛΥΣΗ ΤΟΥ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΟΥ ΤΟΥΡΙΣΜΟΥ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ.....	166
5.1 ΑΡΧΙΚΕΣ ΥΠΟΘΕΣΕΙΣ.....	166
Κεφάλαιο 6.....	199
ΠΡΟΤΑΣΗ.....	199
Κεφάλαιο 6.....	201
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ.....	203
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Α ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΚΟ ΥΛΙΚΟ.....	205
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	214
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 1.....	217

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΠΙΝΑΚΩΝ

ΠΙΝΑΚΑΣ 1.1 ΤΟΜΕΙΣ ΩΦΕΛΟΥΜΕΝΟΙ ΑΠΟ ΤΟ ΤΟΥΡΙΣΜΟ.....	43
ΠΙΝΑΚΑΣ 1.2 Η ΣΥΜΒΟΛΗ ΤΟΥ ΤΟΥΡΙΣΜΟΥ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ.....	44
ΠΙΝΑΚΑΣ 1.3 ΑΝΑΛΥΣΗ ΥΠΑΡΧΟΥΣΑΣ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΤΟΥΡΙΣΜΟΥ.....	46
ΠΙΝΑΚΑΣ 3.1 ΟΙ ΘΡΗΣΚΕΙΕΣ ΣΤΟ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟ ΧΑΡΤΗ.....	122
ΠΙΝΑΚΑΣ 3.2 ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΟΙ ΤΟΥΡΙΣΤΕΣ ΣΤΟ ΙΣΡΑΗΛ.....	124
ΠΙΝΑΚΑΣ 5.1 ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΑ ΜΝΗΜΕΙΑ ΑΝΑ ΝΟΜΟ.....	169
ΠΙΝΑΚΑΣ 5.2 ΣΥΝΟΛΟ ΠΡΟΣΚΥΝΗΜΑΤΩΝ ΑΝΑ ΝΟΜΟ.....	172
ΠΙΝΑΚΑΣ 5.3 ΕΠΙΣΚΕΨΙΜΟΤΗΤΑ.....	176
ΠΙΝΑΚΑΣ 5.4 ΕΠΙΣΚΕΨΙΜΟΤΗΤΑ = 1.....	179
ΠΙΝΑΚΑΣ 5.5 ΕΠΙΣΚΕΨΙΜΟΤΗΤΑ = 2.....	180
ΠΙΝΑΚΑΣ 5.6 ΕΠΙΣΚΕΨΙΜΟΤΗΤΑ = 3.....	182
ΠΙΝΑΚΑΣ 5.7 ΚΑΤΟΙΚΟΙ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΩΝ ΜΝΗΜΕΙΩΝ.....	184
ΠΙΝΑΚΑΣ 5.8 ΕΤΗ ΙΔΡΥΣΗΣ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΩΝ ΜΝΗΜΕΙΩΝ.....	188
ΠΙΝΑΚΑΣ 5.9 ΔΕΙΓΜΑ.....	194

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΧΑΡΤΩΝ

ΧΑΡΤΗΣ 4.1 ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ ΑΝΑΤΟΛΙΚΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ ΘΡΑΚΗΣ.....	130
ΧΑΡΤΗΣ 4.2 ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ ΒΟΡΕΙΟΥ ΑΙΓΑΙΟΥ.....	133
ΧΑΡΤΗΣ 4.3 ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ ΗΠΕΙΡΟΥ.....	138
ΧΑΡΤΗΣ 4.4 ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ ΚΕΝΤΡΙΚΗΣ ΚΑΙ ΔΥΤΙΚΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ...	142
ΧΑΡΤΗΣ 4.5 ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ ΚΡΗΤΗΣ.....	145
ΧΑΡΤΗΣ 4.6 ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ.....	151
ΧΑΡΤΗΣ 4.7 ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ ΣΤΕΡΕΑΣ ΕΛΛΑΔΑΣ.....	153

ΧΑΡΤΗΣ 4.8 ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ.....	164
ΧΑΡΤΗΣ 5.1 ΝΟΜΟΙ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ.....	168
ΧΑΡΤΗΣ 5.2 ΠΥΚΝΟΤΗΤΑ ΠΡΟΣΚΥΝΗΜΑΤΩΝ.....	175
ΧΑΡΤΗΣ 5.3 ΕΠΙΣΚΕΨΙΜΟΤΗΤΑ = 1.....	180
ΧΑΡΤΗΣ 5.4 ΕΠΙΣΚΕΨΙΜΟΤΗΤΑ = 2.....	182
ΧΑΡΤΗΣ 5.5 ΕΠΙΣΚΕΨΙΜΟΤΗΤΑ = 3.....	183
ΧΑΡΤΗΣ 5.6 ΚΑΤΟΙΚΟΙ.....	187
ΧΑΡΤΗΣ 5.7 ΑΙΩΝΑΣ ΙΔΡΥΣΗΣ ΑΠΟ 1Μ.Χ ΕΩΣ 10Μ.Χ.....	191
ΧΑΡΤΗΣ 5.8 ΑΙΩΝΑΣ ΙΔΡΥΣΗΣ ΑΠΟ 10Μ.Χ ΕΩΣ 13Μ.Χ.....	192
ΧΑΡΤΗΣ 5.9 ΑΙΩΝΑΣ ΙΔΡΥΣΗΣ ΑΠΟ 14Μ.Χ ΕΩΣ 16Μ.Χ.....	193
ΧΑΡΤΗΣ 5.10 ΑΙΩΝΑΣ ΙΔΡΥΣΗΣ ΑΠΟ 17Μ.Χ ΕΩΣ 19Μ.Χ.....	194

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΓΡΑΦΗΜΑΤΩΝ

ΓΡΑΦΗΜΑ 5.1 ΔΙΑΦΟΡΟΠΟΙΗΣΗ ΤΩΝ ΝΟΜΩΝ ΑΝΑΛΟΓΑ ΜΕ ΤΟΝ ΑΡΙΘΜΟ ΤΩΝ ΠΡΟΣΚΥΝΗΜΑΤΩΝ.....	174
ΓΡΑΦΗΜΑ 5.2 ΕΠΙΣΚΕΨΙΜΟΤΗΤΑ ΑΝΑΛΟΓΑ ΜΕ ΤΟΝ ΑΡΙΘΜΟ ΤΩΝ ΚΑΤΟΙΚΩΝ.....	188
ΓΡΑΦΗΜΑ 5.3 ΣΧΕΣΗ ΕΠΙΣΚΕΠΤΩΝ ΑΝΑΛΟΓΑ ΜΕ ΤΗΝ ΗΛΙΚΙΑ ΤΟΥ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΟΥ ΜΝΗΜΕΙΟΥ.....	196
ΓΡΑΦΗΜΑ 5.4 ΕΠΙΣΚΕΨΙΜΟΤΗΤΑ ΣΕ ΣΧΕΣΗ ΜΕ ΤΗΝ ΑΠΟΣΤΑΣΗ ΑΠΟ ΤΗΝ ΠΡΩΤΕΥΟΥΣΑ ΤΟΥ ΝΟΜΟΥ.....	198

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΑΡΚΤΙΚΟΛΕΞΩΝ

ΑΕΠ:	Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν
ΕΟΤ:	Ελληνικός Οργανισμός Τουρισμού
ΖΟΕ:	Ζώνη Οικιστικού Ελέγχου
ΗΠΑ:	Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής
ΕΠΑΝ:	Επιχειρησιακό Πρόγραμμα Ανταγωνιστικότητα
ΚΕΠΕ:	Κέντρο Προγραμματισμού και Οικονομικών Ερευνών
ΚΠΣ:	Κοινοτικό Πλαίσιο Στήριξης
ΜΜΕ:	Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης
ΝΠΔΔ:	Νομικό Πρόσωπο Δημοσίου Δικαίου
ΥΠΑΝ:	Υπουργείο Ανάπτυξης
ΥΠΕΧΩΔΕ:	Υπουργείο Περιβάλλοντος, Χωροταξίας και Δημοσίων Έργων
SWOT:	Strengths Weaknesses Opportunities Threats
UNESCO:	United <u>Nations Educational, Scientific and Cultural Organization</u>
WTO:	World Tourism Organisation
WTTC:	World Travel and Tourism Council

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Θα ήμουν αγνώμων αν δεν ανέφερα τις ευχαριστίες μου σε ανθρώπους που ουσιαστικά με βοήθησαν και χωρίς αυτούς σίγουρα δε θα ήμουν ικανός να ολοκληρώσω τη διπλωματική μου εργασία.

Καταρχήν θα ήθελα να ευχαριστήσω τον επιβλέποντα καθηγητή μου και Λέκτορα του τμήματος Μηχανικών Χωροταξίας, Πολεοδομίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας, κ. Πολύζο Σεραφείμ για τη βοήθεια του κατά την επιλογή του θέματος, την οργάνωση της δομής και τις κατευθυντήριες γραμμές όσον αφορά την εύρεση στοιχείων και βιβλιογραφίας.

Επιπλέον, ευχαριστώ θερμά το Σεβασμιότατο Μητροπολίτη Χαλκίδος Χρυσόστομο και τον Πατέρα Φιλόθεο για τις απαντήσεις τους στα ερωτηματολόγια, τις χρήσιμες πληροφορίες τους και την ουσιαστική συμβολή τους στην καταγραφή των στοιχείων τα οποία ήταν πολύτιμα για την εκπόνηση της διπλωματικής εργασίας.

Τέλος, χρωστάω το πιο μεγάλο ευχαριστώ στην οικογένειά μου, για τις συμβουλές, την οικονομική αλλά και την ψυχολογική στήριξη που μου παρέχουν εδώ και 23 χρόνια.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ο θρησκευτικός τουρισμός παρόλο που υπάρχει εδώ και αιώνες με τους πιστούς να εκδηλώνουν το ενδιαφέρον τους ταξιδεύοντας σε διάφορους θρησκευτικούς προορισμούς, ωστόσο δεν έχει καταφέρει ακόμα στις μέρες μας να αναπτυχθεί επαρκώς.

Ο θρησκευτικός τουρισμός σήμερα αποτελεί για τη χώρα μας έναν πολύ σημαντικό τουριστικό τομέα επειδή η Ελλάδα είναι γεμάτη από κειμηλιακούς θησαυρούς σε όλες τις περιοχές και τα νησιά, με αποτέλεσμα να θεωρείται η χώρα μας από πολλούς τουρίστες ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα.

Γενικά υποστηρίζεται ότι η ανάπτυξη του θρησκευτικού τουρισμού μπορεί να αλλάξει την υπάρχουσα κατάσταση του τουριστικού τομέα της χώρας μας, να επιφέρει την άνθηση, να προσφέρει σημαντικά πλεονεκτήματα στο σύνολο του Ελλαδικού χώρου, να επιμηκύνει την τουριστική περίοδο και να διαφοροποιήσει το τουριστικό προϊόν.

Η παρούσα εργασία μελετά τον θρησκευτικό τουρισμό σε όλες τις πτυχές του, εστιάζοντας το ενδιαφέρον στην Ελλάδα. Η μελέτη μας διακρίνεται σε 4 κεφάλαια.

Ειδικότερα:

- Στο πρώτο κεφάλαιο της μελέτης αναλύεται ο τουριστικός τομέας γενικά. Δίνεται ο ορισμός του τουρισμού, αναλύονται οι μορφές του εναλλακτικού τουρισμού, το κοινωνικό φαινόμενο του τουρισμού, η σπουδαιότητα του, τι ισχύει με την αειφόρο ανάπτυξη και ποιες οι αντιθέσεις του μαζικού και του εναλλακτικού τουρισμού.
- Στο δεύτερο κεφάλαιο γίνεται λόγος για τις εναλλακτικές μορφές τουρισμού. Αναλύονται οι πιο σημαντικές μορφές τουρισμού με βάση το χωροταξικό πλαίσιο για τον τουρισμό. Οι μορφές που αναλύθηκαν είναι ο συνεδριακός, ο αστικός, ο θαλάσσιος, ο πολιτιστικός, ο αθλητικός, ο ιαματικός και ο φυσιολατρικός τουρισμός.
- Στο τρίτο κεφάλαιο αναλύονται οι πτυχές του θρησκευτικού τουρισμού. Αρχικά δίνεται ο ορισμός αυτού, παρουσιάζεται μια ιστορική αναδρομή του, τα αίτια του, οι μορφές του, η οικονομική του διάσταση. Εν συνεχεία παρουσιάζεται

ο θρησκευτικός τουρισμός στην Ελλάδα και σε άλλες χώρες και παρουσιάζονται τα σημαντικότερα θρησκευτικά μνημεία της χώρας μας αλλά και τα σημαντικότερα προσκυνητικά κέντρα παγκοσμίως.

- Στο τέταρτο κεφάλαιο παρουσιάζουμε τα θρησκευτικά μνημεία της Ελλάδος ανά περιφέρεια. Αναλύονται οι περιφέρειες Ανατολικής Μακεδονίας και Θράκης, Βορείου Αιγαίου, Ηπείρου, Κεντρικής και Δυτικής Μακεδονίας, Κρήτης, Πελοποννήσου, Στερεάς Ελλάδας και Θεσσαλίας. Στο τέλος του κεφάλαιου παρουσιάζουμε ορισμένα μέτρα που λαμβάνονται από το κράτος για την προώθηση του θρησκευτικού τουρισμού.

Κεφάλαιο 1

ΤΟΥΡΙΣΜΟΣ

1.1. ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΑΝΑΔΡΟΜΗ ΤΟΥΡΙΣΜΟΥ

Από αρχαιοτάτων χρόνων οι άνθρωποι έπρεπε συνεχώς να μετακινούνται. Η νομαδική ζωή αποτελούσε την πρώτη κοινωνική έκφραση-οργάνωση της ανθρώπινης δραστηριότητας. Οι πρώτες μετακινήσεις από τόπο σε τόπο πραγματοποιούνταν μαζικά, δηλαδή είτε ολόκληρη οικογένεια είτε μεμονωμένα.

Οι μετακινήσεις αυτές γίνονταν από ανάγκη, δηλαδή για να μπορέσουν οι άνθρωποι να συλλέξουν την τροφή τους και να βρουν πιο ασφαλή καταφύγια σε μέρη με ευνοϊκότερες κλιματολογικές συνθήκες. Παράλληλα υπήρχαν κι άλλοι λόγοι που οδηγούσαν στην μετακίνηση, όπως οι διωγμοί από τις ισχυρότερες φυλές, καταστροφές από κάποια γεωλογικά φαινόμενα π.χ. σεισμοί, πλημμύρες κ.λ.π.

Από τη στιγμή που ο άνθρωπος ασχολήθηκε με την γεωργία και την κτηνοτροφία, άρχισε να αποκτάει και μόνιμη κατοικία. Η γεωργία έφερε κοντά τον άνθρωπο με τη γη. Στην πορεία ο άνθρωπος άρχισε να φτιάχνει τα πρώτα εργαλεία για να διευκολύνεται στην καλλιέργεια και αργότερα άρχισαν να αναπτύσσονται νέες τεχνικές. Με την ανάπτυξη της βιοτεχνίας η παραγωγή των αγαθών μοιράστηκε σε ένα βαθμό και η παραγωγική δραστηριότητα των ατόμων και των οικογενειών άρχισε να υπερβαίνει (σε ποσότητα και είδη) προϊόντων τις ανάγκες τους, οπότε άρχισε να δημιουργείται η ανάγκη της ανταλλαγής των προϊόντων -επειδή υπήρχε πλεόνασμα- με προϊόντα άλλων παραγωγικών μονάδων. Με βάση την ανάγκη για ανταλλαγή, άρχισε να εμφανίζεται το επάγγελμα του εμπόρου. Για τη διαδικασία ανταλλαγής προϊόντων προέκυψε η ανάγκη να μετακινηθεί ο έμπορος για να μπορέσει να βρει νέα προϊόντα και να ανταλλάξει τα υπάρχοντα. Με αυτόν τον τρόπο δημιουργήθηκε η ανάγκη της μετακίνησης.

Το επάγγελμα του εμπόρου υπάρχει και σήμερα με την ίδια δυναμική. Ο έμπορος είναι ο άνθρωπος που παίρνει τα παραγόμενα προϊόντα από έναν τόπο και τα μεταφέρει (για ανταλλαγή) σε έναν άλλο. Στα παλαιότερα χρόνια η διακίνηση των εμπορευμάτων τα οποία προορίζονταν για ανταλλαγή, πραγματοποιούνταν

από τους ιδίους τους εμπόρους οι οποίοι ταξίδευαν μέσω ξηράς ή θαλάσσης, ανάλογα βέβαια με τα μεταφορικά μέσα τα οποία υπήρχαν και τους εξυπηρετούσαν περισσότερο, προκειμένου να πραγματοποιήσουν τις εμπορικές τους δραστηριότητες.

Αυτές ήταν οι πρώτες μετακινήσεις των ανθρώπων. Υπήρχαν ωστόσο μετακινήσεις οι οποίες είχαν καθαρά μεταναστευτικό χαρακτήρα αλλά και μετακινήσεις οι οποίες (όπως προαναφέραμε) πραγματοποιούνταν από εμπόρους με σκοπό την ανταλλαγή προϊόντων σε άλλες περιοχές και φυσικά την απόκτηση κέρδους. Οι τελευταίες είχαν καθαρά εμπορικό χαρακτήρα.

Επίσης υπήρχαν και άλλοι λόγοι μετακίνησης οι οποίοι με την πάροδο των χρόνων απέκτησαν άλλη μορφή, αιτία και χαρακτήρα. Ωστόσο οι πιο πολλές μετακινήσεις που πραγματοποιήθηκαν είχαν ως βασικό σκοπό την αναζήτηση κέρδους. Οι πρώτες μετακινήσεις των ανθρώπων πραγματοποιούνταν πεζή και ήταν αρκετά επίπονες και δύσκολες γιατί διάβαιναν κακοσχηματισμένα και αδιάβατα μέρη. Η συχνή αυτή διάβαση των πεζών από το ίδιο μέρος άρχισε να δημιουργεί μια υποτυπώδη μορφή δρόμων αλλά παρόλα αυτά οι δρόμοι παρέμεναν δύσβατοι, επειδή είχαν πάντα σκόνη, πέτρες και λάσπη.

Από τη στιγμή που εξημερωθήκαν τα αλόγα, τα μουλάρια και τα γαϊδούρια, δημιουργήθηκε το ζώο-υποζύγιο, το οποίο χρησιμοποιούνταν για τη μεταφορά φορτίων και ανθρώπων, οπότε θεωρήθηκε σαν το ιδεώδες και πολυτελέστατο μεταφορικό μέσο εκείνης της εποχής. Αργότερα που ανακαλύφθηκε ο τροχός, χρησιμοποιήθηκαν και για την έλξη οχημάτων.

Αυτά τα οχήματα παρόλο που εξυπηρετούσαν τις βασικές καθημερινές ανάγκες των ανθρώπων, ωστόσο δεν ήταν καθόλου ευχάριστα μεταφορικά μέσα. Είναι αυτονόητο να πούμε ότι τα οχήματα της αρχαίας εποχής δεν έχουν καμία σχέση με τα σημερινά οχήματα, τα οποία είναι εξυπηρετικά, γρήγορα, ασφαλή κ.λ.π. Έτσι στα παλιά χρόνια υπήρχε καθυστέρηση στη μετακίνηση και η έλλειψη ασφαλείας κατά την διαδρομή, έκαναν ακόμα περισσότερο μη προσιτό το ταξίδι, εκείνα τα χρόνια.

Οι πιο φημισμένοι στην οδοποιία εκείνη την εποχή θεωρούνταν οι Ρωμαίοι, επειδή έδωσαν μεγάλη προσοχή στην τελειοποίηση των μεταφορικών μέσων από την άποψη της ασφαλείας και των ανέσεων.

Οι Ρωμαίοι μελέτησαν και κατασκεύασαν θαυμάσιες οδικές αρτηρίες για την καλύτερη και ασφαλή μετακίνηση των μεταφορικών μέσων. Ωστόσο και αρχαίοι Έλληνες αλλά και οι Φοίνικες είναι γνωστοί σαν εξαιρετοί θαλασσοπόροι της εποχής τους. Αυτές οι μετακινήσεις όμως δεν έχουν καμιά σχέση με αυτό που λεμέ σήμερα τουρισμό¹

1.2. ΟΡΙΣΜΟΣ ΤΟΥΡΙΣΜΟΥ

Για να δοθεί ο ορθός ορισμός του ορισμού θα πρέπει απαραίτητως να συνδυαστεί με κάποια βασικά χαρακτηριστικά τα οποία τον καθορίζουν και είναι τα εξής: τα οικονομικά, κοινωνικά, πολιτιστικά και περιβαλλοντικά χαρακτηριστικά.

Στη σύγχρονη εποχή ο τουρισμός έχει εξελιχθεί σε μαζικό, με αποτέλεσμα να εμφανίζεται με διαφορετική μορφή από ότι παλαιότερα. Μετά τη λήξη του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου ο τουρισμός μετατράπηκε από προνόμιο των λίγων πλουσίων περιηγητών, σε δικαίωμα των εργαζομένων και πήρε μαζική και ομαδική μορφή.

Παράλληλα εκτός από εσωτερικός έγινε και εξωτερικός τουρισμός, δηλαδή πραγματοποιείται σε όλο τον κόσμο. Πιο συγκεκριμένα, η μετακίνηση ανθρώπων στο εσωτερικό (τουριστικούς προορισμούς) διαφόρων χωρών είναι προσωρινού και βραχυχρόνιου χαρακτήρα. Σε αυτό το γεγονός έπαιξε ρόλο η ανάπτυξη της τεχνολογίας όσον αφορά στα μεταφορικά μέσα, καθώς και η βελτίωση των συνθηκών απασχόλησης και αμοιβής των εργαζομένων, οι κοινωνικές παροχές και η ανάπτυξη των τουριστικών επιχειρήσεων.

Το μεγάλο ενδιαφέρον που έδειξαν οι άνθρωποι στον τουρισμό, οδήγησε σταδιακά πολλές χώρες στο να εφαρμόσουν μέτρα και προγράμματα για να προωθήσουν τον τουρισμό τους. Κάθε χώρα αξιοποίησε τις φυσικές ομορφιές

---

¹ Σφακιανάκης, Κ., Μ., 2000, «Εναλλακτικές Μορφές Τουρισμού», εκδόσεις ΕΛΛΗΝ, Αθήνα

και τα αξιοθέατά της με το να δημιουργήσει έργα τουριστικής υποδομής, βελτίωση του περιβάλλοντος και ενίσχυση των τοπικών προϊόντων προκειμένου να δημιουργήσει θετικές βάσεις για την οικονομική ανάπτυξη.

Ο τουρισμός είναι αποτέλεσμα μεμονωμένης ή ομαδικής μετακίνησης ανθρώπων σε διάφορους τουριστικούς προορισμούς και η διαμονή τους σε αυτούς επί τουλάχιστον ένα 24ωρο με σκοπό την ικανοποίηση των τουριστικών τους αναγκών.

Ωστόσο ο παραπάνω χαρακτηρισμός δεν είναι απόλυτος για να προσδιορίσει τον τρόπο που δραστηριοποιείται ένας τουρίστας (χρόνος και λόγος διαμονής και μετακίνησης). Παραδείγματος χάριν, όσοι επιλέγουν να μετακινηθούν για επαγγελματικούς λόγους δεν χαρακτηρίζονται ως τουρίστες.

Ένας άλλος ορισμός αναφέρει ότι: *«τουρίστας είναι το άτομο που πραγματοποιεί μια μετακίνηση, για διαφορετικές αιτίες και συνήθως χρησιμοποιεί το χρόνο τηςσχόλης του για τις ανάγκες της ανάπαυσης και ψυχαγωγίας του»*.

Ένας ακόμη ορισμός του τουρισμού αναφέρει ότι ο τουρισμός περιλαμβάνει τις δραστηριότητες τις οποίες εκτελεί κάποιος με σκοπό την προσωρινή μετακίνησή του από έναν τόπο (ή περιοχή) σε άλλον, ο οποίος είναι διαφορετικός από το μόνιμο μέρος κατοικίας και εργασίας του.

Ο Παγκόσμιος Οργανισμός Τουρισμού ορίζει ότι: *«ο τουρισμός περιλαμβάνει όλες εκείνες τις δραστηριότητες των ανθρώπων που ταξιδεύουν και διαμένουν σε περιοχές διαφορετικές από το μέρος που διέμεναν ως τότε, όχι περισσότερο από ένα συνεχόμενο χρόνο για διασκέδαση, δουλειές ή για άλλους σκοπούς»²*.

Σύμφωνα με τους διάφορους ορισμούς που δώσαμε βγαίνει το συμπέρασμα ότι τα βασικά στοιχεία-χαρακτηριστικά της ερμηνείας του τουρισμού είναι δυο: το κίνητρο και η μετακίνηση. Οι διεθνείς οργανισμοί θέλοντας να διασαφηνίσουν

---

² Τσάρτας, Π., 2000, «Τουριστική ανάπτυξη : Πολυεπιστημονικές προσεγγίσεις», Εξάντας, Αθήνα.

την έννοια «τουρίστας» τον ορίζουν ως το σκοπό του ταξιδιού, δηλαδή το κίνητρο του τουρίστα, και τη διάρκεια παραμονής – μετακίνησης.

Η εξάπλωση του τουρισμού στην πορεία των ετών έχει προσδώσει σε αυτόν άλλα χαρακτηριστικά και μορφές με αποτέλεσμα οι παράγοντες που τον διαμορφώνουν και τον επηρεάζουν να είναι δύσκολο να ερμηνευτούν απόλυτα.

Στις μέρες μας για τον τουρισμό μπορεί να δοθεί και η εξής ερμηνεία: η προσωρινή-σύντομη μετακίνηση των ανθρώπων από τον τόπο διαμονής τους σε έναν άλλο τόπο (άλλο μέρος) με στόχο-επιθυμία την ικανοποίηση των τουριστικών τους αναγκών όπως είναι η ξεκούραση και η αναψυχή, καθώς και η οργανωμένη προσπάθεια για την έλξη, υποδοχή και άριστη εξυπηρέτηση των τουριστών.

Για να μπορέσει να οριστεί μια μετακίνηση ως τουριστική δραστηριότητα, θα πρέπει να υπάρχει η μετάβαση των ανθρώπων από ένα μέρος σε ένα άλλο (ή από έναν τόπο σε έναν άλλον), στην ίδια ή διαφορετική χώρα, για αναψυχή, ψυχαγωγία, λόγους υγείας ή άλλους λόγους, και η μετακίνηση αυτή δεν θα πρέπει να είναι προσωρινή. Επίσης να μην έχει επαγγελματικό χαρακτήρα το ταξίδι και η διάρκεια της παραμονής.

Ο τουρισμός είναι πολύ ανεπτυγμένος τα τελευταία χρόνια. Ωστόσο ακόμη αποτελεί ένα είδος πολυτελείας επειδή ο τουρισμός για πολλούς ανθρώπους στις αναπτυγμένες χώρες εκφράζει «τρόπο ζωής».

Υπάρχουν πολλοί λόγοι οι οποίοι ασκούν επίδραση στην απόφαση και μετακίνηση των τουριστών. Οι λόγοι αυτοί έχουν σχέση με την απόκτηση του ελεύθερου χρόνου των εργαζομένων, την αύξηση του εισοδήματός τους, την εξέλιξη των μέσων μεταφοράς, τις ποικίλες και δελεαστικές προσφορές των τουριστικών πακέτων και φυσικά τις προσωπικές προτιμήσεις των τουριστών.

Όταν μιλάμε για τουριστικά πακέτα εννοούμε μια ολική ποσότητα υπηρεσιών οι οποίες προσφέρονται στον τουρίστα σε προνομιακές τιμές. Αυτού του είδους οι υπηρεσίες είναι τα αεροπορικά εισιτήρια, η διαμονή, η διατροφή, οι μετακινήσεις και οι ξεναγήσεις.

Εδώ θα πρέπει να αναφερθεί ότι ο τουρισμός προσφέρει πολλά πλεονεκτήματα στην κοινωνία και ιδιαίτερα στην οικονομία κάθε χώρας. Το γεγονός αυτό ωθεί τις χώρες να εφαρμόσουν στρατηγικές και μέτρα ούτως ώστε να ισχυροποιηθεί η οικονομία στον τουριστικό κλάδο και παράλληλα ο τουρισμός να προστατευθεί από διάφορα προβλήματα που μπορεί να προκύψουν.

Ως βασικός σκοπός αυτών των μέτρων είναι να αυξηθούν τα θετικά αποτελέσματα που μπορεί να προσφέρει ο τουρισμός, όπως είναι η ενίσχυση της απασχόλησης καθώς και η ελαχιστοποίηση των αρνητικών επιδράσεων όπως για παράδειγμα οι επιβαρύνσεις στο περιβάλλον³.

1.3 ΜΟΡΦΕΣ ΤΟΥ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΥ ΤΟΥΡΙΣΜΟΥ

Οι τέσσερις σημαντικότερες τουριστικές περιοχές του κόσμου είναι (Δέφνερ, 2002):

- Η Ευρώπη που αποτελεί τόσο το διεθνές επίκεντρο της προέλευσης του τουρισμού όσο και την κυριότερη περιοχή προορισμού,
- η Βόρεια Αμερική που αποτελεί εξίσου σημαντική περιοχή από την πλευρά του όγκου της τουριστικής κίνησης, και οι γενικές μορφές της τουριστικής της ανάπτυξης παρουσιάζουν ομοιότητες με αυτές της Ευρώπης,
- ο Ειρηνικός και η Αυστραλασία που αποτελεί την περιοχή που αναπτύσσεται με τον ταχύτερο ρυθμό,
- οι περιφερειακές περιοχές του κόσμου (Νότια Ασία, Αφρική Νότια της Σαχάρας, Κεντρική και Νότια Αμερική). Οι περιοχές αυτές είναι περιφερειακές με την έννοια της οικονομικής σχέσης με τον ανεπτυγμένο κόσμο και των τουριστικών δεσμών με τις σημαντικότερες δυτικές περιοχές προέλευσης.

---

³ Ηγουμενάκης Ν.Γ., Κραβαρίτης Κ.Ν., & Λύτρας Π.Ν., 2000. “Εισαγωγή στον τουρισμό”, Interbooks, Αθήνα

Οι περιοχές που παρουσιάζουν έντονες συγκεντρώσεις ελκυστικών τουριστικών πόρων (ιδανικά κλίματα και παραλίες, εξέχοντες ιστορικοί και πολιτιστικοί πόροι σε ελκυστικά τοπία συγκεντρωμένα γύρω από τις προστατευμένες θάλασσες) είναι δύο (Δέφνερ, 2002):

1. Η λεκάνη της Μεσογείου που βρίσκεται ακριβώς στα νότια της κύριας περιοχής προέλευσης των Ευρωπαίων τουριστών και
2. ο Κόλπος του Μεξικού / η Καραϊβική Θάλασσα που βρίσκεται επίσης στα νότια των πληθυσμιακών συγκεντρώσεων από τις οποίες προέρχονται οι περισσότεροι Βορειοαμερικανοί τουρίστες.

1.4. ΟΡΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΜΟΡΦΕΣ ΕΝΑΛΛΑΚΤΙΚΟΥ ΤΟΥΡΙΣΜΟΥ

Ο τουρισμός είναι μια πολύμορφη, πολυδιάστατη ανθρώπινη δραστηριότητα η οποία περιλαμβάνει πολλούς παράγοντες, οι οποίοι συνδέονται με το οικονομικό, φυσικό, κοινωνικό, πολιτιστικό και ανθρωπογενές περιβάλλον. Παράλληλα αυτά τα χαρακτηριστικά ρυθμίζουν και επηρεάζουν αποφασιστικά την μορφή του τουρισμού που επικρατεί κάθε φορά.

Ο ορισμός του παραδοσιακού τουρισμού είναι η ανθρώπινη δραστηριότητα κατά την οποία οι άνθρωποι μετακινούνται προσωρινά και διαμένουν για μικρό χρονικό διάστημα σε τόπους διαφορετικούς εκείνων στους οποίους ζουν και εργάζονται κανονικά, για λόγους ανάπαυσης, ψυχαγωγίας, περιήγησης, εξερεύνησης, άσκησης, θεραπείας, επίσκεψης φίλων και συγγενών, θρησκείας, επαγγέλματος, μόρφωσης και συμμετοχής σε διάφορες εκδηλώσεις, αν και εφόσον οι λόγοι αυτοί δεν έχουν χρηματικό ή άλλο υλικό κίνητρο και η δραστηριότητα αυτή συνεπάγεται δαπάνη και εκδηλώνεται κατά τη διάρκεια των διακοπών.

Στον ορισμό που δόθηκε συγκαταλέγονται τα παρακάτω στοιχεία ή παράγοντες προσδιορισμού:

- ι) Οι άνθρωποι οι όποιοι κάνουν τουρισμό ονομάζονται τουρίστες.
- ii) Η μετακίνησή τους (το τουριστικό ταξίδι).
- iii) Η διαμονή και διατροφή τους (το τουριστικό κατάλυμα).
- iv) Ο χρόνος εκδήλωσης της τουριστικής τους δραστηριότητας (εποχή διακοπών).
- v) Ο τουριστικός προορισμός τους.
- vi) Ο λόγος για τον οποίο κάνουν τουρισμό (ο σκοπός του τουριστικού ταξιδιού).
- vii) Η δαπάνη της τουριστικής τους δραστηριότητας (τουριστική δαπάνη).

Σύμφωνα με τα στοιχεία που αναφέραμε προσδιορίζουμε τις μορφές εναλλακτικού τουρισμού. Οι εναλλακτικές αυτές μορφές τουρισμού γενικά είναι ο θρησκευτικός τουρισμός, ο αγροτουρισμός, ο γαστρονομικός τουρισμός, ο πολιτιστικός τουρισμός, ο οικοτουρισμός, ο φυσιολατρικός και περιπατητικός τουρισμός, ο ορειβατικός τουρισμός, ο χειμερινός τουρισμός, ο θαλάσσιος τουρισμός, ο αθλητικός τουρισμός, ο εκπαιδευτικός τουρισμός, ο συνεδριακός τουρισμός, ο τουρισμός υγείας κ.λπ.

Ωστόσο θα πρέπει να διευκρινίσουμε ότι στην πραγματικότητα κατά τη διάρκεια του τουριστικού ταξιδιού, καμία μορφή τουρισμού δεν είναι αμιγής. Ανάμεσα στην μια ή την άλλη μορφή τουρισμού δεν υπάρχει ξεκάθαρος διαχωρισμός. Δηλαδή, η μια μορφή εναλλακτικού τουρισμού δεν αναιρεί μια άλλη μορφή εναλλακτικού τουρισμού. Παράδειγμα: Ο τουρίστας που κάνει παράκτιο τουρισμό μπορεί συγχρόνως να έχει και πολιτιστικές, περιπατητικές, περιηγητικές και άλλες τουριστικές δραστηριότητες.

ι) Μορφές τουρισμού προσδιοριζόμενες από τον παράγοντα «Τουρίστες»

Ο κάθε άνθρωπος -εν δυνάμει τουρίστας- είναι μια οντότητα ξεχωριστή. Πρόκειται δηλαδή για διαφορετική προσωπικότητα με ιδιαίτερα ψυχικά και πνευματικά χαρακτηριστικά καθώς και διαφορετικό τρόπο συμπεριφοράς. Επιπλέον, ο κάθε άνθρωπος-τουρίστας έχει τα δικά του δημογραφικά, φυλετικά και ψυχογραφικά στοιχεία τα οποία τον συνοδεύουν σε όλη του τη ζωή, καθώς και τα δικά του κίνητρα, συμπλέγματα και τα δικά του βιώματα. Μέσα από την επιρροή αυτών των προσωπικών στοιχείων διαμορφώνεται η τουριστική συμπεριφορά του κάθε τουρίστα, ο οποίος αξιολογεί και επιλέγει ή δέχεται και

ακολουθεί τις τουριστικές εκδηλώσεις μιας κάποιας μορφής τουρισμού, όταν αποφασίζει να κάνει διακοπές.

Επομένως, όταν δοθεί βάση όλων αυτών των προαναφερθέντων χαρακτηριστικών που διαμορφώνουν την προσωπικότητα των τουριστών καθώς και κάποια ακόμη, όπως είναι το φύλο, η ηλικία και η ψυχική και σωματική υγεία, τότε η τουριστική δραστηριότητα που εκδηλώνεται από τουρίστες με τα ίδια χαρακτηριστικά, είναι μια διαδικασία η οποία επαναλαμβάνεται μια φορά το χρόνο (τουλάχιστον) και μπορεί να πάρει τη μορφή του τουρισμού της 3ης ηλικίας, του τουρισμού νέων και κατ' επέκταση του μαθητικού και σπουδαστικού τουρισμού, του τουρισμού γυναικών, του τουρισμού ανδρών και του τουρισμού ατόμων με ειδικές σωματικές ανάγκες.

Η κάθε μορφή τουρισμού εξαρτάται και συνδέεται και από άλλους παράγοντες, όπως για παράδειγμα ο τουρισμός υγείας. Δηλαδή, η κάθε μορφή τουρισμού ενδέχεται να αποτελεί μέρος μιας ευρύτερης μορφής τουρισμού (π.χ. ο τουρισμός για άτομα με ειδικές ανάγκες) ο οποίος αποτελεί μέρος της ίδιας κατηγορίας ή εναλλακτικά όπως αποκαλείται σήμερα το πρόγραμμα κοινωνικού τουρισμού: «*Τουρισμός για όλους*», το οποίο δικαιούνται και μπορούν να απολαύσουν οι μόνιμοι υπάλληλοι και συνταξιούχοι του Δημόσιου Τομέα και των Ν.Π.Δ.Δ. ή ταξιδιώτες με ανάγκες πρόσβασης (3^η ηλικία, Α.Μ.Ε.Α., άτομα που απασχολούνται μέσω του Ο.Α.Ε.Δ. κλπ).

Αν ληφθούν υπόψη τα κοινωνικά / φυλετικά χαρακτηριστικά, η θρησκεία είναι το βασικό γνώρισμα του θρησκευτικού τουρισμού, η οικογενειακή κατάσταση είναι το βασικό γνώρισμα του οικογενειακού τουρισμού και του τουρισμού αγάμων, ενώ τα ψυχογραφικά στοιχεία των τουριστών επηρεάζουν και τους λόγους για τους οποίους οι άνθρωποι κάνουν τουρισμό και τις μορφές του τουρισμού που προτιμούν.

Είναι βασικό να προσθέσουμε ότι το σύνολο των πελατών-καταναλωτών-τουριστών, αποτελεί το τουριστικό πελατολόγιο και επομένως διέπει την τουριστική αγορά. Σύμφωνα με τις αρχές του τουριστικού μάρκετινγκ, η τμηματοποίηση της αγοράς βασίζεται στα προαναφερόμενα προσωπικά χαρακτηριστικά των τουριστών.

ii) Μορφές τουρισμού προσδιοριζόμενες από τον παράγοντα «τουριστική μετακίνηση»

Ο όρος τουρισμός συνδέεται άμεσα με την διαδικασία του ταξιδιού. Δηλαδή σημαίνει τη μετακίνηση από ένα μέρος με σκοπό τη μετάβαση σε ένα άλλο. Συνεπώς, το σπουδαιότερο χαρακτηριστικό του τουρισμού είναι η μετακίνηση, δηλαδή η διαδικασία και ο τρόπος με τον οποίο ο κάθε τουρίστας επιλέγει να ταξιδέψει από τον τόπο προορισμού του σε έναν τουριστικό προορισμό. Ο τρόπος που επιλέγει να ταξιδέψει ο κάθε τουρίστας προσδιορίζεται από το είδος των μεταφορικών μέσων που θα διαλέξει να χρησιμοποιήσει, από το είδος οργάνωσης που θα εφαρμόσει και από το μέγεθος της μετακινούμενης τουριστικής ομάδας. Ως προς το είδος των μεταφορικών μέσων ο τουρισμός μπορεί να διακριθεί σε οδικό, θαλάσσιο, σιδηροδρομικό, αεροπορικό, ποτάμιο και μικτό τουρισμό.

Ως προς τη φύση της οργάνωσης της τουριστικής μετακίνησης ο τουρισμός μπορεί να διακριθεί σε τουρισμό ο οποίος είναι προετοιμασμένος συστηματικά ή σε τουρισμό ο οποίος πραγματοποιείται ξαφνικά χωρίς πρόγραμμα και προετοιμασία. Συνήθως την οργάνωση της μετακίνησης την προσφέρουν οι οργανωτές ταξιδιών και τα ταξιδιωτικά γραφεία, μέσα στα πλαίσια οργάνωσης ολόκληρου του τουριστικού πακέτου, περίπτωση που αποτελεί τον κανόνα του μαζικού τουρισμού σε μορφή πακέτων διακοπών.

Οι οργανωμένες μετακινήσεις γκρουπ τουριστών πραγματοποιούνται με πτήσεις charters για τις μεγάλες αποστάσεις ή με ενοικιαζόμενα τουριστικά λεωφορεία-πούλμαν για τις μικρές αποστάσεις, χωρίς να αποκλείεται η μετακίνηση οργανωμένων ομάδων ατόμων και με αλλά μέσα μεταφοράς. Η μη οργανωμένη μετακίνηση αναφέρεται στην περίπτωση που μόνος του ο τουρίστας ή η ομάδα τουριστών επιλέγει τον τρόπο μετακίνησής τους τοπικά και χρονικά. Ως προς το μέγεθος της μετακινούμενης ομάδας ο τουρισμός μπορεί να διακριθεί σε ατομικό, οικογενειακό και ομαδικό.

iii) Μορφές τουρισμού προσδιοριζόμενες από τον παράγοντα «Διαμονή»

Ο παράγοντας «διαμονή» όσον αφορά τον τουρισμό συνδέεται άρρηκτα με 3 βασικά στοιχεία τα οποία είναι τα εξής: α) ο χρόνος διαμονής, β) το είδος καταλύματος, γ) το κόστος της διαμονής. Η χρονική διάρκεια διαμονής των τουριστών (στο μέρος το οποίο αποφασίζουν να περάσουν τις διακοπές τους) είναι τόση όση σχεδόν είναι και η διάρκεια των διακοπών τους, αφού η χρονική διάρκεια της τουριστικής μετακίνησης μπορεί να είναι από 1 ώρα ή μερικές ώρες και σπάνια δυο ημέρες.

Όπως είναι γνωστό οι διακοπές από άποψη διάρκειας κατατάσσονται σε 3 κύριες κατηγορίες :

- α)** Στις κύριες διακοπές (main holidays) που διαρκούν 15-30 ημέρες.
- β)** Στις δεύτερες διακοπές (second holidays) που διαρκούν 5-15 ημέρες.
- γ)** Στις μικρές διακοπές (short holidays) που διαρκούν 1-4 ημέρες και περιλαμβάνουν τα διάφορα εορταστικά «τριήμερα» και «τετράημερα», γνωστά σαν μεγάλα Σαββατοκύριακα (long Weekends).

Όσον αφορά τη διαμονή των τουριστών, πραγματοποιείται στα τουριστικά καταλύματα που περιλαμβάνουν: ξενοδοχεία, παραδοσιακά ξενοδοχεία, αρχοντικά, κάμπινγκ, ενοικιαζόμενα δωμάτια, studios, διαμερίσματα, πανσιόν, βίλλες, μοτέλ, bungalows, πανδοχεία, ξενώνες, ανταλλασόμενα σπίτια πλωτά καταλύματα, οικοτροφεία, τροχόσπιτα, σκηνές και σπίτια φίλων ή συγγενών και διακρίνονται στα κύρια ή ξενοδοχειακά καταλύματα και στα συμπληρωματικά τουριστικά καταλύματα που περιλαμβάνουν τα υπόλοιπα.

Τα τουριστικά καταλύματα γενικά υπάρχουν παντού: σε χωριά, σε κατασκηνώσεις, σε χώρους οι οποίοι είναι γνωστοί με το όνομα τουριστικά θέρετρα, σε πόλεις, περιοχές, πάρκα, κατασκηνώσεις, κέντρα διακοπών κ.λπ. Η κατασκευή των ξενοδοχειακών καταλυμάτων ελέγχεται στη χώρα μας από τον ΕΟΤ και γίνεται βάσει προκαθορισμένων προδιαγραφών και σύμφωνα με ορισμένα πρότυπα. Ανάλογα με τις προδιαγραφές και τα ακολουθούμενα πρότυπα τα τουριστικά καταλύματα εντάσσονται σε κατηγορίες γνωστές παλαιότερα σαν κατηγορίες πολυτελείας Α, Β, Γ, Δ, Ε και σήμερα σαν κατηγορίες 1, 2, 3, 4 και 5 αστέρων. Ένας φτωχός τουρίστας δεν ξοδεύει τίποτα όταν κοιμάται μέσα ή έξω από τον υπνόσακό του κάτω από τον έναστρο ουρανό μιας θερμής χώρας.

Ανάλογα με την οικονομική κατάσταση του κάθε τουρίστα, μπορεί να απολαύσει περισσότερα προνόμια κατά τη διάρκεια των διακοπών του. Παράδειγμα, ένας τουρίστας ο οποίος είναι πλούσιος, μπορεί εύκολα να πληρώσει μέχρι και 3.000.000δρχ. την ημέρα για να ενοικιάσει ένα πολυτελές γιοτ για τον ίδιο και τους φίλους του. Γενικά όμως οι τιμές των τουριστικών καταλυμάτων καθορίζονται από τους εθνικούς τουριστικούς φορείς ανάλογα με την κατηγορία του καταλύματος, την εποχή του έτους και την ακολουθούμενη τουριστική πολιτική.

Η διατροφή των τουριστών πραγματοποιείται τις περισσότερες φορές στα εστιατόρια των καταλυμάτων. Στα τουριστικά πακέτα περιλαμβάνονται η διαμονή και η διατροφή, δηλαδή αποτελούν ενιαίο τουριστικό πακέτο σε μια τιμή. Αυτό αποτελεί και κανόνα στον οργανωμένο τουρισμό. Σε όλες τις μορφές του τουρισμού οι παράγοντες διαμονή και μετακίνηση αποτελούν το βασικό χαρακτηριστικό προσδιορισμού τους.

Για παράδειγμα, στον επιλεκτικό τουρισμό και στον κοσμοπολίτικο, οι τουρίστες διαμένουν σε πολυτελή ή υπερπολυτελή καταλύματα (lux) όπου οι τιμές τους είναι ιδιαίτερα ακριβή. Αντίθετα, στον λαϊκό τουρισμό οι τουρίστες διαμένουν σε φθηνά καταλύματα. Στον επαγγελματικό τουρισμό οι τουρίστες διαμένουν σε ακριβά καταλύματα επειδή υπάρχουν χορηγοί και διοργανωτές του επαγγελματικού τουρισμού που πληρώνουν αυτά τα ξενοδοχεία. Στον μαζικό τουρισμό με πακέτα διακοπών οι τουρίστες διαμένουν συνήθως σε ακριβά ξενοδοχεία-καταλύματα με σχετικά χαμηλή τιμή την οποία εξασφαλίζουν οι tour operators όταν διαπραγματεύονται με τα ξενοδοχεία επειδή διακινούν πάνω από το 90% των τουριστών στα ξενοδοχεία⁴.

iv) Μορφές τουρισμού προσδιοριζόμενες από τον παράγοντα «εποχή διακοπών»

---

⁴ Gartner W, 1996, "Τουριστική Ανάπτυξη: Αρχές, Διαδικασίες και Πολιτικές". Εκδόσεις Έλλην, Αθήνα

Η εποχή που αποφασίζει κάποιος να κάνει διακοπές, δηλαδή ποια χρονική στιγμή εκδηλώνεται αυτή η τουριστική δραστηριότητα, οι λόγοι για τους οποίους παίρνεται αυτή η απόφαση σε ορισμένη εποχή του έτους, καθώς και τα διάφορα προβλήματα που προκαλεί τοπικά και χρονικά η πραγματοποίηση μεγάλου αριθμού τουριστικών ταξιδιών, αποτελούν το φαινόμενο της τουριστικής εποχικότητας που συνήθως επιδρά δυσμενώς στη λειτουργία ολόκληρου του τουριστικού συστήματος και στην ποιότητα των προσφερόμενων τουριστικών υπηρεσιών.

Όταν λέμε τουριστική εποχικότητα εννοούμε την τουριστική δραστηριότητα η οποία πραγματοποιείται σε συγκεκριμένες εποχές του έτους. Κυρίως εκφράζει τον μεγάλο αριθμό ταξιδιών που εκτελούνται με σκοπό τις διακοπές, κατά την «τουριστική εποχή» που είναι η θερινή περίοδος, δηλαδή (κυρίως) οι μήνες Ιούλιος και Αύγουστος για το Βόρειο Ημισφαίριο και οι μήνες Ιανουάριος και Φεβρουάριος για το Νότιο Ημισφαίριο.

Η τουριστική εποχικότητα λέγεται και «τουριστική περίοδος» η οποία είναι:

- i)** Η περίοδος «αιχμής» (peak season) που περιλαμβάνει τους μήνες Ιούλιο και Αύγουστο για το Βόρειο Ημισφαίριο και τους μήνες Ιανουάριο και Φεβρουάριο για το Νότιο.
- ii)** Η «ενδιάμεση» περίοδος (shoulder season) που περιλαμβάνει τους μήνες Μάιο, Ιούνιο, Σεπτέμβριο και Οκτώβριο για το Βόρειο Ημισφαίριο και τους μήνες Νοέμβριο, Δεκέμβριο, Μάρτιο και Απρίλιο για το Νότιο.
- iii)** Η «νεκρή» περίοδος που περιλαμβάνει τους μήνες Νοέμβριο, Δεκέμβριο, Ιανουάριο, Φεβρουάριο, Μάρτιο και Απρίλιο για το Βόρειο Ημισφαίριο και τους μήνες Μάιο, Ιούνιο, Ιούλιο, Αύγουστο, Σεπτέμβριο και Οκτώβριο για το Νότιο Ημισφαίριο.

Γενικά θα λέγαμε ότι η εποχή των διακοπών καθορίζει τα χαρακτηριστικά των μορφών τουρισμού. Οι εναλλακτικές μορφές τουρισμού έχουν έντονο εποχικό χαρακτήρα και πολλές από αυτές υπάρχουν γιατί τις ευνοούν οι καιρικές συνθήκες που έχει η κάθε εποχή του ηλιακού μας έτους. Πιο συγκεκριμένα: ο θερινός τουρισμός, ο παραθεριστικός τουρισμός και ο παράκτιος τουρισμός υπάρχουν γιατί υπάρχει θέρος. Ο χειμερινός τουρισμός, ο τουρισμός παραχείμασης, ο χιονοδρομικός τουρισμός και ο τουρισμός χειμερινών σπορ

υπάρχουν γιατί υπάρχει χειμώνας και χιόνι. Ο θαλάσσιος τουρισμός γίνεται κυρίως κατά τη διάρκεια του θέρους γιατί τότε οι θάλασσες είναι πιο ήσυχες.

Ο αγροτουρισμός αναπτύσσεται περισσότερο την Άνοιξη και το Θέρος γιατί τότε γίνονται οι περισσότερες γεωργικές εργασίες. Ο περιπατητικός, ο οικολογικός και ο φυσιογνωστικός αναπτύσσονται το Θέρος, την Άνοιξη και το Φθινόπωρο για να αποφεύγεται ο χιονοσκεπασμένος χειμώνας. Ο μαζικός τουρισμός, όπως ήδη αναφέρθηκε, εκδηλώνεται το θέρος.

Υπάρχουν κι άλλες μορφές τουρισμού που ενώ μπορούν να αναπτυχθούν σε όλες τις εποχές του έτους -όπως ο επαγγελματικός, ο αθλητικός, ο τουρισμός πόλεων, ο τουρισμός υγείας και ο πολιτιστικός τουρισμός- συνήθως εκδηλώνονται το καλοκαίρι γιατί αυτό είναι πρακτικά πιο εξυπηρετικό. Ο μοναδικός τουρισμός ο οποίος δεν ακολουθεί τις εποχές του έτους είναι ο θρησκευτικός τουρισμός, γιατί εκείνος διέπεται και ακολουθεί το εορτολόγιο της κάθε θρησκείας και ο τουρισμός επιστροφής στις ρίζες που συνδυάζεται με το θρησκευτικό ή γίνεται περιστασιακά.

Θα πρέπει εδώ να διασαφηνιστεί το γεγονός ότι ο τουρισμός όλων των εποχών δεν είναι ακριβώς μορφή τουρισμού αλλά βασική κατευθυντήρια γραμμή που διατυπώνεται και εξαγγέλλεται από τα πρότυπα τουριστικής ανάπτυξης. Σύμφωνα με τα προαναφερόμενα, οι διάφορες μορφές τουρισμού θα πρέπει να εκδηλώνονται -εκείνες δηλαδή που φυσικά μπορούν να εκφραστούν σε όλες τις εποχές του χρόνου- μπορούν επίσης και στη νεκρή και στην ενδιάμεση τουριστική περίοδο, για «ελάφρυνση» της περιόδου αιχμής από το υπερβολικό τουριστικό βάρος.

ν) Μορφές τουρισμού προσδιοριζόμενες από τον παράγοντα «τουριστικός προορισμός»

Είναι απόλυτα κατανοητό να ισχυριστεί κάποιος ότι οι περισσότερες εναλλακτικές μορφές τουρισμού πήραν το όνομά τους από την ιδιότητα της φύσης τους. Έτσι, η θάλασσα φιλοξενεί το θαλάσσιο τουρισμό, οι ακτές τον παράκτιο, οι λίμνες τον παραλίμνιο, οι ποταμοί τον παραποτάμιο, τα όρη τον ορεινό, τα χιονοσκεπασμένα όρη τον χιονοδρομικό και τον τουρισμό χειμερινών σπορ, οι αγροί τον αγροτουρισμό, η ύπαιθρος τον τουρισμό υπαίθρου, η φύση το

φυσιογνωστικό και το φυλιολατρικό, το φυσικό περιβάλλον τον περιβαλλοντικό ή οικοτουρισμό, οι ιαματικές πηγές τον ιαματικό, ο τόπος των θρησκευτικών μνημείων και των εκκλησιών το θρησκευτικό, τα συνεδριακά και εκθεσιακά κέντρα, το συνεδριακό και τον τουρισμό εκθέσεων αντίστοιχα, τα πολιτιστικά κέντρα τον πολιτιστικό, τα αθλητικά κέντρα τον αθλητικό, τα κοσμοπολίτικα κέντρα τον κοσμοπολίτικο, οι πόλεις τον τουρισμό πόλεων, οι μεγάλες αγορές τον τουρισμό αγορών, οι τόποι με ξεχωριστή πανίδα και χλωρίδα τον τουρισμό παρατήρησης πουλιών και άλλων ζώων και τον τουρισμό μελέτης της χλωρίδας κ.λπ.

Τουριστικός προορισμός χαρακτηρίζεται ένα μέρος, ένας τόπος όπου δέχεται και φιλοξενεί τουρίστες κατά τη διάρκεια των διακοπών τους. Για να μπορέσει ο τόπος (ή το μέρος) να θεωρηθεί κατάλληλος ώστε να καλύψει τις ανάγκες των τουριστών, θα πρέπει να διαθέτει ορισμένα χαρακτηριστικά ή στοιχεία έλξης και ικανοποίησής τους, τα ονομαζόμενα τουριστικά θέλγητρα. Αυτά τα χαρακτηριστικά περιλαμβάνουν: την πολιτική/οικονομική κατάσταση, τις κλιματολογικές συνθήκες, το φυσικό περιβάλλον, το φυσικό τοπίο, την ιστορία και τον πολιτισμό του προορισμού, τους ανθρώπους, τα ήθη και έθιμα κ.λπ., αλλά προπαντός τα απαραίτητα ανθρωπογενή τουριστικά στοιχεία και κυρίως την κατάλληλη τουριστική υποδομή στην ευρεία της έννοια, δηλαδή υποδομή που να εξυπηρετεί ολόκληρο το τουριστικό κύκλωμα.

Οι τουριστικοί προορισμοί κατατάσσονται σε διάφορες κατηγορίες επειδή έχουν τα δικά τους ιδιαίτερα χαρακτηριστικά και θέλγητρα και τα στοιχεία αυτά αποτελούν ισχυρισμός οι οποίοι έχουν καταγραφεί από την ελληνική και ξένη βιβλιογραφία. Αυτή η κατηγοριοποίηση δίνει βάση στο κριτήριο της γεωγραφικής ταυτότητας των τουριστικών προορισμών. Έτσι διακρίνουμε τους τουριστικούς προορισμούς που βρίσκονται σε παράκτιες περιοχές, σε ορεινές περιοχές, σε αστικές περιοχές, σε πολιτιστικές περιοχές και στις φυσικές περιοχές που προστατεύονται άμεσα ή έμμεσα.

Κάτι ακόμη που πρέπει να τονιστεί είναι πως οι τουριστικοί προορισμοί παράγουν τουριστικά προϊόντα τα οποία δεν μεταφέρονται ούτε μπορούν να αποθηκευτούν αλλά καταναλώνονται εκείνη τη στιγμή και για να τα γευτούν οι τουρίστες πρέπει να μεταβούν στους τουριστικούς προορισμούς. Αυτά τα προϊόντα αποτελούν το

τοπικό φαγητό και γλυκό που προσδιορίζει ξεχωριστά τον κάθε τόπο-προορισμό και οι οποίοι τόποι, όταν παύσουν να τα παράγουν παύουν και να είναι τουριστικοί προορισμοί. Στην πράξη έχει αποδειχθεί ότι ένας τουριστικός προορισμός συνήθως χάνει την τουριστική του παραγωγικότητα από την άναρχη και απρογραμματίστη τουριστική ανάπτυξη, από τη συγκέντρωση, χρονικά και τοπικά, υπερβολικού τουριστικού βάρους, από την περιβαλλοντική του αλλοίωση και από την υπερεκμετάλλευσή του.

Για να αποφευχθεί αυτός ο σοβαρός κίνδυνος να χάσουν οι τουριστικοί προορισμοί το κύρος και την αναγνωρισμένη προσωπική τους αξία, έχει εφαρμοστεί τα τελευταία χρόνια το δόγμα του αειφόρου τουρισμού που αντιπροσωπεύει την αειφορική τουριστική ανάπτυξη, ανάπτυξη που εξασφαλίζει την ικανότητα του τουριστικού προορισμού να συνεχίσει να παράγει τα προϊόντα από τα οποία και χαρακτηρίστηκε σαν τουρισμός.

vi) Μορφές τουρισμού προσδιοριζόμενες από τον παράγοντα «λόγος (σκοπός) τουριστικού ταξιδιού»

Οι λόγοι για τους οποίους οι άνθρωποι αποφασίζουν να κάνουν τουρισμό έχουν ήδη αναφερθεί στον ορισμό του τουρισμού, αλλά υπάρχουν και άλλοι λόγοι που στην πλειονότητά τους ταξινομούνται και συνδυάζονται με τις εναλλακτικές μορφές τουρισμού που προσδιορίζουν, όπως: Εκπαιδευτικός, Αθλητικός, Θεραπευτικός, τουρισμός υγείας, Θρησκευτικός, Συνεδριακός, Τουρισμός κινήτρων, Αστικός, Χειμερινός, Κυνηγετικός, Τουρισμός υπαίθρου, αγροτουρισμός, οικοτουρισμός, θαλάσσιος τουρισμός κ.α.⁵

vii) Μορφές τουρισμού προσδιοριζόμενες από τον παράγοντα «τουριστική δαπάνη»

Για το κάθε τουριστικό αγαθό και την υπηρεσία που προσφέρεται, υπάρχει κάποια ανταλλακτική αξία την οποία πρέπει να πληρώσει ο τουρίστας-καταναλωτής. Το άθροισμα των τιμών όλων των αγαθών και υπηρεσιών που καταναλώνει ένας τουρίστας κατά τη διάρκεια των διακοπών του, ονομάζεται

---

⁵ Gartner W, 1996, "Τουριστική Ανάπτυξη: Αρχές, Διαδικασίες και Πολιτικές". Εκδόσεις Έλλην, Αθήνα

τουριστική δαπάνη ή δαπάνη τουριστικού ταξιδιού. Αυτή η δαπάνη έχει μεγάλο εύρος και εξαρτάται από το είδος του τουρισμού, τη διάρκεια των διακοπών, την οικονομική δυνατότητα που έχει ο τουρίστας-καταναλωτής και από την καταναλωτική συμπεριφορά του.

Με βάση την χρηματική αξία που έχει η κάθε μορφή τουρισμού μπορούν να χαρακτηριστούν ως ακριβές ή φθηνές. Το ίδιο συμβαίνει και με τους τουρίστες, οι οποίοι ομαδοποιούνται σε πλούσιους και φτωχούς. Πρέπει όμως να γίνει σαφές ότι το ύψος της τουριστικής δαπάνης δεν αποτελεί αυτό καθεαυτό κριτήριο προσδιορισμού μιας εναλλακτικής μορφής τουρισμού, γιατί συνήθως προσδιορίζεται και από άλλα κριτήρια. Είναι θα λέγαμε ένα χαρακτηριστικό της τουριστικής αγοράς που έχει ομοιότητες σε όλες τις μορφές τουρισμού.

Στην ουσία, υψηλού κόστους μορφές τουρισμού θεωρούνται ο επιλεκτικός τουρισμός, ο κοσμοπολίτικος, ο διηπειρωτικός, ο διημισφαιρικός, ο θαλάσσιος, ο χιονοδρομικός στα κοσμοπολίτικα χιονοδρομικά κέντρα, ο τουρισμός σαφάρι και ο ατομικός τουρισμός, γιατί κατά τεκμήριο τα τουριστικά προϊόντα και υπηρεσίες αυτών των τουριστικών μορφών παρέχονται σε πολύ ή υπερβολικά υψηλή τιμή. Αντίθετα, χαμηλού κόστους μορφές τουρισμού θεωρούνται ο λαϊκός τουρισμός, ο τουρισμός camping, ο αγροτουρισμός, ο τουρισμός κατά τη διάρκεια της νεκρής τουριστικής περιόδου, ο τουρισμός του σακιδίου και ο μαζικός οργανωμένος τουρισμός λόγω των χαμηλών τιμών που επιτυγχάνουν οι tour operators.

Ο συνεδριακός τουρισμός και ο τουρισμός κινήτρων έχουν αναπτυχθεί τα τελευταία χρόνια και όσοι τους δέχονται δεν επιβαρύνονται την τουριστική δαπάνη. Ωστόσο αυτές οι μορφές τουρισμού υπάγονται στην κατηγορία του υψηλού κόστους μορφών τουρισμού. Ο τουρισμός νεόνυμφων γενικά έχει υψηλό κόστος ωστόσο πολλές φορές προσφέρεται και αυτός ως δώρο στους νεόνυμφους. Ο τουρισμός φιλοξενίας και ο τουρισμός με ανταλλαγή σπιτιών είναι φθηνές μορφές τουρισμού, αλλά και στις περιπτώσεις αυτές η τουριστική δαπάνη ανταποδίδεται.

Είναι σημαντικό να αναφερθεί ότι για όλες τις μορφές τουρισμού υπάρχουν και ακριβά και φθηνά προϊόντα και υπηρεσίες. Ωστόσο το κόστος για κάθε

τουριστικό προϊόν εξαρτάται από την οικονομική κατάσταση του κάθε τουρίστα-καταναλωτή, από την αξία που δίδει στο χρήμα και από την καταναλωτική του συμπεριφορά. Παρόλο που στον οργανωμένο τουρισμό τα τουριστικά πακέτα έχουν προκαθορισμένη τιμή, ωστόσο οι τουρίστες έχουν τη δυνατότητα να ξοδέψουν όσα χρήματα θέλουν στις τοπικές αγορές.

Παράλληλα, το κόστος για κάθε τουριστικό προϊόν δεν εξαρτάται μονάχα από την οικονομική δυνατότητα του τουρίστα. Υπάρχουν φτωχοί τουρίστες που ακολουθούν την αρχή: *«φτωχός στο σπίτι σου, βασιλιάς στο ταξίδι σου»*, κι έτσι ξοδεύουν αρκετά χρήματα αλλά υπάρχουν και πλούσιοι τουρίστες, οι οποίοι ξοδεύουν λιγότερα χρήματα είτε γιατί είναι φιλάργυροι είτε δε θέλουν να δείχνουν το πλούτο τους είτε γιατί θέλουν να παραστήσουν τον φτωχό.

Ένα ακόμη σημείο που πρέπει να αναφερθεί είναι ότι σήμερα ο τουρισμός αποτελεί δικαίωμα όλων (πλούσιων και φτωχών) και όχι προνόμιο των ολίγων όπως ήταν μέχρι και τα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια. Αποτελεί κοινωνικό αγαθό το οποίο πρέπει να απολαμβάνουν και οι φτωχοί που δεν είναι οικονομικά ευκατάστατοι, επομένως δεν μπορούν να μεταβούν στους τουριστικούς προορισμούς για να απολαύσουν διακοπές.

Εφόσον η πολιτεία εφαρμόζει μέτρα για να ικανοποιεί τις πρωτογενείς ανάγκες και τις ανάγκες ασφάλειας των πολιτών της οφείλει με τα ίδια κοινωνικά προγράμματα να ικανοποιεί και τις τουριστικές ανάγκες τους. Για τον λόγο αυτό ο κοινωνικός τουρισμός αλλά και ο τουρισμός ατόμων με ειδικές ανάγκες χρηματοδοτούνται και ενθαρρύνονται από διάφορους δημόσιους φορείς, και επιπλέον υποστηρίζονται και από την Ευρωπαϊκή Ένωση⁶.

---

⁶ Gartner W, 1996, "Τουριστική Ανάπτυξη: Αρχές, Διαδικασίες και Πολιτικές". Εκδόσεις Έλλην, Αθήνα

1.5.ΤΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟ ΤΟΥ ΤΟΥΡΙΣΜΟΥ

Ο τουρισμός με τη σημερινή μορφή και ανάπτυξή του αποτελεί κοινωνικό φαινόμενο. Ο σύγχρονος άνθρωπος έχει εντάξει στις βασικές του ανάγκες και την πρόσκαιρη μετακίνησή του από την μόνιμη κατοικία του σε άλλα μέρη-τόπους εντός και εκτός της χώρας του.

Η σύγχρονη βιομηχανοποιημένη εποχή στις πόλεις έχει κουράσει σωματικά και ψυχικά τους ανθρώπους, με αποτέλεσμα να αναζητούν να βρουν προσωρινή ηρεμία και ξεκούραση. Σήμερα τα περισσότερα υλικά αγαθά είναι εύκολο να αποκτηθούν και βρίσκονται σε αφθονία, ωστόσο αυτό οδηγεί πολλούς ανθρώπους να αναζητήσουν μια εσπευσμένη απομάκρυνση η οποία ικανοποιείται με το τουριστικό ταξίδι. Επίσης, ο άνθρωπος που ζει στην ύπαιθρο προσελκύεται έντονα από τη ζωή στις μεγαλουπόλεις και με την μετακίνησή του σε αυτές ζητά να χαρεί ό,τι χαιρόνται και οι άλλοι άνθρωποι που ζουν στις πόλεις.

Κατά τη διαδικασία ανάλυσης του τουριστικού φαινομένου, ερευνητές εφάρμοσαν κάποιος παραλληλισμός μεταξύ της αύξησης της τουριστικής κίνησης και της οικονομικής κατάστασης. Έτσι παρατηρήθηκε ότι η αύξηση της τουριστικής κίνησης υπήρχε μετά τον Β' παγκόσμιο πόλεμο υπήρξε διπλάσια από την αύξηση του κοινωνικού εισοδήματος. Η διαπίστωση αυτή δεν επαλήθευσε την υπόθεση που έγινε αρχικά ότι η τάση του ανθρώπου για το τουριστικό ταξίδι είναι ανάλογη με τα εισοδήματά του.

Βέβαια η αύξηση του κατά κεφαλήν εισοδήματος έπαιξε το ρόλο της στην τουριστική κίνηση. Έτσι μπορούμε να πούμε ότι στις πρώτες ανάγκες του ανθρώπου μετά την τροφή, κατοικία, ενδυμασία, και μόρφωση προστίθεται και η ψυχαγωγία.

Κατά την ιεράρχηση αυτών των τουριστικών αναγκών, η ψυχαγωγία δεν είναι απαραίτητο να βρίσκεται τελευταία. Ανάλογα με την ψυχοσύνθεση και τις περιστάσεις των ατόμων, είναι δυνατόν η ανάγκη της μετακινήσεως να ικανοποιείται με τον αντίστοιχο περιορισμό της ικανοποίησεως των άλλων βασικών αναγκών όταν το ατομικό εισόδημα που διατίθεται δεν επαρκεί.

Κάποιες φορές η ανάγκη του ανθρώπου για μετακίνηση μπορεί να υπάρχει σε τέτοιο βαθμό ώστε ο άνθρωπος να υποβάλλει στον εαυτό του ακόμα και θυσίες προκειμένου να ικανοποιήσει την ανάγκη αυτή. Το γεγονός αυτό φανερώνει πόσο αληθινή είναι αυτή η παρατήρηση, αφού πολλά άτομα κινούνται ουσιαστικά χωρίς οικονομικού πόρους και στερούνται και τα πιο στοιχειώδη μέσα άνεσης προκειμένου να μετακινηθούν από την χώρα τους.

Ένα ακόμη σημαντικό γεγονός είναι ότι πάρα πολλοί τουρίστες αυτής της κατηγορίας προσπαθούν να αναζητήσουν χρηματικούς πόρους στην χώρα που στην χώρα που επισκέπτονται, μέσω της προσφοράς της εργασίας τους.

Ως αποτέλεσμα των προαναφερθέντων στη σημερινή εποχή να βλέπουμε να τεκμηριώνεται η ορθότητα της σπατάλης χρημάτων για οικογένειες ή μεμονωμένα άτομα, με περιορισμένους οικονομικούς πόρους όταν γίνεται με σκοπό την ψυχαγωγία του τουρισμού.

Ωστόσο οι προαναφερθέντες παράγοντες δεν είναι οι μόνοι λόγοι οι οποίοι ενεργοποιούν τον άνθρωπο στον τουρισμό. Οι κοινωνιολόγοι αναφέρουν και άλλους παράγοντες που συντελούν στην αύξηση της τουριστικής κίνησης. Ως αποτέλεσμα, επειδή ο τουρισμός έχει γίνει ομαδική συνήθεια, τρόπος ζωής, θεωρείται ότι όποιος απομακρύνεται και δεν κάνει τουρισμό, θεωρείται οπισθοδρομικός. Προκειμένου να μην θεωρείται κάποιος οπισθοδρομικός και απροσάρμοστος γίνεται τουρίστας παρά την επιθυμία του και την οικονομική του κατάσταση. Έτσι όταν αυτό γίνεται το συνηθίζει και το κάνει τουριστικό βίωμα.

Συμφωνούν επίσης ότι το ταξίδι αποτελεί έναν ενδιαφέροντα τρόπο που προκαλεί την προσοχή των άλλων και ευνοεί την ανάπτυξη του τουρισμού. Με αυτόν τον τρόπο, όταν κάποιος άνθρωπος δεν έχει κατορθώσει να επιτύχει μέσω κοινωνικής παρουσίας-προβολής, το επιτυγχάνει με έναν εντυπωσιακό τρόπο, που μπορεί να είναι ένα πολυδάπανο ταξίδι αναψυχής.

Παράλληλα το ουσιαστικό ψυχολογικό νόημα που βγαίνει από την διαδικασία μας να στείλουμε κάρτες από το ταξίδι που είμαστε σε διάφορους φίλους ή το να

δώσουμε σε αυτούς κάποια ενθύμια, δεν είναι τίποτα άλλο από την υπενθύμιση ότι ταξιδέψαμε εκεί για να προκαλέσουμε τον θαυμασμό και το ενδιαφέρον.

Επίσης σημαντικό κίνητρο για την τουριστική μετακίνηση είναι και η επιθυμία για ανάπτυξη δραστηριοτήτων με θέματα εκτός καθημερινής ρουτίνας, πρώτον για να απομακρυνθούμε από συνήθειες που έχουν αρνητικές επιπτώσεις στην ψυχολογική μας διάθεση και δεύτερον για να βρούμε καινούργια ενδιαφέροντα στην ζωή και να παρουσιαστούν καινούργιες ευκαιρίες προσωπικής δραστηριότητας.

Υπάρχει πολλές φορές η μείωση του ενδιαφέροντος για αποταμίευση των εισοδημάτων επειδή: α) γίνονται διαφορές μορφές περιουσιακών δημεύσεων, β) λόγω της ενιαίας νομισματικής πολιτικής, γ) τα αυξημένα φορολογικά βάρη και τις κοινωνικές εισφορές, δ) τις διαφορές και συχνές οικονομικές καταστροφές. Αυτή η μείωση της διάθεσης για αποταμίευση οδηγεί τον άνθρωπο περισσότερο στην απόλαυση της ζωής σήμερα, παρά την εξασφάλιση για το αύριο.

Ένα ακόμη γεγονός το οποίο έδωσε το κίνητρο στον άνθρωπο να επιδιώκει περισσότερο από παλιά το ταξίδι, την περιήγηση, ήταν και η παγκόσμιοι πόλεμοι. Όσοι μετακινήθηκαν για να στρατευθούν απόκτησαν κατά κάποιον τρόπο την διάθεση για περιήγηση. Η μετακίνηση όμως αυτή βοήθησε στην γνωριμία των ανθρώπων με άλλους λαούς, γνωριμία που οδηγεί στην αλληλοκατανόηση, η οποία διαλύει τις εχθρότητες μεταξύ των λαών, πράγμα που αποτελεί και την ενδόμυχη επιθυμία κάθε ανθρώπου.

Επιπλέον η επιθυμία του ανθρώπου κάποιες στιγμές να ξεφύγει από τα καθημερινά και να αισθανθεί για λίγο ελεύθερος, ικανοποιείται σημαντικά από το τουριστικό ταξίδι που τον απομακρύνει από τις καθημερινές φροντίδες για την εξασφάλιση των πόρων ζωής από το καθήκον, την επαγγελματική ρουτίνα κ.λ.π. Ο άνθρωπος από την στιγμή που ταξιδεύει αρχίζει να βγάζει το άγχος από πάνω του και μετατρέπεται σε άτομο αμέριμνο, ξένοιαστο.

Για την επιθυμία που έχει εκδηλώσει ο άνθρωπος να επισκέπτεται αλλά μέρη ή άλλες χώρες, συνετέλεσαν τα μέσα μαζικής επικοινωνίας και η ανάπτυξη των μέσων γνωριμίας. Το ραδιόφωνο, η τηλεόραση, οι εφημερίδες, τα κάθε είδους

περιοδικά και τα διαφημιστικά έντυπα βοηθούν πολύ σε αυτό το γεγονός, μέσω της ενημέρωσης που προσφέρουν. Με τα μέσα αυτά δεν προκαλείται μονό η επιθυμία να γνωρίσει ο κόσμος από κοντά άλλους τόπους και λαούς, αλλά παράλληλα εξαλείφεται και ο φόβος για το άγνωστο ο οποίος υπήρχε παλιότερα έντονος και λειτουργούσε αρνητικά στην διάθεση για ταξίδι.

Στη σύγχρονη εποχή ο φόβος για το άγνωστο σχεδόν έχει εξαλειφθεί επειδή τα μέσα επικοινωνίας έφεραν κοντά πνευματικά και κοινωνικά τους λαούς και έκαναν γνωστούς τους διαφόρους τόπους, τα ήθη και τα έθιμα μέχρι την τελευταία λεπτομέρειά τους, για τον τρόπο ζωής και τις συνθήκες που υπάρχουν για την παραμονή.

Η συνεχής τουριστική διαφήμιση που ασκείται σήμερα έχει μεγάλη δύναμη στις διαφορές τουριστικές χώρες με αποτέλεσμα να προκαλεί την επιθυμία για την γνωριμία αυτών των χωρών, και εφόσον υπάρχουν οι σχετικές δυνατότητες, πραγματοποιείται και το αντίστοιχο ταξίδι, όπου στη συνέχεια γίνεται βίωμα και το επαναλαμβάνει συχνότερα.

Τέλος, η σημερινή εποχή σε επαγγελματικό και κοινωνικό επίπεδο, ευνοεί περισσότερο από κάθε άλλη εποχή τη δημιουργία γνωριμιών εκτός από το στενό περιβάλλον του τόπου της μόνιμης κατοικίας μας, διότι το σημερινό πνεύμα διαβίωσης έχει πάρει έκταση παγκόσμια θα λέγαμε. Οι γνωριμίες λοιπόν γίνονται πιο εύκολα μέσα από το τουριστικό ταξίδι.

Η ανάγκη για μετακίνηση και ψυχαγωγία οδήγησε τους ανθρώπους να αναζητήσουν προστασία στις μετακινήσεις τους με τη δημιουργία ειδικών σωματείων. Έτσι ιδρύθηκαν οι περιηγητικές λέσχες, που με τις διαφορές ονομασίες ανάλογα με τις επιδιώξεις, όλο και πληθαίνουν και προσελκύουν εκατομμύρια μέλη. Γνωστά σωματάρια της χώρας μας είναι η Περιηγητική Λέσχη, ο Ελληνικός Ορειβατικός Σύνδεσμος, ο φυσιολατρικός σύλλογος κ.λ.π.

Όπως για κάθε κοινωνική εκδήλωση υπάρχουν τα διαφορά καινούργια επαγγέλματα, βασικά για την ικανοποίηση των αναγκών που δημιουργούνται παράλληλα και για το κέρδος, έτσι και στην κοινωνική εκδήλωση του τουρισμού

δημιουργηθήκαν καινούργια επαγγέλματα, που αυξάνονται διαρκώς σε ειδικότητες και απασχόληση.

Παράλληλα και τα κράτη λόγω της ραγδαίας ανάπτυξης του τουρισμού, συγκρότησαν ειδικές Δημόσιες Υπηρεσίες για να προστατεύσουν τα δικαιώματα των τουριστών και παράλληλα να τους διευκολύνουν αλλά και για να οργανώνουν την τουριστική κίνηση, σε τέτοιο βαθμό ώστε να είναι όσο το δυνατό περισσότερο ωφέλιμη για την χώρα⁷.

1.6. Η ΣΠΟΥΔΑΙΟΤΗΤΑ ΤΟΥ ΤΟΥΡΙΣΤΙΚΟΥ ΤΟΜΕΑ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

Τα τελευταία δέκα χρόνια έχει αναγνωριστεί η μεγάλη συμβολή του τουρισμού για την οικονομική ανάπτυξη και παράλληλα για τον περιορισμό της ανεργίας τόσο στην Ευρώπη όσο και στην χώρα μας.

Η διαπίστωση αυτή έστρεψε τον Παγκόσμιο Οργανισμό Τουρισμού και τον Οργανισμό Οικονομικής Συνεργασίας και Ανάπτυξης της Ευρωπαϊκής Ένωσης στον καθορισμό της συμβολής του τουριστικού τομέα στην δημιουργία του ΑΕΠ και στο μέγεθος της απασχόλησης.

Η κατασκευή και η καθιέρωση τουριστικών λογαριασμών, με βάση τα αυστηρά κριτήρια κατάρτισεως των εθνικών λογαριασμών, θα προσέφερε μια αξιόπιστη και ολοκληρωμένη γνώση για τις οικονομικές επιπτώσεις του τουρισμού. Οι πληροφορίες των τουριστικών λογαριασμών έχουν σχεδιαστεί με τέτοιο τρόπο ώστε να περιλαμβάνουν το σύνολο της δραστηριότητας που συνδέεται με τον τουρισμό.

Με βάση τα προαναφερόμενα, το Παγκόσμιο Συμβούλιο Τουρισμού και Ταξιδίων (WTTC) σε συνεργασία με την Εταιρεία Παροχής Οικονομικής Πληροφορήσεως και Συμβουλών (W.E.F.A.), προωθούν δυο έννοιες στην προσπάθειά τους να προσεγγίσουν το πρόβλημα μετρήσεως του τουριστικού προϊόντος.

---

⁷ Κοκκώσης Χ., & Τσάρτας, Π., 2001, «Βιώσιμη Τουριστική Ανάπτυξη και Περιβάλλον», Εκδόσεις Κριτική

1) Την έννοια του **τουριστικού κλάδου**, ο οποίος αναφέρεται στην παραγωγή ενός προϊόντος (δραστηριότητες) κατανάλωσης της μάζας, που προσπαθεί να ικανοποιήσει την ανάγκη του τουρίστα για διασκέδαση. Αυτές οι δραστηριότητες είναι τα ξενοδοχεία και τα καταλύματα, τα γραφεία ταξιδιών πάσης φύσεως, ορισμένοι κλάδοι μεταφορών, κέντρα πληροφόρησης τουριστών, κλάδοι παραγωγής κ.λ.π..

2) Την έννοια της **τουριστικής οικονομίας**, στην οποία συγκαταλέγονται τα αγαθά και υπηρεσίες που συνδέονται άμεσα με τον τουρίστα καθώς και οι παραγωγικές δραστηριότητες που εξαρτώνται σε υψηλό βαθμό, ακόμη και για την ύπαρξή τους, από την τουριστική δαπάνη.

Στα προαναφερόμενα θα πρέπει να προσθέσουμε και ορισμένες επιδράσεις της τουριστικής δαπάνης. Εδώ πρέπει να τονιστεί ότι η πραγματοποιηθείσα εξέλιξη στην προσέγγιση του μεγέθους του τουριστικού τομέα και της συμβολής του τουρισμού στην διαμόρφωση του ΑΕΠ δεν είναι εύκολο να προσδιοριστεί στατιστικά.

Η δυσκολία αυτή υπάρχει γιατί δεν είναι γνωστό το μέγεθος του στατιστικού σφάλματος και δεν προκύπτει σαφώς από τα πρώτα ευρήματα το εννοιολογικό περιεχόμενο των κονδυλίων που περιλαμβάνονται στον λογαριασμό του Ακαθάριστου Τουριστικού Προϊόντος.

Σημαντικοί φορείς ανάπτυξης του Ελληνικού Τουρισμού

Κατά τη δεκαετία του 1950 οι συνθήκες οι οποίες υπήρχαν δεν ευνοούσαν την υγιή ανάπτυξη του τουρισμού, με αποτέλεσμα να δημιουργηθεί ένας κρατικός φορέας, ο οποίος θα είχε ρυθμιστικό χαρακτήρα και παράλληλα θα λειτουργούσε και ως επιχειρηματίας για το λόγο ότι τότε η ιδιωτική πρωτοβουλία δεν είχε τη δυνατότητα να δημιουργήσει τέτοιο σημαντικό έργο σε επιχειρηματικό επίπεδο. Ο φορέας που έπαιξε αυτό το ρόλο ήταν ο Ελληνικός Οργανισμός Τουρισμού (ΕΟΤ), ο οποίος επανιδρύθηκε το 1950 με παρόμοια θεσμική μορφή με την οποία είχε ιδρυθεί επί Ελευθερίου Βενιζέλου.

Μέχρι το πρόσφατο παρελθόν ο ΕΟΤ κατόρθωσε να ανταποκριθεί στο ρόλο του ρυθμιστή, του σχεδιαστή και του επιχειρηματία έχοντας τη διαχείριση και

αξιοποίηση των επιχειρηματικών μονάδων καθώς και πλήθος τουριστικών περιουσιακών στοιχείων

Επίσης, είχε σχεδιάσει προγράμματα για την τουριστική διαφήμιση-προβολή της χώρας στο εσωτερικό και εξωτερικό, εφάρμοζε μέτρα και κατάλληλες ρυθμίσεις για την ομαλή λειτουργία της τουριστικής αγοράς και επιπλέον ήλεγχε διάφορες τουριστικές επιχειρήσεις καθώς και την τουριστική πολιτική της χώρας.

Επειδή το σύνολο αυτών των δραστηριοτήτων, κανόνων και μεθόδων υλοποίησης ήταν τόσο πολυσύνθετο και μεγάλο, με αποτέλεσμα να μην μπορεί να εφαρμοστεί αποτελεσματικά από έναν μόνο οργανισμό, αφού η κάθε δραστηριότητα ξεχωριστά απαιτούσε ειδική στρατηγική.

Η ίδρυση του Υπουργείου Τουρισμού είχε ως στόχο να απαλλάξει τον ΕΟΤ από μέρος των δραστηριοτήτων του ώστε να ασκήσει ικανοποιητικά τις υπόλοιπες.

Ωστόσο αυτός ο στόχος δεν υλοποιήθηκε ποτέ γιατί δεν υπήρξε η κατάλληλη οργάνωση και στελέχωση των υπηρεσιών σε επίπεδο Υπουργείου.

Το 1998 με την ψήφιση του Ν. 2636/98 δημιουργήθηκαν δύο ανώνυμες εταιρείες για να αναλάβουν μέρος των δραστηριοτήτων του ΕΟΤ που δεν ήταν δυνατόν να ασκούνται πλέον από φορέα με την μορφή Νομικού Προσώπου Δημοσίου Δικαίου.

Οι εταιρείες αυτές ήταν το «Ελληνικό Φεστιβάλ Α.Ε.», το οποίο πραγματοποίησε αμέσως το σύνολο των δραστηριοτήτων του ΕΟΤ στον τομέα των καλλιτεχνικών εκδηλώσεων και η «Εταιρεία Αξιοποίησης Περιουσίας ΕΟΤ», η οποία άρχισε να αποκτά τις επιχειρηματικές μονάδες και τα περιουσιακά στοιχεία του ΕΟΤ. Η εταιρεία αυτή μετονομάστηκε σε «Ελληνικά Τουριστικά Ακίνητα Α.Ε.» και οι μετοχές της περιήλθαν στο δημόσιο.

Το 2001 δημιουργήθηκε η Γενική Γραμματεία Τουρισμού στο Υπουργείο Ανάπτυξης, όπου πέρασε στην ευθύνη της το μεγαλύτερο τμήμα των αρμοδιοτήτων του ΕΟΤ, ενώ την ίδια στιγμή το μεγαλύτερο τμήμα των

ελεγκτικών αρμοδιοτήτων του ΕΟΤ αποκεντρώθηκε στις νεοσύστατες Διευθύνσεις Τουρισμού των 13 Περιφερειών.

Παράλληλα με τον ΕΟΤ, ένας άλλος οργανισμός ο οποίος ασχολείται και μελετά τον Τουρισμό, είναι το Ινστιτούτο Τουριστικών Ερευνών και Προβλέψεων (ΙΤΕΠ) το οποίο ιδρύθηκε το 1996 με πρωτοβουλία των επιχειρηματικών φορέων οι οποίοι δραστηριοποιούνται στον τομέα του τουρισμού της χώρας.

Η δράση στην οποία κινείται η ερευνητική προσπάθεια του Ινστιτούτου είναι αρκετά πλατιά και ορισμένα προβλήματα, όπως η ανάδειξη του τουριστικού πλούτου της χώρας, η γεωγραφική κατανομή της τουριστικής δραστηριότητας, η άμβλυνση της εποχικότητας και ο λειτουργικός προσδιορισμός των ορίων άριστης σωρεύσεως τουριστικών δραστηριοτήτων στον χώρο, όλα αυτά ανήκουν στα ερευνητικά ενδιαφέροντα του Ινστιτούτου⁸.

Τάσεις εξέλιξης

Η σημασία του τουρισμού για τη χώρα μας είναι εμφανής λαμβάνοντας υπόψη ορισμένα μεγέθη που χαρακτηρίζουν τις διαστάσεις του και τις τάσεις εξέλιξής του.

Η χώρα μας βρίσκεται στην 17η θέση στην παγκόσμια κατάταξη των τουριστικών προορισμών, σύμφωνα με τον Παγκόσμιο Οργανισμό Τουρισμού⁹.

Η Ελλάδα ετησίως έχει υψηλό αριθμό αφίξεων τουριστών κατά τους καλοκαιρινούς μήνες περισσότερο και το μεγαλύτερο ποσοστό αυτών είναι Ευρωπαίοι.

Πρέπει εδώ να τονιστεί ότι το ποσοστό του εισερχόμενου μαζικού τουρισμού έχει μεγάλη σημασία για τη χώρα μας, το οποίο τα τελευταία χρόνια διατηρείται σχετικά σταθερό.

Μετά την δικαιολογημένη κάμψη που υπήρξε ως επακόλουθο της απότομης κορύφωσης του 1994, οι αφίξεις αλλοδαπών τουριστών έχουν ξαναβρεί μακροπρόθεσμα ανοδικό τους ρυθμό¹⁰.

⁸ Ελληνικός Οργανισμός Τουρισμού, 2001, "Τουριστική Πολιτική 2002 –2006", ΕΟΤ

⁹ Παγκόσμιος Οργανισμός Τουρισμού, 2005

1.7. ΑΕΙΦΟΡΟΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΤΟΥ ΤΟΥΡΙΣΜΟΥ

Η επιστημονική μελέτη καθώς και ο διάλογος για το ζήτημα της αειφορίας ξεκίνησε από την δεκαετία του '70 και συνεχίζεται μέχρι τις μέρες μας. Οι δυσκολίες να εφαρμοστεί μια από κοινού αποδεκτή αντιμετώπιση στο συγκεκριμένο ζήτημα καθώς και η ενασχόληση πολλών κλάδων με αυτό το θέμα, αναλύουν και εξηγούν και τα προβλήματα που έχουν δημιουργηθεί στον εννοιολογικό προσδιορισμό της αειφορίας.

Σύμφωνα με όλους τους ορισμούς και που έχουν δοθεί όσον αφορά στο θέμα της αειφορίας, αυτό που διαπιστώνεται τελικά είναι το εξής:

1. Αειφόρος ανάπτυξη αποσκοπεί στο να βελτιώσει τις συνθήκες διαβίωσης των ατόμων διαφυλάσσοντας παράλληλα το περιβάλλον τους σε βραχυπρόθεσμη, σε μεσοπρόθεσμη και, κυρίως, σε μακροπρόθεσμη βάση. Η αειφόρος ανάπτυξη έχει τριπλό στόχο: μια οικονομική ανάπτυξη αποτελεσματική, κοινωνικά δίκαιη και περιβαλλοντικά βιώσιμη.

2. Πρόκειται για μια σχέση μεταξύ δυναμικών, ανθρώπινων οικονομικών συστημάτων και παράλληλα μια δυναμική μορφή (σε μικρότερους ρυθμούς) μεταβαλλόμενων οικολογικών συστημάτων κατά την οποία α) η ανθρώπινη ζωή μπορεί και συνεχίζει ομαλά β) τα άτομα μπορούν να εξελιχθούν, γ) οι άνθρωποι πολιτισμοί να αναπτύσσονται με τρόπο όπου οι επιπτώσεις από τις ανθρώπινες δραστηριότητες να εξαλειφθούν έτσι ώστε να μην καταστρέφουν την ποικιλία, την πολυπλοκότητα και τη λειτουργία των οικολογικών συστημάτων που στηρίζουν τη ζωή.

3. Ο πιο διαδεδομένος ορισμός που δίνεται για να περιγράψει την αειφορία αναφέρει μια πολιτική για συνεχή οικονομική και κοινωνική ανάπτυξη που δεν συνεπάγεται την καταστροφή του περιβάλλοντος και των φυσικών πόρων αλλά, αντιθέτως, εγγυάται την ορθολογική βιωσιμότητά τους.

Ο όρος «αειφορική» περιγράφει μια ανάπτυξη με βασικά χαρακτηριστικά:

---

¹⁰ Υπουργείο Ανάπτυξης, 2005

1. την προστασία του περιβάλλοντος,
2. την παράλληλη ανάπτυξη όλων των κλάδων της οικονομίας,
3. τη συνεχή ανατροφοδότηση του παραγωγικού ιστού με καινοτομικές αναπτυξιακές πρωτοβουλίες,
4. τη διατήρηση μιας δυναμικής ισορροπίας στα διαφορετικά στοιχεία και θεσμούς που συνθέτουν την τοπική κοινωνική δομή,
5. την αναζήτηση μεθόδων και τεχνικών που θα συμβάλλουν στην αυτονομία και την αυτάρκεια της τοπικής οικονομίας, στην ενίσχυση της ενεργούς συμμετοχής των κατοίκων στις διαδικασίες της ανάπτυξης

Η μεγάλη παρότρυνση-ανάπτυξη που δόθηκε στην αειφόρο ανάπτυξη κατά τη δεκαετία του 1980 οφείλεται στην ξεχωριστή και βασική σημασία που απέκτησε η προστασία του περιβάλλοντος και στο γεγονός πως θεωρήθηκε ότι αποφέρει κέρδος, όφελος για την τοπική ανάπτυξη.

Πρώτη η Ευρωπαϊκή Ένωση ανέπτυξε και προώθησε τη δημιουργία του εναλλακτικού τουρισμού για τα οργανωμένα ταξίδια ορίζοντας ένα πλαίσιο δικαιωμάτων και υποχρεώσεων τουριστών, τουριστικών επιχειρήσεων και ντόπιων επιχειρηματιών.

Η κεντρική ιδέα που προωθεί αυτή η Οδηγία είναι η υποχρέωση τόσο των τουριστών όσο και των ντόπιων να προστατεύουν το περιβάλλον.

Η στρατηγική που ακολουθείται για την αειφόρο ανάπτυξη εστιάζεται στον ισόρροπο συνδυασμό τριών επί μέρους κυρίαρχων επιδιώξεων:

1. της αποτελεσματικότητας της οικονομίας (economic efficiency),
2. της κοινωνικής ισότητας και δικαιοσύνης (social equity)
3. της προστασίας του περιβάλλοντος (environmental conservation).

Ωστόσο αξίζει να αναφερθεί ότι πρόκειται για μια συνεχής διαδικασία εξέλιξης και προσαρμογής, δηλαδή περί μιας δυναμικής ισορροπίας¹¹.

---

¹¹ Κοκκώσης Χ., & Τσάρτας, Π., 2001, «Βιώσιμη Τουριστική Ανάπτυξη και Περιβάλλον», Εκδόσεις Κριτική

1.8. ΜΑΖΙΚΟΣ ΚΑΙ ΕΝΑΛΛΑΚΤΙΚΟΣ ΤΟΥΡΙΣΜΟΣ

Τόσο ο μαζικός όσο και ο εναλλακτικός τουρισμός έχουν αναπτυχθεί πολύ τα τελευταία χρόνια και για το λόγο αυτόν μελετώνται διεξοδικά τα προβλήματα που έχουν προκύψει στην εξέλιξη του τουρισμού προκειμένου να αντιμετωπιστούν και επιπλέον να προωθηθούν τα πλεονεκτήματά του.

Η εμφάνιση του μαζικού τουρισμού άρχισε από τη στιγμή που αναπτύχθηκε το φαινόμενο του τουρισμού και είχε ως βάση δημιουργίας της την έντονη εισροή τουριστών σε διάφορες περιοχές της χώρας με στόχο την εισαγωγή χρήματος, την τουριστική ανάπτυξη της χώρας και την βελτίωση της οικονομικής κατάστασης της.

Ο μαζικός τουρισμός από τα πρώτα βήματα δημιουργίας του πέτυχε να αναπτυχθεί και να βελτιώσει σε μεγάλο βαθμό τους τουριστικούς δείκτες της χώρας. Ωστόσο από ένα σημείο και μετά ο πολύ μεγάλος όγκος εισαγωγής τουριστών σε συγκεκριμένες περιοχές οδήγησε στην επιβάρυνση ορισμένων περιοχών και στην αποξένωση κάποιων άλλων.

Σε ορισμένες περιοχές οι οποίες παρουσίαζαν έντονο τουριστικό ενδιαφέρον άρχισαν να δημιουργούνται σοβαρά περιβαλλοντικά προβλήματα με αποτέλεσμα να επιφέρει σοβαρές επιπτώσεις στις περιοχές αυτές. Αυτό το γεγονός θεωρείται μειονέκτημα.

Παράλληλα ορισμένες άλλες περιοχές οι οποίες διέθεταν αξιόλογο φυσικό πλούτο και πολλά θετικά χαρακτηριστικά, ωστόσο δεν κατάφεραν να αναπτυχθούν και να γίνουν τουριστικοί προορισμοί λόγω της αποξένωσης που τους χαρακτήριζε.

Αυτή η έλλειψη σταθερότητας με την πάροδο των ετών αυξήθηκε, με αποτέλεσμα να κρίνεται αναγκαία η δημιουργία ενός ισόρροπου και βιώσιμου περιβάλλοντος.

Η λύση που δόθηκε οδήγησε στην ανάπτυξη των εναλλακτικών μορφών τουρισμού, οι οποίες μορφές θα είχαν τη δυνατότητα να προσελκύσουν πολλές κατηγορίες τουριστών και να επαναφέρουν την τουριστική ισορροπία στην χώρα.

Με την ανάπτυξη των εναλλακτικών μορφών τουρισμού δινόταν η δυνατότητα να αναδειχθούν όλες οι περιοχές της χώρας καθώς και να τονιστούν τα πλεονεκτήματά τους. Με αυτόν τον τρόπο ακόμη και οι πιο απομακρυσμένες-αποξενωμένες περιοχές οι οποίες δεν είχαν που δεν είχαν προηγουμένως αναπτυχθεί τουριστικά μπορούσαν να προβληθούν μέσω των βασικών ή μοναδικών χαρακτηριστικών που είχαν.

Οι εναλλακτικές μορφές τουρισμού αφύπνισαν τον τουρισμό και ενεργοποίησαν κατηγορίες και ομάδες τουριστών οι οποίοι μέχρι πρότινος ήταν αναγκασμένοι να ακολουθούν το πρότυπο του μαζικού τουρισμού.

Οι εναλλακτικές μορφές τουρισμού κατάφεραν να ενεργοποιήσουν την δυνατότητα της χώρας για βιώσιμη και αειφόρο τουριστική ανάπτυξη, γεγονός που είχε θετική επιρροή στην τουριστική ανάπτυξη¹².

1.9. Η ΣΥΜΒΟΛΗ ΤΟΥ ΤΟΥΡΙΣΜΟΥ ΣΤΗΝ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ

Η σχέση κέντρου-περιφέρειας στην περίπτωση της ανάπτυξης του τουρισμού στο διεθνή χώρο θεωρείται αποτέλεσμα μιας διαδικασίας με την οποία, βαθμιαία, οι σύγχρονοι τουριστικοί ταξιδιωτικοί μηχανισμοί έθεσαν τις χώρες υποδοχής (περιφέρεια) σε μειονεκτική θέση έναντι των χωρών προέλευσης-πηγών του τουρισμού (μητροπολιτικά κέντρα). Οι αλληλεξαρτήσεις μεταξύ των χωρών υποδοχής και των χωρών-πηγών, αναλύονται θεωρητικά στα πλαίσια της διαχρονικά εξεταζόμενης εξέλιξης των ταξιδιωτικών συστημάτων, που θεωρούνται ως ο βασικότερος παράγοντας της τουριστικής ανάπτυξης (Κομίλης, 1986). Τέτοιες αλληλεξαρτήσεις, που εκτός από το διεθνές είναι δυνατό να θεωρηθούν και σε εθνικό-περιφερειακό επίπεδο, εξηγούνται σε συνάρτηση της

---

¹² Κοκκώσης Χ., & Τσάρτας, Π., 2001. «Βιώσιμη Τουριστική Ανάπτυξη και Περιβάλλον», Εκδόσεις Κριτική

τεχνολογικής και οικονομικής υπεροχής των μητροπολιτικών κέντρων-πηγών τουρισμού και της προθυμίας των χωρών υποδοχής να υιοθετήσουν μητροπολιτικές αξίες και λύσεις για να ανταποκριθούν και να ικανοποιήσουν τις διάφορες ανάγκες του μητροπολιτικού ταξιδιώτη (Κομίλης, 1986).

Ο τουρισμός σε διεθνές επίπεδο, θεωρείται στη βάση του, μητροπολιτικής προέλευσης ως προς τη ζήτηση και μητροπολιτικής εξάρτησης ως προς την προσφορά, εφόσον η τελευταία είναι αναγκασμένη, προκειμένου να ανταποκριθεί στις μαζικές πιέσεις της αυξημένης ζήτησης και στις προτιμήσεις των ξένων τουριστών, να συνδεθεί με το διεθνές ταξιδιωτικό σύστημα και να προσαρμοστεί στα διεθνή πρότυπα, αντικαθιστώντας ή εκσυγχρονίζοντας ντόπιες εισροές (πόρους, εργατικό δυναμικό, υπηρεσίες) ή και ακόμα εισάγοντας ξένες (Κομίλης, 1986).

Παρόλο που δεν μπορεί να παραγνωρισθεί το γεγονός ότι η εξαγωγή τουριστικών υπηρεσιών και αγαθών, άσχετα αν προσφέρονται και καταναλώνονται στον τόπο παραγωγής τους, συμβάλλει στη βελτίωση του εμπορικού ισοζυγίου και της όλης αναπτυξιακής προσπάθειας στις αναπτυσσόμενες χώρες, πρέπει να τονιστεί, ότι μακροπρόθεσμα μια τέτοια συμβολή επιτυγχάνεται κατά τον πιο άριστο τρόπο, όταν η δομή της οικονομίας των τουριστικών χωρών βελτιώνεται μέσω του τουρισμού, κι αυτό ως αποτέλεσμα σχηματισμού ίδιου κεφαλαίου και προοδευτικής μείωσης της διαρροής συναλλάγματος για την εξυπηρέτηση της τουριστικής αγοράς (Κομίλης, 1986).

Ως προς τη συμβολή του τουρισμού στην ανάπτυξη άλλων κλάδων, εκτιμάται ότι ο τομέας αυτός, σε σύγκριση με βιομηχανικούς κυρίως κλάδους, έχει μικρότερη επίδραση στην ανάπτυξη άλλων κλάδων της οικονομίας. Αυτό εξηγείται με το μικρότερο ποσοστό ενδιάμεσων εισροών στο σύνολο ακαθάριστης αξίας παραγωγής, σε σχέση με άλλους κλάδους (Κομίλης, 1986).

Οι χωρικές παράμετροι του τουριστικού φαινομένου είναι (Κομίλης, 1986):

- Ο τόπος εγκατάστασης και το γεωγραφικό σχήμα κατανομής της τουριστικής δραστηριότητας,
- οι τουριστικές ροές ή μετακινήσεις και οι μεταβολές τους διαχρονικά, και

- οι παράγοντες που διαφοροποιούν τη διάρθρωση του τουρισμού στο χώρο και προσδιορίζουν το ρόλο του στην αναπτυξιακή διαδικασία.

1.9.1. ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗ ΟΡΓΑΝΩΣΗ ΓΙΑ ΤΗΝ ΤΟΥΡΙΣΤΙΚΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ

Η έννοια του περιφερειακού προσδιορισμού είναι θέμα οριοθέτησης. Ενώ τα κράτη ορίζονται με τα πολιτικά σύνορα, οι περιφέρειες ορίζονται μέσα από έναν αριθμό χαρακτηριστικών. Για την επιτυχημένη ανάπτυξη του τουρισμού, μία περιοχή θα πρέπει να διαθέτει όλα τα στοιχεία που είναι απαραίτητα για τη λειτουργία μιας τουριστικής βιομηχανίας.

Ο Gunn (1988) αναφέρει δώδεκα βασικά στοιχεία που απαιτούνται για την τουριστική ανάπτυξη στις περιφέρειες (Gartner, 2001):

1. Φυσικοί πόροι
2. Πολιτιστικοί πόροι
3. Βιώσιμες κοινότητες εξυπηρέτησης
4. Πρόσβαση
5. Αγορές
6. Ευνοϊκή εικόνα ανάπτυξης
7. Τοπική αποδοχή του τουρισμού
8. Ευνοϊκοί κυβερνητικοί έλεγχοι
9. Διαθεσιμότητα γης για ανάπτυξη
10. Διαθεσιμότητα επιχειρηματιών και διευθυντών

11. Διαθεσιμότητα εργατικού δυναμικού

12. Διαθεσιμότητα κεφαλαίων

Σχεδόν κάθε περιοχή που διαθέτει τα παραπάνω στοιχεία μπορεί να λάβει τη μορφή μιας τουριστικής περιφέρειας. Οι λόγοι για την περιφερειακή οργάνωση περιλαμβάνουν τα εξής (Gartner, 2001):

1. *Συνδυασμός των στοιχείων που είναι απαραίτητα για την ανάπτυξη σε ένα ολοκληρωμένο πακέτο.* Τα συστήματα λειτουργούν πολύ καλύτερα όταν η οργάνωση και η διοίκηση τους είναι σωστή. Ο συνδυασμός των διαφόρων πολιτικών στοιχείων σε μία τουριστική περιφέρεια δεν εγγυάται μία αποτελεσματική οργανωτική δομή, όμως προσφέρει τη βάση για την ανάπτυξή της.
2. *Αύξηση της αποτελεσματικότητας του μάρκετινγκ.* Οι συνεργασίες μάρκετινγκ, όπως αυτές που γίνονται για τα γεωργικά προϊόντα, συνδυάζουν τους οικονομικούς πόρους των μικρών επιχειρήσεων, επιτρέποντας έτσι την ανάπτυξη προγραμμάτων μάρκετινγκ που από μόνα τους δε θα ήταν δυνατά πραγματοποιήσιμα. Ακόμα και αν δημιουργηθεί μια επίσημη συνεργασία μάρκετινγκ, η βασική αρχή της συνεργασίας για την αύξηση της αποτελεσματικότητας του μάρκετινγκ εξακολουθεί να ισχύει και μπορεί να επιτευχθεί κατά διαφορετικούς τρόπους.
3. *Αναγνώριση και προστασία των σχέσεων συμβίωσης.* Πολλές μικρές κοινότητες που προσφέρουν τουριστικές υπηρεσίες, εξαρτώνται από τα τουριστικά αξιοθέατα των γύρω περιοχών. Αντίστροφα, ορισμένες περιοχές με τουριστικά αξιοθέατα μπορεί να επιζητούν τις τουριστικές υπηρεσίες που προσφέρονται κάπου αλλού. Τα αντιφατικά προγράμματα ανάπτυξης μπορεί να επηρεάσουν αρνητικά την ικανότητα της κάθε περιοχής να εξελιχθεί σε ένα ολοκληρωμένο μέρος μίας περιφερειακής τουριστικής βιομηχανίας.
4. *Ανάπτυξη εικόνας.* Είναι δύσκολο να αναπτυχθεί μία μοναδική ή ανεξάρτητη τουριστική εικόνα για μικρές κοινότητες. Οι περιφερειακοί

οργανισμοί μπορούν να υποστηρίξουν τις προσπάθειες ανάπτυξης μίας εικόνας που θα αντιπροσωπεύει αποτελεσματικά όλες τις κοινότητες της περιφέρειας.

5. *Συνεταιρισμοί.* Οι συνεταιρισμοί προκύπτουν κάθε φορά που ένας ή περισσότεροι οργανισμοί αποφασίζουν να συνεργαστούν για την επίτευξη ενός κοινού στόχου. Αν και δεν απαιτείται περιφερειακή οργάνωση για τη διαμόρφωση συνεταιρισμών, σίγουρα αυξάνει τις πιθανότητες για συνεργασία.
6. *Εδραίωση μιας ταυτότητας.* Οι κοινότητες αναπτύσσουν στους κατοίκους τους, την αίσθηση του τόπου, ή του σπιτιού. Η οργάνωση της περιφέρειας μπορεί να εδραιώσει μία τουριστική ταυτότητα για όλες τις περιοχές και τους κατοίκους τους, που υπάρχουν μέσα στην περιφέρεια αυτή.
7. *Υποστήριξη της συνεργασίας του δημοσίου / ιδιωτικού τομέα.* Οι περιφέρειες αποτελούνται από πολλές διαφορετικές επιχειρήσεις και οργανισμούς. Είναι ευκολότερο για τους δημόσιους φορείς και τις ιδιωτικές επιχειρήσεις να συνεργαστούν προς ένα κοινό στόχο αν αποτελούν και οι δύο ενεργά μέλη της ίδιας οργάνωσης.

Τα πλεονεκτήματα που αναφέρθηκαν και οι πόροι που απαιτούνται για ολοκληρωμένη τουριστική ανάπτυξη, ενισχύουν την ανάγκη διαμόρφωσης μίας περιφερειακής οργάνωσης που θα έχει ως αποκλειστικό της αντικείμενο τον τουρισμό, για τη μεγιστοποίηση των δυνατοτήτων των τουριστικών έργων.

1.9.2. ΤΟΥΡΙΣΤΙΚΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

Η οικονομική φύση του τουρισμού και η συμβολή του στη ανταγωνιστικότητα της ελληνικής οικονομίας και την οικονομική ανάπτυξη είναι κάτι που απασχολεί τη χώρα μας και τους αρμόδιους φορείς για τον τουρισμό τα τελευταία χρόνια. Συνολικά ως χώρα πρέπει να αναβαθμίζουμε τη θέση μας, σε όλους τους τομείς της οικονομικής δραστηριότητας, ενώ παράλληλα πρέπει να

εστιάσουμε και να ενισχύσουμε τους τομείς εκείνους που έχουν συγκριτικά πλεονεκτήματα και προοπτικές ανάπτυξης, όπως ο τομέας του τουρισμού.

Οι ποσοτικοί και ποιοτικοί στόχοι που τίθενται από το ΕΠΑΝ με ορίζοντα επίτευξης το 2010, υποστηρίζονται από επιμέρους πολιτικές και μέτρα προώθησης που επηρεάζονται άμεσα από την κεντρική πολιτική επιλογή για την ανάπτυξη της επιχειρηματικότητας και την ενίσχυση της ανταγωνιστικότητας της ελληνικής οικονομίας. Η αναβάθμιση της ποιότητας της προσφοράς, ο εμπλουτισμός και η διαφοροποίηση του συνολικού τουριστικού προϊόντος, η εκπαίδευση και η κατάρτιση του ανθρώπινου δυναμικού, η ενίσχυση της επιχειρηματικότητας, η προώθηση και η προβολή της χώρας με νέα εργαλεία και σύγχρονες μεθόδους, και ο εκσυγχρονισμός των δομών της δημόσιας διοίκησης και των μηχανισμών άσκησης της τουριστικής πολιτικής, αποτελούν βασικές πηγές ανάπτυξης του ελληνικού τουρισμού.

Η οικονομική φύση του τουρισμού, αποτελεί βασικό παράγοντα της σημασίας, του ρόλου και της συμβολής του τουρισμού στην ανταγωνιστικότητα του συνόλου της ελληνικής οικονομίας και την ανάπτυξη. Η σημερινή εικόνα της οικονομικής φύσης του ελληνικού τουρισμού συμπεριλαμβάνει την διαβίωση των περίπου, 13 εκατ. εισερχομένων τουριστών που έχει σήμερα την ακόλουθη μορφή και διαστάσεις (ΕΠΑΝ, 2003):

Οι σημερινές δυναμικότητες της κλασικής ξενοδοχίας ξεπερνούν τις 8.000 μονάδες με πάνω από 312.000 δωμάτια και περισσότερες από 600.000 κλίνες συγκροτούν το θεμελιωδέστερο στοιχείο της τουριστικής ανωδομής επί του οποίου στηρίζεται και μέσω του οποίου καθορίζεται η διαρθρωτική εξέλιξη του επιπέδου παραγωγής και διάθεσης της ετήσιας τουριστικής κατανάλωσης στη χώρα.

Η παραγωγική αυτή δομή για την τροφοδότηση και τη διαχειριστική ρύθμιση της ετήσιας κατανάλωσης των 13 εκ. τουριστών, δηλαδή για ένα σημαντικό τμήμα της εγχώριας παραγωγής, παρουσιάζει ορισμένα χαρακτηριστικά, των οποίων η αξιόπιστη προσέγγιση και η συνεχής παρακολούθηση συνιστά βασική προϋπόθεση για κάθε παρέμβαση της τουριστικής και της γενικότερης οικονομικής πολιτικής με στόχο την αύξηση της ανταγωνιστικότητας τόσο του ίδιου του τουρισμού όσο και της συμβολής του στη συνολική ανταγωνιστικότητα της οικονομίας. Στη συνέχεια πιο κάτω, επιχειρείται μία σύντομη παρουσίαση της ανάλυσης της υπάρχουσας κατάστασης στον τομέα του τουρισμού, των προβλημάτων που υπάρχουν, των απειλών που αντιμετωπίζει,

των προοπτικών, καθώς επίσης και των υπάρχοντων δυνατοτήτων περαιτέρω ανάπτυξη. Στον παρακάτω πίνακα φαίνονται οι τομείς που ωφελούνται από τον τουρισμό:

Πίνακας 1.1: Τομείς ωφελούμενοι από τον τουρισμό

Μέρος του εισοδήματος προέρχεται από τον τουρισμό	Όλο το εισόδημα προέρχεται από τον τουρισμό
Διατροφή Εστιατόρια Καφέ – Pubs Βιομηχανία / καταστήματα τροφίμων	Διαμονή Ξενοδοχεία Παραξενοδοχία Κάμπινγκ
Διάφορα Είδη Λαϊκών αγορών Αναμνηστικά Ένδυση Λιανικό εμπόριο	Τουριστικά γραφεία
Ψυχαγωγία Θέατρα / κινηματογράφοι Νυκτερινά κέντρα	Μεταφορές Αεροπορικές εταιρίες Σκάφη αναψυχής Γραφεία ενοικίασεως αυτοκινήτων
Μεταφορά Δημόσια συγκοινωνία Ταξί	Χώροι επίσκεψης τουριστών Πάρκα Μουσεία Ιστορικά μνημεία

Πηγή: Στρατηγικό Σχέδιο Ανάπτυξης του ελληνικού τουρισμού, 2003

Σύμφωνα με την εκτίμηση του Παγκόσμιου Συμβουλίου Τουρισμού και Ταξιδιών, η οποία στηρίζεται στην μέθοδο κατάρτισης των δορυφόρων λογαριασμών του Oxford Economic Forecasting, το 2003, το μερίδιο του «τουριστικού τομέα» στο ελληνικό ΑΕΠ θα ανέλθει στο 4,5%, ενώ το μερίδιο της συνολικής απασχόλησης θα ανέλθει στο 5% (205.000 θέσεις εργασίας). Σύμφωνα με την ευρύτερη προσέγγιση, όπου υπάρχουν στοιχεία από τον ίδιο οργανισμό, η πραγματική επίδραση του τουρισμού στο σύνολο της οικονομίας και της κοινωνίας θα είναι μεγαλύτερη.

Η αναπτυσσόμενη τουριστική μας οικονομία δημιουργεί, με άμεσο και έμμεσο τρόπο, νέες θέσεις εργασίας στην συνολική οικονομία (WTTC, 2003):

- Αυξάνοντας άμεσα την απασχόληση στις επιχειρήσεις που προσφέρουν καταναλωτικές υπηρεσίες τουρισμού (αεροπορικές εταιρείες, ξενοδοχεία, κ.λπ.)
- Αυξάνοντας έμμεσα την απασχόληση στους κλάδους που στηρίζουν ή προμηθεύουν τους παραπάνω κλάδους, όπως είναι η γεωργία, μεταποίηση, επιχειρήσεις που προσφέρουν υπηρεσίες κοινής ωφέλειας, κ.ά.)
- Αυξάνοντας επίσης έμμεσα την απασχόληση στο δημόσιο τομέα στους τομείς που προσφέρουν τουριστικές υπηρεσίες.

Πίνακας 1.2: Η συμβολή του τουρισμού στην Ελλάδα

Η Σημασία του Τουρισμού για την Ελλάδα (υπολογισμοί για το 2003)	Άμεση	Έμμεση
Συμβολή στο ακαθάριστο εγχώριο προϊόν	4,5%	14,6%
Συμβολή στην απασχόληση	5,0%	16,8%
Συμβολή στις επενδύσεις	22,5%	

Πηγή: WTTC, The 2003 Travel and Tourism Economic research: Greece

Η τουριστική ανάπτυξη, κυρίως των νησιωτικών και παραθαλασσίων περιοχών της χώρας, αποτελεί σημαντική πηγή οικονομικής ανάπτυξης, συμβάλει στη συγκράτηση του πληθυσμού, αλλά και στη δραστηριοποίηση παραγωγικών μονάδων που δρουν συμπληρωματικά με τον τουρισμό και γενικότερα στην ενδογενή περιφερειακή ανάπτυξη.

1.9.2.1. ΠΡΟΒΛΕΨΕΙΣ ΤΩΝ ΔΙΕΘΝΩΝ ΟΡΓΑΝΙΣΜΩΝ ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΤΟΥΡΙΣΜΟΥ

Σύμφωνα με την εκτίμηση του Παγκόσμιου Συμβουλίου Τουρισμού και Ταξιδιών, η οποία στηρίζεται στην Μέθοδο κατάρτισης των δορυφόρων λογαριασμών του Oxford Economic Forecasting, τα επόμενα δέκα χρόνια, πρόκειται να γνωρίσει σημαντικούς (ετήσιους) ρυθμούς ανάπτυξης μετρούμενης σύμφωνα με τους ακόλουθους δείκτες:

- 5% στην ζήτηση για αγαθά και υπηρεσίες
- 4,6% συμβολή στο ΑΕΠ του τομέα (άμεση επίδραση) όπου ανεβάζει τον αριθμό των επισκεπτών σε περίπου 19,7 εκατ.
- 2,1% στην απασχόληση (άμεση) στον τομέα του τουρισμού
- 2,2% στη συνολική απασχόληση της χώρας
- 4,8% στις επενδύσεις.

1.9.3. ΑΝΑΛΥΣΗ ΥΠΑΡΧΟΥΣΑΣ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ –ΑΝΑΛΥΣΗ SWOT

Ο τουρισμός αποτελεί, σε διεθνές επίπεδο, ένα κλάδο οικονομικής δραστηριότητας που συμβάλλει σε σημαντικό βαθμό στο ΑΕΠ της κάθε χώρας. Η συμβολή του τουρισμού είναι σημαντική όχι μόνο στο ΑΕΠ αλλά και στο σύνολο των απασχολουμένων. Ορισμένοι από τους παράγοντες οι οποίοι επηρέασαν θετικά ή αρνητικά την πορεία του, φαίνονται στην παρακάτω ανάλυση SWOT (Ιωαννίδου και Ξυγκογιάννη, 2006), όπου διακρίνονται οι δυνατότητες, οι αδυναμίες, οι ευκαιρίες και οι απειλές που δέχεται ο τουρισμός ως τομέας άμεσα συνδεδεμένος με την ελληνική πραγματικότητα.

Πίνακας 1.3: Ανάλυση υπάρχουσας κατάστασης του ελληνικού τουρισμού

ΑΝΑΛΥΣΗ SWOT	
ΔΥΝΑΤΟΤΗΤΕΣ	ΑΔΥΝΑΜΙΕΣ
ο Ήπιο κλίμα για μεγάλη περίοδο του χρόνου	ο Χαμηλή τουριστική δαπάνη εξαιτίας της προσέλευσης χαμηλού επιπέδου τουριστών
ο Διαφοροποιημένο και υψηλής ποιότητας φυσικό περιβάλλον	ο Χαμηλή ποιότητα τουριστικών υποδομών (μορφή κτιρίων, ανεπάρκεια χώρων)
ο Ύπαρξη πολλών ΜΜΕ που επιτρέπει τη «προσωποποίηση» της φιλοξενίας	ο Μέτριος εξοπλισμός, ανύπαρκτη ή κακή διακόσμηση, έλλειψη «στυλ») και προσφερόμενων ιδιωτικών υπηρεσιών
ο Έντονος νησιωτικός χαρακτήρας	ο Χαμηλός βαθμός αξιοποίησης φυσικών και πολιτιστικών πόρων
ο Δυνατότητα αξιοποίησης τοπικών / παραδοσιακών προϊόντων από το τουριστικό κύκλωμα με στόχο την αναβάθμιση και τη διαφοροποίηση του	ο Τάσεις υποβάθμισης και σε ορισμένες περιπτώσεις κατανάλωσης (κατάστροφής) των πόρων (πχ. παραλιών, οικιστικών συνόλων, μνημείων)
ο Εμφάνιση νέων αγορών πέρα από εκείνες που παραδοσιακά τροφοδοτούν τον ελληνικό τουρισμό (Δ.Ευρώπη, ΗΠΑ)	ο Μειούμενος βαθμός αυθεντικότητας τουριστικού προϊόντος που δεν αντισταθμίζεται από βελτίωση ποιότητας
ο Ενοποίηση εσωτερικής ευρωπαϊκής αγοράς με τη χρήση του ευρώ	ο Χαμηλό επίπεδο εξειδίκευσης, μη χρήση νέων τεχνολογιών
ο Αύξηση της δυνατότητας άμεσης πρόσβασης στον καταναλωτή μέσω διαδικτύου	ο Έλλειψη ειδικών τουριστικών υποδομών και συμπληρωματικών δραστηριο-τήτων για άτομα με ειδικά ενδιαφέροντα
ο Προβολή της χώρας με την ευκαιρία του ΑΘΗΝΑ 2004	ο Αδυναμία διαπραγματεύσεως με τους ισχυρούς tour-operators.
ο Ο τουρισμός είναι ο δυναμικότερος και ανταγωνιστικότερος κλάδος της ελληνικής οικονομίας σε διεθνές επίπεδο	ο Χαμηλό επίπεδο εκπαίδευσης ανθρώπινου δυναμικού (επιχειρηματιών και εργαζομένων)
ο Δυνατότητες χρηματοδότησης έργων υποδομής και επιχειρήσεων για βελτίωση της προσφερόμενης ποσότητας και διαφοροποίηση του παρεχόμενου προϊόντος	ο Μονοδιάστατη τουριστική εικόνα (χώρα ήλιου –θάλασσας) – χαμηλός βαθμός διαφοροποίησης προσφερόμενου προϊόντος
ο Υψηλός βαθμός ασφάλειας τουριστών σε σχέση με ανταγωνιστικούς προορισμούς	ο Ξενοδοχειακές μονάδες / καταλύματα είναι Μικρού μεγέθους και ενδιάμεσης / χαμηλής ποιότητας
ο Πλεονέκτημα δυναμικότητας της κλασικής ξενοδοχίας που ξεπερνά τις 8.000 μονάδες με πάνω από 312.000	ο Μεγάλη συγκέντρωση καταλυμάτων – τουριστών σε ορισμένες περιοχές (κυρίως νησιά)/ αίσθημα κορεσμού

<p>δωμάτια και περισσότερες από 600.000 κλίνες</p>	<p>και υποβάθμιση τουριστικού προϊόντος)</p>
<p>ο 350 Κάμπινγκ με περίπου 34.000 θέσεις κατασκήνωσης</p>	<p>ο Αναποτελεσματικός σχεδιασμός σε εθνικό επίπεδο</p>
<p>ο Η παραξενοδοχία έχοντας την τελευταία 15ετία ξεφύγει από το αρχικό πρότυπο των απλών ενοικιαζομένων δωματίων αριθμεί σήμερα περί τις 30.000 επιχειρήσεις με περισσότερες από 500.000 κλίνες</p>	<p>ο «Ερημοποίηση» υπαίθρου από ανθρώπινο δυναμικό και παραγωγικές δραστηριότητες που δυσκολεύουν την ανάπτυξη «αυθεντικών» και «εναλλακτικών» τουριστικών προϊόντων</p>
<p>ο Σταδιακή μετάβαση από το πρότυπο «Ηλιος-θάλασσα», σε ζήτηση παραθεριστικού τουρισμού υψηλότερου επιπέδου ή και σε ζήτηση εναλλακτικών μορφών τουρισμού</p>	<p>ο Χαμηλός βαθμός διασύνδεσης της τουριστικής δραστηριότητας με κλάδους της εθνικής-τοπικής οικονομίας</p>
<p>ο Συγκριτικό πλεονέκτημα, το πολιτιστικό μας απόθεμα</p>	<p>ο Μικρή τουριστική περίοδος</p>
<p>ο Επιμήκυνση της τουριστικής περιόδου των ανεπτυγμένων κυρίως περιοχών</p>	<p>ο Έλλειψη διαφοροποίησης τουριστικής εικόνας μεταξύ των τουριστικών περιοχών της χώρας</p>
<p>ο Η αναπτυσσόμενη τουριστική μας οικονομία δημιουργεί, με άμεσο και έμμεσο τρόπο, νέες θέσεις εργασίας στην συνολική οικονομία</p>	<p>ο Έλλειψη φορέων για τουριστικό σχεδιασμό και εφαρμογή σε περιφερειακό και τοπικό επίπεδο</p>
<p>ο Ενίσχυση του εσωτερικού τουρισμού λόγω της αυξανόμενης συμμετοχής του</p>	<p>ο Υψηλή γεωγραφική συγκέντρωση τουριστικής υποδομής με συνέπεια την άνιση ανάπτυξη των τουριστικών υποδομών και ανωδομών.</p>
	<p>ο Αναποτελεσματικό νομοθετικό πλαίσιο και διοικητικοί μηχανισμοί</p>
	<p>ο Έλλειψη φορέων για τουριστικό σχεδιασμό και εφαρμογή σε περιφερειακό και τοπικό επίπεδο</p>
	<p>ο Αδυναμία συνεργασίας μεταξύ εμπλεκόμενων φορέων-επιχειρήσεων σε εθνικό, περιφερειακό και τοπικό επίπεδο</p>
	<p>ο Αναποτελεσματικό νομοθετικό πλαίσιο και διοικητικοί μηχανισμοί</p>
	<p>ο Λίγοι tour- operators – συνεχείς πιέσεις για μείωση των τιμών</p>
	<p>ο Τουριστικό πρότυπο «Ηλιος-θάλασσα», χαμηλής σχετικά απόδοσης για τη χώρα</p>
ΠΡΟΟΠΤΙΚΕΣ	ΑΠΕΙΛΕΣ
<p>ο Η ταχύτητα ανάκαμψης της διεθνούς</p>	<p>ο Αυξανόμενη συγκέντρωση των tour-</p>

οικονομίας	operators
<ul style="list-style-type: none"> ○ Συνεχής αναζήτηση διαφορετικών και εξειδικευμένων προτύπων βιώσιμης τουριστικής ανάπτυξης 	<ul style="list-style-type: none"> ○ Αυξανόμενος ανταγωνισμός στο εξωτερικό από χώρες με χαμηλότερο κόστος (Μεσόγειος, Α.Ευρώπη, Α.Ανατολή)
<ul style="list-style-type: none"> ○ Άνοιγμα νέων αγορών και εδραίωση της θέσης του ελληνικού τουρισμού σε μια σειρά χωρών μέσω της διαφημιστικής εκστρατείας 	<ul style="list-style-type: none"> ○ Υπάρχει κίνδυνος εύκολης υποκατάστασης του βασικού τουριστικού προτύπου «Ηλιος-θάλασσα» από άλλες χώρες.
<ul style="list-style-type: none"> ○ Εξακολούθηση της αυξητικής τάσης του αριθμού των ερχομένων τουριστών ηλικίας 45+ από τις δυτικές χώρες και την Ιαπωνία. 	<ul style="list-style-type: none"> ○ Αυξανόμενος ανταγωνισμός από χώρες με αναβαθμισμένης ποιότητας και υψηλής διαφοροποίησης τουριστικά προϊόντα
<ul style="list-style-type: none"> ○ Η παγκοσμιοποίηση της τουριστικής ανάπτυξης και ο προβληματισμός για τις διαδικασίες ελέγχου και διαχείρισης των τουριστικών περιοχών 	<ul style="list-style-type: none"> ○ Σημαντική μείωση του μεριδίου αμερικανών τουριστών και εξάρτηση από την Ευρώπη με συνέπεια την απώλεια υψηλού τουριστικού εισοδήματος
<ul style="list-style-type: none"> ○ Έγκαιρη προετοιμασία και αξιοποίηση όλων των ευκαιριών και πλεονεκτημάτων που δημιουργεί η δυναμική της διεξαγωγής των Ολυμπιακών αγώνων του 20 	<ul style="list-style-type: none"> ○ Ισχυρός ανταγωνισμός από άλλους προορισμούς της Μεσογείου. Ενδυνάμωση των ανταγωνιστικών χωρών σε ειδικές μορφές τουρισμού και υποδομές.
<ul style="list-style-type: none"> ○ Αναζήτηση περισσότερων αυστηρών και εξειδικευμένων προτύπων ποιότητας στην παραγωγή και διαχείριση του τουριστικού προϊόντος 	<ul style="list-style-type: none"> ○ Ανοδικός ρυθμός και διεύρυνση της κοινωνικής βάσης του τουρισμού με προέλευση την Κίνα.
<ul style="list-style-type: none"> ○ Οι ραγδαίες εξελίξεις στην τεχνολογία και οι επιπτώσεις τους στις επιλογές των τουριστών και στην παραγωγή νέων τουριστικών προϊόντων 	<ul style="list-style-type: none"> ○ Διεύρυνση του χάσματος που διαπιστώνεται ανάμεσα στην ολοένα απαιτητικότερη διεθνή ζήτηση και την προσφορά προϊόντων και υπηρεσιών σε αρκετούς προορισμούς.
<ul style="list-style-type: none"> ○ Προσφορά και εξειδίκευση νέων προϊόντων 	
<ul style="list-style-type: none"> ○ Αυξημένη ζήτηση για αυθεντικές εμπειρίες, γνωριμία με τη φύση και τον πολιτισμό των προορισμών. 	
<ul style="list-style-type: none"> ○ Ανάδειξη της τοπικότητας ως βασικής παραμέτρου της τουριστικής ανάπτυξης 	
<ul style="list-style-type: none"> ○ Απόδοση των δράσεων και των συνεργιών του δημόσιου και του ιδιωτικού τομέα 	
<ul style="list-style-type: none"> ○ Παραγωγή νέων τουριστικών προϊόντων 	
<ul style="list-style-type: none"> ○ Παρουσιάζει σημαντικές δυνατότητες ανάπτυξης στην τρέχουσα δεκαετία σε παγκόσμιο επίπεδο. 	
<ul style="list-style-type: none"> ○ Αναζήτηση νέων αγορών 	
<ul style="list-style-type: none"> ○ Εξέλιξη της διεθνούς πολιτικής συγκυρίας 	

ο Αύξηση του εξερχόμενου τουρισμού από τις ΗΠΑ κατά 4% το 2003 και κατά 6% το 2004.	
ο Ανάκαμψη του εξερχόμενου τουρισμού της Ιαπωνίας (στο τέλος του 2003 θα επιτευχθούν τα επίπεδα του 2000).	
ο Ικανότητα αντίδρασης και ευελιξίας των επιχειρηματικών φορέων	
ο Συνέπειες μιας ενδεχόμενης πετρελαϊκής κρίσης	
ο Συντομότερες και συχνότερες παραδοσιακές διακοπές.	

Πηγή: Ιωαννίδου και Ξυγκογιάννη, 2006

Από την παραπάνω ανάλυση SWOT προκύπτει πως ο ελληνικός τουρισμός έχει σοβαρές προοπτικές να εκσυγχρονιστεί και να καταφέρει να αποκτήσει ισάξια θέση σε σχέση με τις άλλες ανταγωνίστριες χώρες στο παγκόσμιο στερέωμα. Τα συγκριτικά πλεονεκτήματα που παρουσιάζει σε σχέση με τις υπόλοιπες χώρες, επιτρέπει στην Ελλάδα με σωστό σχεδιασμό να ενδυναμωθεί σε αυτόν τον τομέα και να ανακάμψει οικονομικά επωφελούμενη από τον τουρισμό. Το συγκριτικό πλεονέκτημα που παρουσιάζει η Ελλάδα σε σχέση με τις υπόλοιπες ανταγωνίστριες χώρες, είναι η θέση της και το πλούσιο φυσικό περιβάλλον που διαθέτει το οποίο επιτρέπει την ανάπτυξη και άλλων - εναλλακτικών μορφών τουρισμού. Ενώ το βασικό της μειονέκτημα είναι η μονοδιάστατη τουριστική εικόνα (χώρα ήλιου –θάλασσας) που αυτή παρουσιάζει προς τα έξω, καθώς και η έλλειψη ενός οργανωμένου τουριστικού σχεδιασμού σε εθνικό, περιφερειακό και τοπικό επίπεδο.

Βέβαια, η ανάπτυξη του τουρισμού είχε ιδιαίτερα ευνοϊκές επιπτώσεις στην περιφερειακή ανάπτυξη της χώρας μας. Αποτέλεσε τη βασική δύναμη αντιστροφής των δεδομένων (πληθυσμιακών, οικονομικών κ.τ.λ.) εξελίξεων της μεταπολεμικής περιόδου, στις διάφορες, κυρίως προβληματικές, περιοχές της χώρας. Από τις αρχές της δεκαετίας του 1970 και ανάλογα με το βαθμό τουριστικής ανάπτυξης, οι περιοχές αυτές παρουσίασαν βαθμιαία θετικές εξελίξεις και πολλές δημιούργησαν ήδη, συνθήκες ευημερίας, καλύτερες του μέσου όρου της χώρας (Μυλωνάς, 1997).

Οι εξελίξεις αυτές αναμένεται να συνεχιστούν και να επεκταθούν σε περιοχές όπου η οικονομική τους βάση δεν είναι ο τουρισμός, έχουν όμως αξιόλογους τουριστικούς πόρους (Μυλωνάς, 1997).

1.9.4. ΕΞΩΓΕΝΕΙΣ ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ ΠΟΥ ΕΠΗΡΕΑΖΟΥΝ ΤΟΝ ΤΟΥΡΙΣΜΟ

Η ζήτηση για τουρισμό καθορίζεται τόσο από τις δυνάμεις της αγοράς (προσφορά και ζήτηση), όσο και από εξωγενείς παράγοντες, δηλαδή παράγοντες οι οποίοι δε σχετίζονται άμεσα με τον τουρισμό αλλά επηρεάζουν την έκταση και το είδος της ζήτησης για τουριστική δραστηριότητα (Gartner, 2001).

Οι εξωγενείς παράγοντες που επηρεάζουν τον τουρισμό περιλαμβάνουν (Gartner, 2001):

➤ **Δημογραφικές και κοινωνικές αλλαγές**

Οι δημογραφικές και κοινωνικές αλλαγές στον πληθυσμό των ανεπτυγμένων και πρόσφατα εκβιομηχανισμένων χωρών, ανεξάρτητα από άλλους παράγοντες, σημαίνουν ότι μεγαλύτερο μέρος του πληθυσμού θα έχουν το χρόνο, την τάση και το εισόδημα να ταξιδέψουν. Οι αλλαγές αυτές αφορούν τα ακόλουθα:

- Την παράταση του ορίου ηλικίας του πληθυσμού,
- την αύξηση των εργαζομένων γυναικών και των οικογενειακών εισοδημάτων κατ' επέκταση,
- την αύξηση της αναλογίας των ανύπαντρων ενηλίκων,
- την τάση για τη δημιουργία οικογένειας σε μεγαλύτερη ηλικία,
- τη μεγαλύτερη αύξηση στον πληθυσμό των ζευγαριών χωρίς παιδιά σε σύγκριση με τη γενικότερη αύξηση πληθυσμού,
- τη χαλάρωση στους περιορισμούς μετανάστευσης,

-την αύξηση του χρόνου για πληρωμένες διακοπές και την ελαστικότητα των εργάσιμων ωρών.

▼ Οικονομικές εξελίξεις

Μεταξύ της τάσης για ταξίδια και των οικονομικών εξελίξεων υπάρχει μια άμεση και ξεκάθαρη σύνδεση. Η ανάπτυξη / αύξηση στα ταξίδια εξαρτάται και επηρεάζεται άμεσα από τις εξελίξεις στην οικονομία. Δεδομένου ότι οι υπόλοιποι παράγοντες παραμένουν αναλλοίωτοι, αύξηση της τάσης του 1% στην κατανάλωση έχει σαν αποτέλεσμα αντίστοιχη αύξηση στα ταξίδια, μια αύξηση της τάξης του 2,5% στην κατανάλωση οδηγεί σε 4% αύξηση στα ταξίδια, ενώ αύξηση 5% στην κατανάλωση οδηγεί σε 10% αύξηση στις δαπάνες για ταξίδια.

▼ Πολιτικές / νομοθετικές και θεσμικές αλλαγές

Οι κυριότερες αλλαγές οι οποίες επηρεάζουν την ανάπτυξη και τη δομή του τομέα του τουρισμού είναι:

-πολιτικές αλλαγές

-οικονομικά και ρυθμιστικά μέτρα εναρμόνισης της Ευρωπαϊκής Ένωσης

-συννοριακές διατυπώσεις για ταξιδιώτες

-πολιτική οικονομικής ανάπτυξης

-κινήματα για την προστασία του περιβάλλοντος

▼ Ανάπτυξη της τεχνολογίας και του εμπορίου, την υποδομή στις μεταφορές και την ασφάλεια των ταξιδιών

Η πρόοδος στην τεχνολογία της αεροναυτικής μηχανικής και στα συστήματα ηλεκτρονικών υπολογιστών και προγραμμάτων, η οποία θα συνεχιστεί, θα έχει σαν αποτέλεσμα τη διευκόλυνση των διευθετήσεων για

κρατήσεις και ταξίδια, ενώ τα ταξίδια θα γίνουν γρηγορότερα και φθηνότερα λόγω εξοικονόμησης προσωπικού και μείωσης του κόστους λειτουργίας των αεροπορικών εταιριών και ταξιδιωτικών γραφείων.

1.10. ΑΕΙΦΟΡΟΣ ΤΟΥΡΙΣΤΙΚΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ

Τις τελευταίες δεκαετίες οι λέξεις αειφορία και αειφορικός χρησιμοποιούνται όλο και συχνότερα όχι μόνο σε αυστηρώς επιστημονικά κείμενα που αφορούν θέματα οικονομίας και ανάπτυξης φυσικών πόρων, αλλά και σε πολλά εκλαϊκευμένα κείμενα. Η λέξη αειφορία δημιουργήθηκε πρόσφατα από το αεί+φέρω για να ορίσει τη σχέση εκείνη του ανθρώπου με το περιβάλλον, όπου οι ανθρώπινες δραστηριότητες ατομικές και κοινωνικές δεν καταστρέφουν, δεν παρεμποδίζουν και δεν ερημοποιούν τη φύση (Μπακαούκας, 2006).

Σύμφωνα με την έκθεση της Παγκόσμιας Επιτροπής για το Περιβάλλον και την Ανάπτυξη (World Commission on Environment and Development), ο όρος *αειφόρος ανάπτυξη* σημαίνει την ανάπτυξη εκείνη που ικανοποιεί τις ανάγκες της παρούσας γενεάς χωρίς να θέτει σε κίνδυνο την ικανότητα των μελλοντικών γενεών να ικανοποιήσουν τις δικές τους ανάγκες. Το νέο αυτό μοντέλο της βιώσιμης ανάπτυξης που πρέπει πλέον να γίνει πράξη, θέτει ως κεντρικό σημείο προβληματισμού την αναθεώρηση των απόψεών μας για την οικονομική αξία των φυσικών πόρων (Μπακαούκας, 2006).

Ενώ, σύμφωνα με τον Παγκόσμιο Οργανισμό Τουρισμού (WTO, 2001), σαν *αειφόρος τουριστική ανάπτυξη* ορίζεται η ανάπτυξη που ικανοποιεί τις ανάγκες των παρόντων τουριστών και των περιοχών οικοδοδεσποτών τους, ενώ προστατεύει και ενισχύει μελλοντικές ευκαιρίες. Προβλέπεται επίσης η διαχείριση όλων των πόρων κατά τέτοιο τρόπο ώστε να εκπληρωθούν οι οικονομικές, κοινωνικές και αισθητικές ανάγκες, ενώ επίσης να διατηρηθεί η πολιτιστική ακεραιότητα, οι απαραίτητες οικολογικές διαδικασίες, η βιολογική ποικιλομορφία και τα συστήματα υποστήριξης της ζωής (Spilanis and Vayanni, 2003).

Το πρόβλημα της αειφόρου τουριστικής ανάπτυξης στην Ελλάδα έχει αναγνωριστεί από τις αρχές της δεκαετίας του 1990 και έχει οδηγήσει σε μερικές γενικευμένες προσπάθειες διαφοροποίησης του παρεχόμενου τουριστικού προϊόντος, περισσότερο σε τοπικό παρά σε εθνικό επίπεδο, αλλά χωρίς κάποιο

ουσιαστικό και στρατηγικού χαρακτήρα σχέδιο. Προκειμένου να προωθηθεί η αιεφόρος τουριστική ανάπτυξη, η προσπάθεια επρόκειτο να είναι σε τέτοια κατεύθυνση ώστε να παρασχεθεί υψηλή ποιότητα και διαφοροποιημένα τουριστικά προϊόντα, σε αντίθεση με τις μαζικές και συμβατικές τουριστικές υπηρεσίες. Οι τελευταίες αναφέρονται σε υπηρεσίες – κυρίως στέγαση, εστίαση, και ψυχαγωγία – οι οποίες είναι χαμηλού κόστους και χαμηλής προστιθέμενης αξίας, περιλαμβάνουν χαμηλού επιπέδου μόρφωσης υπαλλήλους και καταναλώνουν ελεύθερα φυσικούς πόρους. Σε αντίθεση, το πρώτο αναφέρεται σε ένα αναβαθμισμένο τουριστικό προϊόν, το οποίο βασίζεται πάνω στα ενδογενή χαρακτηριστικά της κάθε περιοχής όπου αυτό θα παρέχεται και θα καταναλώνεται, έχει υψηλή προστιθέμενη αξία, προσελκύει τουρίστες υψηλού εκπαιδευτικού επιπέδου, ενσωματώνει πρόσφατες έρευνες και καινοτόμες τεχνικές, απασχολεί ειδικευμένους υπαλλήλους και διαθέτει υψηλά περιβαλλοντικά πρότυπα (Spilanis and Vayanni, 2003).

Οι προσπάθειες κυρίως στα διάφορα ελληνικά νησιά να απομακρυνθούν από το συμβατικό πρότυπο και να κατευθυνθούν προς τα νέα τουριστικά προϊόντα μπορούν να διαχωριστούν σε τρεις κατηγορίες (Spilanis and Vayanni, 2003): Η πρώτη κατηγορία είναι η διαδικασία του λεγόμενου «πράσινου τουρισμού», όπου γίνονται προσπάθειες να μειωθούν οι περιβαλλοντικές επιπτώσεις των τουριστικών υποδομών. Η δεύτερη κατηγορία περιλαμβάνει τύπους τουρισμού ειδικού ενδιαφέροντος, όπου τα οικονομικά κέρδη είναι μεγαλύτερα, αλλά όχι και τα περιβαλλοντικά οφέλη. Τέλος, η τρίτη κατηγορία είναι αυτή των εναλλακτικών μορφών τουρισμού, η οποία περιλαμβάνει δραστηριότητες οι οποίες είναι περισσότερο επικερδείς για την τοπική οικονομία από το συμβατικό τουρισμό και επίσης περισσότερο φιλικές προς το περιβάλλον.

1.11. Η ΦΕΡΟΥΣΑ ΤΟΥΡΙΣΤΙΚΗ ΙΚΑΝΟΤΗΤΑ

Σύμφωνα με τον Ricci (1976) η έννοια της φέρουσας ικανότητας στην οικολογία ορίζεται θεωρητικά ως το μέγιστο επίπεδο ενός πληθυσμού που είναι δυνατό να υποστηριχθεί από ένα συγκεκριμένο οικοσύστημα, ή σύμφωνα με τον Vernicos (1985), ο μέγιστος αριθμός ατόμων που σχηματίζουν ένα σταθερό πληθυσμό σε δεδομένους περιβαλλοντικούς πόρους (Κοκκώσης, 2000).

Όσον αφορά την τουριστική ανάπτυξη, η φέρουσα ικανότητα ορίζεται ως ο αριθμός των χρηστών που μπορεί να δεχτεί μια τουριστική περιοχή χωρίς μόνιμη περιβαλλοντική υποβάθμιση και η εξασφάλιση της ικανότητας της περιοχής να υποστηρίζει δραστηριότητες αναψυχής, αλλά και χωρίς να υποβαθμίζει την εμπειρία αναψυχής των επισκεπτών (Κοκκώσης, 2000). Ο ορισμός αυτός εστιάζει το στόχο της τουριστικής ανάπτυξης στο σεβασμό των περιβαλλοντικών ορίων μιας περιοχής που καθορίζουν την ικανότητά της.

Στο πλαίσιο της αειφόρου τουριστικής ανάπτυξης, η φέρουσα ικανότητα μεταφράζεται σαν την δυνατότητα μιας γεωγραφικής περιοχής να διατηρεί πληθυσμούς και δραστηριότητες συγκεκριμένων ειδών χωρίς να υποβαθμίζει τη διατήρηση των τοπικών οικοσυστημάτων (ανθρώπινων και φυσικών) μακροχρόνια (Δέφνερ, 2002).

Κατά τον Pearce (1989), όπως το περιβάλλον έχει πλέον μια διευρυμένη θεώρηση στο πλαίσιο της βιώσιμης ανάπτυξης, η ανάγκη για μια πολυδιάστατη προσέγγιση οδήγησε στην ανάπτυξη τριών διαφορετικών και διακριτών προσεγγίσεων της φέρουσας ικανότητας μιας περιοχής (Κοκκώσης, 2000):

1. Φυσική περιβαλλοντική
2. Κοινωνική περιβαλλοντική
3. Οικονομική περιβαλλοντική

Η κάθε μία από τις παραπάνω προσεγγίσεις ορίζει και μία διαφορετική διάσταση στον καθορισμό ορίων στην τουριστική ανάπτυξη ενός τόπου, εκφράζοντας την σε όρους έντασης της χρήσης του χώρου, είτε σε σχέση με τον αριθμό τουριστών είτε με την οικιστική ανάπτυξη για την εξυπηρέτηση του τουρισμού. Οι διαφορετικές αυτές προσεγγίσεις αναδεικνύουν το σύνθετο χαρακτήρα της φέρουσας ικανότητας (Κοκκώσης, 2000).

Κεφάλαιο 2

ΕΝΑΛΛΑΚΤΙΚΕΣ ΜΟΡΦΕΣ ΤΟΥΡΙΣΜΟΥ

2.1. ΣΥΝΕΔΡΙΑΚΟΣ ΤΟΥΡΙΣΜΟΣ

Η ανάπτυξη του συνεδριακού τουρισμού καθώς και όλων των μορφών τουρισμού βοηθούν ουσιαστικά στην ενίσχυση του κύρους της χώρας μας και επιπλέον δυναμώνει με τον καλύτερο τρόπο την ανταγωνιστικότητα της Ελλάδας στη διεθνή αγορά.

Ο ελληνικός συνεδριακός τουρισμός είναι αναμφισβήτητα ενταγμένος στους διεθνείς καταλόγους με πολλά πλεονεκτήματα. Τα πλεονεκτήματα αυτά σημαίνουν: επέκταση των τουριστικών δραστηριοτήτων, προσαρμογή στις νέες μορφές διακίνησης, περισσότερο συνάλλαγμα, τουρίστες μορφωμένοι με απαιτήσεις και μεγαλύτερη οικονομική επιφάνεια, επιμήκυνση της τουριστικής σαιζόν.

Ο συνεδριακός τουρισμός δίκαια θεωρείται ένας ισχυρός τουριστικός τομέας στην κατανομή των ειδικών μορφών τουρισμού, για λόγους επιχειρηματικούς και επίσης επειδή συνδυάζει τρία βασικά στοιχεία: α) ταξίδι, β) ψυχαγωγία γ) εργασία. Πρόκειται δηλαδή για μια μορφή τουρισμού λιγότερο ευάλωτη στις οικονομικές υφέσεις και πληθωριστικές τάσεις. Τα πλεονεκτήματα και τα οφέλη που παρέχει είναι καλύτερα οικονομικά αποτελέσματα, ενώ δεν εξαρτάται από τις εναλλαγές των καιρικών συνθηκών (π.χ. η ζέστη του καλοκαιριού). Επιπλέον αναδεικνύει νέες θέσεις εργασίας.

Στην πορεία εξελίσσεται και αποκτά πιο σταθερή μορφή. Επιπλέον έχει διαπιστωθεί ότι ο οποιοσδήποτε υποψήφιος συνεδριακός τουρίστας αποφέρει κέρδη στην οικονομία της χώρας επειδή ο τουρίστας ξοδεύει περισσότερα χρήματα στο ταξίδι του, εκτιμά περισσότερο τις πολιτιστικές και ιστορικές ρίζες ενός τόπου, αναζητά την ποιότητα στην εξυπηρέτηση και αν μείνει

ικανοποιημένος από την εικόνα που σχημάτισε, πιθανώς να αποζητήσει τον ίδιο προορισμό για τις διακοπές του.

Η επένδυση στον συνεδριακό τουρισμό εξαρτάται από τις αποφάσεις που θα παρθούν στα διοικητικά συμβούλια -συνήθως- των επιχειρήσεων, οργανισμών, συλλόγων και ενώσεων που κατά καιρούς συγκεντρώνονται για να αναπτύξουν θέματα εξειδικευμένα και κοινού ενδιαφέροντος για τη διεξαγωγή ενός συνεδρίου.

Η επιλογή ενός προορισμού ο οποίος κρίνεται κατάλληλος για την πραγματοποίηση ενός συνεδρίου, εξαρτάται βασικά από τα έξοδα που θα χρειαστεί να δαπανηθούν, από την απόσταση, την ποιότητα των εγκαταστάσεων που θα φιλοξενήσουν το συνέδριο, το παρεχόμενο σέρβις, τον τρόπο και το είδος των μεταφορικών μέσων και την ποιότητα του συνολικού προσφερόμενου πακέτου από πλευράς του διοργανωτή.

Η σπουδαιότητα ανάπτυξης του συνεδριακού τουρισμού στη χώρα μας είναι έντονη και αποτελεί σύμφωνη γνώμη όλων όσοι ασχολούνται με αυτόν άμεσα ή έμμεσα, όχι μόνο επειδή συγκεντρώνει πολλά πλεονεκτήματα αλλά και γιατί δημιουργεί ένα αίσθημα ασφάλειας και ανεπτυγμένης τουριστικής συνείδησης σε επαγγελματικό-επιχειρησιακό επίπεδο στα άτομα τα οποία θα συμμετέχουν στη διαδικασία δημιουργίας συνεδρίου.

Ο σχεδιασμός για την ορθή διοργάνωση του συνεδριακού τουρισμού -εφόσον υπάρχει- δηλαδή η υποδομή, οι δυνατότητες κατάλληλου ειδικού εξοπλισμού, είναι μια δυνατότητα σχετικά εύκολη, ο σχεδιασμός αυτός να γίνει έγκαιρα και μεθοδευμένα. Το στοιχείο το οποίο υπερέχει και βοηθάει στο παιχνίδι του ανταγωνισμού είναι η φαντασία, που πρέπει να συνοδεύει τη σοβαρότητα και την ποιότητα της οργάνωσης.

Όσον αφορά την Ελλάδα, η ελλιπής εξειδικευμένη γνώση καθώς και η έλλειψη μεγάλου αριθμού ειδικευμένων στελεχών στην οργάνωση συνεδρίων οι οποίοι έχουν πείρα γύρω από το συνεδριακό προϊόν, εμποδίζει και επιβραδύνει την παραπέρα ανάπτυξη του κλάδου που έχει συγκεκριμένο προφίλ, έκταση και εξέλιξη.

Δεν θα πρέπει να μπερδεύει κανείς τον συνεδριακό τουρισμό με τις άλλες μορφές επιχειρηματικού τουρισμού. Τόσο εκείνος, όσο και τα ταξίδια κινήτρων ή η διακίνηση μεμονωμένων επιχειρηματιών έχουν δικά τους ξεχωριστά χαρακτηριστικά και δεν πρέπει να νοούνται ως ενιαία κατηγορία τουρισμού.

Σήμερα ο συνεδριακός τουρισμός έχει ενσωματωθεί με το θεσμό των εκθέσεων για τον λόγο ότι κατά τη διάρκεια διεξαγωγής κάποιου συνεδρίου παράλληλα διοργανώνεται στο ίδιο πλαίσιο και η έκθεση προϊόντων ή υπηρεσιών επιχειρήσεων εξειδικευμένων και σχετικών με το αντικείμενο της εκάστοτε συνεδριακής μορφής -συνάντησης.

2.1.2. Ο ΣΥΝΕΔΡΙΑΚΟΣ ΤΟΥΡΙΣΜΟΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

Η διαδικασία παρουσίασης ενός σπουδαίου και επίκαιρου τομέα όπως είναι ο συνεδριακός τουρισμός για την Ελλάδα, με σκοπό την ανάπτυξή του, σε περίοδο όπου οι οικονομική κατάσταση δεν είναι τόσο ανθηρή, επιβάλλει να εφαρμοστεί μια τουριστική ανάπτυξη με ορθολογική και προγραμματισμένη μελέτη και ανάλυση.

Για να διασαφηνιστεί η σπουδαιότητα που έχει για την Ελλάδα η ανάπτυξη του συνεδριακού τουρισμού, αναφέρονται παρακάτω οι λόγοι οι οποίοι επεξηγούν και δικαιολογούν τα οφέλη που θα αποφέρει τόσο στον οικονομικό όσο και στον πολιτιστικό και κοινωνικό τομέα.

1. Πέρα από τις αυξημένες συναλλαγματικές ωφέλειες σε εθνικό επίπεδο, οι συνεδριακοί τουρίστες καταναλώνουν ένα σημαντικό μέρος της τουριστικής δαπάνης και ανεβάζουν το οικονομικό επίπεδο των ξενοδοχειακών μονάδων στους παρέχοντες υπηρεσίες (π.χ. μεταφορείς) και προμηθευτές (π.χ. τροφοδοσία ξενοδοχείων). Επίσης από δαπάνες κεφαλαίων (επενδύσεις), των εργαζομένων και των προμηθευτών υλικών (π.χ. για την κατασκευή συνεδριακού κέντρου), καθώς και των ιδιοκτητών (night clubs, ειδών λαϊκής τέχνης, εστιατορίων, καταστημάτων ρούχων), μικροπωλητών κ.ά. Η συσχέτιση όλων αυτών μέσα στο κύκλωμα της τουριστικής δαπάνης δημιουργεί πολλαπλά οικονομικά φαινόμενα.

2. Το δυσμενές σημείο της απασχόλησης στα τουριστικά επαγγέλματα είναι το φαινόμενο της εποχικότητας. Περίπου το 50% από τους εργαζόμενους εργάζεται από τον Απρίλιο έως τον Οκτώβριο. Με το συνεδριακό τουρισμό δημιουργούνται πολλές ευκαιρίες να απασχοληθεί μεγάλος αριθμός ατόμων σε επίπεδο ολόκληρης και όχι εποχιακής απασχόλησης, με συνέπεια το παραπάνω ποσοστό να μειωθεί σημαντικά.
3. Επιτυγχάνοντας μεγαλύτερες πληρότητες, ενώ παράλληλα έχουμε επιμήκυνση της τουριστικής περιόδου ολόκληρο το χρόνο.
4. Οι προοπτικές και οι οικονομικές απολαβές, οι οποίες είναι υψηλές, μέσα στα πλαίσια της διοργάνωσης συνεδρίων, λειτουργούν με τον ένα ή με τον άλλο τρόπο σαν κίνητρα ανάπτυξης της «τεχνογνωσίας της συμπεριφοράς» από τους εργαζόμενους στις τουριστικές επιχειρήσεις.
5. Έχει παρατηρηθεί, σε περιοχές που έχουν αναπτύξει το ελληνικό συνεδριακό προϊόν, όπως Αθήνα, Θεσσαλονίκη, Ρόδος, Κέρκυρα, αυξητική τάση στην τιμή ή άλλης μορφής ιδιοκτησία (π.χ. σπίτια πολιτιστικής ή ιστορικής αξίας), που προσφέρονται για τουριστική αξιοποίηση.
6. Επίσης παρατηρείται αύξηση και στην αξία της γης, ιδίως σε εκείνη που βρίσκεται κοντά στις παραθαλάσσιες περιοχές.
7. Λόγω της διεθνοποίησης των συνεδρίων γίνεται ευκολότερη διείσδυση ή επέκταση στην τουριστική αγορά, τόσο σε τοπικό όσο και σε εθνικό επίπεδο (λόγω των γνωριμιών, των δημοσίων σχέσεων, της έμμεσης διαφήμισης).
8. Απόρροια όλων των παραπάνω είναι η αύξηση του εθνικού τουριστικού εισοδήματος με θετικές παραμέτρους στο ελληνικό εθνικό οικονομικό κύκλωμα¹³.

2.2. ΑΣΤΙΚΟΣ ΤΟΥΡΙΣΜΟΣ

Το φαινόμενο του αστικού τουρισμού είναι μια μορφή εναλλακτικού τουρισμού η οποία έχει ως ιδιαίτερο γνώρισμα ότι τα άτομα που συμμετέχουν ταξιδεύουν σε μία πόλη και την περιηγούνται για μερικές ημέρες, συνήθως τρεις ως τέσσερις. Οι περιηγήσεις αυτές έχουν άμεση σχέση με τον μορφωτικό τουρισμό και πιο πολύ με διάφορες πολιτιστικές εκδηλώσεις που πραγματοποιούνται, ενώ τα επαγγελματικά ταξίδια παίζουν και αυτά με τη σειρά τους σημαντικό ρόλο.

---

¹³ Κραβαρίτης, Κ., 1996, «Επαγγελματικός τουρισμός», εκδόσεις Interbooks

Τα άτομα τα οποία μετέχουν στον αστικό τουρισμό ανήκουν σε ανώτερο μορφωτικό επίπεδο καθώς και υψηλό εισόδημα. Τις περισσότερες φορές κατοικούν σε μεγάλα αστικά κέντρα ενώ συνήθως ταξιδεύουν χωρίς να συνοδεύονται από τις οικογένειές τους. Την οργάνωση των περισσότερων ταξιδιών του αστικού τουρισμού την αναλαμβάνουν οι tour operators σε συνεργασία με ταξιδιωτικά και τουριστικά γραφεία και αεροπορικές εταιρείες.

Ένα ακόμη στοιχείο το οποίο προσφέρει το μεγαλύτερο κίνητρο για να πραγματοποιήσουν τα άτομα αυτού του είδους τη μορφή τουρισμού, είναι η ψυχαγωγία, η ευχάριστη παραμονή, η νυχτερινή ζωή, η διασκέδαση, τα ψώνια, τα αξιοθέατα, οι ενδιαφέρουσες εκδρομές και τέλος το ωραίο περιβάλλον.

Είναι τουρισμός ξεκούρασης και αναψυχής. Μπορεί εύκολα να συνυπάρξει με τις άλλες μορφές τουρισμού, όπως για παράδειγμα με τον μορφωτικό τουρισμό. Μαζί με τις ανωτέρω δραστηριότητες, τα άτομα μπορούν να συμμετέχουν σε πολιτιστικές / καλλιτεχνικές ή μορφωτικές εκδηλώσεις, να επισκεφτούν ιστορικά μνημεία, αρχαιολογικούς χώρους, μουσεία, πινακοθήκες, καθώς επίσης να παρακολουθήσουν συναυλίες και θεατρικές παραστάσεις.

Μέχρι και το 1970 οι αστικές πόλεις υστερούσαν από οικονομικές δραστηριότητες και είχαν ανάγκη από νέες, οι οποίες θα μπορούσαν να εισάγουν εισόδημα στην περιοχή και θα δημιουργούσαν νέου είδους δουλειές. Αυτή η παρακμή ερήμωσε πολλές περιοχές και απαιτούνταν νέες δραστηριότητες, οι οποίες θα μπορούσαν να ανανεώσουν τα φυσικά μέρη. Συμπράττοντας με την οικονομική παρακμή των πόλεων, ο τουρισμός παρουσίασε ανάπτυξη και για τον λόγο αυτό άρχισε να μελετάται για να εκτιμηθεί πόσο θετικά μπορεί να συμβάλει στην οικονομική και φυσική αναζωογόνηση των πόλεων.

Με γενική αρχή ότι ο τουρισμός προσφέρει μεγαλύτερο εισόδημα, γενικά είναι ευχάριστο το ταξίδι και επιπλέον μεγαλύτερο χρόνο για αναψυχή, γρήγορα διαφάνηκε ότι η τουριστική βιομηχανία ήταν έτοιμη να ακμάσει. Έφερε εισόδημα στην περιοχή, έτσι λειτουργώντας ως μια οικονομική βάση και κατέληξε να είναι ικανή να δώσει στήριγμα στην τοπική οικονομία. Γρήγορα διαπιστώθηκε από όλους τους κρατικούς φορείς ότι ο τουρισμός έχει να διαδραματίσει σπουδαίο

ρόλο και έτσι άρχισαν να εισάγονται στρατηγικές πολιτικής για την ανάπτυξη του.

Ωστόσο θα ήταν σφάλμα αν περιορίζαμε τα πολλά οφέλη που προσφέρει η τουριστική προώθηση επικεντρώνοντας μονάχα στο όφελος της τοπικής οικονομικής αναπτυξιακής πολιτικής, παρόμοια είτε με την βιομηχανική ανάπτυξη είτε με την ανάπτυξη των υπηρεσιών. Οι επενδύσεις στον τουρισμό συγκαταλέγουν την ανάπτυξη των λειτουργιών, των δραστηριοτήτων και την ανάπτυξη του φυσικού περιβάλλοντος καθώς και της υποδομής, τα οποία σίγουρα θα ωφελήσουν την τοπική κοινωνία.

Παράλληλα περιλαμβάνουν την εμπορευματοποίηση της πόλης καθώς και την προβολή μιας εικόνας, η οποία θα βοηθήσει στην προσέλκυση βιομηχανικών και διαφημιστικών δραστηριοτήτων. Για να προσελκύσει μεταβλητές, επενδύσεις και δραστηριότητες, θα πρέπει οι αστικές πόλεις να συγκεντρώσουν το ενδιαφέρον σε μια αυξανόμενα ανταγωνιστική κατάσταση. Η προβολή των θετικών στοιχείων της πόλης μέσα από ένα πλαίσιο δραστηριοτήτων, θα αυξήσει το προφίλ και θα ενισχύει το κύρος της πόλης.

Πολλές δραστηριότητες άρχισαν να ενισχύονται, όπως ο πολιτισμός και η άθληση, και τουλάχιστον παρακολουθώντας την τουριστική αγορά, θα πείσει πιθανούς κατοίκους -όπως επαγγελματίες και επισήμους- ότι το να ζει κανείς στην πόλη, έχει να αποκομίσει πολλά οφέλη, λόγω των πολλών δυνατοτήτων που προσφέρει. Τα χρήματα τα οποία ξοδεύουν οι τουρίστες στις αστικές περιοχές όπως συναυλίες και θέατρα, ίσως κάνει αυτές τις δραστηριότητες περισσότερο οικονομικά βιώσιμες, το οποίο θα είναι υπέρ της τοπικής κοινωνίας.

Τέλος η ανάπτυξη αυτών των παροχών, η φυσική αναζωογόνηση των περιοχών και η άφιξη επισκεπτών ίσως να αυξήσει την αστική υπερηφάνεια, που συνήθως θεωρούνται καλό πράγμα. Οι μεγάλες πόλεις είναι ήδη τουριστικά κέντρα, αλλά αν η βιομηχανία πρόκειται να παίξει μεγαλύτερο ρόλο στην οικονομία, τότε θα πρέπει να επιτευχθεί ουσιώδης αύξηση του μεγέθους.

Αυτό το γεγονός μπορεί να βοηθήσει στην άφιξη πολύ περισσότερων τουριστών, οι οποίοι θα αυξήσουν το εγχώριο εισόδημα, το οποίο θα αναπτύξει νέες θέσεις

εργασίας. Για να εισαχθούν περισσότεροι τουρίστες, οι τουριστικές πηγές πρέπει να επεκταθούν.

Τα πιο ουσιαστικά και σημαντικά στοιχεία τα οποία προκαλούν το ενδιαφέρον των ανθρώπων είναι αναμφισβήτητα τα ιστορικά κτίρια και αστικά τοπία, μουσεία και εκθέσεις τέχνης, συναυλίες, αθλήματα, συνέδρια, εκθέσεις, ψυχαγωγία και ειδικά γεγονότα. Δεν είναι πάντα εύκολο να προσδιοριστεί ο κύριος λόγος για τον οποίο ένα άτομο επισκέφθηκε μία πόλη. Ένα άτομο μπορεί να ενδιαφερθεί για ένα στοιχείο και να αποτελέσει αυτό και μόνο το στοιχείο για πραγματοποίηση ταξιδιού. Εναλλακτικά οι τουρίστες έρχονται βάσει του μείγματος των θέλητρων.

Τα δευτερεύοντα στοιχεία δίνουν περισσότερη αξία σε αυτά τα θέλητρα ή διαμορφώνουν στη διαδικασία της προσέλκυσης των τουριστών, τα οποία περιλαμβάνουν ψώνια, σίτιση, διαμονή και μεταφορά. Η ευρύτερη διάδοση του τουρισμού θα περιλαμβάνει και την ανάπτυξη όλων αυτών των συστατικών. Επί προσθέτως με αυτά τα στοιχεία, οι πόλεις μπορούν να λειτουργήσουν ως «πύλες» για άλλες περιοχές.

Οι κύριες αγορές των επισκεπτών για αστικό τουρισμό θεωρούνται:

- Ταξιδιώτες για επαγγελματικούς σκοπούς
- Αντιπρόσωποι συνεδρίων και εκθέσεων
- Επισκέπτες ολιγοήμερων διακοπών
- Ημερήσιοι ταξιδιώτες
- Επισκέπτες φίλων και συγγενών
- Επισκέπτες πολυήμερων διακοπών χρησιμοποιώντας την πόλη ως μια πύλη για τις γύρω περιοχές
- Επισκέπτες πολυήμερων διακοπών σε ένα ταξίδι, που έκαναν στάση για μια σύντομη επίσκεψη.

Αν εξαιρέσουμε τις δυο τελευταίες κατηγορίες καθώς και τις επισκέψεις σε πρωτεύουσες, λίγοι επισκέπτες πολυήμερων διακοπών διαμένουν σε πόλεις.

Η σημασία των δύο τελευταίων μπορεί να ειπωθεί ότι εξαρτάται μέχρι ένα μέρος σε παράγοντες και συνθήκες εκτός της ίδιας της πόλης. Αν μία πόλη πρόκειται να είναι επιτυχημένη ως τουριστικό κέντρο, τότε θα πρέπει να κάνει συνένωση με αυτές τις αγορές¹⁴.

2.3. ΘΑΛΑΣΣΙΟΣ ΤΟΥΡΙΣΜΟΣ

Επίκεντρο του θαλάσσιου τουρισμού αποτελεί φυσικά η ανοιχτή θάλασσα. Πιο συγκεκριμένα, οι τουρίστες ικανοποιούν τις βασικές τους ανάγκες (διαμονή, διατροφή, ψυχαγωγία, άθληση, πολιτιστικές ανάγκες κ.λπ.) μέσω της ναύλωσης σκαφών, ούτως ώστε να μπορέσουν να απολαύσουν τις διακοπές τους εν πλω.

Για τις χώρες οι οποίες καλύπτονται γεωγραφικά από θάλασσα, η ανάπτυξη του θαλάσσιου τουρισμού αποτελεί γι' αυτές ένα συγκριτικό πλεονέκτημα, γιατί περιλαμβάνουν και δραστηριότητες όπως π.χ. θαλάσσιες περιηγήσεις, και τον ναυτικό αθλητισμό.

Η πραγματοποίηση αυτών των δραστηριοτήτων γίνεται μέσα από διάφορους τύπους σκαφών (κρουαζιερόπλοια, θαλαμηγούς, φουσκωτά, ιστιοφόρα), τους χώρους ελλιμενισμού (μαρίνες) και τις υπηρεσίες που παρέχονται σε αυτές (φύλαξη, παροχή καυσίμων, καταστήματα ναυτιλιακών ειδών).

Ο θαλάσσιος τουρισμός γίνεται είτε:

- α) Με κρουαζιέρες δηλαδή ένα ταξίδι αναψυχής με καθορισμένο πρόγραμμα που πραγματοποιούνται με τα γνωστά «πλωτά ξενοδοχεία» τα κρουαζιερόπλοια.
- β) Με Yachting, τα οποία είναι επανδρωμένα σκάφη οπού:
  - Είτε γίνεται μια οργανωμένη εκδρομή με συγκεκριμένο η γενικότερο πρόγραμμα οπού το σκάφος το οδηγεί εξειδικευμένος καπετάνιος.
  - Είτε ενοικιάζεται το σκάφος από μια ομάδα ατόμων οι οποίοι έχουν το σχετικό δίπλωμα και κάνουν μια οργανωμένη εκδρομή.
- γ) Ο θαλάσσιος τουρισμός με τα πλοία της γραμμής.

---

¹⁴ Σφακιανάκης, Κ., Μ., 2000, «Εναλλακτικές Μορφές Τουρισμού», εκδόσεις ΕΛΛΗΝ, Αθήνα

Εδώ θα πρέπει να τονιστεί ότι και η κρουαζιέρα αλλά και το Yachting αποτελούν μορφή επιλεκτικού τουρισμού και η πελατεία στην οποία απευθύνεται και της οποίας ικανοποιεί τις ανάγκες είναι κατά το πλείστο τουρίστες υψηλής εισοδηματικής στάθμης. Ωστόσο και τα δυο αυτά σκάφη προσφέρουν μεγάλα οικονομικά οφέλη στο κράτος.

Οι μεγάλες αγορές για πραγματοποίηση κρουαζιέρας είναι η Καραϊβική η Μεσόγειος, τα Αρχιπελάγη της Ινδονήσιας και Πολυνησίας, η Βόρειος θάλασσα. Η οργάνωση των οποίων πραγματοποιείται μέσω των Tour Operators. Αυτή η τουριστική δραστηριότητα χαρακτηρίζεται για την πολυτέλεια, άνεση και χλιδή και διαθέτει ένα αυστηρό πρόγραμμα.

Ο θαλάσσιος τουρισμός στο ταξίδι με κρουαζιέρα μπορεί εύκολα να συνδυάζεται και με άλλες μορφές τουρισμού π.χ. θρησκευτικό, πολιτιστικό, επειδή μέσα στο πρόγραμμα που προσφέρει η κρουαζιέρα περιλαμβάνει και επισκέψεις σε μνημεία των λιμανιών-πόλεων, τοπικές αγορές, εξωτικούς τόπους, παραδοσιακά λιμάνια. Η διάρκεια ποικίλει από 3 μέρες έως ένα μήνα.

Σε αντίθεση με τις κρουαζιέρες, το Yacht είναι ένα ταξίδι αναψυχής το πραγματοποιείται με ένα ιστιοφόρο ή ένα μηχανοκίνητο σκάφος. Υπάρχουν πολλές κατηγορίες Yachts ανάλογα με το σκάφος που χρησιμοποιείται από τα μικρά ιστιοφόρα μέχρι τις υπερπολυτελείς θαλαμηγούς.

Το πρόγραμμα που θα ακολουθηθεί, τα ωράρια καθώς και οι επισκέψεις ρυθμίζονται σύμφωνα με τις προτιμήσεις των τουριστών, όπως και τα τουριστικά προϊόντα και οι δραστηριότητες που προσφέρονται είναι ανάλογα με το είδος και το μέγεθος του Yacht και τις επιθυμίες και δυνατότητες των τουριστών.

Ο θαλάσσιος τουρισμός μπορεί να πραγματοποιηθεί και με πλοία της γραμμής που συνδέουν τα διάφορα λιμάνια μιας χώρας. Η μορφή αυτή είναι μαζική και το ταξίδι χαρακτηρίζεται κουραστικό, δύσκολο και δαπανηρό.

Η Ελλάδα, προικισμένη από την φύση με 15.000 χλμ των ακτών, το πλήθος των νησιών της, τις προστατευμένες θαλάσσιες περιοχές χιλιάδων τετραγωνικών

χιλιομέτρων, ασφαλώς διαθέτει το συγκριτικό πλεονέκτημα για την ανάπτυξη του θαλασσιού τουρισμού.

Ωστόσο για την δημιουργία και εξέλιξη αυτού του είδους τουρισμού, χρειάζεται απαραίτητως να κατασκευαστεί κατάλληλη, ειδική υποδομή, όπως π.χ. μαρίνες, λιμάνια, δρόμοι, καθώς και οργάνωση καθώς και εξειδίκευση του προσωπικού. Επίσης, ο συνδυασμός του θαλάσσιου τουρισμού με άλλες μορφές τουρισμού, σύμφωνα βέβαια με τις κατάλληλες αντίστοιχες υποδομές, θα βοηθήσουν κατά πολύ στην υλοποίηση του στόχου αυτού.

Ο Θαλάσσιος Τουρισμός είναι ένα σημαντικό κομμάτι της τουριστικής βιομηχανίας και λειτουργεί αλληλεπιδραστικά. Με λίγα λόγια, δημιουργεί τις κατάλληλες προϋποθέσεις για να συνδυαστεί αρμονικά με τις άλλες κατηγορίες τουρισμού. Σύμφωνα με πρόσφατα στοιχεία, αριθμεί 3.413 σκάφη. Ο στόλος αυτός είναι μακράν ο μεγαλύτερος και νεότερος παγκοσμίως. Σε εθνικό επίπεδο, ο Θαλάσσιος Τουρισμός συντελεί στη διατήρηση της συνοχής της Νησιωτικής Ελλάδας και μεταφέρει την Ελληνική Σημαία και στην τελευταία νησίδα¹⁵.

2.4. ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΟΣ ΤΟΥΡΙΣΜΟΣ

Η σχέση του γενικού τουρισμού με τον πολιτισμό είναι άρρηκτη. Παράλληλα ο πολιτισμικός τουρισμός προσδιορίζεται και συνδυάζεται και με άλλες μορφές τουρισμού επειδή περικλείει όλες τις φυσικές ομορφιές και τα πολιτιστικά επιτεύγματα της Ελλάδας, τα οποία επιτεύγματα είναι διασκορπισμένα σε όλα τα σημεία της χώρας. Επομένως άνετα μπορούμε να πούμε ότι ένα από τα κυριότερα αίτια ανάπτυξης του τουρισμού ήταν ο πολιτισμός.

Οι πρώτοι τουρίστες που υπήρξαν ήταν οι ταξιδιώτες οι οποίοι πραγματοποιούσαν ταξίδια κυρίως για βιοποριστικούς λόγους, έκαναν δηλαδή ένα είδος επαγγελματικού τουρισμού, με την ευρεία έννοια του ορού. Μετά εμφανιστήκαν τα ταξίδια περιήγησης και αναψυχής τα οποία ήταν καθαρά τουριστικά ταξίδια και τα οποία εμπεριείχαν οπωσδήποτε την περιήγηση, επειδή

---

¹⁵ Σφακιανάκης, Μ., 2000, «Εναλλακτικές Μορφές Τουρισμού», εκδόσεις ΕΛΛΗΝ, Αθήνα

εξέφραζε πολιτιστική δραστηριότητα που συνέδεε άμεσα τον τουρισμό με τον πολιτισμό.

Ο πολιτιστικός τουρισμός σχετίζεται με την επίσκεψη σε έναν τόπο με στόχο την επαφή με τα πολιτιστικά στοιχεία αυτού (αρχαιολογικά, βυζαντινά, κλασικά ή νεότερα μνημεία, ιστορία, τέχνες, λαογραφία, κλπ). Ο πολιτιστικός τουρισμός εμπεριέχει οπωσδήποτε την επαφή, τη γνωριμία, τη γνώση, την εμπειρία, την προσωπική ανακάλυψη και απόλαυση του πολιτισμού των τουριστικών προορισμών και τις διαφορές πολιτιστικές εκδηλώσεις και δραστηριότητες.

Ποιο συγκεκριμένα η τουριστικοπολιτιστική δραστηριότητα εκδηλώνεται με:

- Επισκέψεις σε μουσεία, αρχαιολογικούς χώρους, ιστορικά μνημεία, πινακοθήκες, βιβλιοθήκες, αίθουσες τέχνης, παραδοσιακούς οικισμούς, μοναστήρια, αρχιτεκτονικά αξιοθέατα, διάφορα ιδρύματα κ.λπ.

- Συμμετοχή σε πολιτιστικές εκδηλώσεις όπως πανηγύρια, φεστιβάλ, κοινωνικές και πνευματικές δραστηριότητες, εκδρομές, μαθήματα που αναφέρονται στον πολιτισμό, ανασκαφές, χορούς κ.λπ.

- Παρακολουθήσεις συναυλιών, θεατρικών παραστάσεων, όπερας, επιδείξεων παραδοσιακών χορών και τραγουδιών αναπαραστάσεων ιστορικών γεγονότων και τοπικών εθίμων, παραγωγής τοπικών προϊόντων.

Τα χαρακτηριστικά του πολιτιστικού τουρισμού είναι τα παρακάτω:

- Θεωρείται σαν μορφωτικός τουρισμός, γιατί μέσω της τουριστικοπολιτιστικής δραστηριότητας οι τουρίστες μαθαίνουν τον πολιτισμό του τουριστικού προορισμού.

- Συνδέεται με τις έννοιες της πολιτιστικής κληρονομιάς και του πολιτιστικού πλούτου του οριστικού προορισμού, τα συστατικά στοιχεία των οποίων χρησιμοποιεί σαν τουριστικά προϊόντα.

- Αναπτύσσεται παράλληλα με άλλες μορφές τουρισμού.

- Θεωρείται φιλική προς το περιβάλλον μορφή τουρισμού αφού απαραίτητη προϋπόθεση ανάπτυξης του είναι η προστασία του φυσικού και ανθρωπογενούς περιβάλλοντος, μια τέτοια προστασία που θεωρείται πολιτιστική ενεργεία.

- Συντελεί στην προβολή των ξεχωριστών χαρακτηριστικών του πολιτισμού του τουριστικού προορισμού και προκαλεί την ανάπτυξη, αναβίωση και προστασία των πολιτιστικών στοιχείων από τα οποία και αυτός εξαρτάται.

- Προϋπόθεση ανάπτυξης του είναι η ευαισθητοποίηση του τοπικού πληθυσμού και των τουριστικών φορέων και η εκπαίδευση τους στον κανονικό τρόπο διαχείρισης και προστασίας του πολιτισμικού πλούτου και τη διάθεση των πολιτιστικών προϊόντων¹⁶.

Ο πολιτιστικός τουρισμός ως μορφή τουρισμού με ξεχωριστή και σημαντική τουριστική προσφορά, συνδυάζεται συνήθως και με άλλες μορφές εναλλακτικού τουρισμού επειδή συνυπάρχει και συνλειτουργεί παράλληλα. Παραδείγματα: με τον αγροτουρισμό (Παραδοσιακοί οικισμοί, τοπικά ήθη και έθιμα, τρόπο της αγροτικής ζωής, τοπική ενδυμασία κ.λπ.), με τον θρησκευτικό, αφού η θρησκεία σε κάθε χώρα είναι ένας από τους βασικούς θεσμούς και αποτελεί πολιτισμικό στοιχείο (εκκλησίες, μοναστήρια, τελετές), με τον περιπατητικό (Ευρωπαϊκά μονοπάτια E4, E6, E8, τοπικά μονοπάτια), με τον εκπαιδευτικό (σχολικές εκδρομές, ή μέσα από επαφές με πανεπιστήμια, σεμινάρια, οργάνωση δικτύων και πολιτιστικών ανταλλαγών επιστημόνων, έλευση αρχαιολόγων για ανασκαφές), τουρισμό πόλεων (επισκέψεις- γνωριμία με τα πολιτιστικά στοιχεία της πόλης κ.λπ.) αθλητικό και τουρισμό υγείας.

Για την προσέγγιση του μεγέθους της αγοράς του πολιτιστικού τουρισμού, αυτό πραγματοποιείται με δυο τρόπους. Ο πρώτος τρόπος υπολογίζει όλες τις κατηγορίες τουριστών, όπου ανεξάρτητα από το είδος του τουρισμού που κάνουν, παράλληλα δραστηριοποιούνται και σε δευτερεύουσες πολιτιστικές ενέργειες. Ο δεύτερος τρόπος, υπολογίζει τους τουρίστες που κάνουν αποκλειστικά και μόνο πολιτιστικό τουρισμό, με κύρια πράξη-δραστηριότητά τους τις πολιτιστικές ενέργειες.

Επίσης, και στις δυο περιπτώσεις, δεν είναι εύκολο να γίνει γνωστό το ακριβές μέγεθος της αγοράς. Στην πρώτη περίπτωση αναφερόμαστε σε όλες τις κατηγορίες τουριστών οι οποίοι επισκέπτονται έναν τουριστικό προορισμό για τον λόγο ότι σχεδόν όλες οι μορφές τουρισμού συνδυάζουν και εμπεριέχουν

---

¹⁶ Σφακιανάκης, Μ., 2000, «Εναλλακτικές Μορφές Τουρισμού», εκδόσεις ΕΛΛΗΝ, Αθήνα

πολιτιστικές δραστηριότητες. Στη δεύτερη περίπτωση η αγορά είναι πολύ μικρή σε μέγεθος.

Είναι γεγονός ότι λίγοι είναι οι τουρίστες οι οποίοι π.χ. ξεκινούν από μια Ευρωπαϊκή χώρα για να έρθουν στην Ελλάδα μονάχα για περιήγηση και θαυμασμό των πολιτιστικών δημιουργημάτων. Στην περίπτωση όμως του τουρισμού πόλεων, όπου το κύριο τουριστικό προϊόν είναι η περιήγηση, η τουριστική πελατεία χαρακτηρίζεται ως πελατεία πολιτιστικού τουρισμού. Η πελατεία αυτή είναι μπορεί να αποτελείται από μεγάλη ποσότητα τουριστών, όταν ο τουριστικός προορισμός περιλαμβάνει τις παραδοσιακές μεγάλες πρωτεύουσες της Ευρώπης και της Αμερικής όπου υπάρχουν τα παγκοσμίως γνωστά πολιτιστικά δημιουργήματα.

Όσον αφορά το είδος και την ταυτότητα των τουριστών του πολιτιστικού τουρισμού, οι τουρίστες αυτοί είναι συνήθως μέσης και μεγάλης ηλικίας, υψηλού οικονομικού επιπέδου και κυρίως υψηλού μορφωτικού επιπέδου. Είναι δηλαδή άνθρωποι, οι οποίοι ενδιαφέρονται να ενημερωθούν σχετικά με πολιτισμό, την ιστορία, τα ήθη και τα έθιμα άλλων λαών (της χώρας την οποία επισκέπτονται), τα γράμματα και τις τέχνες, τις λαϊκές παραδόσεις¹⁷.

Αυτά τα χαρακτηριστικά που αναφέρθηκαν ασφαλώς και δεν αντιπροσωπεύουν όλους τους τουρίστες των άλλων μορφών τουρισμού π.χ. του μαζικού τουρισμού, που έχουν πολιτιστικές δραστηριότητες απλά και μονό γιατί αυτά τα τουριστικά προϊόντα συμπεριλαμβάνονται σε ένα τουριστικό πακέτο.

Συνήθως οι πολιτιστικοί τουρίστες προέρχονται από τις χώρες τις οποίες ονομάζουμε *αναπτυγμένες*, για το λόγο ότι το μορφωτικό επίπεδο της πολιτιστικής ενημέρωσης είναι υψηλό. Αυτή η ενημέρωση που γίνεται από πολλές πηγές (εκπαίδευση, τηλεόραση, τουριστικά – γεωγραφικά – ιστορικά – ταξιδιωτικά βιβλία, τύπος, κινηματογράφος διηγήσεις κ.λπ.) είναι στη πραγματικότητα η κινητήρια δύναμη του πολιτιστικού τουρισμού.

---

¹⁷ Σφακιανάκης, Μ., 2000, «Εναλλακτικές Μορφές Τουρισμού», εκδόσεις ΕΛΛΗΝ, Αθήνα

Ο πολιτιστικός τουρισμός δεν περιορίζει την ανάπτυξη του σε συγκεκριμένες εποχές του ηλιακού μας συστήματος. Μπορεί άνετα να εκδηλωθεί σε όλες τις εποχές του έτους. Ιδιαίτερα και με τη μορφή του τουρισμού πόλεων, εμφανίζεται έτσι. Ωστόσο, από τη στιγμή που θα συνυπάρχει με μια άλλη μορφή τουρισμού, τότε ακολουθεί την εποχικότητα της κύριας μορφής. Για τον λόγο αυτό (στην Ελλάδα) εμφανίζεται η τουριστική συμφορά στους αρχαιολογικούς χώρους και στα μουσεία τη θερινή περίοδο, την περίοδο δηλαδή του μαζικού παράκτιου τουρισμού.

Το έντονο ενδιαφέρον που έχει δείξει η πολιτεία αλλά και οι τουριστικοί φορείς των κατοίκων των τουριστικών προορισμών για τον πολιτιστικό τουρισμό, ξεκίνησε από τη στιγμή που αλλοδαποί τουρίστες άρχισαν να εισέρχονται στη χώρα μας μαζικά για να «δουν τις αρχαιότητες» και αργότερα, οι οργανωτές ταξιδιών αύξησαν την ποικιλία των τουριστικών προϊόντων στα τουριστικά πακέτα τους με πολιτιστικά προϊόντα.

Από εκείνη τη στιγμή η πολιτεία, σε συνεργασία με τις αρμόδιες υπηρεσίες (Υπουργείο πολιτισμού, ΕΟΤ, Αρχαιολογική Υπηρεσία, Τοπικοί πολιτιστικοί και τουριστικοί φορείς κ.λπ.), άρχισε να εφαρμόζει μια πολιτιστική στρατηγική η οποία περιελάμβανε προγράμματα για την ανάδειξη-αξιοποίηση των αρχαιολογικών χώρων πολιτισμού, στελέχωσης των οργανισμών διαχείρισης τους, προστασίας τους από φθορές και καταστροφές και περαιτέρω ανάδειξης τους και τουριστικής εκμετάλλευσής τους.

Επίσης μέσα στην υπάρχουσα πολιτική, εφάρμοσε και αλλά πολιτιστικά προγράμματα του σύγχρονου Ελληνικού πολιτισμού, όπως για παράδειγμα: προγράμματα φεστιβάλ, θεάτρου, επιδείξεων παραδοσιακών χορών, συναυλιών, εκθέσεων τέχνης κ.λπ.

Στην περίπτωση της Ελλάδας οι αρμόδιοι παράγοντες οι οποίοι ασχολούνται με τον Ελληνικό Τουρισμό, δεν παραλείπουν -όταν οι συνθήκες το ευνοούν- να προβάλλουν τον αξιόλογο πολιτιστικό τουρισμό μας, στον οποίον αποδίδεται το μέγα συγκριτικό μας πλεονέκτημα έναντι άλλων χωρών που επίσης υποδέχονται τουριστικό ρεύμα. Ωστόσο, το κομμάτι του τουριστικού ρεύματος που σχετίζεται

λιγότερο ή περισσότερο με τον πολιτισμό μας, έχει παρουσιάσει σημάδια κόπωσης και υποχώρησης.

Η συνεχής και άναρχη εμπορική εκμετάλλευση των αρχαιολογικών χώρων και των μουσείων παραδοσιακής κληρονομιάς, εντείνει τον κίνδυνο να υποστούν βλάβη τα μνημεία και η πολιτιστική μας κληρονομιά. Από την άλλη πλευρά ο πολιτιστικός μας πλούτος αποτελεί αναμφισβήτητα σημαντικό στοιχείο γνώσης και παιδείας τόσο τους Έλληνες όσο και την ευρύτερη ανθρωπότητα.

Για τον λόγο αυτόν η πρόσβαση για επίσκεψη και ξενάγηση στους χώρους αυτούς θα πρέπει να υποστηρίζεται και να διασφαλίζεται μέσα από συνθήκες προστασίας των θησαυρών. Όταν δεν εφαρμόζεται ορθό σύστημα για την προστασία, την αξιοποίηση, την ανάδειξη και συντήρηση των μνημείων μας, αυτό αποτελεί την χειρίστη αντιμετώπιση η οποία δικαιολογεί κάθε προβληματισμό. Επομένως, το πρόγραμμα που θα εφαρμόζεται θα επιτρέπει συγκεκριμένο και περιορισμένο όριο εκμετάλλευσης που κάθε χώρος μπορεί να αντέξει¹⁸.

Παράλληλα με το μέγεθος της εκμετάλλευσης και της επιβάρυνσης των μνημείων, τίθεται και το ζήτημα όσον αφορά το είδος των δραστηριοτήτων που θα αναπτύσσονται, επειδή οι χώροι είναι ιεροί. Με αυτό το γνώμονα οριοθετείται κατά κάποιον τρόπο μία βέλτιστη συνισταμένη των διαφορετικών προσεγγίσεων.

Οι Δελφοί, η Ολυμπία, η Δωδώνη, η Επίδαυρος και τόσο άλλοι αρχαιολογικοί χώροι αποτελούν τρόπο επικοινωνίας και πρόσβασης για την προβολή και ανάδειξη του αρχαίου ελληνικού πολιτισμού μας, ο οποίος είναι διαχρονικός και επίκαιρος, ιδίως όταν η χώρα μας περνά δύσκολες καταστάσεις. Αυτή η προοπτική έχει την ενίσχυση των κατάλληλων προσώπων και επίσης δεν περιορίζεται στην αντίληψη που βλέπει μονάχα το οικονομικό όφελος της «τουριστικής εκμετάλλευσης», πλην όμως δεν την αποκλείει κιόλας. Αντιθέτως, η επίσκεψη των χώρων, η ενημέρωση και η ευαισθητοποίηση της ανθρωπότητας με την συστηματική μετάδοση του ελληνικού μηνύματος της κλασικής παιδείας αποτελεί βασικό στόχο.

---

¹⁸ Σφακιανάκης, Μ., 2000, «Εναλλακτικές Μορφές Τουρισμού», εκδόσεις ΕΛΛΗΝ, Αθήνα

Σύμφωνα με τα στοιχεία αυτά η διαπιστωμένη υποχώρηση του περιηγητικού τουρισμού, των προγραμμάτων ενημέρωσης, των roundtrips, academic tours, Studienreisen, Rundfahrten κλπ προκαλεί δικαιολογημένη ανησυχία. Η κάμψη αυτού του γεγονότος δεν παρατηρήθηκε μετά το τρομοκρατικό χτύπημα της Νέας Υόρκης, αλλά προϋπήρχε.

Ωστόσο, αυτό το δραματικό γεγονός επιβάρυνε περισσότερο την ήδη παρατηρούμενη «κόπωση». Παρατηρήθηκαν ατέλειες και ανεπάρκεια σωστού χειρισμού στον τομέα διαφήμισης και προβολής του προϊόντος αυτού στη διεθνή αγορά. Αδυναμίες και λάθη στη στελέχωση των γραφείων του ΕΟΤ στο εξωτερικό. Τα προγράμματα των πολιτιστικών δραστηριοτήτων δεν μεταδίδονται με τον σωστό τρόπο, από την προηγούμενη σεζόν, προκειμένου να ενημερώνονται οι ενδιαφερόμενοι στο εξωτερικό¹⁹.

Οι ξένοι διοργανωτές των πολυήμερων περιηγητικών ταξιδιών στην Ελλάδα, επίσης τονίζουν κακή ποιότητα στις υποδομές, στα καταλύματα και στις μονάδες εστίασης.

Η μόνιμη αγορά στην οποία κατά κύριο λόγο κινούμαστε, δηλαδή, κεντρική και βορειοδυτική Ευρώπη, έχει ήδη έρθει σε επαφή με το προϊόν αυτό τις τελευταίες δεκαετίες, επομένως δεν προβλέπεται ανάκαμψη και μάλιστα δραστική. Στα ίδια πλαίσια πάντα, διαπιστώνουμε ότι μια νέα τάση στον περιηγητικό μας τουρισμό περιμένουμε να συμβεί από τις κεντρο-ανατολικοευρωπαϊκές χώρες, οι οποίες πορεύονται σε νέες κοινωνικοοικονομικές κατευθύνσεις και επιτρέπουν μία οικονομική βελτίωσή τους και ελευθερία μετακίνησής τους.

Αρκετές από τις χώρες αυτές πρόκειται να γίνουν μέλη της ΕΕ. Επιπλέον, αρκετές από τις χώρες αυτές έχουν κοινά στοιχεία σε πολιτιστικό και θρησκευτικό επίπεδο με την πατρίδα μας (κυριλλικό αλφάβητο, Ορθοδοξία) και ποθούν να έρθουν πιο κοντά στον Ελληνικό Πολιτισμό τον οποίο έχουν μελετήσει. Η σκέψη αυτή σηματοδοτεί ταυτόχρονα και κάποιες διεργασίες που αναπόφευκτα πρέπει να γίνου από εμάς, ούτως ώστε να διευκολυνθεί η είσοδος αυτού του τουριστικού ρεύματος προς την Ελλάδα. Εννοούμε τις δυσχέρειες

---

¹⁹ Σφακιανάκης, Μ., 2000, «Εναλλακτικές Μορφές Τουρισμού», εκδόσεις ΕΛΛΗΝ, Αθήνα

εφαρμογής της συνθήκης Schengen, τη χορήγηση βίζας, την άδεια εργασίας στη χώρα μας των απαραίτητων tour leaders κλπ.

Στις διαδοχικές φάσεις εξέλιξης του τουριστικού φαινομένου διαπιστώνουμε ότι στο πέρασμα των 2-3 τελευταίων δεκαετιών, είτε πρόκειται για αμιγώς ταξίδι διακοπών στη θάλασσα, είτε για ταξίδι ενημέρωσης (όπως είναι οι περιηγήσεις) υπήρξε μία μαζικοποίηση του τουρισμού. Όλο και περισσότεροι, από τις περιοχές της κεντρικής και βόρειας Ευρώπης -κυρίως Ευρωπαίοι- διεκδικούν το δικαίωμα στις διακοπές.

Οι διακοπές στη Μεσόγειο ή σε άλλες χώρες, αποτέλεσαν ένα τουριστικό προϊόν ευρείας λαϊκής κατανάλωσης, το οποίο εντάσσεται στους ακόλουθους κανόνες πίεσης στην τιμή μαζί με το αυτονόητο δικαίωμα του τουρίστα καταναλωτή να αξιοποιηθούν τα χρήματα που θα ξοδέψει. Η εξέλιξη αυτή μας δείχνει την αλλαγή στη σύνθεση των επισκεπτών. Ωστόσο, οι άνθρωποι αυτοί ανήκουν σε μια κατώτερη κοινωνικοοικονομική στάθμη, οι οποίοι αποφασίζουν να κάνουν διακοπές κυρίως για κλιματολογικούς λόγους. Δηλαδή επιδιώκουν να περάσουν ένα διάστημα σε ένα ήπιο κλίμα και να απολαύσουν τη θάλασσα, κάτι που ουσιαστικά τους λείπει.

Η κατηγορία αυτών των τουριστών δεν έχει ως κίνητρο την αναζήτηση της γνώσης, της εμπειρίας, της προσωπικής ανακάλυψης, δηλαδή δεν αποτελεί την πελατεία του περιηγητικού-πολιτιστικού τουρισμού.

Εάν στο συνολικό τουριστικό πακέτο περιλαμβάνεται όχι μόνον το κατάλυμα, αλλά και αυτό ακριβώς που βλέπει, ακούει και βιώνει ο τουρίστας επισκέπτης, από την άφιξη μέχρι την αναχώρησή του, δηλ. είσοδοι της χώρας, δρόμοι, δημόσιοι χώροι, άνθρωποι και υπηρεσίες διάφορες, τότε αυτό το γεγονός ανάγεται σε μείζον ζήτημα, αν μιλάμε για τον περιηγητικό τουρισμό.

Μεγάλο μειονέκτημα για τη χώρα μας αποτελεί -δυστυχώς- το γεγονός ότι: η ποιότητα του οδικού μας δικτύου στο οδόστρωμα, στη σήμανση καθώς και οι άστατα αναρτημένες πινακίδες -οι οποίες μπερδεύουν πολλές φορές αντί να κατατοπίζουν-, η κακοτεχνία στους δρόμους, στα πεζοδρόμια και στους δημόσιους χώρους, η ελλιπής καθαριότητα με τα πολλά σκουπίδια αφημένα

παντού, η κακογουστιά στις κτιριοδομικές επεμβάσεις, η έλλειψη αισθητικής και αρχιτεκτονικού στυλ πληγώνουν το μάτι του επισκέπτη και σαφώς προσδίδουν άσχημη εικόνα για τη χώρα μας²⁰.

Ναι μεν ο επισκέπτης γοητεύεται και αισθάνεται δέος από το μεγαλείο των Δελφών, της Ολυμπίας κλπ αλλά στη συνέχεια, όσο συνεχίζει την περιήγησή του απορεί και διερωτάται τι συνδέει τους αρχαίους Έλληνες με την σύγχρονη Ελλάδα.

Η μέριμνα για φροντίδα, προστασία, συντήρηση, ανάδειξη και παρουσίαση του αρχαιολογικού μας πλούτου, είναι φανερό ότι δεν πραγματοποιείται ικανοποιητικά. Μετά το πέρας των Ολυμπιακών Αγώνων το 2004, ορισμένες ενέργειες πραγματοποιήθηκαν, οι οποίες είχαν ως συνέπεια να κλείσουν πλήθος Μουσείων και αρχαιολογικών χώρων, χωρίς ωστόσο τη συνεννόηση με τους τουριστικούς οργανισμούς, που από καιρό έχουν διαθέσει τα σχετικά προγράμματα στους επισκέπτες. Το γεγονός αυτό φανερώνει παντελή έλλειψη συνεργασίας και συντονισμού μεταξύ των άμεσα εμπλεκομένων φορέων.

Παρόλο που διάφορες απαραίτητες ενέργειες τονίστηκαν επανειλημμένα πριν από πολλά χρόνια, συνεχίζουν να παραμένουν υπό συζήτηση. Παράδειγμα: Η ενοποίηση των αρχαιολογικών χώρων των Δελφών που τέμνονται από το κεντρικό οδικό δίκτυο, παραμένει υπό εξέταση. Η παράκαμψη της οδικής προσπέλασης κάτω από τον οικισμό των Δελφών, εκκρεμεί εξαιτίας της αδιαφορίας των αρμοδίων, αλλά και –πιθανώς- κάποιων σκοπιμοτήτων στην περιοχή.

Από το 1934 είχε ψηφιστεί νόμος για να λειτουργήσει το θέατρο των Δελφών, σύμφωνα με έγκριση της Ελληνικής Βουλής αλλά ποτέ δεν υλοποιήθηκε αυτή η διαδικασία, ούτε δημοσιεύτηκε καν στο Φύλλο Εφημερίδας της Κυβερνήσεως. Αυτό το γεγονός μας θύμισε με την καταγγελία της η δημοφιλής ηθοποιός κ. Άννα Συνοδινού. Μπλοκαρίστηκε στην λειτουργούσα τότε Γερουσία, αλλά μιλούν και για άλλες ταπεινές σκοπιμότητες, τοπικιστικές επιδιώξεις και αντιπαλότητες από την πλευρά της Επιδαύρου.

---

²⁰ Σφακιανάκης, Μ., 2000, «Εναλλακτικές Μορφές Τουρισμού», εκδόσεις ΕΛΛΗΝ, Αθήνα

Στο παρελθόν δόθηκαν πολλές παραστάσεις στο αρχαίο θέατρο των Δελφών. Όμως επειδή ο αρχαιολογικός χώρος είχε υποστεί ζημιές και υπήρχε κίνδυνος να καταστραφεί το μνημείο, διακόπηκαν οι παραστάσεις και πραγματοποιήθηκαν μόνο μερικές στο χώρο του σταδίου, χωρίς ωστόσο την απαραίτητη υποδομή, για να παύσουν στη συνέχεια ολοσχερώς όλες αυτές οι θεατρικές παραστάσεις των Δελφών.

Η πρόταση που είχε υποβάλλει ο αείμνηστος Κωνσταντίνος Καραμανλής για να κατασκευασθεί υπαίθριο θέατρο δυτικά του κτιρίου του Ευρωπαϊκού Πολιτιστικού Κέντρου, δεν πραγματοποιήθηκε ποτέ. Οι τοπικοί παράγοντες καθώς και οι μεγάλοι μας ηθοποιοί-πρωταγωνιστές, υποστηρίζουν την επαναλειτουργία στο αρχαίο Θέατρο μέσα στον αρχαιολογικό χώρο.

Αυτήν την πρόταση όμως δεν την εγκρίνουν αρκετοί αρχαιολόγοι και ειδικοί επιστήμονες (όπως αναφέρθηκε και από Αρχιτέκτονα Καθηγητή του Πολυτεχνείου κατά την διάρκεια του Συνεδρίου) και προκαλείται έντονη αντιπαράθεση. Μια ακόμη σκέψη είναι η κατασκευή υπαίθριου θεάτρου στον λοφίσκο, αριστερά της εξόδου του οικισμού προς Ιτέα.

Μια λύση όπως αυτή, θα έπρεπε να μελετηθεί προσεκτικά ως προς τη σύνδεσή της με το συγκεκριμένο περιβάλλον και να αποτελέσει ένα καλό αποτέλεσμα. Θα μπορούσε επίσης να ανταποκρίνεται σε εντατική εκμετάλλευση και να διαθέτει σύγχρονη τεχνική αρτιότητα και υποδομή, ώστε να φιλοξενήσει παραστάσεις αρχαίου δράματος, αλλά και μουσικά έργα που επίσης προκαλούν ενδιαφέρον²¹.

2.4.1 Η ΜΕΤΑΒΑΛΛΟΜΕΝΗ ΦΥΣΗ ΚΑΙ Ο ΝΕΟΣ ΡΟΛΟΣ ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΟΥ ΤΟΥΡΙΣΜΟΥ

Ο Narhsted (Richards, 1996) υποστήριξε ότι ο πολιτιστικός τουρισμός είναι ουσιαστικά ένα μεταμοντέρνο φαινόμενο με πολύ πρόσφατη καταγωγή. Ωστόσο οι περισσότεροι μελετητές συμφωνούν ότι ο πολιτιστικός τουρισμός δεν μπορεί να θεωρηθεί σαν ένα πλήρως νέο φαινόμενο (Μπακογιάννη, 2000).

---

²¹ Σφακιανάκης, Μ., 2000, «Εναλλακτικές Μορφές Τουρισμού», εκδόσεις ΕΛΛΗΝ, Αθήνα

Αυτό που άλλαξε είναι η έκταση της πολιτιστικής κατανάλωσης η οποία αυξήθηκε και οι μορφές της κουλτούρας που παρουσιάζονται για κατανάλωση, καθώς και οι τρόποι με τους οποίους καταναλώνονται από τους πολιτιστικούς τουρίστες (Μπακογιάννη, 2000).

Στο παρελθόν η υψηλή κουλτούρα ήταν συνώνυμη με τον πολιτισμό, ο οποίος ήταν ελεύθερος από την εμπορικότητα λόγω της επιδότησής του από το δημόσιο τομέα. Σήμερα με τη σμίκρυνση της απόστασης μεταξύ υψηλής και λαϊκής κουλτούρας, γίνεται συνεχώς πιο δύσκολη η αντίσταση στην εμπορευματοποίηση και τα όρια μεταξύ πολιτιστικής και οικονομικής σφαίρας της κοινωνίας γίνονται όλο και πιο δυσκολοδιάκριτα. Αυτό αποτελεί και το ουσιαστικά νέο στοιχείο: Η κουλτούρα και κατ' επέκταση ο πολιτιστικός τουρισμός αναπτύσσονται πρωταρχικά με οικονομικούς παρά με πολιτιστικούς στόχους (Μπακογιάννη, 2000).

Αυτό προέκυψε και από την ευρωπαϊκή εμπειρία και πρακτική χρησιμοποίησης του θεσμού της Ευρωπαϊκής Πολιτιστικής Πρωτεύουσας. Πράγματι ο τελευταίος παρότι θεωρητικά τουλάχιστον σχεδιάστηκε για να προωθήσει την ιδέα ενός κοινού ευρωπαϊκού πολιτισμού προσβάσιμου σε ένα μεγάλο ευρωπαϊκό κοινό, κατέληξε στις περισσότερες περιπτώσεις να χρησιμοποιηθεί ως μέσο για την τοπική οικονομική ανάπτυξη και τις στρατηγικές αναζωογόνησης των πόλεων, όπως για παράδειγμα στην περίπτωση της Γλασκόβης, όπου δόθηκε μεγαλύτερη έμφαση στα διεθνή γεγονότα υψηλής κουλτούρας και στην προσέλκυση καλλιτεχνών υψηλού προφίλ (π.χ. Pavarotti), που εξασφάλισαν μεγάλη οικονομική επιτυχία στην πόλη και αντίθετα μικρή προσοχή στην τοπική λαϊκή κουλτούρα (Μπακογιάννη, 2000).

2.5. ΑΘΛΗΤΙΚΟΣ ΤΟΥΡΙΣΜΟΣ

Ο αθλητικός τουρισμός έχει σαν κύριο κίνητρο την άσκηση ενός αθλήματος, όπως είναι για παράδειγμα το παγκόσμιο πρωτάθλημα ποδοσφαίρου, στίβου, οι Ολυμπιακοί αγώνες, τα πανελλήνια και πανευρωπαϊκά πρωταθλήματα κλπ. Επίσης περιλαμβάνει: ποδηλασία, ιππασία, τένις, πεζοπορία, γκολφ, ανεμοπορία, καταδύσεις, διάφορα προγράμματα γυμναστικής κλπ. Η άθληση σαν απασχόληση κατά τη διάρκεια των διακοπών, θεωρείται σε αυτήν τη μορφή τουρισμού ο πιο

σημαντικός παράγοντας μαζί με τη δυνατότητα που υπάρχει για την πραγματοποίηση εκδρομών και περιηγήσεων.

Σε αυτήν τη μορφή εναλλακτικού τουρισμού οι επισκέπτες μπορούν να αναπτύξουν παράλληλα με την κύρια τουριστική τους δραστηριότητα, και τις δευτερεύουσες (οι οποίες αναφέρθηκαν παραπάνω) Αντίστροφα και οι αθλητές πριν, ενδιάμεσα αλλά και μετά τη συμμετοχή τους σε αυτά τα αγωνίσματα, αναπτύσσουν επίσης και δραστηριότητες δευτερεύουσες, όπως π.χ. επισκέψεις σε μουσεία, αρχαιολογικούς χώρους, τοπικές αγορές. Έτσι ο τουρισμός αλληλοσυνδέεται και με άλλες μορφές τουρισμού (π.χ. μορφωτικό, θαλάσσιο, πολιτιστικό, ορεινό, χειμερινό, κλπ).

Συνεπώς απαραίτητο για την σωστή ανάπτυξη αυτής της μορφής του τουρισμού είναι να λάβουμε υπόψη μας ορισμένες προϋποθέσεις για να έχουμε το καλύτερο αποτέλεσμα όπως:

1. Ισόρροπη ανάπτυξη όλων των αθλημάτων
2. Δημιουργία υποδομών που να είναι φιλικές προς το περιβάλλον για την ποιοτική αναβάθμιση της ζωής στο μέλλον σε όλη την γεωγραφική ενότητα.
3. Προστασία της ολυμπιακής ιδέας, ιστορικών μνημείων και θεσμών από το κίνδυνο της βεβήλωσης και της εμπορευματοποίησης.
4. Ισομερή γεωγραφική κατανομή των αθλητικών εγκαταστάσεων.
5. Σύνδεση του αθλητισμού με την εκπαίδευση για την προώθηση του αθλητικού ιδεώδους.

Παρατηρούνται ταυτόχρονα δυο βασικά στοιχεία στον αθλητικό τουρισμό τα οποία είναι τα εξής; α) ο χαρακτήρας του ο οποίος είναι μαζικός και β) ότι αποτελεί μια εναλλακτική μορφή τουρισμού και αυτό γιατί διαθέτει μια ευέλικτη μορφή εκδήλωσης σε σχέση με τις υπόλοιπες μορφές τουρισμού.

Για παράδειγμα στον χειμερινό τουρισμό εμφανίζεται με το άθλημα των χιονοδρομιών, και παγοδρομιών, στον τουρισμό της υπαίθρου με το άθλημα των καταβάσεων ποταμών (Καγιακ, Ραφτ), αλεξιπτώτο πλάγιας, στον περιπατητικό τουρισμό με το άθλημα της πεζοπορίας, στο θαλάσσιο με το άθλημα των καταδύσεων και αγώνων Yachts κλπ.

Στον αθλητικό τουρισμό παίρνουν μέρος ομάδες ανθρώπων ή μεμονωμένα άτομα οι οποίοι συμμετέχουν ενεργητικά ή παθητικά σε ανταγωνιστικές και μη, αθλητικές δραστηριότητες, κατά τη διάρκεια μετακίνησής τους έξω από το συνηθισμένο τους περιβάλλον.

Το βασικό στοιχείο είναι πως η αθλητική δραστηριότητα αποτελεί το κύριο κίνητρο της μετακίνησης ενώ το τουριστικό στοιχείο παίζει το ρόλο της ενίσχυσης της συνολικής εμπειρίας.

1. Στενός ορισμός: περιλαμβάνει τον αθλητικό τουρίστα που παρακολουθεί ή συμμετέχει ένα ανταγωνιστικό αθλητικό γεγονός, π.χ. Ολυμπιακοί αγώνες, μααραθώνιος Λονδίνου.
2. Ευρύς ορισμός: περιλαμβάνει άτομα που ταξιδεύουν για να συμμετέχουν σε δραστηριότητες αθλητικής αναψυχής, π.χ. γκολφ, σκι, περπάτημα²².

2.6. ΙΑΜΑΤΙΚΟΣ, ΘΕΡΑΠΕΥΤΙΚΟΣ ΚΑΙ ΤΟΥΡΙΣΜΟΣ ΥΓΕΙΑΣ

Σύμφωνα με τον Παγκόσμιο Οργανισμό Τουρισμού: «μία από τις σημαντικότερες προκλήσεις για τον τουρισμό είναι η βελτίωση της ποιότητας ζωής των ατόμων». Ο ιαματικός-θεραπευτικός τουρισμός και τα ταξίδια που πραγματοποιούνται συνδυάζονται με την βελτίωση της ανθρώπινης υγείας. Δηλαδή τα άτομα που μετέχουν σε αυτόν έχουν σαν κύριο κίνητρο την αποκατάσταση και διατήρηση της υγείας τους, τη θεραπεία και ανάρρωσή τους από διάφορες ασθένειες κλπ. Αυτός ο στόχος υπήρξε ανέκαθεν ισχυρό ταξιδιωτικό κίνητρο²³.

Ο ιαματικός τουρισμός αποτελεί μορφή κοινωνικού τουρισμού η οποία προσφέρει ιαματικές πηγές -οι οποίες είναι άφθονες στην ελληνική φύση- ουσιαστικά για θεραπευτικούς σκοπούς. Έχει διαπιστωθεί ότι αυτή η μορφή τουρισμού απευθύνεται κυρίως σε τουριστικό πελατολόγιο της τρίτης ηλικίας και συνταξιούχους-οι οποίοι συχνά ασθενούν και ταξιδεύουν στις ιαματικές πηγές σύμφωνα με ιατρική συμβουλή, με βασικό σκοπό να υποβοηθηθεί η

²² Σφακιανάκης, Μ., 2000, «Εναλλακτικές Μορφές Τουρισμού», εκδόσεις ΕΛΛΗΝ, Αθήνα

²³ Κουδουμά Μ., 2005, «Τουρισμός υγείας», ΤΕΙ Κρήτης

φαρμακευτική αγωγή που έχει χορηγηθεί. Σε κάποιες περιπτώσεις, ο λόγος επίσκεψης μπορεί να είναι η πρόληψη και όχι απαραίτητα η θεραπεία²⁴.

Ο θεραπευτικός τουρισμός απευθύνεται κυρίως σε ασθενείς οι οποίοι εκτός από τη χρήση των ιαματικών φυσικών πόρων ακολουθούν και άλλες φυσικές μεθόδους θεραπείας, όπως είναι οι εισπνοθεραπείες, αεροθεραπείες, σπηλαιοθεραπείες, θαλασσοθεραπείες, ρινοπλύσεις, πηλοθεραπείες, κνησιοθεραπείες, ηλεκτροθεραπείες κλπ.

Ο όρος **θερμαλισμός** (thermalism), επικράτησε μετά τη διεξαγωγή του Διεθνούς Σεμιναρίου που πραγματοποιήθηκε στην Πορτογαλία το 1992. Ο θερμαλισμός είναι ένα σύνολο οργανωμένων και αλληλοσυμπληρούμενων δράσεων με κυρίαρχο στοιχείο τη χρήση του ιαματικού νερού με στόχο την πρόληψη, διατήρηση και αποκατάσταση της σωματικής ή και ψυχικής ευεξίας και υγείας του ανθρώπου. Αυτό πραγματοποιείται με τη χρήση των θερμομεταλλικών νερών των ιαματικών πηγών. Καθιερώνεται ένα νέο πνεύμα στη μέχρι τώρα γνωστή πρακτική, το οποίο δεν απευθύνεται αποκλειστικά στους ασθενείς και στην Τρίτη ηλικία, αλλά σε όλο τον κόσμο που ενδιαφέρεται για την διατήρηση της καλής του υγείας και της φυσικής κατάστασης. Από την άποψη του τουρισμού, ο θερμαλισμός ταυτίζεται με τον ιαματικό τουρισμό και οι δύο έννοιες συχνά χρησιμοποιούνται αδιακρίτως²⁵.

Εδώ μπορούμε να αναφέρουμε και τον συνώνυμο όρο υδροθεραπεία. Η υδροθεραπεία αναφέρεται συχνά στην ελληνική βιβλιογραφία, αναγνωρίζεται ως ιατρική θεραπευτική μέθοδος και μπορεί να είναι εσωτερική ή εξωτερική.

Η μεθοδική και κατ' εξακολούθηση μορφή της υδροθεραπείας, η οποία πρέπει να πραγματοποιηθεί σε συγκεκριμένο χρονικό διάστημα έως ότου ολοκληρωθεί η θεραπεία, δίνει την ευκαιρία στον ασθενή να ασχοληθεί παράλληλα και με άλλες δραστηριότητες.

---

²⁴ Σπαθή Σ, .Κ. 2000. «Ο ιαματικός τουρισμός και η ανάπτυξη του τουρισμού υγείας στην Ελλάδα.», ΚΕΠΕ

²⁵ Σπαθή Σ, .Κ, 2000, «Ο ιαματικός τουρισμός και η ανάπτυξη του τουρισμού υγείας στην Ελλάδα.», ΚΕΠΕ

Σχετικά πρόσφατα δημιουργήθηκαν τα θέρετρα του ιαματικού τουρισμού και αισθητικής (Spa), τα οποία συνδυάζουν τη θεραπεία με την ψυχαγωγία, καθιστώντας σταδιακά τον ασθενή ως τουρίστα. Κατά συνέπεια, εξέλιξη του θερμαλισμού αποτελεί ο ιαματικός τουρισμός²⁶.

Τα τελευταία χρόνια υπάρχει η σύνδεση του ιαματικού τουρισμού προς τον τουρισμό υγείας. Τον πρώτο καιρό της ανάπτυξής του, ο τουρισμός υγείας προοριζόταν σε άτομα που είχαν άμεση ανάγκη να κάνουν χρήση των ιαματικών φυσικών πόρων με σκοπό να ευεργετηθούν από τις ιαματικές τους ιδιότητες και να θεραπεύσουν διάφορες παθήσεις.

Επομένως, βασικός σκοπός για την πραγματοποίηση του ταξιδιού ήταν η θεραπεία. Για τον λόγο αυτό οι τουρίστες καταναλωτές οι οποίοι ανταποκρίνονταν σε αυτόν ανήκαν στη μέση και η τρίτη ηλικία. Με την πάροδο του χρόνου ωστόσο άρχισαν να αλλάζουν οι αντιλήψεις στον τομέα της υγείας με τη διατύπωση νέων ορισμών. Έτσι ο τουρισμός υγείας εξελίσσεται στον σύγχρονο τύπο τουρισμού με μεγαλύτερη εξειδίκευση και επέκταση δραστηριοτήτων και με τη χρήση νέων τεχνολογιών που προστέθηκαν στα παραδοσιακά ιαματικά λουτρά.

Τέλος, θα πρέπει να διευκρινιστεί ότι ο ιαματικός τουρισμός και ο τουρισμός υγείας αποτελούν δύο εντελώς διαφορετικές έννοιες, παρόλο που έχουν κοινό σκοπό την πρόληψη, την αποκατάσταση και τη διατήρηση της υγείας.

Ο τουρισμός υγείας αποτελεί έναν από τους πιο διαδεδομένους σύγχρονους τρόπους διακοπών στον οποίο απευθύνονται όλο και περισσότεροι τουρίστες. Ο μέσος όρος ηλικίας των συμμετεχόντων πέφτει σημαντικά, σε αντίθεση όπου το οικονομικό τους επίπεδο ανεβαίνει. Παράλληλα με τις δραστηριότητες που περιλαμβάνει -τις οποίες αναλύσαμε παραπάνω- περιλαμβάνει και ένα πλήθος άλλων δραστηριοτήτων, οι οποίες απευθύνονται σε άτομα που -είτε συστηματικά είτε παροδικά- ακολουθούν έναν φυσικό τρόπο ζωής, προσέχοντας τη διατροφή τους, την υγεία τους και τη φυσική τους κατάσταση.

---

²⁶ www.healthtourism.gr

Οι τουρίστες σε αυτήν την κατηγορία, λόγω της γενικότερης στάσης ζωής που ακολουθούν, επιθυμούν να μην διακόψουν το σύστημα αυτό αλλά και στη διάρκεια των διακοπών τους να βρουν δραστηριότητες και εγκαταστάσεις που να ταιριάζουν με αυτήν τη φιλοσοφία. Για τον λόγο αυτόν επιλέγουν προορισμούς και επιχειρήσεις με την ανάλογη υποδομή²⁷.

Το έντονο ενδιαφέρον που έχουν αναπτύξει πολλοί άνθρωποι για την εφαρμογή ενός πιο υγιεινού τρόπου ζωής, ο οποίος περιλαμβάνει σημαντική μείωση της φαρμακοθεραπείας, προσεκτικότερη διατροφή, αθλητισμό και αγάπη για το περιβάλλον, δημιούργησε την ανάγκη στις τουριστικές επιχειρήσεις να αρχίσουν να μελετάνε την τουριστική συμπεριφορά και να ενισχύουν την προσφορά αυτών των υπηρεσιών. Άρτια εξοπλισμένα γυμναστήρια, αίθουσες αισθητικής, μασάζ, σάουνα και προγράμματα γυμναστικής για διάφορες ηλικίες είναι μερικές από τις υπηρεσίες στις οποίες τα ξενοδοχεία έχουν ήδη ενσωματώσει στα κτιριακά τους συγκροτήματα.

Η έντονη και συνεχής εξέλιξη του τουρισμού υγείας σε πολλά κράτη της Ευρώπης, περιλαμβάνει όλες τις υπηρεσίες που έχουν σχέση με την υγεία, όπως τον ιατρικό έλεγχο (medical check-ups), την ειδική διαιτητική (special diets), τη θεραπεία με βιταμίνες, τις βοτανοθεραπείες, τα προγράμματα γυμναστικής, τις ειδικές θεραπείες όπως αντικαπνιστική, θεραπεία κατά του άγχους, ψυχοθεραπεία, κινησιοθεραπεία, χαλάρωση, εκμάθηση ύπνου. έρευνα της σωστής γραμμής του σώματος, αισθητική κλπ.

Τα τουριστικά κέντρα, συνεπώς, κατατάσσονται σε δύο κατηγορίες ανάλογα με το προσφερόμενο προϊόν στο συγκεκριμένο θέρετρο

- Σε κέντρα ιαματικού –θεραπευτικού (και ομορφιάς) τουρισμού (spa resorts), εάν το προϊόν στοχεύει κυρίως στη θεραπεία σε περιβάλλον ποιότητας για ξεκούραση και αναψυχή, τότε οι λουτροπόλεις είναι γνωστές ως κέντρα ιαματικού τουρισμού (Spa) .
- Σε κέντρα τουρισμού υγείας – υγιεινής και φυσικής διαβίωσης (health resorts) εάν το προσφερόμενο προϊόν εκτός της θεραπείας στοχεύει περισσότερο στην

---

²⁷ Σπαθή Σ, .Κ, 2000, «Ο ιαματικός τουρισμός και η ανάπτυξη του τουρισμού υγείας στην Ελλάδα.», ΚΕΠΕ

ξεκούραση και την αναψυχή, τα οποία μπορούν να δημιουργηθούν και σε χώρους που δεν υπάρχουν ιαματικές πηγές.

Συνεπώς, αυτά τα τουριστικά κέντρα ουσιαστικά στο μόνο που διαφέρουν είναι στη μορφή του προσφερόμενου τελικού προϊόντος. Πιο συγκεκριμένα: στη θεραπεία και στην ξεκούραση. Παρόλο που και τα δυο παρέχουν προϊόντα που τα βασικά τους συστατικά αποτελούν καθαρά αγνά στοιχεία της φύσης τα οποία ευεργετούν τον άνθρωπο, αυτό γίνεται σε συνδυασμό με την απόλαυση και ψυχαγωγία ποιότητας (διατροφή, μουσική, κλπ) σε ατμόσφαιρα ξενοδοχείου, απομακρύνοντας από την αίσθηση του νοσοκομείου.

2.7. ΤΟΥΡΙΣΜΟΣ ΦΥΣΗΣ

Η σχέση του ανθρώπου με τη φύση είναι άρρηκτη, ανεξάρτητα από τον τρόπο ζωής τον οποίο έχει επιλέξει. Ο κάθε άνθρωπος σε κάποιες στιγμές της ζωής του επιδιώκει πάντα να έρχεται κοντά στη φύση και να έχει έντονη επαφή μαζί της.

Η συγκεκριμένη ανάγκη του ανθρώπου να αναζητήσει τη φύση εκφράζεται με τη μορφή της τουριστικής δραστηριότητας. Αυτή η έκφραση ανάγκης ονομάζεται στην ψυχολογία τουριστικό σύμπλεγμα του Ανταίου, που μεταφορικά σημαίνει ότι ο άνθρωπος οφείλει την ύπαρξή του στην φύση και ότι παίρνει δύναμη και αναζωογονείται οπότε έρχεται σε επαφή μαζί της.

Η ανάγκη-επιθυμία του ανθρώπου να βρεθεί κοντά στη φύση δημιουργείται για το λόγο ότι κάπου-κάπου χρειάζεται να ξεφεύγει -μόνιμα η προσωρινά- από το αστικό περιβάλλον στο οποίο ζει.

Η αντίδραση που δείχνει ο άνθρωπος στο σύγχρονο και ασφυκτικό τρόπο ζωής που το αστικό περιβάλλον δημιουργεί, καθώς και οι πολυποίικλες (κοινωνικές, οικονομικές, εργασιακές και πολιτικές) υποχρεώσεις, ωθούν τον άνθρωπο να βρεθεί κοντά στη φύση. Αυτό πραγματοποιείται με την μετάβαση των ανθρώπων από τα αστικά κέντρα στην ύπαιθρο. Ο τρόπος ο οποίος οδηγεί τους ανθρώπους κοντά στη φύση είναι ο τουρισμός.

Ο ορισμός: «*κάνω τουρισμό σημαίνει ότι κάνω διακοπές*», σημαίνει ότι τα άτομα που ζουν στα αστικά κέντρα «αφήνουν» προσωρινά τις οποιεσδήποτε υποχρεώσεις έχουν και στη συνέχεια αφιερώνουν ελεύθερο χρόνο για να φύγουν για λίγο από το μέρος στο οποίο ζουν και εργάζονται. Αυτό πρέπει και χρειάζεται να γίνεται κάποιες στιγμές επειδή ο τρόπος ζωής τους έχει επιφορτιστεί με πολλές ευθύνες και βάρη όπως οικονομικά, ψυχολογικά, κοινωνικά, κ.λπ. και θέλουν για λίγο να τα ξεχάσουν. Αυτό μπορεί να επιτευχθεί μόνον όταν βρεθούν σε διαφορετικό περιβάλλον, στη φύση δηλαδή. Αυτό που τους λείπει και που μπορεί να τους ξεκουράσει πραγματικά.

Ο ρόλος του τουρισμού στην επαφή των ανθρώπων με τη φύση είναι ουσιώδους σημασίας. Αποτελεί δηλαδή τον συνδετικό κρίκο όπου οι τουρίστες έρχονται κοντά στη φύση και απομακρύνονται -έστω για λίγο- από το αστικό περιβάλλον.

Οι παράγοντες στροφής προς τη Φύση και οι μορφές τουρισμού που τους ενισχύουν είναι:

► **Το αυξημένο ενδιαφέρον του ανθρώπου για το περιβάλλον.**

Οι έντονες ανθρώπινες δραστηριότητες έχουν δημιουργήσει σοβαρό περιβαλλοντικό πρόβλημα, εξαιτίας της ανεξέλεγκτης και κερδοσκοπικής οικονομικής ανάπτυξης, με την υπερβολική εκμετάλλευση των φυσικών πόρων. Αυτό είχε ως συνέπεια να πληγεί σοβαρά το περιβάλλον με τα γνωστά παγκόσμια περιβαλλοντικά προβλήματα που απειλούν την ανθρώπινη ζωή και ολόκληρη την γη.

Οι άνθρωποι άρχισαν επιτέλους να συνειδητοποιούν το μεγάλο κακό που έχουν δημιουργήσει στη φύση και για τον λόγο αυτό αποφάσισαν να κινητοποιηθούν και να εφαρμόσουν μέτρα και στρατηγικές με σκοπό την προστασία του περιβάλλοντος. Έτσι δημιουργήθηκαν -στις ανεπτυγμένες χώρες του κόσμου- ομάδες ανθρώπων με την μορφή οικολογικών οργανώσεων (Συλλόγων, Ενώσεων, Κινημάτων κλπ) που είχαν ως μέλημα να προστατεύουν (να διασώσουν) το περιβάλλον. Έτσι στην αναπτυξιακή δραστηριότητα καθιερώθηκε το δόγμα της αειφορικής ανάπτυξης.

Ο ορισμός του εναλλακτικού τουρισμού αναφέρεται σε κάθε ειδική μορφή τουρισμού η οποία προσελκύει τουρίστες με ειδικά ενδιαφέροντα, συμβάλλει στην προστασία του περιβάλλοντος και την ανάδειξη της πολιτιστικής κληρονομιάς και τέλος προσφέρει λύσεις σε προβλήματα της τουριστικής εποχικότητας. Ο οικοτουρισμός είναι το πιο γρήγορα αναπτυσσόμενο τμήμα της παγκόσμιας τουριστικής αγοράς, ο αειφόρος τουρισμός αντιπροσωπεύει πια μια θεμελιώδη αρχή για την δημιουργία αειφορικής τουριστικής ανάπτυξης. Αντίθετα, ο μαζικός τουρισμός θα λέγαμε ότι συνέβαλλε στη δημιουργία δυσμενών περιβαλλοντικών επιπτώσεων, όπου ευτυχώς μειώνεται -ή τουλάχιστον γίνονται προσπάθειες- να μειωθεί ή να ακολουθήσει ηπιότερες τακτικές²⁸.

► Η αναζήτηση της αυθεντικότητας.

Στη σύγχρονη εποχή όπου η τεχνολογία έχει επικρατήσει παντού, συναντάμε συχνά πράγματα τα οποία χαρακτηρίζονται ως τεχνητά. Έτσι έχουμε τεχνητά υλικά, τρόφιμα, τεχνητές υπηρεσίες, τεχνητή διασκέδαση, τεχνητή συμπεριφορά, τεχνητός τρόπος ζωής, τεχνητές σχέσεις, τεχνητό περιβάλλον. Το φυσικό, το αυθεντικό δεν επαρκεί.

Υπό την πίεση του τεχνητού, οι άνθρωποι ασφυκτιούν και ζητούν «αέρα» να αναπνεύσουν. Στην προσπάθειά τους να βιώσουν κάτι αληθινό, άρχισαν να αναζητούν το αυθεντικό. Να αναζητούν τα φυσικά, ανόθευτα, αγνά προϊόντα. Να αναζητούν την ανθρώπινη επαφή, τις προσωπικές σχέσεις, τις γνωριμίες, τους φίλους που έχουν μικρό όνομα, τους γείτονες που λένε καλημέρα, το πρωτογενές συναίσθημα και τον φυσικό τρόπο ζωής. Η αναζήτηση της αυθεντικότητας τους οδηγεί στην ύπαιθρο. Εκεί θα βρουν αυθεντικούς ανθρώπους, αυθεντικά προϊόντα, αυθεντικούς τρόπους ζωής, αυθεντικές ανθρώπινες σχέσεις, αυθεντικό περιβάλλον.

Η αίσθηση της αυθεντικότητας δεν είναι τόσο συχνή στη σύγχρονη κοινωνία. Όση απέμεινε βρίσκεται κυρίως στη φύση. Για τον λόγο αυτό πολλοί άνθρωποι στρέφονται στη φύση, επειδή την έχουν ανάγκη. Και το κάνουν με την βοήθεια του τουρισμού. Και βρίσκουν την αυθεντικότητα μέσω του τουρισμού Υπαιθρου,

---

²⁸ Σφακιανάκης, Μ., 2000, «Εναλλακτικές Μορφές Τουρισμού», εκδόσεις ΕΛΛΗΝ, Αθήνα

κάτι που δύσκολα θα βρουν στο Μαζικό τουρισμό, του οποίου το «τεχνητό» πακέτο περιέχει κυρίως «τεχνητά» τουριστικά προϊόντα.

► **Η αναζήτηση της ηρεμίας και της ησυχίας.**

Το μεγαλύτερο μέρος του πληθυσμού των ανεπτυγμένων χωρών ζει και εργάζεται στα αστικά κέντρα. Η ζωή του αστικού πληθυσμού μπορεί να περιγραφεί ως εξής: τα διαμερίσματα είναι πολύ μικρά και το περιβάλλον συχνά πιεστικό. Ο ρυθμός της ζωής τους πιο γρήγορος και αγχώδης όπου περιλαμβάνει το κυκλοφοριακό πρόβλημα, την ηχορύπανση, την ανασφάλεια, την τρομοκρατία κ.λπ. Σε αντίθεση με τους φυσικούς βιορυθμούς, όλοι αυτοί οι παράγοντες εξαφάνισαν τη δυνατότητα ηρεμίας και ησυχίας.

Η εργασία στα αστικά κέντρα συνεπάγεται την εφαρμογή των εξής κανόνων: αυστηρό ωράριο, κτύπημα κάρτας, υπακοή στο αφεντικό, κούραση, κυνήγι έγκαιρης αφύπνισης και έγκυρης άφιξης στο χώρο εργασίας, ελάχιστος ελεύθερος χρόνος για ηρεμία και ανεπάρκεια συνθηκών ησυχίας.

Είναι αυτονόητο οι άνθρωποι των πόλεων συχνά να αισθάνονται την ανάγκη για αναζήτηση ηρεμίας και ησυχίας -την οποία οπωσδήποτε χρειάζονται- για τη σωματική και ψυχική τους ισορροπία, σε διαφορετικό περιβάλλον από το οποίο ζουν. Έτσι αρχίζουν να επιθυμούν να βρεθούν κοντά στη φύση, στον ανοικτό χώρο της υπαίθρου. Εκεί δηλαδή όπου η ησυχία είναι η ιδιότητα του περιβάλλοντος και η ηρεμία παρέχεται άπλετα σε εκείνον που την επιθυμεί.

► **Το αυξημένο ενδιαφέρον για τα θέματα υγείας και υγιεινής.**

Τα τελευταία χρόνια έχει παρατηρηθεί αυξημένο ενδιαφέρον των ανθρώπων για θέματα υγείας. Ο λόγος είναι ότι έχουν συνειδητοποιήσει ότι το να έχει κάποιος υγεία είναι το πολυτιμότερο αγαθό, ακόμη κι αν αυτό συγκριθεί με όλα τα αγαθά του τεχνολογικού πολιτισμού. Πιθανόν να κατάλαβαν ότι η διαδικασία αποκατάστασης της υγείας έχει πολύ μεγαλύτερο κόστος από ότι το κόστος της διατήρησής της. Ωστόσο, οι συνθήκες για διατήρηση της υγείας καθώς και εφαρμογή υγιεινότερου τρόπου ζωής, δεν είναι τόσο εφικτό στα αστικά κέντρα.

Παρόλο που το μεγαλύτερο μέρος της ιατρικής και νοσοκομειακής υποδομής της χώρας είναι συγκεντρωμένη στα αστικά κέντρα, το αστικό περιβάλλον είναι ανθυγιεινό και δυνητικά επικίνδυνο για τον άνθρωπο. Αντιθέτως, στην ύπαιθρο οι συνθήκες για διατήρηση της υγείας καθώς και εφαρμογή υγιεινής ζωής είναι οι ιδανικές. Ο αέρας είναι φρέσκος και καθαρός, τα τρόφιμα είναι αγνά και υγιεινά, το νερό είναι φυσικό, καθαρό και χωρίς χημικά πρόσθετα. Οι ρυθμοί της ζωής συμπίπτουν με τους φυσικούς βιορυθμούς.

Το περιβάλλον που προσφέρει η φύση είναι το καταλληλότερο για ενεργητική ψυχαγωγία. Για δραστηριότητες άσκησης και αθλητισμού, όπου σήμερα θεωρείται ότι αποτελούν τα θεμέλια της Υγιεινής ζωής.

Οι υπαίθριες μορφές τουρισμού όπως ο αγροτογεωργικός, ο περιπατητικός, ο ορειβατικός, ο ποδηλατικός κ.λπ. όπου έρχονται οι τουρίστες κοντά στη φύση, έχουν σαν κύριο τουριστικό τους προϊόν την προσφορά των ιδανικών συνθηκών υγείας και υγιεινής.

► Η ανάπτυξη των συγκοινωνιών και επικοινωνιών

Η μεγάλη πρόοδος που έχει σημειωθεί στον τομέα των μεταφορικών μέσων από άποψη ταχύτητας, ασφάλειας και ικανότητας μεταφοράς, καθώς επίσης και η δημιουργία δικτύων συγκοινωνιών, μίκρυναν κατά πολύ τις χρονοαποστάσεις. Παράλληλα βοήθησαν στην γρήγορη και εύκολη προσέγγιση από έναν τόπο ή χώρο σε έναν άλλο, όσο απομακρυσμένες, απρόσιτες, δύσβατες και κακοτράχαλες και αν είναι. Υπάρχουν παντού: αεροδρόμια, δικά δίκτυα, πυκνά δρομολόγια κλπ.

Ταυτόχρονα η ανάπτυξη των επικοινωνιών είναι πιο εντυπωσιακή. Ανά πάσα στιγμή ο καθένας μπορεί να επικοινωνήσει σε οποιοδήποτε σημείο του κόσμου. Τα τηλέφωνα, οι ασύρματοι, οι τηλετυπικές μηχανές (φαξ), οι ηλεκτρονικοί υπολογιστές, το διαδίκτυο, τα συστήματα εντοπισμού (GPS), οι πιστωτικές κάρτες, κ.λπ. εξασφαλίζουν την επικοινωνία ανθρώπου με άνθρωπο σε κάθε περιοχή και οποιαδήποτε στιγμή. Με αυτές τις συνθήκες, ο τουρισμός υπαίθρου δεν σημαίνει πια υποχρεωτική απομόνωση²⁹.

²⁹ Σφακιανάκης, Μ., 2000, «Εναλλακτικές Μορφές Τουρισμού», εκδόσεις ΕΛΛΗΝ, Αθήνα

2.8 ΤΑ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΚΑΙ Ο ΑΝΑΠΤΥΞΙΑΚΟΣ ΡΟΛΟΣ ΤΩΝ ΕΝΑΛΛΑΚΤΙΚΩΝ ΜΟΡΦΩΝ ΤΟΥΡΙΣΜΟΥ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

Όσο και να φαίνεται περίεργο, η διαδικασία ανάπτυξης των εναλλακτικών μορφών τουρισμού παρουσιάζει αρκετά προβλήματα που συνίστανται στα παρακάτω (Μπακαούκας κ.α., 2006):

- Παρά την ύπαρξη των αναπτυξιακών κινήτρων για τη βελτίωση των προσφερόμενων υπηρεσιών, οι γραφειοκρατικές διαδικασίες και διατυπώσεις αναιρούν τα οφέλη που μπορούν να προκύψουν από την ανάπτυξη των εναλλακτικών μορφών τουρισμού.
- Η διαμόρφωση των αναπτυξιακών κινήτρων που εφαρμόζονται από τους εκάστοτε αναπτυξιακούς νόμους δεν λαμβάνουν υπόψη ποιοτικά χαρακτηριστικά όπως τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά προβληματικότητας και απομόνωσης των νησιωτικών περιοχών.
- Η περιφερειακή οργάνωση του τουρισμού παρότι αποτέλεσε αντικείμενο διάφορων νομοθετικών ρυθμίσεων, μέχρι στιγμής δεν έχει διαμορφωθεί σε ένα αποτελεσματικό και λειτουργικό οργανωτικό σχήμα που να συνδέει το κέντρο με την περιφέρεια ως διοικητική μονάδα και την περιφέρεια με τον νομό και τις επαρχίες.
- Απαρχαιωμένη και εξωπραγματική εθνική νομοθεσία. Έλλειψη εφαρμογής κινήτρων για την επάνδρωση πλοίων.
- Αδυναμία υπαγωγής του κλάδου του θαλάσσιου τουρισμού σε αναπτυξιακό νόμο λόγω των κανονισμών χρηματοδότησης της Ε.Ε.
- Ανεπαρκείς μαρίνες, λιμάνια και καταφύγια για την εξυπηρέτηση της τουριστικής ζήτησης του θαλάσσιου τουρισμού.
- Έλλειψη έργων υποστηρικτικής υποδομής στους λιμένες και τις μαρίνες.

- Τα προγράμματα του ΚΠΣ δεν συνέβαλαν ικανοποιητικά προς την κατεύθυνση της ορθολογικής ανάπτυξης των θεματικών μορφών τουρισμού. Ενδεικτικά σημειώνεται ότι με το πρόγραμμα Leader χρηματοδοτήθηκαν καταλύματα που αποτελούν απλώς μικρογραφία (και συνήθως κακέκτυπα) των καταλυμάτων που επιδοτούνται από τον αναπτυξιακό νόμο και οι δυνατότητες συγχρηματοδότησης δράσεων προβολής θεματικών μορφών τουρισμού που υπάρχουν στο ΕΠΑΝ - Μέτρο 5.3 έμειναν, δυστυχώς, ανεκμετάλλευτες με αποτέλεσμα όχι μόνο να μην υπάρξουν ουσιαστικές παρεμβάσεις αλλά και να μην απορροφηθούν πόροι.

Παρόλα αυτά όμως, ο ρόλος των εναλλακτικών μορφών τουρισμού στην αναπτυξιακή διαδικασία είναι πολύ σημαντικός αφού έχει τη δυνατότητα να αποφέρει συναλλαγματικά έσοδα για την κάλυψη των εμπορικών ελλειμμάτων που δημιουργούνται από τη συνεχώς αυξανόμενη ζήτηση για εισαγόμενα αγαθά και παρότι δεν έχει άμεσα οικονομικά αποτελέσματα, ωστόσο μακροχρόνια αυξάνει τα συναλλαγματικά έσοδα, καθώς προσελκύει επισκέπτες υψηλών εισοδημάτων. Η άμεση συμβολή του έγκειται στην αύξηση της ανταγωνιστικότητας του τουριστικού προϊόντος μέσω της βελτίωσης της παραγωγικότητας και της ποιότητας των προσφερόμενων υπηρεσιών. Ακόμα σε τοπικό και περιφερειακό επίπεδο παρέχει τη δυνατότητα εκμετάλλευσης και αξιοποίησης των συγκριτικών πλεονεκτημάτων των περιοχών στις οποίες αναπτύσσεται. Έτσι, σε ορισμένες περιπτώσεις αυξάνει τη ζήτηση προϊόντων παραγωγής της περιφέρειας ή της περιοχής (Κράβαρης 2005).

Ειδικότερα ο εναλλακτικός τουρισμός επηρεάζει αποτελεσματικά τον τομέα της απασχόλησης, αφού δημιουργεί νέες θέσεις εργασίας τόσο στους κλάδους που συνδέονται άμεσα με τον τουρισμό όσο και στους κλάδους που δραστηριοποιούνται για την αντιμετώπιση της πρόσθετης εναλλακτικής ζήτησης, ενώ αντιμετωπίζει το πρόβλημα της εποχικότητας του τουριστικού προϊόντος, διευρύνοντας την τουριστική περίοδο. Μ' αυτόν τον τρόπο και με δεδομένο ότι αναπτύσσεται και σε περιοχές πέραν των παραδοσιακών παραθεριστικών θερέτρων, (ορεινές ή μειονεκτικές περιοχές) μπορεί να συμβάλλει στη συγκράτηση του πληθυσμού της υπαίθρου αμβλύνοντας το πρόβλημα της εσωτερικής μετανάστευσης και αστικοποίησης (Κράβαρης 2005).

Ο εναλλακτικός τουρισμός αυξάνει το εισόδημα μιας περιοχής και μέσω αυτού, το εθνικό εισόδημα, με συνέπεια να συμβάλλει στην άμβλυνση των υφιστάμενων εισοδηματικών ανισοτήτων μεταξύ των κατοίκων του κέντρου και της περιφέρειας. Η μεγάλη βαρύτητα που έχει βέβαια για την οικονομία μιας περιοχής δεν είναι εύκολο να αποτιμηθεί, δεδομένου ότι δεν υπάρχουν κατάλληλα στατιστικά στοιχεία παροχής πληροφοριών και δεν υπάρχει κανένα ειδικό εργαλείο ανάλυσης που να επιτρέπει την εξαγωγή ολοκληρωμένων αποτελεσμάτων (Κράβαρης 2005).

Οι τουριστικές επενδύσεις (ιδιωτικές ή δημόσιες) αποφέρουν στην περιφερειακή οικονομία πολλαπλά οικονομικά οφέλη (π.χ. αύξηση παραγωγής, απασχόλησης, εισοδήματος κλπ.) και δημιουργούν θετικές οικονομικές επιπτώσεις σε όλο το φάσμα της περιφερειακής οικονομίας. Οι επενδύσεις για τον τουρισμό διακρίνονται σε (Κράβαρης 2005): άμεσες παραγωγικές επενδύσεις (π.χ. μέσα τουριστικής διαμονής, εστιατόρια κλπ.) για την κάλυψη βασικών τουριστικών αναγκών, επενδύσεις για ψυχαγωγία και για τη βελτίωση της ποιότητας των προσφερόμενων τουριστικών αγαθών και υπηρεσιών και επενδύσεις για έργα υποδομής (π.χ. μαρίνες, δρόμοι, αεροδρόμια, λιμάνια, κλπ.), προκειμένου να εξασφαλιστούν βασικές υπηρεσίες από τις οποίες εξαρτάται η συνέχιση της τουριστικής ανάπτυξης. Από τις παραπάνω κατηγορίες των τουριστικών επενδύσεων, η δεύτερη και η τρίτη είναι δυνατόν να δημιουργήσουν ένα πλαίσιο υπηρεσιών και διευκολύνσεων που δύναται να ενθαρρύνει την εισροή νέων τουριστικών επιχειρηματικών δραστηριοτήτων στην περιοχή με αποτέλεσμα την αύξηση του εισοδήματος και της απασχόλησης, καθώς και την προώθηση της τουριστικής αναπτυξιακής διαδικασίας.

Κεφάλαιο 3

Ο ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΟΣ ΤΟΥΡΙΣΜΟΣ

3.1. Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΟΥ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΟΥ ΤΟΥΡΙΣΜΟΥ

Ο θρησκευτικός τουρισμός έχει δυο βασικά και δυναμικά χαρακτηριστικά: α) το ταξίδι, γ) την προσωρινή παραμονή σε έναν τόπο εκτός της κατοικίας. Βασικός στόχος-σκοπός αυτού του ταξιδιού είναι η δημιουργία ενδιαφερόντων σε προσωπικό κι όχι σε επαγγελματικό επίπεδο, στο περιβάλλον όπου διαμένει ο τουρίστας, τουλάχιστον για μια περιορισμένη χρονική περίοδο.

Στην επιλογή του θρησκευτικού τουρισμού εκείνος ο οποίος συμμετέχει παρακινείται είτε εν μέρει είτε ολικά από θρησκευτικούς λόγους. Ο θρησκευτικός τουρισμός μπορούμε να πούμε ότι εντάσσει στη μορφή του και τον πολιτιστικό τουρισμό, επειδή ο τουρίστας περιηγείται εκκλησίες, μοναστήρια, ναούς, ξωκλήσια κλπ, τα οποία αποτελούν αναπόσπαστο κομμάτι της πολιτιστικής-παραδοσιακής κληρονομιάς μιας χώρας.

Οι διαφορές που υπάρχουν ανάμεσα στις μορφές του εναλλακτικού τουρισμού δεν μπορούμε να πούμε ότι είναι επακριβώς ορισμένες, επειδή εύκολα μπορεί ο οποιοσδήποτε να διαπιστώσει ότι αυτές οι μορφές τουρισμού συνδυάζονται και έχουν μερικά κοινά στοιχεία. Συχνά, ένα ταξίδι μπορεί να έχει διάφορα κίνητρα και περισσότερους από έναν σκοπούς. Παραδείγματος χάριν, ο οικονομικός ή πολιτικός τουρισμός, συχνά περιλαμβάνει συνδυασμό διακοπών ή πολιτιστικών αναζητήσεων.

Αυτός ο συνδυασμός κινήτρων γίνεται εμφανής στο θρησκευτικό τουρισμό από τη μια πλευρά, και στον μαζικό, πολιτιστικό, οικονομικό και πολιτικό τουρισμό από την άλλη. Τα ταξίδια για προσκύνημα και η συμμετοχή σε θρησκευτικές εκδηλώσεις-τελετές, είναι συνδεδεμένα με άλλους τύπους τουρισμού, ίσως περισσότερο σήμερα παρά τα προηγούμενα χρόνια. Είναι πολυσύνθετα ταξίδια,

παρόλο που το στοιχείο της θρησκευτικότητας υπερτερεί στις βιομηχανικές χώρες περισσότερο από ότι στις αναπτυσσόμενες.

Το συμπέρασμα αυτό βγαίνει, επειδή στις αναπτυσσόμενες χώρες ο μαζικός τουρισμός βρίσκεται σε εμβρυικά στάδια ακόμη και για πολλές κατηγορίες πληθυσμού. Ο θρησκευτικός τουρισμός είναι εκείνος που προσφέρει μια ξεχωριστή δυνατότητα ταξιδιού. Αυτή η κατάσταση έχει κοινά χαρακτηριστικά με εκείνη που επικρατούσε κατά τον Μεσαίωνα όπου τα χαμηλότερα και τα μεσαία κοινωνικά στρώματα δεν μπορούσαν να πραγματοποιήσουν πιο μακρινά ταξίδια λόγω της δυσμενούς κοινωνικής και οικονομικής τους κατάστασης, οπότε ο ελεύθερος χρόνος που υπήρχε ενωμένος με τα τοπικά θρησκευτικά κέντρα.

Στις μέρες μας ο θρησκευτικός τουρισμός συνδέεται πολύ με τις διακοπές και τον πολιτιστικό τουρισμό. Οι επισκέπτες των οργανωμένων προσκυνημάτων στο βασικό πρόγραμμα που ακολουθούν, εντάσσουν οπωσδήποτε μια ελεύθερη ημέρα, με σκοπό οι προσκυνητές να μπορούν παράλληλα να κάνουν και σύντομες επισκέψεις στις γύρω περιοχές.

Ο θρησκευτικός τουρισμός έχει επίσης δυνατό δεσμό με τον κοινωνικό και τον ομαδικό τουρισμό. Πολλοί τουρίστες σήμερα θεωρούν σημαντικό να ταξιδεύουν σε ομάδες γκρουπ, για το λόγο ότι σκέφτονται και λειτουργούν κατά παρόμοιο τρόπο και επίσης βρίσκονται περίπου στην ίδια ηλικία³⁰.

Ο θρησκευτικός τουρισμός είναι ένα κομμάτι υψίστης σημασίας για την ελληνική τουριστική κίνηση και αφορά την επίσκεψη σε θρησκευτικούς τόπους λατρείας, όπως μοναστήρια και εκκλησίες.

Ο θρησκευτικός τουρισμός περιλαμβάνει περιήγηση και προσκύνημα σε εκκλησίες, μοναστήρια, πανηγύρεις κλπ.. Η Ελλάδα είναι ίσως μια από τις λίγες χώρες στον κόσμο που μπορεί να αναπτύξει τη μορφή αυτή του τουρισμού, καθώς τα ελληνικά μοναστήρια αποτελούν θαυμάσια τεκμήρια τέχνης και τεχνικής, χτισμένα από το 10ο αιώνα συνδυάζουν την ελληνική ορθόδοξη παράδοση με την εξέλιξη της αρχιτεκτονικής και της ζωγραφικής στον ελληνικό

---

³⁰ Vukonic, B., 1996, «Tourism and Religion», Elsevier Science Ltd

χώρο. Ο ορθόδοξος μοναχισμός έχει προσφέρει σε κάθε γωνιά του τόπου μας θαυμάσια μνημεία, προσαρμοσμένα απόλυτα στη γεωγραφική θέση, το ανάγλυφο του εδάφους και το φυσικό τοπίο.

Ο θρησκευτικός τουρισμός αφορά κυρίως περιηγητές, οι οποίοι είναι βαθιά θρησκευόμενα άτομα, αλλά επίσης και θαυμαστές της βυζαντινής τέχνης, οι οποίοι μέσα από πολιτιστικά οδοιπορικά στον ελληνικό χώρο, έρχονται σε επαφή με την πνευματικότητα της ορθοδοξίας.

Σε όλη την Ελλάδα ο επισκέπτης μπορεί να συναντήσει κτίσματα και μνημεία λατρείας διαφορετικών δογμάτων και θρησκειών, που συνυπάρχουν αρμονικά ως σπάνιο ιστορικό και πολιτισμικό αυτό κομμάτι του ελληνικού χώρου.

Ο θρησκευτικός τουρισμός χωρίζεται σε δύο κατηγορίες:

- προσκυνητές τουρίστες, στους οποίους επικρατεί το θρησκευτικό κίνητρο, επισκέπτονται μία περιοχή αποκλειστικά για την επίσκεψη στον θρησκευτικό χώρο
- τουρισμός θρησκευτικής κληρονομιάς, του οποίου οι τουρίστες ταξιδεύουν ομαδικά και συνδυάζουν το ταξίδι τους και με άλλες τουριστικές δραστηριότητες³¹

3.2. ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΑΝΑΔΡΟΜΗ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΟΥ ΤΟΥΡΙΣΜΟΥ

Ο θρησκευτικός τουρισμός είναι τόσο παλαιός όσο και ο θεσμός της θρησκείας. Δεν πρόκειται μόνο για ένα εξαιρετικό χαρακτηριστικό γνώρισμα του χριστιανισμού, αλλά ένα παγκόσμιο φαινόμενο της θρησκευτικής ιστορίας. Ανθρωπολόγοι και αρχαιολόγοι έχουν στηρίξει με λογικά και αναμφισβήτητα επιχειρήματα αυτόν τον ισχυρισμό, ότι αποτελεί αυτό το φαινόμενο μεταξύ των διαφορετικών κοινωνιών της Ευρώπης, της Ασίας, της Αμερικής και της Αυστραλίας, στους προϊστορικούς χρόνους.

Από αρχαιοτάτων χρόνων ο θρησκευτικός τουρισμός κατείχε την ανώτερη θέση. Μεταξύ των Κελτών της κεντροδυτικής, νότιας, και δυτικής Ευρώπης, τα ιερά άλση και οι περιοχές ενταφιασμών ήταν μέρη μεγάλων συγκεντρώσεων και

---

³¹ Σφακιανάκης, Μ., 2000, «Εναλλακτικές Μορφές Τουρισμού», εκδόσεις ΕΛΛΗΝ, Αθήνα

τελετών, στις οποίες οι πολιτικά ενεργοί ιερείς έφεραν τη θυσία τους. Μεταξύ των γερμανικών φυλών, το Irminsul και ο ναός της Uppsala αντιπροσωπεύουν περιφερειακά και υπερτοπικά θρησκευτικά κέντρα, αντίστοιχα. Σε περίοδο μεγάλων εορτασμών, τα γερμανικά φύλα από όλη τη Σουηδία συναντιούνταν, παραδείγματος χάριν, στην Uppsala.

Μεταξύ των λαών των πρόωρων μεγάλων πολιτισμών, η θρησκευτική και η πολιτική δύναμη ήταν στενά συνδεδεμένες. Τα θρησκευτικά κέντρα στην αρχαία Αίγυπτο, όπως η Abydos, η Heliopolis, η Thebes, η Luxor, και η Karnak, γοήτευαν εκατοντάδες και χιλιάδες προσκυνητές που αναγνώριζαν επίσης τους κυβερνήτες. Οι Hittites προγραμμάτιζαν ετήσια φεστιβάλ και προσκυνήματα μαζί με το βασιλιά τους, περιπτώσεις για τις οποίες ακόμη και οι πολεμικές εκστρατείες διακόπτονταν.

Οι Ασσύριοι προσεύχονταν στο Θεό τους στην Aleppo και την Hierapolis, όπου προσκυνητές από τόσο μακριά όσο η Αραβία μαζεύονταν από κοινού. Οι Βαβυλώνιοι, όπως και όλοι οι άλλοι, προσεύχονταν στο God Marduk στη Βαβυλώνα. Υπήρχαν επίσης κι άλλα ιερά μέρη όπως το Nippour, όπου οι προσκυνητές προσεύχονταν για την ειρήνη, ή το Namma, όπου εκλιπαρούσαν το Θεό για μακρά διαβίωση.

Οι συναθροίσεις καθώς και οι εορτασμοί των Ρωμαίων είχαν έναν χαρακτήρα πιο πολιτικό, αθλητικό και ψυχαγωγικό. Αντίθετα, οι εορτασμοί των Ελλήνων παρουσίαζαν στοιχεία του ισχυρού θρησκευτικού τους χαρακτήρα. Υπήρξαν πολλά ιερά βουνά, άλση, πηγές καθώς και ναοί όπου οι πιστοί της περιοχής μπορούσαν να πάνε και να προσφέρουν δώρα για ευγνωμοσύνη ή για ικεσία και έκκληση για βοήθεια.

Επίσης υπήρξαν και υπερτοπικά ιερά κέντρα με μεγαλύτερο αριθμό πιστών που εισέρχονταν, όπως η Αθήνα, η Ρόδος, η Έφεσος, οι Δελφοί και η Ολυμπία, όπου τα αθλητικά γεγονότα επίσης κατείχαν ένα μερικώς θρησκευτικό χαρακτήρα.

Η θρησκεία επέβαλε τη συμμετοχή των Εβραίων, των Ισραηλινών και Ιουδαίων στους εορτασμούς στην Ιερουσαλήμ, όπου ετησίως εισέρχονταν περισσότεροι από ένα εκατομμύριο πιστοί.

Σύμφωνα με την περίοδο ανάπτυξης, τρεις σημαντικούς τύπους περιοχών προσκυνημάτων μπορούμε να διακρίνουμε σήμερα: α) ιερές και συνάμα ιστορικές περιοχές από τους βιβλικούς χρόνους στην Ιερουσαλήμ και τα περίχωρά της, β) ιερές περιοχές ενταφιασμών των προφητών Talmudic και Gabbalic από τον 1^ο και 5^ο αιώνα στη Γαλιλαία, και γ) περιοχές ενταφιασμών των ιερών ατόμων και προφητών οι όποιοι ήταν ιδιαίτερα δημοφιλείς στη Βόρεια Αφρική. Οι επισκέψεις στις βιβλικές περιοχές διαρκούν μικρότερο χρονικό διάστημα από ότι αυτές άλλων περιοχών. Συγκεκριμένα διαρκούν συχνά μόνο μερικές ώρες, και είναι λιγότερο εθιμοτυπικές.

Ο θρησκευτικός τουρισμός απέκτησε ειδική σημασία σε όλες τις μεγάλες θρησκείες όπως στον Ινδουισμό, στο Βουδισμό, στο Χριστιανισμό και στον Ισλαμισμό. Στον Ινδουισμό, ο οποίος εξελίχθηκε περίπου στα 1000 π.Χ. από τον Βραχμανισμό, ένα παρακινημένο από θρησκευτικούς λόγους ταξίδι έπαιξε μεγάλο ρόλο από την αρχή. Ποταμοί και ρεύματα, ιδιαίτερα ο Γάγγης, είναι για τον Ινδουισμό της Νότιας Ασίας τα σημαντικότερα σημεία προσκυνήματος. Ετησίως, πάνω από 20 εκατομμύρια προσκυνητές επισκέπτονται περίπου 150 γνωστές ιερές τόπους.

Ο Βουδισμός, ο οποίος ανακαλύφθηκε τον 6^ο αιώνα π.Χ. αναφέρει το βάθος της έννοιας του προσκυνήματος και υπόσχεται στους μελλοθάνατους την άμεση είσοδό τους στη θεϊκή νιρβάνα. Οι περιοχές προσκυνήματος είναι περισσότερο συνδεδεμένες με τη ζωή του Βούδα και τις δραστηριότητες τις οποίες ανέπτυξε, θρησκευτικές και μυθικές. Ο βουδισμός παράλληλα κατέχει σημαντικές ιερές περιοχές στη Σρι Λάνκα.

Ο Λαμαϊσμός, μία μορφή Βουδισμού που τη συναντά κανείς στο Θιβέτ, έχει το θρησκευτικό του κέντρο στη Λάσα. Οι προσκυνητές του Θιβέτ αναζητούν φυσικές περιοχές για την τέλεση των θρησκευτικών τους καθηκόντων, όπως σπηλιές, πηγές, λίμνες και βουνά. Τα θρησκευτικά ταξίδια σε αυτές τις περιοχές αρκετά συχνά συνδέονται και με τα ειδικά φεστιβάλ κάθε 12 έτη, στα οποία συγκεντρώνονται περισσότεροι από 10.000 προσκυνητές.

Στη βουδιστική Κίνα, το ταξίδι στα ιερά βουνά χαρακτηρίζεται εξαιρετικής σημασίας. Επειδή οι θρησκευτικές δραστηριότητες εκτός των ναών απαγορεύονται, αυτή η μορφή ταξιδιού με σκοπό το προσκύνημα δεν ασκείται πλέον. Οι πολυάριθμοι ναοί και άλλες περιοχές προσκυνήματος σε όλη την Κίνα καταστράφηκαν κατά τη διάρκεια της πολιτιστικής επανάστασης το 1960 και 1970.

Ωστόσο, εδώ και αρκετά χρόνια αυτές οι περιοχές αποκατασταθεί κατά ένα μεγάλο μέρος από τις ζημιές που υπέστησαν και πλέον είναι ανοικτές στους προσκυνητές από την Κίνα και το εξωτερικό. Η πλειοψηφία των προσκυνητών είναι Κινέζοι επιχειρηματίες, οι οποίοι ζουν στο εξωτερικό. Με ένα υψηλό βιοτικό επίπεδο, οι περιοχές προσκυνήματος γίνονται τα αντικείμενα του μαζικού τουρισμού για τους Κινέζους και ξένους επισκέπτες.

Σε αντίθεση με την Κίνα, η διαδικασία προσκυνήματος εκφράζεται έντονα στην Ιαπωνία και σε όλες τις θρησκείες της: στο Βουδισμό, στο Σιντοϊσμό και διάφορες άλλες καινούριες θρησκείες. Πολλές από τις παλαιές περιοχές προσκυνήματος, όπως και το στρογγυλό ταξίδι προσκυνήματος σε 33 ιερές θέσεις, δεν είναι μόνο οι στόχοι του μαζικού τουρισμού, αλλά επίσης προσελκύει θρησκευόμενους προσκυνητές.

Στον πυρήνα εκδήλωσης αυτού του φαινομένου βρίσκεται η νοσταλγία του παρελθόντος, δηλαδή μια εκδήλωση θρησκευτικών ενδιαφερόντων καθώς και η επιθυμία για φυγή από τη ζωή των πόλεων. Ενώ αυτά τα παραδοσιακά θρησκευτικά κέντρα ουσιαστικά δέχονται επισκέπτες από τον «επιφανειακό μαζικό τουρισμό», τα κέντρα των νέων θρησκειών έχουν εξελιχθεί σε πραγματικά θρησκευτικές περιοχές στις οποίες λαμβάνουν χώρα κοινωνικές δραστηριότητες.

Για τον Χριστιανισμό, οι Άγιοι Τόποι είναι άρρηκτα συνδεδεμένοι με τη ζωή και τη διδασκαλία του Ιησού. Για τον λόγο αυτό αποτελούν αξιόλογο τόπο για την έλευση των πιστών και την άσκηση των θρησκευτικών τους καθηκόντων. Αυτό άρχισε να συμβαίνει πιο πολύ από το τέλος της δίωξης των Χριστιανών από τον Μέγα Κωνσταντίνο τον 4^ο αιώνα. Συγχρόνως, οι ιερές τοποθεσίες των μαρτύρων στην Ρώμη είναι επισκέψιμες.

Μετά από την κατάκτηση της Ιερουσαλήμ από τον Seldschuken (1079), οι προσκυνητές άρχισαν να εισέρχονται περισσότερο στη Ρώμη. Το ρεύμα των προσκυνητών στην Ιερουσαλήμ διακόπηκε εντελώς μετά την άλωση της Κωνσταντινούπολης (1453). Δεδομένου ότι η δύσκολη πολιτική κατάσταση που υπήρχε στην Ιταλία απέτρεψε τελικά το προσκύνημα στη Ρώμη, το Santiago de Compostela, με τον τάφο του Holy James, έγινε η πιο δημοφιλής περιοχή θρησκευτικού ενδιαφέροντος στο μεσαιωνικό δυτικό κόσμο. Προσκυνητές όλων των κατηγοριών εισέρχονταν σε αυτήν την περιοχή.

Λόγω της πολιτικής κατάστασης στην Ευρώπη και το υψηλό κόστος ζωής - στοιχεία τα οποία ήταν βασικά για ένα υπερτοπικό ή διεθνές προσκύνημα- ένα πολύ μικρό ποσοστό (το οποίο όμως ήταν προνομιούχο) από ολόκληρο τον πληθυσμό των μέσων ηλικιών, θα μπορούσε να επιβιώσει οικονομικά και στη συνέχεια να συμμετέχει σε θρησκευτικά ταξίδια. Για το λόγο αυτό, τα τοπικά και περιφερειακά θρησκευτικά κέντρα είχαν μεγάλη αξία και επίσης επέτρεπαν εκείνη την περίοδο το μέγιστο αριθμό όλων των θρησκευτικά παρακινημένων τουριστικών δραστηριοτήτων.

Οι άποικοι του νέου κόσμου μετέφεραν τις παραδόσεις τους στην προσευχή, ούτως ώστε στις καθολικές περιοχές της Βόρειας Αμερικής αλλά και σε όλη την Κεντρική και Νότια Αμερική, ένα ολόκληρο σύστημα από θρησκευτικά κέντρα βρίσκεται διασκορπισμένο. Αρχικά οι ιεραπόστολοι εκχριστιάνιζαν τα ιερά μέρη και τις περιοχές ενταφιασμών των ιθαγενών. Επειδή δημιουργήθηκαν ειδικές συνθήκες και γεγονότα στην ιστορία της αποστολής, η λατρεία των μαρτύρων και άλλων ιερών προσώπων αναπτύχθηκε. Επίσης σημαντική ήταν και η υιοθέτηση των ευρωπαϊκών παραδόσεων λατρείας καθώς και χαρακτηριστικών γνωρισμάτων.

Στις ιεραποστολικές χώρες της Ασίας και της Αφρικής, οι καθολικές περιοχές προσκυνήματος αναπτύσσονται επίσης και εδραιώνονται πάνω στις παραδοσιακές πεποιθήσεις. Τα κέντρα Goa και Velankani, στην Ινδία, ετησίως προσελκύουν 1.000.000 και 500.000 προσκυνητές, αντίστοιχα.

Ο Χριστιανισμός επειδή έχει συγκεντρώσει πάνω από 1 δισεκατομμύριο οπαδούς, οι οποίοι βρίσκονται συγκεντρωμένοι κυρίως στην Ευρώπη και την Αμερική,

αποτελεί σήμερα το μεγαλύτερο μερίδιο των θρησκευτικών τουριστών στον κόσμο. Παράλληλα, καθολικοί αλλά και μέλη των προτεσταντικών ομολογιών συμμετέχουν στις θρησκευτικές τουριστικές δραστηριότητες.

Οι διάφορες προτεσταντικές ομολογίες πίστεως κατέχουν θρησκευτικά κέντρα στην Ευρώπη και τη Βόρεια Αμερική, τα οποία αποτελούν τόποι έντονου θρησκευτικού ενδιαφέροντος για τους πιστούς τουρίστες. Νέα κέντρα έχουν ιδρυθεί στα στούντιο των τηλεοπτικών εκκλησιών στις ΗΠΑ, όπου χιλιάδες πιστοί συγκεντρώνονται για να λάβουν μέρος σε θρησκευτικές τελετές.

Ο προφήτης Mohammed ενσωμάτωσε πολλές προ-ισλαμικές πρακτικές στις διδασκαλίες του για το Ισλάμ, όπως το ταξίδι προσκυνήματος στη Μέκκα. Παρ' όλα αυτά, οι ιεροτελεστίες αυτές έφτασαν στο ανώτατο στάδιο ανάπτυξής τους μέσα σε 200 έτη μετά από το θάνατο του Mohammed. Στους προ-ισλαμικούς χρόνους η ίδια η Μέκκα, όπως και οι γύρω πόλεις Arafat, Mimi, και Mudahifah αποτελούσαν όλες μαζί οι πιο διαδεδομένες ιερές πόλεις λατρείας για τις αραβικές φυλές.

Το Ισλάμ ενσωμάτωσε τις διαφορετικές ιεροτελεστίες έτσι ώστε η περιοχή της Μέκκας να αναδειχθεί ως η ιερότερη πόλη των Μουσουλμάνων, οι οποίοι στρέφονται εκεί για να εκπληρώσουν τις θρησκευτικές τους υποχρεώσεις. Κάθε χρόνο η Μέκκα συγκεντρώνει περίπου 2.000.000 προσκυνητές.

Οι οπαδοί της θρησκείας Bahai επίσης χτίζουν μεγάλους ναούς σε όλα τα μέρη του κόσμου. Αυτό έγινε για να μην περιορίζεται η επίσκεψη μονάχα στο κέντρο Bahai στη Χάιφα, στο Ισραήλ, για ορισμένες θρησκευτικές πρακτικές.

Ο θρησκευτικός τουρισμός είναι ένα παγκόσμιο πανανθρώπινο φαινόμενο. Είναι διαδεδομένος σε κάθε μεγάλη θρησκεία, όπως και σε μικρότερες θρησκευτικές κοινότητες και σε κάθε πολιτιστικό μέρος του κόσμου, με διαφοροποιημένη έννοια και σημασία³².

---

³²Heintzman, P, 1998, «Tourism and Religion», Annals of Tourism Research, Volume 25, Elsevier

3.3. ΑΙΤΙΑ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΟΥ ΤΟΥΡΙΣΜΟΥ

Τα αιτία του θρησκευτικού τουρισμού είναι:

- Η θρησκευτική πίστη, η οποία παρακινεί τους τουρίστες να μεταβαίνουν στους τόπους των θρησκευτικών εκδηλώσεων για να ικανοποιήσουν τις θρησκευτικές του ανάγκες.
- Η επικράτηση των μεγάλων χριστιανικών γιορτών ως ημέρες αργίας, γεγονός που επιτρέπει στους εργαζομένους να απομακρύνονται από τις εργασίες τους, όπως και στους γονείς με παιδιά σχολικής ηλικίας.
- Η δημιουργία διάσπαρτων των θρησκευτικών μνημείων, τόπων λατρείας σε διαφορετικούς τόπους όπου διαμένουν οι θρησκευόμενοι.
- Η επιθυμία επιστροφής στις ρίζες, μια τάση που συνεχώς αυξάνεται, όπου ανεξάρτητα από τις θρησκευτικές πεποιθήσεις, ωθεί τους ανθρώπους να γυρίσουν στους τόπους καταγωγής τους, έστω και προσωρινά.
- Η επιθυμία φυγής από τα αστικά κέντρα, ανεξάρτητα από τους λόγους καταγωγής, η οποία καλείται ως ανάγκη, λόγω της πιεστικής, αγχώδους και κουραστικής ζωής της πόλης, καθώς και από τις ψυχοσωματικές επιβαρύνσεις του αστικού περιβάλλοντος στους κατοίκους.

Όλες αυτές οι έξοδοι και μετακινήσεις που πραγματοποιούνται μέσα στα πλαίσια του θρησκευτικού εορτολογίου, έχουν έντονο τουριστικό χαρακτήρα και οι μετακινούμενοι αποτελούν την τουριστική πελατεία που προτιμά τον αμιγή θρησκευτικό τουρισμό ή τον συνδυάζει με άλλες μορφές τουρισμού³³.

3.4. ΜΟΡΦΕΣ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΟΥ ΤΟΥΡΙΣΜΟΥ

Οι μορφές του θρησκευτικού τουρισμού μπορούν να είναι διαφορετικές ανάλογα με τα κριτήρια του χρόνου της παραμονής: είτε βραχυπρόθεσμος τουρισμός χωρίς διανυκτέρευση, είτε μακροπρόθεσμος τουρισμός, με διανυκτέρευση τουλάχιστον μίας ημέρας.

1. Βραχυπρόθεσμος θρησκευτικός τουρισμός: Ο βραχυπρόθεσμος θρησκευτικός τουρισμός νοείται ως η πραγματοποίηση ταξιδιού σε περιορισμένο

---

³³ Σφακιανάκης, Μ., 2000, «Εναλλακτικές Μορφές Τουρισμού», εκδόσεις ΕΛΛΗΝ, Αθήνα

γεωγραφικό σημείο, ανεξάρτητα από τις σύντομες αποστάσεις. Ο στόχος είναι να πάει κανείς σε ένα θρησκευτικό κέντρο με τοπική, περιφερειακή ή υπερτοπική περιοχή, όπου βρίσκονται ομάδες τουριστών, ή για να παραστεί σε έναν θρησκευτικό εορτασμό, μια θρησκευτική διάσκεψη, ή μια συνάθροιση πιστών στην εκκλησία.

Ο γερμανικός όρος *Wallfahrt* (προσκύνημα) μπορεί να υιοθετηθεί εδώ, επειδή οι αποστάσεις είναι σχετικά μικρές και στο χώρο και στο χρόνο. Ο γερμανικός όρος *Pilgerfahrt* (ταξίδι προσκυνήματος) υπονοεί το πέρασμα των μεγαλύτερων αποστάσεων κατά τη διάρκεια μιας μακρύτερης χρονικής περιόδου. Τοπικές *Wallfahrt* περιοχές, οι οποίες βρίσκονται στην άμεση γειτονιά των προσκυνητών, αναζητούνται, καταρχήν, μόνο μερικές φορές το χρόνο από τους προσκυνητές.

Ο ιερέας της τοπικής κοινότητας έχει τη δυνατότητα να παράσχει οποιεσδήποτε επιπλέον θρησκευτικές υπηρεσίες. Μια πρόσθετη υποδομή, η οποία επεκτείνεται πέρα από την κοινότητα ή την πόλη, δεν είναι διαθέσιμη ούτε θεωρείται απαραίτητη. Ακόμη και σήμερα ο κάθε πιστός προτιμά να περιηγείται πεζή τις αποστάσεις των περιοχών προσκυνήματος. Πολύ σπάνια κάποιος χρησιμοποιεί αυτοκίνητο ή μέσο μαζικής μεταφοράς.

Στα περιφερειακά *Wallfahrt* κέντρα, με μεγαλύτερο ποσοστό εισροής τουριστών, ο αριθμός των προσκυνητών ετησίως υπολογίζεται σε δεκάδες χιλιάδες. Η λειτουργία της εκκλησίας περιορίζεται αποκλειστικά στα προσκυνήματα. Ανήκει, εντούτοις, πνευματικά στην κοντινή κοινότητα. Πάνω από 500.000 πιστοί ετησίως αναζητούν υπερτοπικά *Wallfahrt* κέντρα που εκτείνονται πάνω από την περιοχή της επισκοπής τους.

Οι περισσότεροι προσκυνητές επιλέγουν να χρησιμοποιούν το αυτοκίνητο ή το λεωφορείο για να πραγματοποιήσουν το ταξίδι τους, ακόμη και όταν το παραδοσιακό ταξίδι με τα πόδια είναι βατό. Η επιρροή του θρησκευτικού τουρισμού είναι έντονη στον πληθυσμό και την ανάπτυξη, όπως και στη λειτουργία των εγκαταστάσεων: το θρησκευτικό κέντρο, τα πανδοχεία, τα εστιατόρια καθώς και διάφορα θρησκευτικά καταστήματα.

Εκτός από τα προσκυνήματα, υπάρχει ακόμα μια μορφή κινήτρου για να επιλέξει κάποιος τον θρησκευτικό τουρισμό. Τα φεστιβάλ που διοργανώνονται από τις επισκοπές σε τακτά διαστήματα του έτους, προσελκύουν μεγάλο αριθμό επισκεπτών οι οποίοι συμμετέχουν στη γιορτή που διοργανώνεται συνήθως στην πόλη του επισκόπου.

Ωστόσο, συσκέψεις των οργανώσεων και των ενώσεων εκκλησιών, όπως και οι επαρχιακές συνεδριάσεις έχουν μεταβλητή θέση. Λόγω της ενιαίας και συνάμα περιοδικής συγκέντρωσης των πιστών στους θρησκευτικούς εορτασμούς, η οικονομική επιρροή στην πόλη δεν είναι αποτρεπτική. Αυτές οι επιρροές είναι έντονες μονάχα σε συγκεκριμένη χρονική περίοδο, ειδικά λόγω κυκλοφοριακής συμφόρησης, απασχόληση ειδικών τρένων και λεωφορείων, και παροχή θέσεων στάθμευσης και άλλες απαραίτητων διευκολύνσεων.

2. Μακροπρόθεσμος θρησκευτικός τουρισμός: Ο μακροπρόθεσμος θρησκευτικός τουρισμός περιλαμβάνει τις επισκέψεις σε θρησκευτικά κέντρα όπου το ταξίδι μπορεί να διαρκέσει από μερικές ημέρες έως και κάποιες εβδομάδες. Το ταξίδι αυτό δεν επικεντρώνεται μονάχα στην επίσκεψη των ιερών χώρων προσκυνήματος αλλά περιλαμβάνει και επισκέψεις άλλων εθνικών και διεθνών θρησκευτικών κέντρων.

Σημαντικά θρησκευτικά κέντρα άρχισαν να αναπτύσσονται σε μορφή τοπικού ή περιφερειακού μέρους προσκυνήματος. Τέτοια κέντρα αναζητούνται από 1 έως 10 εκατομμύρια προσκυνητές κάθε χρόνο. Η Ρώμη και η Μέκκα είναι διακριτά, διεθνή θρησκευτικά κέντρα. Υποστηρίζουν δύο ξεχωριστές θέσεις μεταξύ των παγκόσμιων εκκλησιών, ως αποτέλεσμα των συνεχών θρησκευτικών ταξιδιών που πραγματοποιούν κατά περιόδους οι πιστοί τους από όλο τον κόσμο.

Στη Μέκκα συγκεντρώνονται μονάχα προσκυνητές οι οποίοι ασπάζονται τον Μουσουλμανισμό, αφού η πρόσβαση απαγορεύεται σε αλλόθρησκους. Αντιθέτως στη Ρώμη, εκτός από τα 10 εκατομμύρια τουρίστες που πηγαίνουν για να προσκυνήσουν, εισέρχονται και αμέτρητοι τουρίστες, οι οποίοι όμως είναι παρακινημένοι από άλλα κίνητρα (αθλητικά, οικονομικά, πολιτικά και πολιτιστικά). Ο Lourdes με τα 4.000.000 τουριστών του, μπορεί ικανότατα να

συγκριθεί με τη Μέκκα, διότι εκεί δύσκολα μπορεί κανείς να βρει άλλες σημαντικές λειτουργίες. Η Fatima έχει παρόμοιο τουριστικό βεληνεκές, αλλά με χαρακτήρα ενός εθνικού θρησκευτικού κέντρου, όπως είναι προφανές από τη μεγάλη προσέλευση Πορτογάλων επισκεπτών.

Η Guadalupe κατέχει διεθνή χαρακτήρα λόγω της λατρείας του Αγίου της, σε όλη την Λατινική Αμερική. Η πόλη της Ιερουσαλήμ αποτελεί κέντρο μεγάλης θρησκευτικής και ιστορικής σημασίας για τις διάφορες θρησκείες στον κόσμο επειδή ενώνει τις ιερές περιοχές των Εβραίων, των Μουσουλμάνων και των Χριστιανών.

Τέλος, πραγματοποιούνται ταξίδια σε διάφορα θρησκευτικά κέντρα, τα οποία δεν αντιπροσωπεύουν ένα θρησκευτικό ταξίδι. Η διεθνής ετήσια συγκέντρωση της εκκλησίας των Μορμόνων στο Salt Lake City αποτελεί ένα τέτοιο παράδειγμα³⁴.

3.5. ΟΡΓΑΝΩΤΙΚΕΣ ΜΟΡΦΕΣ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΟΥ ΤΟΥΡΙΣΜΟΥ

Με σκοπό την πληρέστερη διασαφήνιση του φαινομένου του θρησκευτικού τουρισμού, θα πρέπει να οι οργανωτικές μορφές να συντονιστούν σύμφωνα με ορισμένα καθοριστικά χαρακτηριστικά. Αυτά τα χαρακτηριστικά μπορούν να περιλαμβάνουν τον αριθμό των συμμετεχόντων, τα μέσα μεταφοράς, την εποχή, και τα δημογραφικά στοιχεία:

- *Αριθμός συμμετεχόντων*

Η κάθε μορφή τουρισμού (η οποία ταξινομείται με βάση το κίνητρο) έχει μια κοινωνική πτυχή για τους ταξιδιώτες η οποία περιλαμβάνει πολιτιστικά, πολιτικά ή θρησκευτικά ενδιαφέροντα. Το ατομικό ταξίδι ωθείται από τον τουρίστα που θέλει να ακολουθήσει τα ενδιαφέροντά του, να επιλέξει τον σκοπό-τρόπο του ταξιδιού του καθώς και τη διαδρομή, γιατί θέλει να είναι ανεξάρτητος. Η επιλογή ενός ομαδικού ή οικογενειακού (ή με φίλους) ταξιδιού με όχημα ιδιωτικής χρήσης

---

³⁴ Coogan, M., D., 1998, "World Religions", Malcolm David Eckel publications

ή άλλο μέσο μαζικής μεταφοράς, κάνει την οργάνωση και τις κοινωνικές σχέσεις πιο απλές και εύκολες.

Στο θρησκευτικό τουρισμό, τα άτομα που επιλέγουν το ατομικό ταξίδι στην ουσία αποτελούν πολύ μικρό ποσοστό. Αυτό το συμπέρασμα έχει εξαχθεί σύμφωνα με τις μελέτες των προσκυνητών στο Lourdes, στη Fatima, και στο Loreto, όπως και στις ΗΠΑ, στον Καναδά και στο Μεξικό. Έρευνα που πραγματοποιήθηκε σε θρησκευτικά μνημεία στο West Bengal στην Ινδία έδωσαν τα παρακάτω αποτελέσματα: Από τους 1.537 προσκυνητές που πήραν μέρος στην έρευνα, μόνο το 11% από αυτούς επέλεξαν ατομικό ταξίδι ενώ το 65% πήγε μαζί με κάποιο μέλος της οικογένειάς του (οικογενειακός τουρισμός), το 12% με φίλους, και ένα ακόμα ποσοστό της τάξεως του 12 % ταξίδευε με οργανωμένη ομάδα (ομαδικός τουρισμός).

Ο αριθμός μεγάλων ή μικρών οργανωμένων γκρουπ προσκυνητών ανέρχεται στο Lourdes σε ποσοστό 29% των τουριστών που δέχεται. Παρά το μικρό ποσοστό, τα οργανωμένα ταξίδια τουριστών είναι πολύ σημαντικά. Όσον αφορά την χριστιανική θρησκεία, οι ομάδες προσκυνητών οργανώνονται συνήθως από τις κοινότητες, τις επισκοπές, τα κέντρα νεότητας, τα σχολεία ή τις ανώτερες λέσχες. Στον Ινδουισμό, οργανώνονται από τα εργοστάσια, τις κυβερνήσεις, και τις κοινωνίες.

Επίσης, τα ταξιδιωτικά γραφεία καλύπτουν όλες τις μορφές τουρισμού σε τοπικό και περιφερειακό επίπεδο οι οποίες έχουν μερίδιο από την οργάνωση των θρησκευτικά προσανατολισμένων ταξιδιών. Ο μεγαλύτερος θρησκευτικός ταξιδιωτικός οργανισμός στη Γερμανία είναι η Βαυαρική αντιπροσωπεία προσκυνητών. Από το 1950 μέχρι σήμερα έχει πραγματοποιήσει 6.000 ταξίδια θρησκευτικού περιεχομένου, με περίπου 600.000 συμμετέχοντες. Από αυτούς, το 6% ταξίδεψε στη Ισπανία και την Πορτογαλία, το 6% στην Ελβετία και την Αυστρία, το 23% στη Ρώμη, το 33% στη Γαλλία, και το 9% στους Αγίους Τόπους.

- *Μέσα μεταφοράς*

Μέχρι τα μέσα του 19^{ου} αιώνα, οι προσκυνητές όλου του κόσμου ταξίδευαν με τα πόδια, συχνά σε συνδυασμό με ένα υποστήριγμα ή ένα πλοίο. Ακόμα και σήμερα πολύς κόσμος ταξιδεύει με τα πόδια προκειμένου να πάει σε κάποιο προσκύνημα.

Η διάβαση με τα πόδια είναι συνηθισμένο φαινόμενο στους χριστιανικούς τόπους προσκυνήματος στη Νότια και την Κεντρική Αμερική, στο Θιβέτ, στη Νοτιοανατολική Ασία, στην Ινδία, και στην Ευρώπη. Κατά συνέπεια, παραδείγματος χάριν, το 1987, 37.414 προσκυνητές (5%) έφτασαν στο Allotting, στη Βαυαρία, περπατώντας. Στο Lourdes και στη Fatima επίσης αυτοί που ταξιδεύουν περπατώντας αποτελούν συχνό φαινόμενο. Στα κέντρα προσκυνήματος στη Βόρεια Αμερική (με εξαίρεση το Chimayo, στο Νέο Μεξικό), δεν υπάρχουν προσκυνητές που να καταφθάνουν περπατώντας.

Μέχρι και σήμερα, πολλοί προσκυνητές από τη Δυτική Αφρική φτάνουν στην ιερή πόλη της Μέκκας διανύοντάς την με τα πόδια. Εξαίρεση αποτελεί φυσικά η μετάβαση της Κόκκινης Θάλασσας με καράβι. Από αυτούς, οι 3.000-4.000 προσκυνητές προέρχονται από τη σαβάνα μεταξύ της λίμνης Τσαντ και τη Σενεγάλη (κυρίως από τη Νιγηρία και το Νίγηρα). Αυτό το ταξίδι προσκυνήματος στη Μέκκα διαρκεί κατά μέσο όρο πέντε έτη, ενώ το ταξίδι της επιστροφής διαρκεί περίπου τρία χρόνια. Κατά περιόδους, 25-30 έτη απαιτούνται. Το μήκος του ταξιδιού αυτού δείχνει ότι λίγοι προσκυνητές ταξιδεύουν ατομικά ενώ οι περισσότεροι ταξιδεύουν με την οικογένειά τους.

Την περίοδο του Μεσαίωνα η μετάβαση σε τόπους προσκυνήματος με το καράβι συνδυαζόταν συνήθως με τη μετάβαση των πεζών προσκυνητών, όπως κατά τη διαδρομή προς στους Αγίους Τόπους ή προς το «Santiago de Compostela». Οι Άγγλοι και οι Ιρλανδοί έφταναν στη Γαλλία αρχικά με το καράβι για να συνεχίσουν το ταξίδι τους περπατώντας, διασχίζοντας το διάσημο μονοπάτι του St. James πάνω από τα Πυρηναία Όρη και μέσω της Βόρειας Ισπανίας.

Στις αρχές του 20^{ου} αιώνα εφαρμοζόταν ένας παρόμοιος συνδυασμός ταξιδιού για τους προσκυνητές από τα Βρετανικά νησιά προς το Lourdes. Η μετάβαση με καράβι αποκτούσε ιδιαίτερη αξία για τους προσκυνητές από τη Νοτιοανατολική

Ασία οι οποίοι ήταν συνδεδεμένοι με τη Μέκκα. Το 1967, τα ταξίδια μέσω θαλάσσης άρχισαν να λιγοστεύουν και να αυξάνονται τα αεροπορικά ταξίδια, όπου σήμερα καταλαμβάνουν το 20% των μεταφορών.

Η ανάπτυξη του τρένου βοήθησε πολύ στην αύξηση του αριθμού των προσκυνητών και στην εξάπλωση και άλλων θρησκευτικών κέντρων. Στο Lourdes, οι προσκυνητές που ταξίδευαν με τρένα (τα οποία άρχισαν να λειτουργού το 1866) αποτελούσαν ποσοστό 30% ετησίως, συμπεριλαμβανομένων των ειδικών τρένων για τους ασθενείς.

Μέχρι τον 1^ο Παγκόσμιο Πόλεμο, με τη σιδηροδρομική γραμμή Hedscha μπορούσαν να πραγματοποιηθούν ταξίδια στη Μέκκα. Στην Ινδία όπως και στην Allahabad, καινούριοι σταθμοί τρένων δημιουργήθηκαν με σκοπό να προσφέρουν τις υπηρεσίες τους στα εκατομμύρια των τουριστών-προσκυνητών κατά την διάρκεια των θρησκευτικών εορτασμών στο Mela Kumb. Σταδιακά, το αυτοκίνητο αντικατέστησε το τρένο ως μέσο γρηγορότερης προσέγγισης προσκυνημάτων.

Στη Βόρεια Αμερική το ταξίδι με τρένο διαδραμάτισε μικρό ρόλο όσον αφορά τις περιοχές προσκυνήματος έως το 1950. Το 1987 στο Allotting και το 1984 στο Kevelaer, μόνο το 5% (ή 35.000) και το 3.8% (ή 20.000) αντίστοιχα από το σύνολο των επισκεπτών, ταξίδευαν με το τρένο.

Τα πιο διαδεδομένα μέσα μεταφοράς στα πλαίσια του θρησκευτικού τουρισμού είναι το λεωφορείο και το αυτοκίνητο. Από το 1920 και περισσότερο από τον 2^ο Παγκόσμιο Πόλεμο, έχει δημιουργηθεί μεγάλο ενδιαφέρον προσέγγισης των τουριστών με αυτοκίνητο. Σε σχέση με την τοποθεσία, περιοχές προσκυνήματος στις δυτικές βιομηχανικές χώρες έχουν ποσοστό μετακίνησης με αυτοκίνητο της τάξης του 60-100 %, η Lourdes 62 %, η Fatima περίπου 90 %, το Allotting 90 %, το Kevelaer 92%. Διάφορες περιοχές προσκυνήματος στις Ηνωμένες Πολιτείες και στον Καναδά έχουν σχεδόν το 100%. Η Μέκκα ωστόσο έχει ένα ποσοστό μόλις 30%. Οργανωμένα προσκυνηματικά ταξίδια τείνουν να πραγματοποιούνται πιο πολύ με λεωφορεία παρά με αυτοκίνητα.

Από τον 2^ο Παγκόσμιο Πόλεμο εμφανίστηκαν τα αεροπορικά ταξίδια. Στο Lourdes, το ποσοστό των προσκυνητών που έφτανε με αεροπλάνο ήταν περίπου στο 10% των προσκυνητών το 1987, ενώ στη Μέκκα ήταν 33% το 1980.

- **Εποχιακά σχέδια**

Ο θρησκευτικός τουρισμός είναι συνδεδεμένος με την εποχικότητα, αν και μερικές περιοχές προσκυνήματος μπορούν να είναι προσβάσιμες σε όλο το έτος. Σημαντικοί παράγοντες που καθορίζουν αυτήν την εποχικότητα είναι οι θρησκευτικές τελετές, οι ημέρες γιορτών καθώς και η τοποθεσία. Επίσης, το κλίμα της περιοχής προσκυνήματος καθώς και το ημερολόγιο εργασίας του αγροτικού πληθυσμού.

Οι θρησκευτικές εορτές, εκδηλώσεις και τελετές επηρεάζουν -αν όχι διαμορφώνουν- την εποχικότητα του θρησκευτικού τουρισμού. Για παράδειγμα, μέσα σε δύο έως τρεις εβδομάδες κατά τη διάρκεια του μήνα προσκυνήματος (τρεις μήνες μετά από Ramadan), 1.5 εκατομμύριο προσκυνητές πηγαίνουν στη Μέκκα με σκοπό να λάβουν μέρος στο 12-ήμερο *haj*. Κρίσιμα σημεία των ιερών χριστιανικών περιοχών αποτελούν οι ημέρες εμφάνισης ή εορτασμού των Αγίων.

Συνολικά, η εποχή προσκυνήματος στα βόρεια γεωγραφικά πλάτη πραγματοποιείται τους θερινούς μήνες. Δηλαδή από τον Απρίλιο-Μάιο μέχρι και τον Οκτώβριο, για τον λόγο ότι τελούνται συχνά στην ύπαιθρο. Σύμφωνα με την τοποθεσία και τις εγκαταστάσεις των περιοχών προσκυνήματος, δεν υπάρχει απολύτως κανένας θρησκευτικός τουρισμός, παραδείγματος χάριν, στο Ste. Anne-de-Beaupre, Quebec, and Auriesville, New York. Διαφορετικά, υπάρχει ένας αισθητά μειωμένος αριθμός επισκέψεων, για παράδειγμα, in Washington DC (National Shrine).

Στις υποτροπικές περιοχές των Ηνωμένων Πολιτειών, η υψηλή τουριστική περίοδος πραγματοποιείται στο χειμώνα. Στο νότιο ημισφαίριο, οι προσκυνητές αξιοποιούν τις ίδιες εποχές με τον ίδιο τρόπο. Οι μήνες καλοκαιρινών διακοπών επηρεάζουν το θρησκευτικό τουρισμό, δεδομένου ότι ο πληθυσμός βρίσκεται αποκλειστικά σε διακοπές, ιδιαίτερα όταν ο θρησκευτικός τουρισμός μπορεί άνετα να συνυπάρξει παράλληλα με τις διακοπές και τις εκπαιδευτικές

δραστηριότητες. Από την άλλη μεριά οι διακοπές κατά τον Αύγουστο μπορεί κάπως να απομακρύνει τους ανθρώπους από τις θρησκευτικές περιοχές όταν κάνουν μόνον διακοπές.

- ***Κοινωνική δομή***

Το ποσοστό των τουριστών οι οποίοι ταξιδεύουν επιλέγοντας τον θρησκευτικό τουρισμό έχει αναλυθεί και διαφοροποιηθεί από πτυχές της κοινωνικής του δομής. Συγκεκριμένα, μελετάται ξεχωριστά το ποσοστό ανδρών και γυναικών οι οποίοι ταξιδεύουν προκειμένου να παραστούν σε θρησκευτικές εορτές, εκδηλώσεις και τελετές καθώς και για προσκυνήματα. Ο διαχωρισμός των φύλων ανάμεσα στους προσκυνητές στις διάφορες θρησκείες στον κόσμο διαφέρει ευρέως.

Στο Lourdes, υπάρχει ισχυρό ποσοστό συμμετοχής των γυναικών (69% το 1978) – εν μέρει λόγω των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών του Lourdes ως μέρος προσκύνησης της Παναγίας. Εντούτοις, μια τόσο μεγάλη εκδήλωση των γυναικών μπορεί να βρεθεί όχι μόνο σε όλες τις περιοχές προσκυνήματος της Παναγίας στη Δυτική Ευρώπη και τη Βόρεια Αμερική, αλλά και σε όλες τις καθολικές περιοχές προσκυνήματος.

Οι συμμετοχές γυναικών είναι επίσης πολύ υψηλές και στις καθολικές συναθροίσεις των εκκλησιών. Από όλους τους συμμετέχοντες, το 56% ήταν γυναίκες στην καθολική σύμβαση εκκλησιών στο Μόναχο το 1984. Στη Μέκκα, η υπεροχή των ανδρών είναι εντονότερη (65%), γεγονός το οποίο οφείλεται στην μειονεκτική κοινωνική θέση που έχουν οι γυναίκες στο Ισλάμ.

Παρόμοιες διαφορές παρουσιάζονται και όσον αφορά την ηλικία των προσκυνητών. Στο Lourdes, τα άτομα ηλικίας κάτω από 25 ετών αποτελούν ουσιαστικά μόνο το 34% των προσκυνητών, σε αντίθεση με το West Bengal (10.4%). Στο Lourdes, το ποσοστό των προσκυνητών ηλικίας πάνω από 60 ετών βρίσκεται στο 39%, ενώ στο West Bengal βρίσκεται μόλις στο 7.9%. Στην καθολική σύμβαση των εκκλησιών στο Μόναχο το 1984, το 74.1% των συμμετεχόντων ήταν κάτω από 25 ετών (νεανικός τουρισμός). Εκείνοι μεταξύ 25

και 60 ετών αντιπροσώπευαν μόνο το 17,4%, και μόνο 3% ήταν 60 ετών ή και γηραιότεροι.

Η κοινωνική και επαγγελματική διάρθρωση των οργανωμένων προσκυνητών στο Lourdes φανερώνει πως οι ιδιώτες οι οποίοι έχουν υψηλή μόρφωση, δεν αντιπροσωπεύονται από μεγάλο ποσοστό. Ορισμένες θρησκευτικές δραστηριότητες αλλά και μορφές έκφρασης (όπως είναι π.χ. το θρησκευτικό ταξίδι) παρουσιάζει τάση μείωσης όσο αυξάνεται το βιοτικό επίπεδο.

Οι προσκυνητές οι οποίοι προέρχονται από αγροτικές περιοχές της Γαλλίας αντιπροσωπεύονται περισσότερο θα λέγαμε. Στον Ινδουισμό, οι υψηλές κάστες (συμπεριλαμβανομένων των Βραχμανιστών) αντιπροσωπεύονται περισσότερο, σε αντίθεση με εκείνους που ανήκουν σε χαμηλότερη κάστα.

Ωστόσο υπάρχει διαφοροποίηση από περιοχή σε περιοχή. Δεν θα έπρεπε όμως η δομή του προσκυνήματος να θεωρηθεί ως επίδραση-αποτέλεσμα της κοινωνικής δομής της περιοχής των προσκυνητών. Το μικρό ποσοστό του αγροτικού πληθυσμού το οποίο κατορθώσει να πραγματοποιήσει θρησκευτικό ταξίδι το χειμώνα είναι άξιο θαυμασμού.

3.6. Η ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΗ ΕΚΦΡΑΣΗ ΩΣ ΛΟΓΟΣ ΜΕΤΑΚΙΝΗΣΗΣ

Το θρησκευτικό στοιχείο συνυπάρχει με την ανθρώπινη παρουσία στη γη. Δεν υπήρξε λαός που να μην είχε κάποια μορφή θρησκείας ή λατρείας προς κάποιο ή κάποια υπέρτατα όντα. Ο άνθρωπος είναι από τη φύση του ον θρησκευτικό (homo religiosus).

Η θρησκεία, ως πανανθρώπινο φαινόμενο έχει επηρεάσει και καθορίσει βαθιά την κοινωνική και πνευματική ζωή του ανθρώπου. Παράλληλα έχει συμβάλλει σημαντικά στη διαμόρφωση του ανθρώπινου πολιτισμού. Η πνευματική επικοινωνία με το ιερό, το θείο καθώς και ο περιορισμός της απόστασης ανθρώπου και Θεού, πλημμυρίζει με αισθήματα αγαλλίασης τον πιστό και συνάμα καλύπτει ένα πλήθος ψυχικών και συναισθηματικών αναγκών που έχουν άμεση σχέση με την θρησκεία που ασπάζεται ο κάθε άνθρωπος.

Ένας από τους τρόπους για να πλησιάσει ο άνθρωπος τον Θεό είναι το προσκύνημα. Διαπερνώντας εποχές και πολιτισμούς, η κοινή πίστη στη σημασία του προσκυνήματος συνδέει τον άνθρωπο με τον Θεό, επιπλέον εξακολουθεί να είναι ένα ταξίδι στο άγνωστο. Το ουσιαστικό νόημα του προσκυνήματος είναι να καταθέσει ο άνθρωπος την ψυχή του και τον εαυτό στα χέρια της θεότητας. Μέσα από αυτήν την εκδήλωση πίστης, ο προσκυνητής αποζητά το θείο, μακριά από τις δομές της καθημερινής ζωής.

Ο προσκυνητής επιδιώκει τη σωτηρία της ψυχής του μέσω της πραγματοποίησης ενός «πνευματικού ταξιδιού», με την αγάπη για το θείο και την προσωρινή απομάκρυνση από τον υλικό κόσμο. Προσκύνημα σημαίνει ότι ο πιστός έχει άμεση επαφή με τον ιερό χώρο. Είναι ένα ταξίδι ταυτόχρονα εξωτερικό (προς το ιερό μέρος) και εσωτερικό (προς την πνευματική ανύψωση).

Η πορεία της ιστορίας έχει αποδείξει ότι το προσκύνημα αποτελούσε πάντοτε το κίνητρο μετακίνησης των ανθρώπων και κατ' επέκταση, τη δημιουργία «τουριστικού» ρεύματος. Ο Ηρόδοτος περιέγραψε στην «Ιστορία» του τη μετακίνηση χιλιάδων Αιγυπτίων, οι οποίοι έπλεαν το Νείλο με τις φελούκες τους με σκοπό να μεταβούν στο ναό της Μέμφιδος για προσκύνημα.

Οι αρχαίοι Έλληνες επισκέπτονταν τους Δελφούς για να πάρουν το χρησμό από το Μαντείο του Απόλλωνα και την Επίδαυρο για να θεραπευθούν στο ναό του Ασκληπιού. Οι κάτοικοι του Μεξικού αναζητούσαν τη λύτρωση στο ναό του Quetzal, οι κάτοικοι του Περού στο Κούζκο και οι Βολιβιανοί στη λίμνη Τιτικάκα³⁵.

Από την εποχή του Μεσαίωνα χιλιάδες πιστοί συγκεντρώνονταν για προσκύνημα στον Άγιο Ιάκωβο της Κομποστέλα (Sandiago de Compostela) ή τη Μέκκα. Το γεγονός ότι όλα τα θρησκευτικά κείμενα των γνωστών θρησκειών παροτρύνουν τους πιστούς στην αναζήτηση της θεότητας μέσω του προσκυνήματος έπαιξε σημαντικό ρόλο.

---

³⁵ Vukonic, B, 1996, «Tourism and Religion», Elsevier Science Ltd

Οι δυσκολίες και τα προβλήματα που δημιουργούνταν στο ταξίδι, ανάλογα βέβαια με την ιστορική περίοδο στην οποία λάμβανε χώρα, συντελούσαν εν μέρει στο να παραμένει ο πιστός στο χώρο της πειθαρχίας, της ευλάβειας και της εγκράτειας που επιβάλλει το πνευματικό ταξίδι του προσκυνήματος. Σε προηγούμενες περιόδους το προσκύνημα ήταν ψυχική ανάγκη και η πραγματοποίησή του χαρακτηριζόταν ως λυτρωτική πράξη.

Οι Χριστιανοί προσκυνητές μετέβαιναν στους Άγιους Τόπους με όποιο μέσο τους έδινε αυτή τη δυνατότητα, υπομένοντας πολλές φορές κακουχίες όπως το να στερηθούν ακόμα και την τροφή, προκειμένου να προσκυνήσουν στον ιερό τόπο. Στη σύγχρονη εποχή όμως όπου το ταξίδι δεν αποτελεί πια ταλαιπωρία και κακουχία, δημιουργούνται πολλά ερωτηματικά για το κατά πόσο πρόκειται πραγματικά για προσκυνητές, με την ουσιαστική έννοια του όρου. Έτσι διαμορφώθηκε και επικράτησε η έννοια του Θρησκευτικού Τουρίστα (Homo Touristicus Religiosus) ο οποίος ξεχωρίζει από τον προσκυνητή (pilgrim)³⁶.

Ο Rinschede³⁷ (1992) θεωρεί ότι θρησκευτικός τουρισμός είναι η μορφή του τουρισμού του οποίου οι ταξιδιώτες παρακινούνται (είτε εν μέρει ολικά) από θρησκευτικούς λόγους. Μάλιστα θεωρεί ότι ο θρησκευτικός τουρισμός είναι ένα είδος υποκατηγορίας του πολιτιστικού τουρισμού. Αυτό το συμπέρασμα εξάγεται διότι οι μετέχοντες σε οργανωμένα προσκυνήματα συχνά αφιερώνουν μια μέρα επιπλέον για επίσκεψη σε επιλεγμένα τουριστικά αξιοθέατα (π.χ. από τη Λούρδη στην Ανδόρα ή τα Ισπανικά Πυρηναία, ή από τη Φατίμα στις ακτές του Ατλαντικού ή κάποια γειτονική πόλη με πολιτιστικό ενδιαφέρον).

Ο Robichaud³⁸ (1999) θεωρεί ότι ο θρησκευτικός τουρίστας διαθέτει δυο στοιχεία: α) αυτό του τουρίστα και β) αυτό του προσκυνητή. Είναι ο άνθρωπος ο οποίος ταξιδεύει για θρησκευτικούς σκοπούς, ωστόσο δεν έχει βρει τον τρόπο να πραγματοποιήσει-αγγίξει τον πνευματικό του στόχο επειδή συχνά βρίσκεται «περικυκλωμένος» από επαγγελματίες ταξιδιωτικούς συμβούλους, εντάσσεται σε προγραμματισμένα πακέτα ταξιδιού, συμμετέχει σε οργανωμένα ομαδικά

---

³⁶ Vukonic, B, 1996, «Tourism and Religion», Elsevier Science Ltd

³⁷ Rinschede, G., 1992, «Forms of religious tourism», Annals of Tourism Research, No.19.

³⁸ Robichaud, Paul, 1999, «Tourist or Pilgrim?: Rescuing the Jubilee», America Press, Inc.

γεύματα και ακολουθεί τυποποιημένες διαδρομές, με αποτέλεσμα συχνά να ξεφεύγει από τον πραγματικό θρησκευτικό -πνευματικό του στόχο.

Μπορεί το ταξίδι του να ονομάζεται προσκύνημα, στην ουσία όμως ο ταξιδιώτης συχνά αποξενώνεται και από προσκνητή συχνά μεταβάλλεται σε απλό τουρίστα. Η ευμάθεια, οι ανέσεις, το κοσμοπολίτικο περιβάλλον των ταξιδιών και της διαμονής σε πολυτελή ξενοδοχεία, οι φωτογραφικές μηχανές και οι κάμερες που συνοδεύουν πολλούς ταξιδιώτες, η εμπορευματοποίηση των ιερών αντικειμένων, οι ανάγκες για καταλύματα, γεύματα, οργανωμένες εκδηλώσεις κ.λπ. αφαιρούν από το προσκύνημα το στοιχείο της πνευματικότητας και το καθιστούν σε εμπορικό τουριστικό στοιχείο.

Ο Robichaud³⁹ (1999), αναφέρει ότι το σύγχρονο προσκύνημα στο Βατικανό «έχει υποβαθμισθεί» και εστιάζεται σε δύο σημεία, «α) η επιδίωξη να δει ο κόσμος τον Πάπα και β) να γιορτάσουμε ομαδικά επισκεπτόμενοι πολλές και διαφορετικές εκκλησίες. Ο Vukonic⁴⁰ (1996) επίσης υποστηρίζει ότι ο θρησκευτικός τουρίστας όταν εκπληρώσει τα θρησκευτικά του καθήκοντα, συμπεριφέρεται ως τυπικός καταναλωτής-τουρίστας, εννοώντας ότι έχει ανάγκη για κατάλυμα, γεύματα, να αγοράσει ενθύμια κ.λπ.).

Οι Turner και Turner⁴¹ (1978) υποστηρίζουν ότι: «ο θρησκευτικός τουρίστας είναι κατά το ήμισυ προσκνητής και κατά το ήμισυ τουρίστας». Σε ορισμένες θρησκείες όπως το Ισλάμ, ο όρος θρησκευτικός τουρισμός δεν είναι αποδεκτός. Το προσκύνημα στον ιερό τόπο (θεωρείται) και είναι καθήκον του πιστού. Κυριαρχεί το πνευματικό στοιχείο. Οι Ρωμαιοκαθολικοί είναι συγκρατημένα ανεκτικοί με την ιδέα του θρησκευτικού τουρισμού, ωστόσο δεν τον απορρίπτουν τελείως, ίσως για το λόγο ότι το φαινόμενο είναι ισχυρό και έχει πάρει τεράστιες οικονομικές διαστάσεις.

---

³⁹ Robichaud, Paul, 1999, «Tourist or Pilgrim?: Rescuing the Jubilee», America Press. Inc.

⁴⁰ Vukonic, B, 1996, «Tourism and Religion», Elsevier Science Ltd

⁴¹ Turner, V. and Turner, E., 1978, «Image and Pilgrimage in Christian Culture», Columbia University Press, New York.

3.7. Η ΕΠΙΔΡΑΣΗ ΤΟΥ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΟΥ ΤΟΥΡΙΣΜΟΥ ΣΤΗΝ ΑΝΑΠΤΥΞΗ

Η επισκεψιμότητα των θρησκευτικών τελετών, των συνεδριάσεων εκκλησιών και άλλων θρησκευτικών διασκέψεων και οργανωμένων δραστηριοτήτων -οι οποίες μπορούν να πραγματοποιηθούν ετησίως ή ως ιωβηλαίο σε τακτά χρονικά διαστήματα διαφόρων ετών και σε διαφορετικές κάθε φορά τοποθεσίες- έχουν μετά βίας κάποια επιρροή στην ανάπτυξη του πληθυσμού, της τοποθεσίας, ή της οικονομίας των θρησκευτικών κέντρων. Καταρχήν, σχετικά λίγα πρόσωπα συμμετέχουν σε τέτοιες δραστηριότητες σε σύγκριση με το σταθερό ρεύμα των προσκυνητών που σπεύδουν εποχιακά ή καθ' όλη τη διάρκεια του έτους σε κανονικές θρησκευτικές περιοχές. Λιγότεροι από 100.000 άνθρωποι συμμετέχουν στις συνεδριάσεις των εκκλησιών στη Γερμανία, οι οποίες πραγματοποιούνται κάθε δύο ή τέσσερα χρόνια. Αντίθετα, αρκετά εκατομμύρια προσκυνητών συγκεντρώνονται ετησίως σε πολλές θρησκευτικές περιοχές.

Το ετήσιο ρεύμα των προσκυνητών, εντούτοις, έχει μια μεγάλη επιρροή στην ανάπτυξη πληθυσμού στην περιοχή προσκυνήματος. Η Λούρδη, από την αρχή της ως περιοχή προσκυνήματος (1858), έχει βιώσει μια σταθερή αύξηση πληθυσμού (σε αντίθεση με άλλες πόλεις στην άκρη των Πυρηναίων), από 4.155 σε περίπου 18.000 κατοίκους (1990). Άλλες θρησκευτικές πόλεις έχουν αναπηδήσει από επαρχίες κάτω από την επιρροή του ρεύματος των προσκυνητών και έχουν αναπτυχθεί γρήγορα – όπως το Λορέτο, μία πόλη των 10.500 κατοίκων. Η αύξηση του πληθυσμού προέρχεται κυρίως από την άφιξη των εργαζομένων της γύρω περιοχής, οι οποίοι σκοπεύουν να προσφέρουν τις υπηρεσίες τους στους προσκυνητές. Άλλες πόλεις, οι οποίες βασίζονται αποκλειστικά στην προσφορά υπηρεσιών στους προσκυνητές και έχουν προσκυνητές από την παγκόσμια τουριστική αγορά, είναι συνήθως μεγαλύτερες. Σήμερα, η Μέκκα αριθμεί περίπου 400.000 κατοίκους και το Βαρανάσι πάνω από 600.000. Η Μέκκα και το Βαρανάσι είναι θρησκευτικές και προσκυνηματικές πόλεις οι οποίες βιώνουν πληθυσμιακή αύξηση λόγω του απαιτούμενου εργατικού δυναμικού και του προσωπικού που προσφέρει υπηρεσίες. Εντούτοις, ο κύριος παράγοντας που επεξηγεί την πληθυσμιακή αύξηση μακροπρόθεσμα, είναι η τακτοποίηση των ίδιων των προσκυνητών. Κατά συνέπεια, η Μέκκα, για παράδειγμα, έχει εξελιχθεί σε μία κοσμοπολίτικη πόλη του Ισλαμικού κόσμου.

Στις αρχές της δεκαετίας του 1960, το 19% του πληθυσμού της Μέκκας δεν κατείχε τη Σαουδικοαραβική υπηκοότητα. Το μισό από τον υπόλοιπο πληθυσμό δεν ήταν Σαουδικοαραβικής καταγωγής. Σήμερα, το ρεύμα της μόνιμη διαμονής των προσκυνητών έχει μειωθεί αποτελεσματικά από τα μέτρα ελέγχου, αφού κάθε εισερχόμενος στη Μέκκα προσκυνητής πρέπει να δείχνει το εισιτήριο της επιστροφής (Rinschede, 1992).

Η ανάπτυξη της μόνιμης διαμονής και της οικονομίας των θρησκευτικών πόλεων είναι στενά συνδεδεμένη με τη γρήγορη πληθυσμιακή ανάπτυξη. Στις γνωστές πόλεις Λούρδη, Φατίμα, και Λορέτο, δεν υπήρχαν αρχικά μεγάλες δυσκολίες. Αργότερα η ανάπτυξη προγραμματίστηκε αυστηρά. Ο πυρήνας της καινούριας πόλης ή της περιοχής που έγινε θρησκευτικό κέντρο, συνήθως περιβαλλόταν από έναν ανοικτό χώρο όπου οι προσκυνητές μπορούσαν να συγκεντρωθούν. Διάφορα θρησκευτικά προσανατολισμένα ιδρύματα (όπως τα μοναστήρια και τα νοσοκομεία, καταστήματα αναμνηστικών ειδών, γραφεία ταξιδιών, χώροι στάθμευσης, και σταθμοί τρένων) περιέβαλαν αυτήν την ιερή περιοχή, στην οποία δεν υπήρχαν, αρχικά, εμπορικές δραστηριότητες. Για τις ανάγκες των προσκυνητών, διάφοροι οικονομικοί κλάδοι καθιερώθηκαν, όπως σε όλα τα τουριστικά μέρη, προσθετικά στις διάφορες θρησκευτικές εγκαταστάσεις. Στις θρησκευτικές πόλεις των αναπτυσσόμενων χωρών, ένας μεγάλος αριθμός πλανόδιων πωλητών κατέφτανε κατά τη διάρκεια των θρησκευτικών διακοπών. Γενικά, η οικονομία μιας ολόκληρης πόλης και των περιχώρων της (Φατίμα και Λούρδη) και μερικές φορές μια ολόκληρης χώρας (η Μέκκα στη Σαουδική Αραβία) μπορεί να επηρεαστεί από το ρεύμα των προσκυνητών. Μέχρι το τέλος του 2^{ου} παγκοσμίου πολέμου, όταν η βιομηχανία πετρελαίου αναπτύχθηκε εντυπωσιακά, το παραγόμενο εισόδημα από τους προσκυνητές της Μέκκας ήταν η σπονδυλική στήλη της οικονομίας της Σαουδικής Αραβίας. Σήμερα, μπορεί κανείς να υποθέσει ότι η κυβέρνηση της Σαουδικής Αραβίας άμεσα ή έμμεσα ξοδεύει περισσότερο για τους προσκυνητές στη Μέκκα, από αυτά που κερδίζει από αυτούς (Rinschede, 1992).

3.8. ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΔΙΑΣΤΑΣΗ ΤΟΥ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΟΥ ΤΟΥΡΙΣΜΟΥ

Το μεγάλο ενδιαφέρον για τον «θρησκευτικό» τουρισμό και τις δυνατότητες που παρουσιάζει για ανάπτυξη, έχει αρχίσει να απασχολεί έντονα τις εθνικές τουριστικές πολιτικές και τους καθ' ύλην αρμόδιους φορείς διεθνώς, όπως η UNESCO, η Ευρωπαϊκή Ένωση, κ.λπ. Πολλά κράτη, τα οποία έχουν συνειδητοποιήσει τη σημασία που έχει η τουριστική αυτή μετακίνηση για την ενίσχυση της οικονομίας τους, προβάλλουν τον παραδοσιακό εορτασμό διαφόρων θρησκευτικών εκδηλώσεων π.χ. Χριστούγεννα στη Γερμανία, Γαλλία, Ιταλία, ή τις ημέρες του Πάσχα ή του Corpus Cristi ή τις γιορτές της Παναγίας (15 Αυγούστου ή 8 Σεπτεμβρίου)⁴².

Σε όλες αυτές τις περιπτώσεις σίγουρα ενέχει ο κίνδυνος να εμπορευματοποιηθούν οι θρησκευτικές γιορτές. Για το λόγο αυτό συχνά τα θρησκευτικά δρώμενα χάνουν το θρησκευτικό τους πνεύμα εξαιτίας του τουρισμού. Ακόμη και όταν πραγματοποιούνται με αυθεντικότητα, συχνά δεν δημιουργείται το απαιτούμενο κλίμα θρησκευτικής κατάνυξης στους θεατές/τουρίστες, ούτε όμως και στον τοπικό πληθυσμό. Όλα αυτά τα ρεύματα έχουν καθαρά τουριστικό χαρακτήρα, όσον αφορά το ταξίδι, την υποδοχή, τις υπηρεσίες και το εμπόριο που διενεργείται στους χώρους υποδοχής και διαμονής των πιστών.

Σε πολλές περιπτώσεις παρατηρείται συνδυασμός μεταξύ του θρησκευτικού και του πολιτιστικού / καλλιτεχνικού / ιστορικού / φυσικού στοιχείου, π.χ. Μον Σεν Μισέλ, Βατικανό, Βαπτιστήριο της Φλωρεντίας, τα Μετέωρα, που δύσκολα διαχωρίζονται. Η αξιοποίηση όμως της τέλεσης προσκυνήματος έχει καθαρά οικονομικά κίνητρα για τη χώρα-περιοχή υποδοχής γιατί τα οφέλη είναι πολλαπλασιαστικά.

Χάρη στην είσοδο χιλιάδων πιστών οι οποίοι εισέρχονται κάθε χρόνο στους ιερούς τόπους μπορεί να συντηρηθεί ένας μεγάλος αριθμός επαγγελματιών, όπως τουριστικοί πράκτορες, αεροπορικές εταιρείες, ξενοδόχοι, μικροπωλητές

---

⁴² Λύτρας, Π., 2001, «Θρησκευτικός τουρισμός. Μια κοινωνικο-ψυχολογική προσέγγιση», INTERBOOKS, Αθήνα

αντιγράφων ιερών αντικειμένων (εικόνες, κεριά, κομποσκοίνια, αγαλματάκια, κλπ.), καθώς και άλλοι άνθρωποι οι οποίοι εξυπηρετούν ποικιλοτρόπως τις ανάγκες των πιστών.

Παράλληλα συχνά δημιουργείται ασφυκτικό κλίμα στην υποδομή των χωρών υποδοχής λόγω της κοσμοσυρροής (εγκαταστάσεις εστίασης, αναψυχής, δίκτυα μεταφορών, επιχειρήσεις, κ.λπ.), με αποτέλεσμα η χώρα-πόλη υποδοχής να μεριμνά επιπλέον για τη βελτίωση της υποδομής, των μεταφορικών της δικτύων, των εγκαταστάσεων. Έργα που τελικά ευνοούν μακροπρόθεσμα και τον ντόπιο πληθυσμό.

Λόγω του ότι ο θρησκευτικός τουρισμός αποφέρει πολλά οικονομικά οφέλη, υπάρχει έντονη εμπορευματοποίηση των θρησκευτικών χώρων από τρίτους. Έτσι ασκεί μεγάλη επιρροή στους πιστούς το εμπόριο των αναμνηστικών. Αυτά ποικίλουν από προσευχητάρια, σταυρούς, εικόνες αγίων, βιβλικά σύμβολα, ροζάρια, μέχρι ενδύματα, μαντήλια κ.α. αντικείμενα όπου απεικονίζεται ο ιερός τόπος, η ιερή μορφή κ.λπ. Τα αντικείμενα αυτά μπορεί να έχουν τελετουργικά χαρακτηριστικά και να είναι δυνατόν να χρησιμοποιηθούν ως έχουν (π.χ. σταυροί, εικόνες, προσευχητάρια κ.λπ.) ή απλά να έχουν θρησκευτικά χαρακτηριστικά (βιβλικά σύμβολα, αγαλματάκια από κερί, διακοσμητικά, μαντήλια κλπ)⁴³.

Συχνά οι ερευνητές περιγράφουν αυτό το φαινόμενο ως «χυδαία εμπορευματοποίηση» της θρησκείας. Ο θρησκευτικός τουρισμός έχει αναπτυχθεί τα τελευταία χρόνια, με διαδοχικές αυξήσεις στις αφίξεις τουριστών και στο τουριστικό συνάλλαγμα, με συνέπεια πολλά τουριστικά γραφεία σε ολόκληρο τον κόσμο να επικεντρώνονται στον «θρησκευτικό/προσκυνηματικό τουρισμό» και να δραστηριοποιούνται στη διοργάνωση ταξιδιών σε περιοχές με έντονο θρησκευτικό ενδιαφέρον.

Αρκετά τουριστικά γραφεία προσφέρουν «πακέτα» σε περιοχές όπου σημειώθηκαν εμφανίσεις της Παρθένου Μαρίας, άλλα διοργανώνουν ταξίδια

---

⁴³ Λύτρας, Π., 2001, «Θρησκευτικός τουρισμός. Μια κοινωνικο-ψυχολογική προσέγγιση», INTERBOOKS, Αθήνα

αναζήτησης της πίστης, όπως για τους Πρεσβυτεριανούς στη Σκωτία και Αγγλία, ή τους Λουθηριανούς στη Γερμανία και τη Σκανδιναβία και άλλα οργανώνουν περιηγήσεις σε ιερούς τόπους που συνδέονται με τη Βίβλο.

Μάλιστα, η El Al, ο εθνικός αερομεταφορέας του Ισραήλ, εν όψει του 2000, προσέφερε κατά τη διάρκεια των πτήσεών της μία δωρεάν «στάση» για προσκύνημα στη Ρώμη/Βατικανό, για όλους τους Καθολικούς που επισκέπτονται τους Αγίους Τόπους. Στο σημείο αυτό πρέπει να αναφερθεί ότι οργανώνονται ακόμα και κρουαζιέρες που έχουν ως στόχο το προσκύνημα. Έτσι π.χ. κάποια εταιρεία διαθέτει δύο πλοία τα οποία εκτελούν κρουαζιέρες προσκυνήματος στα βήματα του Απόστολου Παύλου.

Η εταιρεία διαφημίζει το προϊόν της στο καταναλωτικό κοινό με τέτοιον τρόπο που να προσελκύσει περισσότερα άτομα, τονίζοντας πόσο προσιτό είναι σε κάθε χριστιανό που θέλει να νοιώσει μια μοναδική και εμπνευσμένη χριστιανική εμπειρία. Παράλληλα, παρόμοια ταξίδια πραγματοποιούνται υπό την οργάνωση της εκκλησίας από τοπικές ενορίες ή από θρησκευτικές εκκλησιαστικές οργανώσεις.

Το ενδιαφέρον για επίσκεψη σε θρησκευτικούς τόπους αυξάνεται την εποχή του επίσημου εορτασμού της θείας εμφάνισης. Για παράδειγμα, στον Καθεδρικό ναό στο Santiago de Compostela, ο αριθμός των επισκεπτών το ιερό έτος 1999 αυξήθηκε από 30.126 το προηγούμενο έτος, στις 154.613, ενώ αντίστοιχα από 9.764 το 1992, το 1993 που ήταν επίσης ιερό έτος ο αριθμός των επισκεπτών ανήλθε στις 99.439.

Έχει παρατηρηθεί συχνά το φαινόμενο οι επισκέπτες να μην ταξιδεύουν ειδικά για θρησκευτικούς λόγους, αλλά για να παρακολουθήσουν ως θεατές, το όλο τελετουργικό, όπως χαρακτηριστικά συμβαίνει στη Νότια Ισπανία, κατά τη διάρκεια της Μεγάλης Εβδομάδας των Καθολικών, της «Σεμάνα Σάντα». Την συγκεκριμένη εβδομάδα χιλιάδες Καθολικοί συμμετέχουν στις λατρευτικές εκδηλώσεις προς τιμήν της Παναγίας, ενώ πολλοί είναι και οι τουρίστες οι οποίοι

παρακολουθούν τη «φιέστα». Ο συνδυασμός προσκυνηματικού και τουριστικού στοιχείου αλλοιώνει την ουσία της θρησκευτικής εκδήλωσης.⁴⁴

Συμπερασματικά τα ταξίδια που πραγματοποιούνται με σκοπό την αναζήτηση του θείου αποτελούν μια ιδιαίτερη ψυχολογική αναγκαιότητα για κάθε άνθρωπο ανεξάρτητα από φυλή, εθνικότητα ή θρησκεία. Παράλληλα, οι ανάγκες των ταξιδιωτών, είτε αυτοί είναι καθαρά προσκυνητές, είτε συνδυάζουν στο ταξίδι τους και το πολιτιστικό στοιχείο, είναι συγκεκριμένες και αυτονόητες. Αυτό σημαίνει ότι γύρω από το θρησκευτικό στοιχείο, είτε ο πιστός το αντιλαμβάνεται ως καθαρά προσκυνηματικό είτε ως πολιτισμικό, δημιουργείται μια έντονη οικονομική δραστηριότητα από ξενοδοχειακές μονάδες, τουριστικά γραφεία, ναυτιλιακές εταιρείες, εστιατόρια, καταστήματα πώλησης αναμνηστικών, εικόνων και άλλων αντικειμένων, κ.λπ.

Το γεγονός ότι οι πιστοί στο ταξίδι που πραγματοποιούν πρέπει παράλληλα να ικανοποιήσουν και βασικές βιολογικές τους ανάγκες (όπως είναι το φαγητό και η στέγη) δεν αποτελεί βασικό λόγο για να κατατάσσει κάποιος αυτό το φαινόμενο ως τουριστικό. Και το αντίθετο, επειδή οι τουρίστες τελούν τα θρησκευτικά τους καθήκοντα σε έναν ιερό χώρο δεν σημαίνει απόλυτα ότι ήρθαν μόνον ως προσκυνητές. Εξάλλου, πολύ συχνά συμβαίνει οι τουρίστες να επισκέπτονται ιερά μέρη, κτίρια κ.λπ. άλλων θρησκειών κατά τη διάρκεια του ταξιδιού τους κινούμενοι από περιέργεια, ενδιαφέρον κ.λπ.

Τα διαθέσιμα στοιχεία για τις δραστηριότητες αυτές είναι ελλιπή επειδή δεν καταγράφονται ως στατιστικά για να αξιολογήσουν την κίνηση των επισκεπτών και στη συνέχεια να τους ξεχωρίσουν σε εκείνους οι οποίοι μετακινούνται για καθαρά προσκυνηματικούς λόγους ή όχι. Ακόμη κι αν έχουν πραγματοποιηθεί τέτοιου είδους μετρήσεις, παρόλα αυτά είναι εξαιρετικά δύσκολο να διερευνηθούν τα πραγματικά κίνητρα του επισκέπτη, αν δηλαδή είναι καθαρά προσκυνηματικοί οι λόγοι που προκαλούν τη μετακίνησή του ή αν είναι πολιτισμικοί ή συντρέχουν και οι δύο.

---

⁴⁴ Λύτρας, Π., 2001. «Θρησκευτικός τουρισμός. Μια κοινωνικο-ψυχολογική προσέγγιση», INTERBOOKS, Αθήνα

Η προσέγγιση αυτού του ρεύματος με βάση τα τουριστικά κριτήρια δεν μπορεί να μιλά για θρησκευτικό τουρισμό, διότι δεν ταιριάζουν οι έννοιες «θρησκεία» και «τουρισμός», όσον αφορά την έννοια που έχει δοθεί σήμερα στις δυτικές κοινωνίες του καταναλωτισμού η λέξη «τουρισμός».

Πρόκειται για διαφορετικά κοινωνικά φαινόμενα τα οποία όμως έχουν ως κοινό χαρακτηριστικό τη θρησκευτικότητα, ανεξάρτητα αν αυτή είναι ενεργή ή ανενεργή. Τα κοινωνικά αυτά φαινόμενα είναι τα εξής: α) το προσκύνημα, όπου κυριαρχεί το πνευματικό στοιχείο της πίστης που εκδηλώνεται στις κατάλληλες συνθήκες, β) ο θρησκευτικός πολιτισμικός τουρισμός, όπου αξιοποιείται με τουριστικά κριτήρια το θρησκευτικό στοιχείο του χώρου ή της εκδήλωσης ως πολιτιστική κληρονομιά⁴⁵.

3.9. ΔΙΑΚΡΙΣΗ ΤΟΥΡΙΣΤΙΚΩΝ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΩΝ ΑΞΙΟΘΕΑΤΩΝ

Συχνά παρατηρείται το εξής: οι θρησκευτικοί χώροι ή θρησκευτικού περιεχομένου εκδηλώσεις να μην εμπεριέχουν καθόλου το πνευματικό στοιχείο του προσκυνήματος αλλά να λειτουργούν καθαρά ως χώροι για πολιτιστικές εκδηλώσεις.

Με αυτόν τον τρόπο το θρησκευτικό στοιχείο περιορίζεται από κάθε εκδήλωση πίστης και καθίσταται για τον οποιονδήποτε επισκέπτη, ανεξαρτήτως θρησκείας μόνο πολιτισμικό αξιοθέατο. Αυτό έχει ως συνέπεια να δημιουργείται τουριστικό ρεύμα που αντιλαμβάνεται τη θρησκεία μόνο ως στοιχείο πολιτισμού, η οποία δηλαδή εντάσσεται στον πολιτιστικό τουρισμό.

Τέτοιου είδους πολιτισμικά αξιοθέατα είναι:

Α) κτίσματα που έχουν χάσει τη θρησκευτική τους ιδιότητα, δηλαδή θα λέγαμε ότι είναι θρησκευτικώς ανενεργά ή «ενεργοποιούνται» σε ειδικές ημέρες, οπότε και η πρόσβαση στους τουρίστες την περίοδο αυτή είναι περιορισμένη (π.χ. το Αβαείο του Westminster, η Παναγία των Παρισίων, ο Καθεδρικός Ναός του Αγίου Παύλου, ο Άγιος Πέτρος στη Ρώμη κ.λπ.)

⁴⁵ Λύτρας, Π., 2001, «Θρησκευτικός τουρισμός. Μια κοινωνικο-ψυχολογική προσέγγιση», INTERBOOKS, Αθήνα

Β) κτίρια που έχουν ιστορικό, θρησκευτικό ή αρχιτεκτονικό ενδιαφέρον ή βρίσκονται σε ειδυλλιακό τοπίο που προσελκύουν τουρίστες (π.χ. η Παναγία της Chartres, το Mont Saint Michel όπου η ονομαστή μονή βρίσκεται σε ένα νησί, που συνδέεται με μια λωρίδα γης με την ξηρά, γύρω από το οποίο παρατηρείται ένα από τα σημαντικότερα και θεαματικότερα παλιρροϊκά φαινόμενα, η Παναγία των Παρισίων κ.λπ.).

Γ) κτίρια με θρησκευτικό χαρακτήρα όπως μοναστήρια, ασκητήρια, θρησκευτικές σχολές, βιβλιοθήκες κ.λπ. όπου μπορούν οι επισκέπτες να διαμείνουν ή να παρακολουθήσουν διαλέξεις ή να πραγματοποιήσουν έρευνα.

Δ) κτίρια που χρησιμοποιούνται ως μουσεία ή εκθεσιακοί χώροι όπου εκτίθενται θρησκευτικά αντικείμενα.

Ε) εορταστικές εκδηλώσεις / φεστιβάλ με θρησκευτικές αναφορές

Στ) συνέδρια με θρησκευτικό περιεχόμενο

Ζ) τελετές οι οποίες όμως δεν αντιπροσωπεύουν τη θρησκεία του επισκέπτη αλλά προσελκύουν το ενδιαφέρον του π.χ. θρησκευτικοί χοροί στη Χαβάη και στην Ινδονησία ή τελετές Βουντού στη Ταϊτή) λόγω του «τοπικού χρώματος» και λόγω της διατήρησης «παλαιών τελετουργιών» (π.χ. η Semana Santa στην Ισπανία) θρησκευτικοί χοροί στη Χαβάη, στο νησί Μπαλί της Ινδονησίας κ.λπ.

Όλα όσα αναφέρθηκαν ευνοούν τη δημιουργία τουριστικού ρεύματος προς τα θρησκευτικά αξιοθέατα. Ωστόσο όμως αυτή η μορφή τουρισμού είναι καθαρά πολιτιστική γιατί δεν έχει σχέση με τα προσκυνήματα, όπου τα οποία αποτελούν καθαρά την εκδήλωση πίστης σε συνθήκες κατάνυξης και εγκράτειας⁴⁶.

3.10. Ο ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΟΣ ΤΟΥΡΙΣΜΟΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΚΑΙ ΣΕ ΑΛΛΕΣ ΧΩΡΕΣ

Η Ελλάδα ήταν ένα από τα πρώτα χριστιανικά κέντρα που δημιουργήθηκε και στο οποίο υπάρχουν πολλοί ναοί και μνημεία του ορθοδόξου Χριστιανισμού. Ο πλούτος των μνημείων της Βυζαντινής εποχής καθιστά την Ελλάδα ιδανικό προορισμό για χιλιάδες προσκυνητές των θρησκευτικών μνημείων. Ο κάθε προσκυνητής συναντά μνημεία που διασώζονται πολλούς αιώνες και τα οποία

⁴⁶ Λύτρας, Π., 2001, «Θρησκευτικός τουρισμός. Μια κοινωνικο-ψυχολογική προσέγγιση», INTERBOOKS, Αθήνα

είναι κατασκευασμένα με ιδιαίτερη αρχιτεκτονική και τέχνη. Οι αμέτρητες εκκλησίες και μοναστήρια που υπάρχουν μαρτυρούν την πλούσια θρησκευτική κληρονομιά της Ελλάδας.

Εδώ πρέπει να αναφέρουμε ότι τα μοναστήρια που βρίσκονται διάσπαρτα σε όλη τη χώρα, αποτέλεσαν σημαντικό παράγοντα για την εξάπλωση του Χριστιανισμού, καθώς και τη διατήρηση της ελληνικής γλώσσας, λογοτεχνίας και τέχνης. Πιο συγκεκριμένα, κατά τη διάρκεια της οθωμανικής κυριαρχίας στην Ελλάδα, άνθρωποι της εκκλησίας δημιούργησαν μυστικά σχολεία, όπου δίδασκαν μέσω της ελληνικής λογοτεχνίας το πνεύμα της ελευθερίας και διατηρούσαν άσβηστο το ελληνικό στοιχείο στους ανθρώπους. Επίσης τα μοναστήρια έδωσαν καταφύγιο σε ανθρώπους από όλη την Ελλάδα οι οποίοι δραπέτευαν από τις κατεχόμενες περιοχές και επίσης τους έδωσε γη για να καλλιεργήσουν, ώστε να μπορούν να ζουν από τα προϊόντα της.

Ένα εξαιρετικό παράδειγμα για τα μοναστήρια είναι τα μοναστήρια του Αγίου Όρους και των Μετεώρων που έχουν κηρυχθεί μνημεία της διεθνούς πολιτιστικής κληρονομιάς. Σε όλη την Ελλάδα οι επισκέπτες θα έχουν την ευκαιρία να θαυμάσουν τις βυζαντινές και Παλαιό χριστιανικές εκκλησίες, οι οποίες είναι χτισμένες πάνω σε αρχαίους ναούς, όπου η συνύπαρξη του αρχαίου πολιτισμού με τη θρησκεία είναι δείγμα της ιστορίας και του πολιτισμού της χώρας.

Ένα πολύ ενδιαφέρον κομμάτι του τουρισμού είναι τα θρησκευτικά εκκλησιαστικά μουσεία τα οποία αποτελούν την ισχυρή σύνδεση της θρησκευτικής πίστης με την τέχνη και επίσης τονίζουν το σημαντικό ρόλο που διαδραμάτισε η εκκλησία στην ιστορία της Ελλάδας.

Από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα οι πιστοί αισθάνονται ότι η τέλεση των θρησκευτικών καθηκόντων είναι πιο ουσιαστική και αληθινή όταν πραγματοποιείται σε συγκεκριμένους τόπους. Στους τόπους όπου γεννήθηκαν, πέθαναν, θαυματουργήσαν, μαρτύρησαν ή απλώς εμφανίστηκαν θεοί και άγιοι, στα σημεία όπου υπήρχαν αγάλματα, ναοί, εκκλησίες, λείψανα αγίων ή θαυματουργές εικόνες, στα μέρη όπου διαδραματίστηκαν τα σημαντικότερα γεγονότα της ιστορίας κάθε θρησκείας.

Στην αλλαγή από τη μια εποχή στην άλλη καθώς και στη σύσταση των διαφόρων πολιτισμών, παραμένει η πεποίθηση ότι η κοινή πίστη στη σημασία του προσκυνήματος μπορεί να συνδέσει μεταξύ τους ακόμη και τις πιο διαφορετικές θρησκείες. Ακόμα κι αν στη σημερινή εποχή έχουν πια χαθεί τα κίνητρα που κατά την αρχαιότητα οδηγούσαν τα βήματα των προσκυνητών στους ναούς της Παλλάδας Αθηνάς, της Αφροδίτης των Κυθήρων, της Αφροδίτης της Πάφου ή της Εφέσιας Αρτέμιδος, στην Ελεφαντίνη και την Ηλιούπολη της Αιγύπτου ή στο μαντείο του Άμμωνα Ρα στη Λιβύη, ο πυρήνας του «θρησκευτικού τουρισμού» παραμένει ο ίδιος.

Το ταξίδι που πραγματοποιείται για λόγους θρησκευτικούς εξακολουθεί να υπόσχεται στον ταξιδιώτη πολλά περισσότερα από την γνωριμία ενός ξένου τόπου. Αποτελεί δηλαδή έναν δελεαστικό συνδυασμό που ενώνει την ψυχαγωγία με την γνώση-περιήγηση. Εξάλλου για πολλούς, η γέννηση του σύγχρονου τουρισμού οφείλεται στην παράδοση του λατρευτικού ταξιδιού. Τέσσερις αιώνες αργότερα, η ευκολίες που παρέχουν τα μέσα μεταφοράς έχουν μετατρέψει το επικίνδυνο ταξίδι σε ανώδυνη μετακίνηση.

Οι αλλαγές που έχουν σημειωθεί στις συνθήκες ζωής και δράσης των ανθρώπων, έχουν αυξήσει και τη μαζικότητα. Περίπου γύρω στα δύο εκατομμύρια είναι σήμερα οι μουσουλμάνοι που επισκέπτονται κάθε χρόνο τη Μέκκα, ενώ το 1939 δεν ξεπερνούσαν ακόμη τις 60 χιλιάδες. Όσο για τους καθολικούς, στα 20-30 εκατομμύρια υπολογίζονται οι προσκυνητές που συρρέουν στο Βατικανό για εορτές. Κοινό το ταξίδι, αλλά διαφορετικοί οι τόποι προορισμού.

Με την εξαίρεση τους προτεστάντες, οι οποίοι τάχθηκαν κατά της εμπορευματοποίησης όσον αφορά τον θρησκευτικό τουρισμό, οι υπόλοιποι χριστιανοί συνεχίζουν να δίνουν ιδιαίτερη σημασία στα ταξίδια στους ιερούς τους τόπους, μια συνήθεια που τη διατηρούν από τον 4^ο αιώνα. Ο βασικός ιερός τόπος προσκυνήματός τους είναι η Ιερουσαλήμ, αλλά όχι ο μοναδικός.

Η Παναγία της Τήνου, τα λείψανα του Αγίου Σπυρίδωνα στην Κέρκυρα, του Αγίου Γεράσιμου στην Κεφαλονιά και του Αγίου Διονυσίου στη Ζάκυνθο, αποτελούν πολύ σημαντικοί ιεροί τόποι για προσκυνήματα των ορθοδόξων. Είναι

αυτονόητο πια ότι τόσο στη χώρα μας, όσο και σε ολόκληρο τον κόσμο, ο προσκυνητής αποτελεί έναν ιδιαίτερα ενδιαφέροντα τουρίστα-καταναλωτή για την τουριστική βιομηχανία.

Ο θρησκευτικός τουρισμός παρουσιάζει σταθερή ανάπτυξη. Με κέντρο τις Μητροπόλεις, τις μεγάλες ενορίες της πρωτεύουσας αλλά και διάφορες θρησκευτικές οργανώσεις, προγραμματίζονται επισκέψεις σε θρησκευτικούς τόπους, είτε λόγω κάποιας θρησκευτικής εορτής, εκδήλωσης, τελετής, είτε όχι. Μόνο στο εσωτερικό της χώρας διακινούνται, προς τα πάσης φύσεως Μοναστήρια, περισσότερα από 300.000 άτομα, κάθε χρόνο.

Η Εκκλησία έχει κι εκείνη ιδιαίτερους λόγους για να τα ενθαρρύνει. Πέρα από το πλήθος των «προσκυνηματικών οδηγών», των «οδοιπορικών», και του υπόλοιπου σχετικού καθοδηγητικού υλικού που διαθέτει στους πιστούς, η Εκκλησία έχει αρχίσει να δραστηριοποιείται σε αυτόν τον τομέα. Σε κάποιες ενορίες του λεκανοπεδίου διαθέτουν φυλλάδια ταξιδιωτικών γραφείων, με εκδρομές από τον Όσιο Πατάπιο, τη Φανερωμένη και τον Άγιο Ραφαήλ, έως την Καπερναούμ, το Περιβόλι της Παναγιάς και τον Γολγοθά.

Προσκυνητές αλλά και απλοί θρησκευόμενοι, μεταβαίνουν σε Πάτμο, Χίο αλλά και στις Φέρρες για τον περίφημο ναό του Κοσμοσωτήρα του 12ου αιώνα, το σύμβολο της Θράκης, με τα περίφημα ψηφιδωτά και την κρύπτη ενώ τα πρακτορεία κάθε χρόνο παρέχουν πακέτα ταξιδιών σε χιλιάδες προσκυνητές στους Αγίους Τόπους και το Σινά, ιδίως την περίοδο των Παθών του Κυρίου. Ανεκτίμητοι πνευματικοί και καλλιτεχνικοί θησαυροί που διαφυλάχθηκαν στο πέρασμα των αιώνων στην «Κιβωτό της Ορθοδοξίας», βρίσκονται στο Άγιον Όρος.

Η πολιτιστική κληρονομιά του Αγίου Όρους δεν περιορίζεται μόνο στα θαυμάσια αρχιτεκτονήματα και τα μοναδικά κειμήλια των Ναών, Ιερών Μονών, Σκητών και Κελιών, παράλληλα διαθέτει και ένα πανέμορφο -και μοναδικό θα λέγαμε- φυσικό περιβάλλον καθώς και τοπία που το καλύπτουν.

Ο Αη Γιάννης ο Ρώσος στο Προκόπι Εύβοιας, ο Όσιος Λουκάς στη Βοιωτία, η Μονή Αγάθωνος στη Φθιώτιδα, η Μονή Προυσού στην Ευρυτανία, το Μουσείο

του Ιερού Ναού Παναγίας Αντιβουნიώτισσας στην πόλη της Κέρκυρας, που χρονολογείται πιθανόν από τον 15ο αιώνα, η Ιερά Μονή του Τιμίου Προδρόμου, το Βήμα του Αποστόλου Παύλου, η Παναγία Σουμελά, και τα παρεκκλήσια στις καταπράσινες παρυφές του Βερμίου, το σημαντικότερο μοναστήρι της Εικοσιφοίνισσας, σε υψόμετρο 753 μ στην Δράμα είναι μερικά από τα αναρίθμητα μέρη, τα οποία μπορεί να επισκεφτεί ο «θρησκευτικός τουρίστας»⁴⁷.

3.11. ΕΚΚΛΗΣΙΕΣ ΚΑΙ ΜΟΝΑΣΤΗΡΙΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

Οι εκκλησίες, τα οικήματα στα οποία συγκεντρώνονται οι χριστιανοί για να τελέσουν τα μυστήρια της θρησκείας, αποτελούν το χαρακτηριστικό και αναπόσπαστο στοιχείο του ελληνικού τοπίου. Από τα λιτά ξωκλήσια έως τους επιβλητικούς εγγεγραμμένους σταυροειδείς ναούς, οι εκκλησίες είναι κατασκευασμένες με συγκεκριμένο αρχιτεκτονικό ρυθμό, όπου καθιερώθηκε σταδιακά, από τους πρώτους αιώνες ανάπτυξης- διάδοσης του χριστιανισμού.

Η διακόσμηση τους, ζωγραφική, ψηφιδωτή ή άλλη, απεικονίζει πάντοτε το ορθόδοξο δόγμα, ακολουθώντας συγκεκριμένα τεχνοτροπικά ρεύματα και καθιερωμένα εικονογραφικά χαρακτηριστικά.

Σημαντικοί αρχιτέκτονες, κτίστες και ζωγράφοι έχουν συμβάλει μέσα στους αιώνες για την κατασκευή και διακόσμηση των ελληνικών εκκλησιών, πολλές από τις οποίες αποτελούν πια διατηρητέα μνημεία.

Όπως οι εκκλησίες, έτσι και τα μοναστήρια είναι άρρηκτα συνδεδεμένα με την ιστορία και την παράδοση της Ελλάδας. *Ως μοναστήρι χαρακτηρίζεται το σύνολο των οικημάτων μέσα στα οποία διαβιούν μοναχοί ή γενικότερα τα μέλη μιας θρησκευτικής κοινότητας.* Οι μονές αποτελούνται συνήθως από έναν κεντρικό ναό (το λεγόμενο Καθολικό), παρεκκλήσια, τα κελιά των μοναχών, τους ξενώνες, την τράπεζα (τραπεζαρία), το μαγειρείο, τη βιβλιοθήκη κ.ά.

---

⁴⁷ Σφακιανάκης, Μ., 2000. «Εναλλακτικές Μορφές Τουρισμού», εκδόσεις ΕΛΛΗΝ, Αθήνα

Τα ίδια τα μοναστήρια χαρακτηρίζονται ως πολιτιστικά μνημεία μοναδικά, όχι μόνο για την Ορθοδοξία και την Ελλάδα, αλλά για ολόκληρο τον κόσμο.

Το δεύτερο μεγαλύτερο και σημαντικότερο μοναστικό συγκρότημα του ελληνικού χώρου είναι τα Μετέωρα. Οι πρώτοι ερημίτες εγκαταστάθηκαν εκεί τον 11ο αι. Οι μονές των Μετεώρων έχουν χαρακτηριστεί από την UNESCO ως μνημεία πολιτιστικής κληρονομιάς.

Η ανθρώπινη επιθυμία που εκδηλώνουν οι πιστοί να βρεθούν σε τόπους ιερούς με στόχο το προσκύνημα, είναι μια συνήθεια τόσο διαδεδομένη στο χώρο και τόσο ανθεκτική στο χρόνο.

Στην Δυτική Ελλάδα και τα Ιόνια νησιά υπάρχουν μερικά από τα σπουδαιότερα προσκυνήματα για τους ορθοδόξους τα οποία πρέπει οπωσδήποτε με την συνεργασία της πολιτείας και της εκκλησίας, να αξιοποιηθούν τουριστικά και να τα αναδείξουμε: Ο Άγιος Ανδρέας στην Πάτρα, τα λείψανα του Αγίου Σπυρίδωνα στην Κέρκυρα, του Αγίου Γεράσιμου στην Κεφαλονιά και του Αγίου Διονυσίου στη Ζάκυνθο.

Στη χώρα μας, όπως και σε όλο τον κόσμο, ο προσκυνητής αποτελεί έναν ειδικό στόχο της τουριστικής βιομηχανίας. Με κέντρο τις Μητροπόλεις, τις μεγάλες ενορίες της πρωτεύουσας αλλά και διάφορες θρησκευτικές οργανώσεις, διοργανώνονται επισκέψεις σε θρησκευτικούς τόπους, είτε με αφορμή κάποια θρησκευτική εορτή, εκδήλωση ή τελετή, είτε όχι. Μόνο στο εσωτερικό της χώρας διακινούνται, προς τα πάσης φύσεως Μοναστήρια, περισσότερα από 300.000 άτομα, κάθε χρόνο.

Στο παράρτημα 1 της μελέτης παρουσιάζονται αναλυτικά τα θρησκευτικά μνημεία της χώρας μας.

3.12. ΤΑ ΠΙΟ ΓΝΩΣΤΑ ΠΑΓΚΟΣΜΙΩΣ ΠΡΟΣΚΥΝΗΤΙΚΑ ΚΕΝΤΡΑ

Σήμερα υπάρχουν στον κόσμο πολλές διαφορετικές θρησκείες. Σύμφωνα με στοιχεία οι Χριστιανοί το 2000 ανέρχονταν στα 1.999.566.000 και οι μη Χριστιανοί στα 4.055.483.000 άτομα. Από το σύνολο των Χριστιανών τα 1.056.920.000 άτομα είναι Καθολικοί, τα 215.129.000 είναι Ορθόδοξοι και τα 342.035.000 είναι Προτεστάντες. Από τους μη Χριστιανούς το 1.188.240.000 είναι Μουσουλμάνοι, τα 811.337.000 είναι Ινδουιστές και τα 359.982.000 είναι Βουδιστές (Μοίρα, 2004).

Πίνακας 3.1: Οι θρησκείες στον παγκόσμιο χάρτη

	2000	2025 (εκτίμηση)	Μεταβολή %
Παγκόσμιος πληθυσμός	6055049000	7823703000	29
Καθολικοί	1063608000	1371600000	29
Προτεστάντες	342035000	468594000	37
Ορθόδοξοι	215129000	252716000	18
Αγγλικανοί	79650000	113746000	43
Χριστιανοί (Σύνολο)	1999566000	2616670000	31
Μουσουλμάνοι	1188240000	1784876000	50
Ινδουιστές	811337000	1049231000	29
Βουδιστές	359982000	418345000	16
Εβραίοι	14434000	16053000	11
Αθεϊστές	150090000	159544000	6
Άθρησκοι	768159000	875121000	14
Νέες θρησκείες	102358000	114720000	12
Θρησκείες φυλών	228367000	277247000	21
Σιν	23258000	31378000	35
Μη Χριστιανοί (Σύνολο)	4055483000	5207033000	28

Πηγή: Μοίρα, 2004

Ιερουσαλήμ: Είναι η πρωτεύουσα του Ισραήλ. Είναι κτισμένη ανάμεσα σε λόφους και κοιλάδες μεταξύ της Μεσογείου και της Νεκράς θάλασσας, περίπου 93 χλμ. ανατολικά του Τελ Αβίβ – Γιάφα.

Η Ιερουσαλήμ έχει χαρακτηριστεί ως ιερή πόλη γιατί εκεί υπάρχουν ιεροί τόποι για τρεις μεγάλες θρησκείες, την Ιουδαϊκή, τη Χριστιανική και την Ισλαμική. Η πόλη συγκεντρώνει ένα σύνολο από ιστορικά μνημεία τα οποία έχουν διατηρηθεί στο πέρασμα των αιώνων. Η μεγαλύτερη όμως συγκέντρωση θρησκευτικών και

ιστορικών κτιρίων βρίσκεται στην Παλαιά Πόλη, που περικλείεται από ένα τείχος, το οποίο κατασκευάστηκε το 1538 από το Σουλεϊμάν το Μεγαλοπρεπή.

Η παλιά πόλη αποτελεί ιερό τόπο και για τους Εβραίους όπου ταυτίζεται με τα πάτρια εδάφη επειδή υπήρξε η πρωτεύουσα του πρώτου ιουδαϊκού βασιλείου. Για τους Χριστιανούς αποτελεί τον τόπο όπου ο Χριστός έζησε και πέρασε τις τελευταίες ημέρες του στη γη και για τους Μουσουλμάνους είναι ο τόπος όπου ο προφήτης Μωάμεθ ανέβηκε στον ουρανό.

Στην περιοχή πολλά σημαντικά κτίρια διατηρούνται ακόμη τα οποία είναι σημεία θρησκευτικού ενδιαφέροντος, όπως η βασιλική του Πανάγιου Τάφου (Holy Sepulchre), που χρονολογείται από τον 4ο αιώνα και ανεγέρθηκε πάνω από τον τάφο του Χριστού, το Ιουδαϊκό Δυτικό Τείχος που ονομάζεται και Τείχος των Δακρύων (Western Wall or Wailing Wall). Το τείχος αποτελεί ένα από τα ιερότερα μέρη για τους Ιουδαίους. Είναι ό,τι απέμεινε από το Δεύτερο Ναό του Σολομώντα που καταστράφηκε από τους Ρωμαίους το 70 μ.Χ. Για χιλιάδες χρόνια οι Ιουδαίοι από ολόκληρο τον κόσμο επισκέπτονται το Τείχος για να προσευχηθούν.

Σημαντικό είναι και το τζαμί του Θόλου του Βράχου (of Dome of the Rock) ή Τέμενος του Ομάρ, που αναγέρθηκε πάνω από το σημείο, από όπου αναφέρεται ότι ανέβηκε ο Μωάμεθ στον ουρανό. Ο χρυσός θόλος που αποτελεί και το κυριότερο χαρακτηριστικό του κτίσματος, στηρίζεται στο οκταγωνικό κτίριο, στο οποίο φυλάσσονται ιερά κειμήλια των μουσουλμάνων μεταξύ των οποίων και ο βράχος επάνω στον οποίο ο Αβραάμ επρόκειτο να θυσιάσει τον υιό του στον Θεό⁴⁸.

Επίσης, εκτός από τα μνημεία και τους τόπους τα οποία βέβαια έχουν καθαρά θρησκευτικό ενδιαφέρον, ο περιηγητής μπορεί να επισκεφθεί το Ισραηλινό μουσείο, το Ιουδαϊκό Πανεπιστήμιο και άλλα σημεία που έχουν πολιτιστικό ενδιαφέρον.

---

⁴⁸ Μοίρα-Μυλωνοπούλου Π., 2000. «Τουριστική Γεωγραφία». Σταμούλης, Αθήνα

Στην ευρύτερη περιοχή, η οποία είναι άμεσα συνδεδεμένη με τη ζωή, τα θαύματα και τις τελευταίες ημέρες του Χριστού, χιλιάδες πιστοί-περιηγητές μπορούν να επισκεφθούν τη Ναζαρέτ, τη γενέθλια πόλη του Χριστού, τη θάλασσα της Γαλιλαίας, την Καισάρεια, τη Βηθλεέμ, τη Σαμάρια, την Καπερναούμ, κ.λπ.

Σύμφωνα με στοιχεία του Υπουργείου Τουρισμού του Ισραήλ, το 1996 επισκέφθηκαν τη χώρα 2.764.700 τουρίστες, από τους οποίους το 71% επισκέφθηκαν την Ιερουσαλήμ. Σ' αυτούς δεν συνυπολογίζονται τα 3.159.200 Ισραηλινοί και οι 16.145.700 ημερήσιοι επισκέπτες⁴⁹.

Πίνακας 3.2: Θρησκευτικοί τουρίστες στο Ισραήλ

	Αριθμός (σε χιλιάδες)			Ημερήσιοι Επισκέπτες		
	Σύνολο	Τουρίστες	Ισραηλινοί	Σύνολο	Τουρίστες	Ισραηλινοί
Ισραήλ	5,923.9	2,764.7	3,159.2	16,145.7	8,907.6	7,238.1
Ιερουσαλήμ	969.4	716.4	253	3,011.6	2,559.3	452.2

Πηγή: Μοίρα, 2004

Το Βατικανό: Το Βατικανό είναι ανεξάρτητο κρατίδιο, δυτικά της Ρώμης στην Ιταλία και αποτελεί συνέχεια του εκκλησιαστικού (ή και παπικού) κράτους του Μεσαίωνα. Έχει έκταση μόλις 0,44 τ.χλμ. και είναι το μικρότερο ανεξάρτητο κράτος στον κόσμο. Ιδρύθηκε στις 11 Φεβρουαρίου του 1929 με τη συνθήκη του Λατερανού (μεταξύ του Πάπα και της Ιταλικής Κυβέρνησης), με την οποία αναγνωρίστηκε το κράτος του Βατικανού, ως η Αγία Έδρα της Ρωμαιοκαθολικής εκκλησίας, υπό την απόλυτη κυριαρχία του Πάπα. Το Βατικανό πέρα από έδρα της Καθολικής εκκλησίας, αποτελεί και σημαντικό πολιτισμικό κέντρο. Οι περισσότεροι από τους πιο γνωστούς καλλιτέχνες της Ιταλικής Αναγέννησης εργάστηκαν, για λογαριασμό του Πάπα, στην κατασκευή των κτιρίων του Βατικανού.

Η πιο σημαντική εκκλησία είναι η Βασιλική του Αγίου Πέτρου, που χτίστηκε μεταξύ του 15-17ου αιώνα. Η εκκλησία ζωγραφισμένη εξ ολοκλήρου με

⁴⁹ Μοίρα-Μυλωνοπούλου Π., 2000, «Τουριστική Γεωγραφία». Σταμούλης, Αθήνα

τοιχογραφίες μεγάλων καλλιτεχνών όπως ο Μπραμάντε, ο Μιχαήλ Άγγελος και ο Τζιάν Λορέντζο Μπερνίνι. Το εσωτερικό της κοσμούν ορισμένα από τα ωραιότερα αριστουργήματα του κόσμου, όπως η Πιετά του Μιχαήλ Άγγελου (1498). Γύρω από την εκκλησία απλώνεται η τεράστια πλατεία του Αγίου Πέτρου.

Σημαντικό είναι επίσης και το Παλάτι του Βατικανού είναι η κατοικία των Πάπων. Είναι ένα κτιριακό συγκρότημα με περισσότερα από 1.000 δωμάτια, με τα διαμερίσματα του Πάπα, με τα κυβερνητικά γραφεία της Ρωμαιοκαθολικής εκκλησίας, με αρκετά παρεκκλήσια, το οποίο περιλαμβάνει την βασιλική του Αγίου Πέτρου, την Καπέλα Σιξτίνα και την Καπέλα Παολίνα, τα Δωμάτια του Ραφαήλ, την βιβλιοθήκη, τα μουσεία, την πινακοθήκη κ.α.⁵⁰.

Τα μουσεία του Βατικανού φιλοξενούν εξαιρετικά εκθέματα (Ελληνιστικής, Αιγυπτιακής, Ετρουσκικής, κ.λπ. τέχνης), ενώ η Πινακοθήκη περιλαμβάνει αντιπροσωπευτικά έργα κορυφαίων Ιταλών Ζωγράφων. Η Βιβλιοθήκη διαθέτει μία σπουδαία και ανεκτίμητης αξίας συλλογή από αρχαία χειρόγραφα και περισσότερα από ένα εκατομμύριο βιβλία.

Κάθε χρόνο σε ολόκληρη την περιοχή καταφθάνουν χιλιάδες πιστοί επειδή ο ναός του Αγίου Πέτρου αποτελεί χώρο προσκυνήματος για τους τουρίστες. Το Βατικανό δέχεται ετησίως 7 εκατομμύρια επισκέπτες. Μάλιστα λόγω του Ιωβηλαίου, για το έτος 2000, εκτιμάται ότι οι επισκέπτες ανήλθαν στα 20 εκατομμύρια.

Ο συνδυασμός του θρησκευτικού στοιχείου με το πολιτιστικό βοηθάει πολύ στην ανάπτυξη τουριστικού ρεύματος. Δεν είναι όμως εύκολο να καταγραφεί το ποσοστό των τουριστών ανάμεσα σε αυτούς που επισκέπτονται το Βατικανό για καθαρά προσκυνηματικούς λόγους με εκείνο το ποσοστό οι οποίοι συνδυάζουν το προσκύνημα με την πολιτιστική επίσκεψη σε ορισμένα από τα σημαντικότερα έργα της παγκόσμιας κληρονομιάς που στεγάζονται στους χώρους του Βατικανού⁵¹.

⁵⁰ Μοίρα-Μυλωνοπούλου Π., 2000, «Τουριστική Γεωγραφία». Σταμούλης, Αθήνα

⁵¹ Μοίρα-Μυλωνοπούλου Π., 2000, «Τουριστική Γεωγραφία». Σταμούλης, Αθήνα

Η Μέκκα: Η Μέκκα είναι πόλη της δυτικής Σαουδικής Αραβίας και πρωτεύουσα της επαρχίας Χετζάτζης (Hejaz) κοντά στη Τζέντα. Στη Μέκκα γεννήθηκε ο Μωάμεθ ο ιδρυτής του Μουσουλμανισμού και η οποία είναι κέντρο της Ισλαμικής θρησκείας και ένα από τα μεγαλύτερα προσκυνηματικά κέντρα των μουσουλμάνων.

Σύμφωνα με το Κοράνι, οι μουσουλμάνοι σε ολόκληρο τον κόσμο κατά τη διάρκεια της προσευχής τους οφείλουν να στρέφουν το πρόσωπό τους προς τη Μέκκα. Το επίκεντρο του ενδιαφέροντος στη Μέκκα είναι η Κάαμπα (Kaaba), είναι ένα κυβοειδές οικοδόμημα φτιαγμένο από γρανίτη (10X12X15μ), στο κέντρο του τζαμιού Μασγίντ αλ Χαράμ (Masjid Al-Haram), χωρίς παράθυρα. Σύμφωνα με το Κοράνι, πιστεύεται ότι οικοδομήθηκε από τον Ιμπραήμ (Αβραάμ) και τον γιό του Ισμαήλ (από τους οποίους οι Άραβες θεωρούν ότι κατάγονται), πάνω σε θεμέλια που πρωτοτέθηκαν από τον Αδάμ. Κάθε χρόνο περισσότεροι από ένα εκατομμύριο μουσουλμάνοι επισκέπτονται τη Μέκκα για να προσκυνήσουν την Κάαμπα.

Κάθε μουσουλμάνος πρέπει (οφείλει) να επισκεφθεί την ιερή πόλη και να προσκυνήσει την Κάαμπα, έστω μια φορά στη ζωή του (ιερή αποδημία ή προσκύνημα στα ιερά μνημεία της Μέκκας ή Χατζ/ Hajj).

Μια από τις ισλαμικές τελετές του προσκυνήματος είναι η tawaf. Οι πιστοί οφείλουν να ολοκληρώσουν 7 κύκλους γύρω από τον ιερό βράχο (tawaf) με δεξιόστροφη φορά. Αυτό γίνεται για να αποδειχθεί η ενότητα των πιστών στη λατρεία του μοναδικού τους Θεού, καθώς μετακινούνται σε αρμονία μαζί γύρω από το κεντρικό τους ιερό. Επίσης οφείλουν να ασπάζονται τη μαύρη πέτρα που βρίσκεται στη βορειοανατολική γωνία στο εξωτερικό του οικοδομήματος αν και αυτό πολλές φορές είναι δύσκολο λόγω της συγκέντρωσης του μεγάλου πλήθους.

Σύμφωνα με την ισλαμική παράδοση, η πέτρα αυτή δόθηκε στον Αβραάμ από τον άγγελο Γαβριήλ. Η πέτρα αυτή είναι ο ακρογωνιαίος λίθος της Ανατολικής Κάαμπα, την αρχαία ιερή πέτρινη κατασκευή για την οποία προσεύχονται οι μουσουλμάνοι, στο κέντρο του Τζαμιού στη Μέκκα. Η Πέτρα είναι περίπου 30 εκατοστά (12 in) σε διάμετρο, και 1,5 μ. (5 πόδια) πάνω από το έδαφος.

Για τους μουσουλμάνους η Κάαμπα είναι ο “οίκος του Θεού”, το σημείο όπου το θείο αγγίζει τα εγκόσμια. Στη συνέχεια πρέπει να πιούν νερό (Zamzam) από τη μοναδική πηγή που υπάρχει στην περιοχή. Το νερό της μάλιστα προσφέρεται ως δώρο στην οικογένεια και σε φίλους των προσκυνητών. Το ετήσιο προσκύνημα λαμβάνει χώρα τις δέκα πρώτες ημέρες του Dhu al-Hijja, του τελευταίου σεληνιακού μήνα του Ισλαμικού ημερολογίου.

Οι τελετές που σχετίζονται με το προσκύνημα διαρκούν αρκετές ημέρες. Επειδή η γιορτή τους έχει διάρκεια οι προσκυνητές προτιμούν να παραμείνουν στην πόλη και παράλληλα να κάνουν μικρά ταξίδια σε κοντινές ιερές περιοχές, με αποτέλεσμα την εποχή αυτή να παρατηρούνται αυξημένες ανάγκες εστίασης, διατροφής, μεταφορικών μέσων, ακόμα και ιατροφαρμακευτικής περίθαλψης. Επίσης δημιουργούνται νέα μεταφορικά δίκτυα, καθώς οι πιστοί συρρέουν από κάθε κατεύθυνση.

Την ίδια ιερή σημασία έχει για τους πιστούς είναι και η πόλη Μεδίνα, 230 μίλια βόρεια της Μέκκας, όπου βρίσκεται ο τάφος του Μωάμεθ. Η Μεδίνα είναι ιερή πόλη και πολιτισμικό κέντρο του Ισλάμ. Από τη μουσουλμανική θρησκεία συνιστάται στους πιστούς να επισκέπτονται την πόλη αυτή, αν και δεν είναι υποχρεωτικό, είτε πριν είτε μετά το Hajj⁵².

Και οι δύο πόλεις φιλοξενούν 2 με 3 εκατομμύρια προσκυνητές από όλο τον Ισλαμικό κόσμο, Το αρμόδιο Υπουργείο της Σαουδικής Αραβίας προσδιορίζει τον συνολικό αριθμό των προσκυνητών στο 1,73 εκατομμύριο, από τους οποίους το 1,27 προέρχεται από άλλες χώρες και μόνο οι 464.000 είναι κάτοικοι της χώρας .

Οι επισκέπτες οι οποίοι πηγαίνουν στην Μέκκα και τη Μεδίνα είναι πραγματικοί προσκυνητές και όχι τουρίστες. Σύμφωνα με την αυστηρότητα που διέπει την μουσουλμανική θρησκεία, η επίσκεψη στις πόλεις αυτές κυριαρχείται από το θρησκευτικό στοιχείο και δεν έχει καμία σχέση με την έννοια του τουρίστα των δυτικών κοινωνιών.

---

⁵² Μοίρα-Μυλωνοπούλου Π., 2000, «Τουριστική Γεωγραφία». Σταμούλης, Αθήνα

Από τη συνοπτική αυτή παρουσίαση δεν πρέπει να παραληφθούν και τα σημαντικότερα προσκυνηματικά κέντρα που υπάρχουν στην Ινδία και την Ιαπωνία. Στην Ινδία το μεγαλύτερο προσκυνηματικό κέντρο είναι η ιερή πόλη Μπεναρές-Βαρανάσι, στις όχθες του επίσης ιερού ποταμού Γάγγη⁵³.

Σύμφωνα με τον μύθο, η πόλη ιδρύθηκε από τον ινδουιστή Θεό Σίβα, το δημιουργό του Σύμπαντος περίπου 5000 χρόνια πριν, καθιστώντας έτσι έναν από τους σημαντικότερους προορισμούς προσκυνήματος στη χώρα. Είναι μία από τις επτά ιερές πόλεις των Ινδουιστών. Θεωρείται από τους Ινδουιστές ως «η γη του ιερού φωτός» και υποδέχεται χιλιάδες προσκυνητές κάθε χρόνο. Ανάλογης σπουδαιότητας είναι το προσκύνημα των Ιαπώνων στους 88 Βουδιστικούς ναούς του νησιού Σικόκου (Shikoku), που καθιερώθηκε τον 9ο αιώνα, από τον Kobo Daishi, τον ιδρυτή της δυναστείας Shingon.

Ανάμεσα στα σημαντικότερα θρησκευτικά κέντρα περιφερειακής ή τοπικής σημασίας επειδή σε αυτούς τους τόπους συνέβησαν σπουδαία θρησκευτικά γεγονότα (θαύματα, εμφανίσεις της Παναγίας κ.λπ.) συγκαταλέγονται η Παναγία της Λούρδης στη Γαλλία, Φατίμα στην Πορτογαλία, η Γουαδελούπη στο Μεξικό, η Παναγία της Τήνου στην Ελλάδα κ.λπ.

Τα παραδείγματα των χωρών όπου παρατηρήθηκαν εμφανίσεις της Παναγίας ή έγιναν θαύματα, φυσικά δεν εξαντλούνται με την περιγραφή των παραπάνω. Σε ολόκληρο τον κόσμο υπάρχουν ναοί και τόποι προσκυνήματος που συνδέονται με την εμφάνιση της παρθένου Μαρίας και με θαύματα που ακολούθησαν την εμφάνισή της, όπως της Παρθένου στο Montserrat της Ισπανίας (12ος αιώνας), της Μαύρης Παρθένου στην Czestochowa στην Πολωνία (14ος αιώνας), της Φατίμα στην Πορτογαλία (1917), της Παναγίας της Γουαδελούπης στο Μεξικό κ.λπ. ή άλλα σημαντικά θρησκευτικά γεγονότα όπως στη Μονή Σινά στην Αίγυπτο, σημείο από όπου θεωρείται ότι ο Μωυσής παρέλαβε τις δέκα εντολές. Επίσης οι πιστοί τουρίστες κάνουν ταξίδια και σε μικρότερους (περιφερειακά) ιερούς χώρους, αλλά και σε περιοχές που λαμβάνουν χώρα εορταστικές εκδηλώσεις θρησκευτικού ενδιαφέροντος⁵⁴.

⁵³ Μοίρα-Μυλωνοπούλου Π., 2000, «Τουριστική Γεωγραφία». Σταμούλης, Αθήνα

⁵⁴ Μοίρα-Μυλωνοπούλου Π., 2000, «Τουριστική Γεωγραφία». Σταμούλης, Αθήνα

Κεφάλαιο 4

ΧΩΡΙΚΗ ΔΙΑΣΠΟΡΑ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΟΥ ΤΟΥΡΙΣΜΟΥ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΑΝΑ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ

Με σκοπό την πιο ορθή και κατανοητή περιγραφή-ανάλυση της διασποράς των ελληνικών θρησκευτικών τόπων, θεωρήθηκε αναγκαίο να γίνει αναφορά και να αναλυθεί κάθε περιφέρεια ξεχωριστά. Λόγω ανεπάρκειας στοιχείων δεν αναφέρονται οι περιφέρειες Αττικής, Δυτικής Ελλάδας, Ιονίων Νήσων και Νοτίου Αιγαίου.

4.1.ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ ΑΝΑΤΟΛΙΚΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ ΚΑΙ ΘΡΑΚΗΣ

Η Περιφέρεια Ανατολικής Μακεδονίας και Θράκης στάθηκε η περιοχή εισόδου θρησκειών στην υπόλοιπη Βαλκανική. Δηλαδή θεωρείται το σταυροδρόμι των θρησκειών. Όλη η περιοχή της περιφέρειας είναι διάσπαρτη με λείψανα όλων των ιστορικών εποχών αλλά και της προϊστορίας καθώς επίσης και μνημεία θρησκευτικού τουρισμού όπως βυζαντινά, χριστιανικά και μωαμεθανικά. Τα κυριότερα βυζαντινά - χριστιανικά μνημεία βρίσκονται:

- Καβάλα – Αναστασιούπολη (Αμαξάδες) – Πύθιο
- Φίλιπποι – Δράμα – Ξάνθη
- Κομοτηνή – Τραϊανούπολη – Τοξότες
- Μαρώνεια – Διδυμότειχο – Άβδυρα
- Πάπικο Όρος – Σουφλί

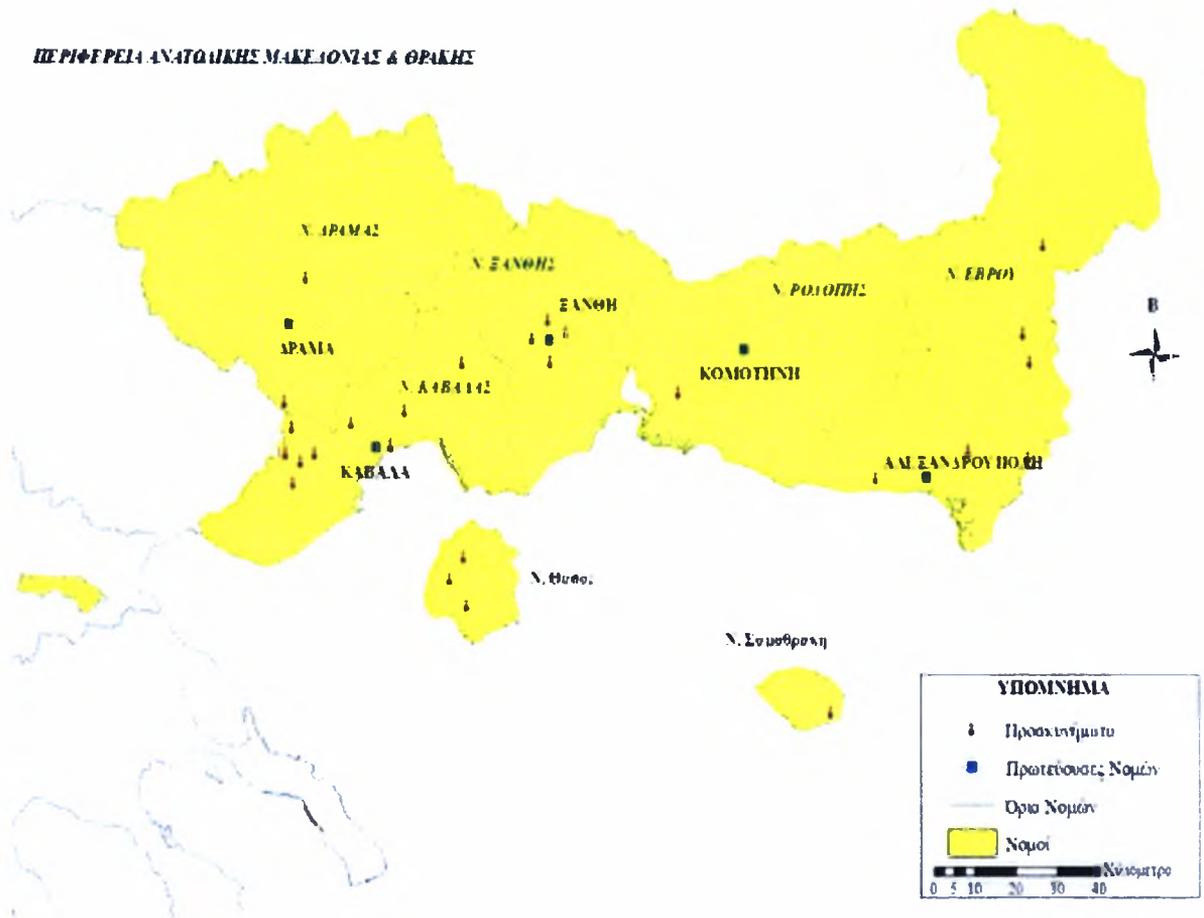
Τα κυριότερα μουσουλμανικά μνημεία βρίσκονται διάσπαρτα στην Περιφέρεια με τα κυριότερα να βρίσκονται:

- Διδυμότειχο – Καβάλα – Κομοτηνή

- Ρούσα – Ξάνθη⁵⁵

Στο χάρτη 4.1 φαίνονται τα θρησκευτικά μνημεία που χωροθετούνται στο εσωτερικό της περιφέρειας.

ΧΑΡΤΗΣ 4.1

ΠΗΓΗ: ΙΔΙΑ ΕΠΕΞΕΡΓΑΣΙΑ

⁵⁵ Γιαννέλης, Γ. (2003) 'Μελέτη Τουριστικής Ανάπτυξης Περιφέρειας Ανατολικής Μακεδονίας και Θράκης', Αθήνα: Υπουργείο Ανάπτυξης-Ελληνικός Οργανισμός Τουρισμού

4.2. ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ ΒΟΡΕΙΟΥ ΑΙΓΑΙΟΥ

Ο θρησκευτικός τουρισμός τα τελευταία χρόνια έχει σημειώσει ιδιαίτερα θετικές προοπτικές εξέλιξης, λόγω της μεγάλης συγκέντρωσης αξιόλογων θρησκευτικών μνημείων, αλλά κυρίως λόγω της ακτινοβολίας των Μονών Αγ. Ραφαήλ και Ταξιάρχη στη Λέσβο. Το γυναικείο μοναστήρι του Αγ. Ραφαήλ στη θέση Καρυές προσελκύει επισκέπτες από ολόκληρη την Ελλάδα, ενώ την Τρίτη του Πάσχα γίνεται μεγάλο πανηγύρι λόγω των θεραπευτικών ικανοτήτων που αποδίδονται στον Άγιο.

Παράλληλα, το μοναστήρι του Ταξιάρχη στο Μανταμάδο είναι το δεύτερο προτίμηση -το οποίο επιλέγουν να επισκέπτονται- μοναστήρι της Λέσβου, διότι ο άγιος είναι ο προστάτης του νησιού. Δέχεται μεγάλο ποσοστό προσκυνητών, κυρίως ντόπιων και ειδικά τη δεύτερη Κυριακή μετά το Πάσχα, όπου πραγματοποιείται παλλεσβιακό πανηγύρι.

Στο ανατολικό τμήμα του νησιού υπάρχουν πολλοί ιεροί χώροι με στοιχεία ικανά να προσελκύσουν το ενδιαφέρον των προσκυνητών (τέμπλα, εικόνες, αρχιτεκτονική), αλλά και άλλων κατηγοριών επισκεπτών, που θα μπορούσαν να δημιουργήσουν ένα ενιαίο κύκλωμα θρησκευτικού τουρισμού. Σε αυτό περιλαμβάνονται η πόλη της Μυτιλήνης, η Νεάπολη, οι Ταξιάρχες και η Αγία Μαρίνα νότια, η Παναγιούδα, η Μόρια, οι Πύργοι Θερμής και το εκκλησάκι του Άη Γιώργη βορειότερα, λόγω του μεγάλου πανηγυριού που διοργανώνεται εκεί. Το σύνολο αυτό δέχεται πολλούς επισκέπτες την περίοδο της άνοιξης και κυρίως τις Απόκριες και το Πάσχα.

Δυτικότερα της προηγούμενης ζώνης μπορεί να οριστεί ακόμα ένα σύνολο θρησκευτικού τουρισμού, το οποίο περιλαμβάνει κυρίως τις εκκλησίες της Παναγίας στην Αγιάσο και την Πέτρα, καθώς και μια σειρά από αξιόλογα μνημεία και λατρευτικούς χώρους με μικρότερης όμως απήχησης. Πρόκειται για τις Μονές της Παναγίας Μυρσινιώτισσας και την Παλαιοχριστιανική Βασιλική Χαλινάδου και μια σειρά ναών με ενδιαφέροντα στοιχεία από το Πλωμάρι στο νότο μέχρι το Υψηλομέτωπο, τη Σκάλα Συκαμινιάς και το Μόλυβο στο βορρά.

Στο ίδιο σύνολο για λόγους γεωγραφικής κοντινής απόστασης μπορεί να ενταχθεί και η Μονή Παναγίας Δαμανδρίου στον Πολιχνίτο. Ωστόσο δημιουργείται πρόβλημα επισκεψιμότητας των πιστών στην συγκεκριμένη ζώνη λόγω του εορτασμού των βασικών εκκλησιών της τον Δεκαπενταύγουστο επειδή τότε η τουριστική υποδομή του νησιού είναι γεμάτη κόσμο και οι τιμές υψηλές. Το γεγονός αυτό όμως μπορεί να συνεισφέρει στην ανάπτυξη των αγροτουριστικών καταλυμάτων των ηπειρωτικών οικισμών⁵⁶.

Η Δυτική Λέσβος περιλαμβάνει επίσης σημαντικά μοναστήρια και εκκλησίες με μικρότερη όμως απήχηση από εκείνα της Ανατολικής. Ωστόσο μερικά όπως η Μονή Λειμώνος βορειοδυτικά της Καλλονής θα μπορούσαν λόγω κοντινής απόστασης να συμπεριληφθούν στο σύστημα της ανατολικής Λέσβου, ή στο τουριστικό σύστημα (γενικότερου ενδιαφέροντος) του Απολιθωμένου Δάσους.

Το πρώτο σημαντικό πλεονέκτημα που παρουσιάζει ο θρησκευτικός τουρισμός είναι ότι μπορεί να αναπτυχθεί εκτός περιόδου αιχμής, ειδικά την άνοιξη και μάλιστα την περίοδο του Πάσχα, όταν πραγματοποιούνται τα πανηγύρια. Αυτό το γεγονός συμβάλλει στην αύξηση περισσότερων τουριστών και σαν αποτέλεσμα βοηθά την επιμήκυνση της τουριστικής περιόδου. Παράλληλα, επειδή δεν παρατηρούνται ιδιαίτερες απαιτήσεις στις κατηγορίες των καταλυμάτων, ο τουρισμός αυτός μπορεί να λειτουργήσει παράλληλα με τον αγροτουρισμό, με τη χρήση καταλυμάτων αυτού του τύπου, με την προϋπόθεση την ύπαρξη όχι μεμονωμένων κτισμάτων αλλά πιο οργανωμένων μορφών με λειτουργία δικτύου.

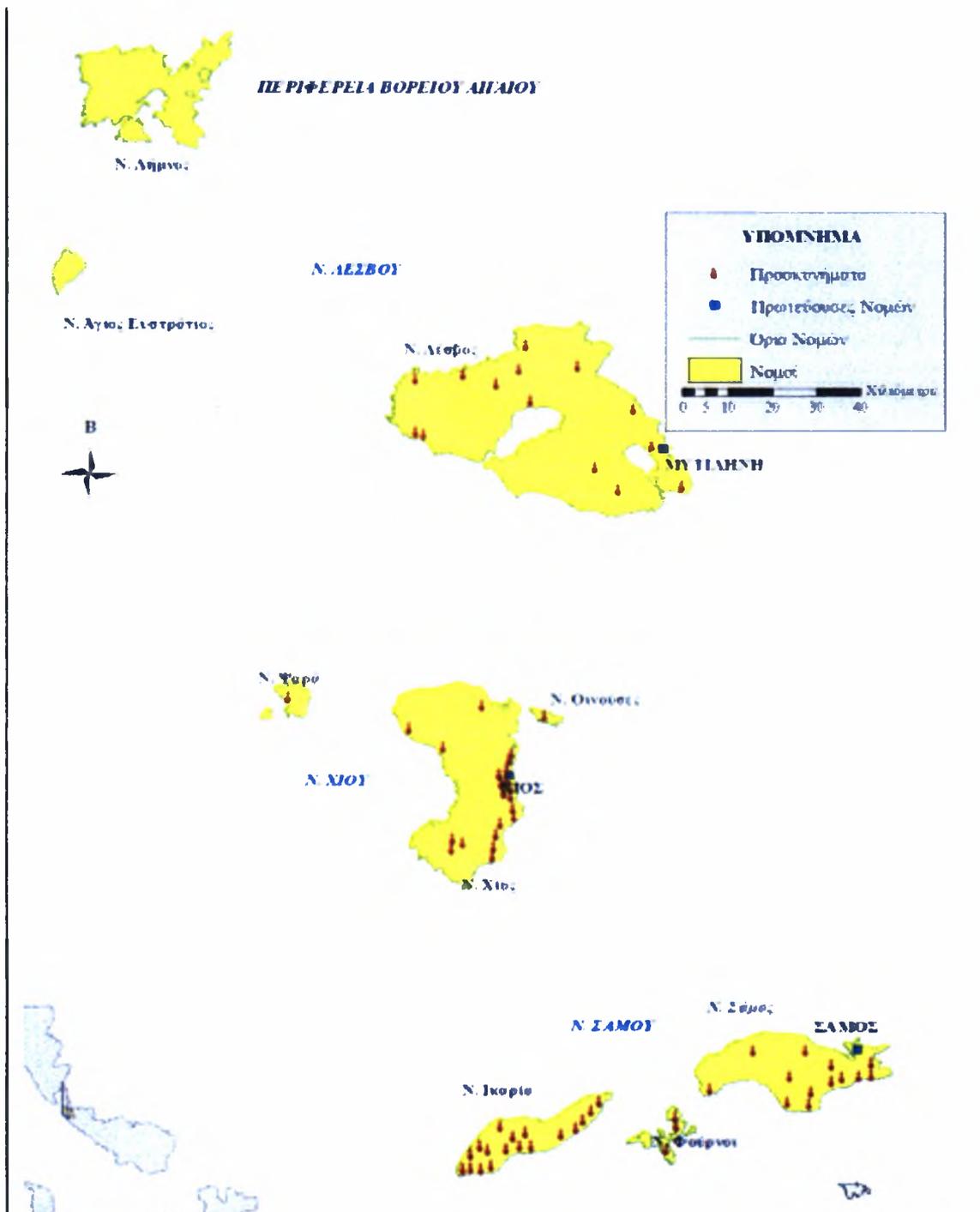
Το δεύτερο μεγάλο πλεονέκτημα που παρουσιάζει ο θρησκευτικός τουρισμός είναι ότι μπορεί να λειτουργήσει σε σύστημα το οποίο αναπτύσσεται όχι μόνο σε επίπεδο περιφέρειας, συγκαταλέγοντας τους κυριότερους λατρευτικούς χώρους όλων των νησιών, αλλά επίσης και να επεκταθεί στους αντίστοιχους της μικρασιατικής ακτής. Αυτά τα προτερήματα μπορούν να συμβάλλουν πολύ θετικά στη γενικότερη τουριστική ανάπτυξη της Περιφέρειας και ειδικότερα στον τομέα του θαλάσσιου τουρισμού⁵⁷.

⁵⁶ ΘΕΩΡΗΜΑ Α.Ε., 2003. «Μελέτη Τουριστικής Ανάπτυξης Περιφέρειας Βορείου Αιγαίου», Υπουργείο Ανάπτυξης & Ελληνικός Οργανισμός Τουρισμού

⁵⁷ ΘΕΩΡΗΜΑ Α.Ε., 2003. «Μελέτη Τουριστικής Ανάπτυξης Περιφέρειας Βορείου Αιγαίου», Υπουργείο Ανάπτυξης & Ελληνικός Οργανισμός Τουρισμού

Στο χάρτη 4.2 φαίνονται τα θρησκευτικά μνημεία που χωροθετούνται στο εσωτερικό της περιφέρειας.

ΧΑΡΤΗΣ 4.2

ΠΗΓΗ: ΙΔΙΑ ΕΠΕΞΕΡΓΑΣΙΑ

4.3.ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ ΗΠΕΙΡΟΥ

Η Περιφέρεια αποτελεί μια ενιαία αποκεντρωμένη διοικητική μονάδα με καθοριστικό ρόλο στη διασφάλιση της εφαρμογής της Εθνικής Αναπτυξιακής Στρατηγικής σε Περιφερειακό επίπεδο.

Σημαντικά σταθερά στοιχεία της πολιτιστικής κληρονομιάς είναι τα αρχαιολογικά και ιστορικά μνημεία της Ηπείρου. Για μερικά από αυτά έχει αρχίσει να δίνεται η ευκαιρία να αξιοποιηθούν, με σκοπό την αναβάθμιση και προβολή του τουριστικού δυναμικού της Ηπείρου. Ωστόσο, υπάρχουν ακόμη πολλά από αυτά που παραμένουν άγνωστα στην τουριστική αγορά του εξωτερικού αλλά και του εσωτερικού.

Ωστόσο η ιστορική και πολιτιστική κληρονομιά της Περιφέρειας μέχρι σήμερα δεν έχει προβληθεί όσο έπρεπε ώστε να γίνουν εμφανή και να τονιστούν τα στοιχεία που την κάνουν να ξεχωρίζει, για τον λόγο πολλά ιστορικά, πολιτιστικά και αρχαιολογικά μνημεία δεν έχουν ακόμη προβληθεί ή αξιοποιηθεί ικανοποιητικά. Τα σημαντικότερα αρχαιολογικά και ιστορικά μνημεία σε κάθε νομό της Περιφέρειας Ηπείρου είναι τα ακόλουθα⁵⁸:

- *Νομός Άρτας*
- Το βυζαντινό κάστρο της Άρτας (Ριζόκαστρο) (9ος αιώνας)
- Οι βυζαντινές εκκλησίες, όπως η Παναγία Παρηγορίτισσα (1295), η Αγία Θεοδώρα και ο Άγιος Βασίλειος (13ος αιώνας)
- Το μοναστήρι της Κάτω Παναγιάς (μέσα του 13ου αιώνα) και το μοναστήρι Ροβελίστης (17ος αιώνας)
- Το γεφύρι της Άρτας με θεμέλια προχριστιανικής εποχής

---

⁵⁸ Μαλλάς, Α., 2003, «Μελέτη Τουριστικής Ανάπτυξης Περιφέρειας Ηπείρου», Αθήνα: Υπουργείο Ανάπτυξης-Ελληνικός Οργανισμός Τουρισμού

- *Νομός Θεσπρωτίας*
  - Τα ερείπια των χωριών του Σουλίου με τα επιβλητικά κάστρα Κούγκι, Κιάφα και Αβαρικό
    - Τα κάστρα της Παραμυθιάς και του Γαλατά ελληνιστικών χρόνων που κατασκευάστηκαν τη βυζαντινή περίοδο
    - Το μοναστήρι της Παναγιάς του Γηρομερίου (13ος αιώνας)
- *Νομός Ιωαννίνων*
  - Ο αρχαιολογικός χώρος της Δωδώνης, ο αρχαιότερος της ηπειρωτικής Ελλάδας
    - Τα ερείπια των αρχαίων μολοσσικών πόλεων μεταξύ των χωριών Κληματιά και Παλιουρή και Πασσαρών κοντά στο χωριό Ροδοτόπι
      - Το κάστρο των Ιωαννίνων, το οποίο ξαναχτίστηκε τον 13^ο αιώνα
      - Τα βυζαντινά και μεταβυζαντινά μοναστήρια στο νησάκι της λίμνης Παμβώτιδας (μοναστήρι του Αγίου Νικολάου (Των Φιλανθρωπινών), του Αγίου Νικολάου (Στρατηγοπούλου), του Αγίου Νικολάου (Των Γκουμάτων) και το μοναστήρι του Αγίου Παντελεήμονα
      - Το μοναστήρι Βελλάς, αφιερωμένο στη γέννηση της Θεοτόκου, που ιδρύθηκε τον 11ο αιώνα. Ξαναχτίστηκε το 1745 και σήμερα λειτουργεί το ιεροδιδασκαλείο που ίδρυσε το 1911 ο Μητροπολίτης Σπυρίδων Βλάχος
      - Τα μοναστήρια των Αγίων Αναργύρων και της Ζωοδόχου Πηγής στη χαράδρα του Βοϊδομάτη
        - Το μοναστήρι του Στομίου χτισμένο το 1774 στη χαράδρα του Αώου
        - Η μονή Κοιμήσεως της Θεοτόκου Μολυβδοσκεπάστου στην Κόνιτσα, βυζαντινού ρυθμού, που οφείλει την ονομασία του στις μολυβένιες πλάκες της σκεπής (αρχές 14ου αιώνα)
        - Το μοναστήρι Παλιουρής και το μοναστήρι Βοτσάς
        - Η μητρόπολη της Αγίας Παρασκευής στο Μέτσοβο

- *Νομός Πρεβέζης*
  - Ο Αρχαιολογικός χώρος Νικόπολης, με τα ερείπια της αρχαίας Νικόπολης (πόλη της νίκης) την οποία έκτισε ο Οκταβιανός Αύγουστος (64 π.Χ. - 14 μ.Χ.) για να τιμήσει τους Θεούς για τη νίκη του κατά του Αντωνίου στη ναυμαχία του Ακτίου το 31π.Χ.
    - Το νεκρομαντείο της αρχαίας Εφύρας κοντά στο χωριό Μεσοπόταμο, το πιο φημισμένο της αρχαίας Ελλάδας. Βόρεια του νεκρομαντείου βρίσκονται τα ερείπια της ακρόπολης της αρχαίας Εφύρας
    - Ο αρχαιολογικός χώρος Κασσώπης - ερείπια της αρχαίας Κασσώπης, που ήταν χτισμένη πάνω στο οροπέδιο του Ζαλόγγου
    - Τα ερείπια των τειχών της αρχαίας πόλης της Κασσωπαίας Χώρας, της Ελάτειας ή Ελάτριας σημαντικό τμήμα της οποίας χτίστηκε κατά τους ελληνιστικούς χρόνους
    - Τα ερείπια των τειχών της αρχαίας Πανδοσίας κοντά στο χωριό Καστρί μια από τις σημαντικότερες αρχαίες ακροπόλεις
    - Το μοναστήρι του Ζαλόγγου του 8ου αιώνα, αφιερωμένο στον Άγιο Δημήτριο και ο ιερός βράχος του Ζαλόγγου με το τεράστιο γλυπτό που θυμίζει το χορό των γυναικών του Σουλίου
    - Το βενετικό κάστρο της Ρηνιάσας στη περιοχή Ριζά
    - Το κάστρο Ρωγών κοντά στη Νέα Κερασούντα
    - Το κάστρο της Ανθούσας.
    - Το μοναστήρι Πούντας αφιερωμένο στην Αγία Παρασκευή και βρίσκεται μεταξύ των οικισμών Μεσοπόταμο και Καναλλάκι
    - Οι εκκλησίες του Αγίου Νικολάου και του Αγίου Ιωάννου στην Πρέβεζα και ο ναός των Αγίων Αποστόλων στην Πάργα.⁵⁹

Είναι γεγονός ότι η Ήπειρος διαθέτει πλήθος από εκκλησίες και μοναστήρια τα οποία αποτελούν αξιόλογη ιστορική και αρχιτεκτονική αξία Βυζαντινής και μεταβυζαντινής αρχιτεκτονικής οι οποίες χαρακτηρίζονται ως θρησκευτικά μνημεία της Ελλάδας.

---

⁵⁹ Μαλλάς, Α., 2003, «Μελέτη Τουριστικής Ανάπτυξης Περιφέρειας Ηπείρου», Αθήνα: Υπουργείο Ανάπτυξης-Ελληνικός Οργανισμός Τουρισμού

Τέλος, στην Ήπειρο έχουμε τη δυνατότητα να δούμε Τζαμιά τα οποία διασώθηκαν από την εποχή της Τουρκοκρατίας. Αυτά είναι το τζαμί Ασλάν Πασά, το οποίο που χτίστηκε το 1618 και το Φετίχε τζαμί μέσα στο κάστρο των Ιωαννίνων. Το κάστρο των Ιωαννίνων κτίστηκε επί Ιουστινιανού το 528 μ.Χ., και τέλος το τζαμί Κανλί Τσεσμέ, το οποίο ιδρύθηκε το 1618 στην Καλούτσιανη στα Ιωάννινα ⁶⁰.

---

⁶⁰ Μαλλάς, Α., 2003. «Μελέτη Τουριστικής Ανάπτυξης Περιφέρειας Ηπείρου», Αθήνα: Υπουργείο Ανάπτυξης-Ελληνικός Οργανισμός Τουρισμού

Στο χάρτη 4.3 φαίνονται τα θρησκευτικά μνημεία που χωροθετούνται στο εσωτερικό της περιφέρειας.

ΧΑΡΤΗΣ 4.3

ΠΗΓΗ: ΙΔΙΑ ΕΠΕΞΕΡΓΑΣΙΑ

4.4.ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ ΚΕΝΤΡΙΚΗΣ ΚΑΙ ΔΥΤΙΚΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ

Η ακμή της Μακεδονίας κατά τους παλαιοχριστιανικούς και Ρωμαϊκούς χρόνους συνδυάστηκε με τη μεγάλη ακμή της αρχιτεκτονικής, της διακόσμησης και των τεχνών. Τα σημαντικότερα κέντρα αυτής της περιόδου είναι η εξαιρετική ανάπτυξη της πόλης της Θεσσαλονίκης και η εξέλιξη του Αγ. Όρους (η «Αυτόνομη Μοναστική Πολιτεία» εντός της Ελλάδας) ως θρησκευτικό και πολιτιστικό κέντρο διεθνούς ακτινοβολίας.

Από την περίοδο αυτή διασώζονται στη Θεσσαλονίκη οι αξιόλογες εκκλησίες και τα οχυρωματικά σύνολα, ενώ στο Αγ. Όρος υπάρχουν αξιοθαύμαστα δείγματα μοναστηριακής Αρχιτεκτονικής, αλλά και χειρόγραφα, εικόνες, κειμήλια που συνθέτουν ένα μουσείο της ιστορίας της ορθοδοξίας. Στον υπόλοιπο γεωγραφικό χώρο οι πόλεις οι οποίες έχουν εξελιχθεί είναι οι πόλεις της Βέροιας, των Σερρών και του Λόγγου Έδεσσας, ενώ στην επαρχία η κατάσταση διαφοροποιείται ανάλογα με τις κοινωνικοοικονομικές και πολιτικές συνθήκες της εποχής.

Στην παλαιοχριστιανική περίοδο κτίζονται οικισμοί και εκκλησιαστικά συγκροτήματα που διακοσμούνται με ψηφιδωτά, ενώ το Δίον και η Αμφίπολη εξακολουθούν να ακμάζουν. Κατά τη Βυζαντινή περίοδο εντοπίζεται μεγάλη πυκνότητα οχυρωματικών έργων, κατά μήκος των οδών επικοινωνίας, καθώς και παραγωγικές εγκαταστάσεις (νερόμυλοι, λαδόμυλοι, ορυχεία, υφαντουργεία κλπ).

Κατά την περίοδο της πρώιμης Τουρκοκρατίας, λόγω της εγκατάστασης μεγάλου αριθμού τουριστών εποίκων στην πεδινή Μακεδονία άρχισαν να κατασκευάζονται πολλά θρησκευτικά κοινόχρηστα κτίρια και λουτρά. Η ανασυγκρότηση του Ελληνισμού, τοποθετείται στα τέλη του 18ου αιώνα, και συνοδεύεται από έντονη οικιστική και οικονομική δραστηριότητα. Τα σπουδαιότερα παλαιοχριστιανικά - βυζαντινά - μεταβυζαντινά μνημεία της Περιφέρειας είναι⁶¹:

---

⁶¹ Μιχαηλίδης, Γ., 2003. «Μελέτη Τουριστικής Ανάπτυξης Περιφέρειας Κεντρικής και Δυτικής Μακεδονίας», Αθήνα: Υπουργείο Ανάπτυξης-Ελληνικός Οργανισμός Τουρισμού

- Θεσσαλονίκη – Παλαιοχριστιανικά και βυζαντινά μνημεία

Η πόλη της Θεσσαλονίκης υπήρξε το σταυροδρόμι εθνοτήτων και θρησκειών, τα απομεινάρια των οποίων καθρεφτίζονται στα πολυάριθμα μνημεία, που προβάλλουν διάσπαρτα στο ιστορικό της κέντρο. Θεωρείται ως μια από τις πιο σημαντικές βάσεις για την ίδρυση του Χριστιανισμού. Η Θεσσαλονίκη αποτέλεσε σημαντικό περιφερειακό διοικητικό, πολιτιστικό κέντρο και εμπορικό λιμάνι της ρωμαϊκής και βυζαντινής αυτοκρατορίας. Μνημεία της Ρωμαϊκής περιόδου στο κέντρο της Θεσσαλονίκης όπως η Ροτόντα, το ανάκτορο και η αψίδα του Γαλερίου, η αγορά και οι κατακόμβες, έχουν πλέον μετά από χρόνια συντήρησης, αναστηλωθεί και είναι έτοιμα για αξιοποίηση. Η ανακήρυξη της Θεσσαλονίκης Συμβασιλεύουσας της βυζαντινής αυτοκρατορίας αναβαθμίζει τον ρόλο της και σηματοδοτεί την ακμή της πόλης.

Την περίοδο αυτή που διαρκεί περίπου 1000 χρόνια από τον 4ο ως τον 15ο μ.Χ αιώνα γνώρισε ιδιαίτερη ανάπτυξη, και άρχισαν να κατασκευάζονται στη Θεσσαλονίκη μνημεία και εκκλησίες που σηματοδοτούν τον βυζαντινό πολιτισμό και την αρχιτεκτονική. Με την χρήση διάφορων τυπολογικών χαρακτηριστικών όπως οι σταυρωτές και οι βασιλικές που εξελίσσονται στην διάρκεια των χρόνων. Τα μνημεία της Θεσσαλονίκης περιλαμβάνουν:

- Τη Ροτόντα, τα μωσαϊκά της και τα Ανάκτορα του Γαλερίου,
- τη Ρωμαϊκή αγορά η οποία κατά τα ρωμαϊκά χρόνια αποτελούσε το οικονομικό και θρησκευτικό κέντρο της πόλης,
- τις βυζαντινές εκκλησίες Αχειροποίητος, Άγιος Δημήτριος, Αγία Σοφία Θεσσαλονίκης, Όσιος Δαβίδ και νεότερες βυζαντινές εκκλησίες όπως η Παναγία Χαλκέων, η Αγία Αικατερίνη, οι Άγιοι Απόστολοι, ο Άγιος Νικόλαος Ορφανός, ο Άγιος Παντελεήμονας, ο Προφήτης Ηλίας, η Μονή Βλατάδων, οι Ταξιάρχες, η Μεταμόρφωση Σωτήρα, ο Άγιος Μηνάς, η Παναγία Λαγουδιανή (Λαοδηγήτρια), η Υπαπαντή, ο Άγιος Γεώργιος, η Παναγούδα, ο Άγιος Αθανάσιος, η Νέα Παναγία και ο Άγιος Αντώνιος,
- τα τείχη της Πόλης και ο Λευκός Πύργος.

Τα Παλαιοχριστιανικά και βυζαντινά μνημεία της Θεσσαλονίκης ανήκουν από το 1988 στο πρόγραμμα «Παγκόσμιας κληρονομιάς» της UNESCO⁶².

- Άγιον Όρος

Πνευματικό κέντρο του Ορθόδοξου Μοναχισμού από το 1054, ο Άθως αποτελεί μια παγκόσμια κληρονομιά, λόγω της μεγάλης εθνικής, ιστορικής, θρησκευτικής, γραμματειακής και πολιτισμικής αξίας αυτού ως ακόμη και κέντρου διατήρησης και συντήρησης πλούσιου υλικού. Αληθώς καταφύγιο και μουσείο μοναδικού θησαυρού ελληνικής τέχνης και γραμμάτων. Στο Άγιον Όρος υπάρχουν 20 μοναστήρια καθώς και ένας αριθμός από σκήτες και κελιά. Η μοναστική παράδοση του Αγίου Όρους ξεκινάει από τα πρώτα Βυζαντινά χρόνια. Το 963 ιδρύεται από τον Όσιο Αθανάσιο τον Αθωνίτη με χρήματα που πρόσφεραν οι αυτοκράτορες Νικηφόρος Φωκάς και Ιωάννης Τσιμισκής η Μονή Μεγίστης Λαύρας και ως τον 13^ο αιώνα ιδρύονται οι περισσότερες Μονές. Κάθε μία από αυτές περιέχει ανεκτίμητους πολιτιστικούς και θρησκευτικούς θησαυρούς όπως εικόνες, τοιχογραφίες, ιερά σκεύη, ξυλόγλυπτα κ.α. Το Άγιο Όρος ανήκει από το 1988 στο πρόγραμμα «Παγκόσμιας κληρονομιάς» της UNESCO⁶³.

---

⁶² Μιχαηλίδης, Γ., 2003, «Μελέτη Τουριστικής Ανάπτυξης Περιφέρειας Κεντρικής και Δυτικής Μακεδονίας», Αθήνα: Υπουργείο Ανάπτυξης-Ελληνικός Οργανισμός Τουρισμού

⁶³ Μιχαηλίδης, Γ., 2003, «Μελέτη Τουριστικής Ανάπτυξης Περιφέρειας Κεντρικής και Δυτικής Μακεδονίας», Αθήνα: Υπουργείο Ανάπτυξης-Ελληνικός Οργανισμός Τουρισμού

Στο χάρτη 4.4 φαίνονται τα θρησκευτικά μνημεία που χωροθετούνται στο εσωτερικό της περιφέρειας.

ΧΑΡΤΗΣ 4.4

ΠΗΓΗ: ΙΔΙΑ ΕΠΕΞΕΡΓΑΣΙΑ

4.5.ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ ΚΡΗΤΗΣ

Η ιστορία της Κρήτης, ήδη από την αρχαιότητα είναι συνδεδεμένη με τη θρησκευτική ζωή και κατά τους νεότερους χρόνους με τη χριστιανική πίστη. Από τα μέσα του 4ου αι. ως τις αρχές του 13ου, η Κρήτη αποτελούσε επαρχία της Βυζαντινής αυτοκρατορίας. Έντονη έκφραση της πίστης της αποτελούν τα μοναστήρια και οι εκκλησίες που κοσμούν σήμερα με την αρχιτεκτονική τους και την ιστορική τους σημασία κάθε γωνιά της Κρήτης και αποτελούν αναμφίβολα σημαντικά τουριστικά θέλγητρα.

Ο Χριστιανισμός στην Κρήτη τοποθετείται περίπου τον 6^ο με 7^ο αιώνα μ.Χ., ωστόσο από το 10^ο και έπειτα αιώνα τα χριστιανικά μνημεία αρχίζουν να αυξάνονται. Είναι η περίοδος όπου χτίζονται ναοί σύμφωνα με τη βυζαντινή αρχιτεκτονική, ενώ παράλληλα διαδίδεται και η βυζαντινή τέχνη. Την περίοδο αυτή χαράσσεται ο δρόμος της Κρητικής Ζωγραφικής Σχολής. Η πλειοψηφία των μοναστηριών γνώρισε ιδιαίτερη άνθηση κατά τη Βυζαντινή και Βενετική περίοδο και συχνά αναδείχθηκαν σε κέντρα του ελληνικού πολιτισμού.

Σχεδόν όλα τα μοναστήρια άσκησαν πολύ σημαντικό ρόλο στην τοπική ιστορία ιδιαίτερα κατά τη διάρκεια της Τουρκοκρατίας, επειδή αποτέλεσαν καταφύγιο και ορμητήριο επαναστατών. Το γεγονός αυτό είχε ως αποτέλεσμα την καταστροφή τους. Κορυφαίο παράδειγμα αυτής της περιόδου είναι η Μονή Αρκαδίου, η οποία αποτελεί σύμβολο της κρητικής ιστορίας. Σήμερα σώζονται πολλά από αυτά τα μοναστήρια, παρά τις φθορές που υπέστησαν από φυσικές καταστροφές (κυρίως σεισμούς) αλλά και λεηλασίες.

Από αρχιτεκτονική δομή τα περισσότερα μοναστήρια υιοθέτησαν τη δόμηση φρουριακής μορφής για πρακτικούς λόγους. Μοναστήρια, τα οποία καταστράφηκαν, αργότερα ξαναχτίστηκαν, ενώ σήμερα αποτελούν σημαντικά δείγματα εξέλιξης της θρησκευτικής αρχιτεκτονικής. Ακόμη και σήμερα αρκετά από αυτά τα μοναστήρια συνεχίζουν να λειτουργούν και μάλιστα να ασκούν ουσιαστικό ρόλο με ενεργή τοπική δραστηριότητα. Τα περισσότερα ενεργοποιούνται στον τομέα των παραδοσιακών δραστηριοτήτων για να μπορέσουν να διατηρήσουν την πολιτιστική παράδοση και Λαογραφία του νησιού ενώ κάποια άλλα διατηρούν το ρόλο τους ως μοχλοί τοπικής ανάπτυξης. Αναφέρονται χαρακτηριστικά⁶⁴:

- Το μοναστήρι της Βιδιανής, στο Οροπέδιο Λασιθίου, το οποίο ανακαινίζεται μέσω χρηματοδότησης του κοινοτικής πρωτοβουλίας Interegg II, με στόχο να φιλοξενήσει στις εγκαταστάσεις του παράρτημα του Μουσείου Φυσικής Ιστορίας της Κρήτης.

---

⁶⁴ Εταιρεία Αναπτυξιακών Μελετών, 2003. «Μελέτη Τουριστικής Ανάπτυξης Περιφέρειας Κρήτης», Αθήνα: Υπουργείο Ανάπτυξης-Ελληνικός Οργανισμός Τουρισμού

- Η Μονή Τοπλού στο Δήμο Ιτάνου Λασιθίου, όπου στις εκτάσεις τις καλλιεργούνται, παράγονται και συσκευάζονται βιολογικά προϊόντα (ελαιόλαδο και κρασί) ενώ παράλληλα, προγραμματίζεται η δημιουργία και λειτουργία Συνεδριακού Κέντρου και καταλυμάτων (στον ίδιο χώρο και στο ευρύτερο περιβάλλον της Μονής αντίστοιχα) με στόχο την ανάπτυξη των εναλλακτικών μορφών τουρισμού στην περιοχή (συνεδριακού και του οικολογικού).
- Η Μονή Τιμίου Προδρόμου Ατάλης Μπαλί (οικοδομήθηκε τον 17ο αι.) η οποία ενώ είχε ερημώσει και διαβρωθεί από την πάροδο του χρόνου, το 1983 ο μοναχός Άνθιμος σε συνεργασία με τον ΕΟΤ και την Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων, ασχολήθηκε μεθοδικά για την αναστήλωση του μοναστηριού.
- Η Μονή της Αγίας Ειρήνης. Πρόκειται για ένα από τα αρχαιότερα μοναστήρια της Κρήτης (χτίστηκε το 981) το οποίο σήμερα αποτελεί κέντρο παραδοσιακών κεντημάτων και αγιογραφίας.
- Η Μονή Καλυβιανής. Η εκκλησία οικοδομήθηκε και ανακαινίστηκε από τους Χριστιανούς και της έδωσαν το όνομα Παναγία Καλυβιανή. Από τότε τελείται πανηγύρι στον τόπο αυτό. Από αρχιτεκτονική άποψη δεν παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον. Πρόκειται για ένα πολύ δραστήριο μοναστήρι στο οποίο λειτουργεί ορφανοτροφείο, μουσείο και εκτροφείο ζαρκαδιών.

Υπάρχουν ιστορικές μαρτυρίες για την ύπαρξη στην Κρήτη πάνω από 5.000 Βυζαντινών και Βενετικών Εκκλησιών. Οι Βυζαντινές εκκλησίες χτίστηκαν κατά τη διάρκεια της Πρώτης και της Δεύτερης Βυζαντινής Περιόδου καθώς και κατά τη διάρκεια της Βενετοκρατίας (13ος - 17ος αιώνας), με χωρική συγκέντρωση στην ενδοχώρα του νησιού. Η συγκέντρωση αυτή είναι απόρροια της ιστορίας της Κρήτης και κυρίως φαινόμενο της περιόδου της Αραβοκρατίας, κατά την οποία οι κάτοικοι αποτραβήχτηκαν στο εσωτερικό του νησιού εγκαταλείποντας αναγκαστικά τα παράλια.

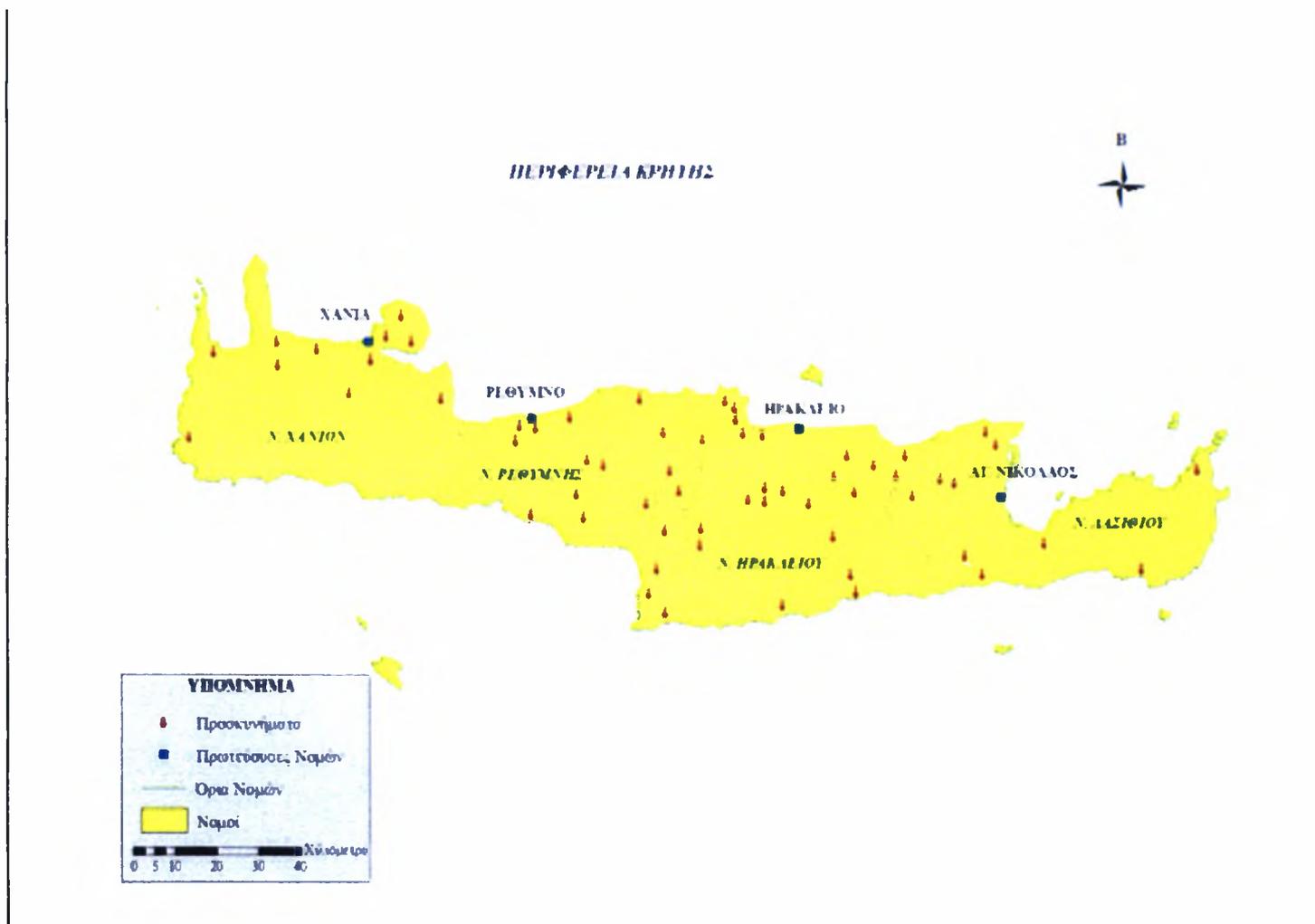
Εκτός από τις Βυζαντινές και Βενετικές εκκλησίες υπάρχουν και ξωκλήσια τα οποία είναι διάχυτα στην κρητική ύπαιθρο. Χτισμένα από κατοίκους της περιοχής με κυρίαρχο υλικό την πέτρα, αποτελούν σημαντικό συστατικό στοιχείο του ανθρωπογενούς περιβάλλοντος και ζωντανό παράδειγμα της λαογραφίας του

τόπου. Για το χτίσιμο των μικρών αυτών ναών πολύ συχνά χρησιμοποιήθηκαν φυσικοί σχηματισμοί και κυρίως σπήλαια.

Σήμερα η πλειοψηφία των εκκλησιών προκαλούν μεγάλο ενδιαφέρον για τους τουρίστες, κυρίως λόγω των περίτεχνων και πολύ παλιών τοιχογραφιών της Κρητικής Σχολής Αγιογραφίας, σημαντικό είδος θρησκευτικής εικονογραφίας που αναπτύχθηκε στο νησί την περίοδο της Ενετοκρατίας⁶⁵.

Στο χάρτη 4.5 φαίνονται τα θρησκευτικά μνημεία που χωροθετούνται στο εσωτερικό της περιφέρειας.

ΧΑΡΤΗΣ 4.5

ΠΗΓΗ: ΙΔΙΑ ΕΠΕΞΕΡΓΑΣΙΑ

⁶⁵ Εταιρεία Αναπτυξιακών Μελετών, 2003, «Μελέτη Τουριστικής Ανάπτυξης Περιφέρειας Κρήτης», Αθήνα: Υπουργείο Ανάπτυξης-Ελληνικός Οργανισμός Τουρισμού

4.6.ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ

Σχετικά με τη Βυζαντινή Περίοδο, υπάρχουν αρκετά αξιοθέατα εκπληκτικής ομορφιάς και γοητείας: Ανάμεσα σε αυτά ο Μυστράς, αποκαλούμενος ως «Φλωρεντία της Ανατολής» και η Μονεμβασιά που σημαίνει «μόνο ένας τρόπος για να μπεις» - Και οι δύο πόλεις ήκμασαν κατά τη διάρκεια της Μεσαιωνικής Περιόδου και προσελκύουν ακόμα και σήμερα μεγάλο αριθμό επισκεπτών τόσο για την ομορφιά τους όσο και για την ιστορική τους σημασία.

Από τη βυζαντινή και μεταβυζαντινή περίοδο έχει διασωθεί μεγάλος αριθμός αξιόλογων μνημείων, τα οποία έχουν ανακηρυχθεί και ως προστατευόμενα μνημεία από την πολιτεία. Τα βυζαντινά μνημεία αφορούν κυρίως εκκλησίες, ιερές μονές, κάστρα, φρούρια, οχυρωματικά τείχη πόλεων, οικισμούς και πύργους. Ο νομός Λακωνίας θεωρείται ο πιο σημαντικός λόγω της συγκέντρωσης πολλών μνημείων των βυζαντινών και μεταβυζαντινών χρόνων. Επίσης στη βυζαντινή εποχή ο Μυστράς άρχισε να επεκτείνει την εξουσία του σε όλη την Πελοπόννησο και κατόρθωσε να γίνει εστία της πολιτικής και πνευματικής ζωής της αυτοκρατορίας, καθώς και το κέντρο της αναγεννήσεως των γραμμάτων και των τεχνών. Τα μνημεία που διακρίνουν το νομό Λακωνίας από άλλους Νομούς είναι η καστροπολιτεία του Μυστρά, το κάστρο και οι εκκλησίες στο Γεράκι, η χερσόνησος της Μονεμβασιάς και οι πύργοι της Μάνης.

Άλλα σημαντικά μνημεία αυτής της περιόδου είναι το κάστρο του Παλαμηδίου στο Ναύπλιο, το κάστρο της Καρύταινας στον Ν. Αρκαδίας, η Ακροκόρινθος, τα κάστρα του Ν. Μεσσηνίας στη Μεθώνη, Κορώνη και Πύλο. Επίσης, η Περιφέρεια Πελοποννήσου περιλαμβάνει μερικά από τα σημαντικότερα μνημεία θρησκευτικού περιεχομένου αυτής της περιόδου. Τα μνημεία αυτά αποτελούν μοναδικά δείγματα βυζαντινής αρχιτεκτονικής και τεχνοτροπίας και συγκαταλέγονται στα πιο αξιόλογα μνημεία από όλη τη χώρα, με διεθνή μάλιστα εμβέλεια. Η σπουδαιότητα τους απορρέει και από το μεγάλο αριθμό επισκεπτών που δέχονται κάθε χρόνο .

Επίσης, ο Ν. Αργολίδας περιλαμβάνει μεγάλο αριθμό θρησκευτικών μνημείων της βυζαντινής περιόδου με ικανοποιητική πρόσβαση. Η αξιοποίηση τους δεν

είναι πάντα δυνατή και απαιτείται ο σχεδιασμός ενός προγράμματος για την ένταξη τους σε δίκτυα περιήγησης. Τα κυριότερα μνημεία θρησκευτικού περιεχομένου του Ν. Αργολίδας, τα οποία αποτελούν μοναδικά δείγματα βυζαντινής αρχιτεκτονικής και τεχνοτροπίας είναι τα ακόλουθα⁶⁶:

- Η Μονή Ζωοδόχου Πηγής Αρίας στο Δ. Ναυπλίου, η οποία χτίστηκε το 1143 από τον επίσκοπο του Άργους – Ναυπλίου Λέοντα.
- Η εκκλησία της Μεταμόρφωσης του Σωτήρα του 14^{ου} αιώνα και του Προφήτη Ηλία με αξιόλογες τοιχογραφίες στο Δ. Ασίνης.
- Οι εκκλησίες του Αγίου Ιωάννη του Ελεήμονα του 11^{ου} αιώνα και της Παναγίας του 14^{ου} αιώνα με σημαντικές τοιχογραφίες στο Δ. Ασκληπείου.
- Η Μονή Καλαμίου στο Δ. Επιδαύρου, η οποία χτίστηκε το 1616. Η αγιογράφηση του καθολικού της είναι ιδιαίτερα εντυπωσιακή.
- Η Μονή Ταξιαρχών στο Δ. Επιδαύρου, η οποία ιδρύθηκε ως σταυροπηγιακή μονή του Οικουμενικού Πατριαρχείου (ιδρύθηκε στις αρχές του 15ου αιώνα) και συνέχισε μέχρι τις μέρες μας αδιάκοπα την πορεία της.
- Η Μονή Αγνούντος στο Δ. Επιδαύρου χρονολογείται από τον 11ο αιώνα. Πρόκειται για μια μονή ιδιαίτερης αρχιτεκτονικής αξίας με αξιόλογες τοιχογραφίες και φορητές εικόνες στο εσωτερικό του καθολικού.
- Η Μονή της Αγίας Άννας στο Δ. Κρανιδίου, η οποία χτίστηκε το 13^ο αιώνα και αγιογραφήθηκε με αξιόλογες τοιχογραφίες.
- Η Μονή των Αγ. Αναργύρων στο Δ. Κρανιδίου (ανάγεται στον 11ον μ.Χ. αιώνα). Στη μονή έχουν διασωθεί σημαντικά έργα ξυλογλυπτικής τέχνης και λειτουργεί βιβλιοθήκη με σπάνια κειμήλια και χειρόγραφα κείμενα.
- Η μικρή εκκλησία της Αγίας Τριάδας στο Δ. Κρανιδίου
- Το βυζαντινό μοναστήρι της Παναγίας της Παντάνασσας στο Δ. Κρανιδίου, το οποίο προσφέρει φιλοξενία στον μικρό ξενώνα που διαθέτει.
- Η εκκλησία της Παναγίας του 12ου αιώνα στο Δ. Μιδέας
- Η εκκλησία της Ζωοδόχου Πηγής χτισμένη μαζί με τα «Ιστορικά Σπήλαια» καταφύγια των ηρώων του 1821 στο Κεφαλάρι του Δ. Άργους

---

⁶⁶ Κοτζαμπόπουλος, Α. και Παυλάκης, Γ., 2003, «Μελέτη Τουριστικής Ανάπτυξης Περιφέρειας Πελοποννήσου». Αθήνα: Υπουργείο Ανάπτυξης-Ελληνικός Οργανισμός Τουρισμού

Επίσης, στον Ν. Αρκαδίας υπάρχει ένας σημαντικός αριθμός από εκκλησίες αξιόλογες αρχιτεκτονικής, καθώς και μοναστηριακά κέντρα με φρουριακό χαρακτήρα. Τα σημαντικότερα από αυτά τα μνημεία καταγράφονται παρακάτω⁶⁷:

- Το μοναστήρι της Παναγιάς της Επάνω Χρέπας στο Δ. Τρίπολης, κατασκευάστηκε τον 11^ο αιώνα και είναι διακοσμημένο με τοιχογραφίες κρητικής και βυζαντινής τεχνοτροπίας. Διαθέτει μικρή αλλά αξιόλογη βιβλιοθήκη όπου σώζονται κώδικες και παλαιά χειρόγραφα.
- Το μοναστήρι της Γοργοεπήκοου στο Δ. Μαντινείας, κατασκευάστηκε τον 10^ο αιώνα και διαθέτει αξιόλογες τοιχογραφίες, κυρίως του 16^{ου} αιώνα.
- Το μοναστήρι της Παναγιάς της Μαλεβής στο Δ. Βόρειας Κυνουρίας, κατασκευάστηκε τη βυζαντινή περίοδο και διαθέτει αξιόλογες εικόνες και τοιχογραφίες.
- Το μοναστήρι της Παλαιοπαναγιάς στο Δ. Βόρειας Κυνουρίας, βρίσκεται μεταξύ Άστρους και Αγίου Πέτρου.
- ο γυναικείο μοναστήρι της Μεταμόρφωσης του Σωτήρα Λουκούς στο Δ. Βόρειας Κυνουρίας, κατασκευάστηκε στα ερείπια του αρχαίου ιερού του Ασκληπιού, στα μέσα του 12ου αιώνα. Η βιβλιοθήκη της μονής περιλαμβάνει σημαντικά ιστορικά χειρόγραφα και κώδικες.
- Το μοναστήρι της Παναγιάς της Σφυρίδας στο Δ. Βυτίνας. Κατά τη διάρκεια της Τουρκοκρατίας λειτουργούσε κρυφό σχολείο. Σήμερα όμως είναι εγκατελειμένο.
- Το μοναστήρι της Κερνίτσας Δ. Βυτίνας, κατασκευάστηκε το 1.105 μ.Χ. και έως το 1940 ήταν ανδρικό. Έκτοτε μετατράπηκε σε γυναικείο. Λειτουργήσε σαν κρυφό σχολείο κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας και υπέστη πολλές καταστροφές.
- Η Μονή του Φιλοσόφου στο Δ. Δημητσάνας, βρίσκεται στις όχθες του ποταμού Λούσιου και είναι αφιερωμένη στην Κοίμηση της Θεοτόκου. Σύμφωνα με την παράδοση ιδρύθηκε το 963 μ.Χ. Στη μονή λειτούργησε η "Σχολή της Δημητσάνας" καθώς και το κρυφό σχολειό. Υπήρξε κέντρο πνευματικής αντίστασης κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας με πρωτεργάτες τον Πατριάρχη

---

⁶⁷ Κοτζαμπόπουλος, Α. και Παυλάκης, Γ., 2003, «Μελέτη Τουριστικής Ανάπτυξης Περιφέρειας Πελοποννήσου», Αθήνα: Υπουργείο Ανάπτυξης-Ελληνικός Οργανισμός Τουρισμού

τον Ε' και τον Παλαιών Πατρών Γερμανό. Σήμερα σώζεται μόνον το καθολικό της μονής όπου παρουσιάζουν ξεχωριστό ενδιαφέρον οι Βυζαντινές τοιχογραφίες.

- Το μοναστήρι της Παναγίας των Αιμυάλων στο Δ. Δημητσάνας, την εκκλησία του οποίου κοσμούν τοιχογραφίες του 17^{ου} αιώνα, έργα του Ναυπλιώτη ζωγράφου Δημήτρη Μόσχου.

- Τα παλαιά μοναστήρια της Παναγίας της Ρεκίτσας και του Αγ. Γεωργίου (Β.Δ. του Δυρραχίου) στο Δ. Φαλαισίας

- Το μοναστήρι του Αγίου Ιωάννη του Προδρόμου (Β.Δ από το Καστρί) στο Δ. Βόρειας Κυνουρίας, κατασκευάστηκε τον 12^ο μ.Χ. αιώνα. Το εσωτερικό της εκκλησίας κοσμείται με τοιχογραφίες του 18^{ου} αιώνα.

- Το γυναικείο μοναστήρι της Παναγίας της Ελώνας στο Δ. Λεωνιδίου, βρίσκεται στις απότομες πλάγιες του Πάρωνα και κατασκευάστηκε τον 16^ο μ.Χ. αιώνα. Διαθέτει θρησκευτικά κειμήλια, αγιογραφίες και ξυλόγλυπτο τέμπλο.

- Το Βυζαντινό μοναστήρι του Αγίου Ιωάννη του Προδρόμου στο Δ. Τρικολώνων. Η εκκλησία του μοναστηριού διαθέτει αξιόλογες εικόνες του 14^{ου} και του 16^{ου} αιώνα. Έχει αξιόλογη βιβλιοθήκη και λειτουργεί αγιογραφικό εργαστήριο.

- Το μοναστήρι του Αγίου Νικολάου Σίντζας στο Δ. Λεωνιδίου Κατασκευάστηκε τον 17^ο αιώνα και διαθέτει μικρή βιβλιοθήκη με χειρόγραφα.

- Μεταξύ των Εκκλησιών μπορούμε να διακρίνουμε παλαιοχριστιανικές βασιλικές, μονόχωρες βασιλικές, μονόκλιτες - τρίκλιτες βασιλικές με τρούλο, σταυροειδείς εγγεγραμμένες με τρούλο, όλες με μεγάλο αρχιτεκτονικό και θρησκευτικό ενδιαφέρον. Ενδεικτικά αναφέρουμε τις παρακάτω τις πιο σημαντικές εκκλησίες⁶⁸:

- Οι Βυζαντινές εκκλησίες της Ζωοδόχου Πηγής (15^{ου} αιώνας) της Παναγίας της Μπαφέρω (12^{ου} αιώνας), του Αγίου Νικολάου, με τοιχογραφίες του 14^{ου} αιώνα, των τριών Ιεραρχών με τοιχογραφίες του 1715, στη Στεμνίτσα του Δ. Τρικολώνων.

---

⁶⁸ Κοτζαμπόπουλος, Α. και Παυλάκης, Γ., 2003, «Μελέτη Τουριστικής Ανάπτυξης Περιφέρειας Πελοποννήσου», Αθήνα: Υπουργείο Ανάπτυξης-Ελληνικός Οργανισμός Τουρισμού

- Η βυζαντινή εκκλησία του Αγίου Νικολάου και ο ιδιότυπος ναός της Αγίας Θεοδώρας (Ισαρης) στο Δ. Μεγαλόπολης.
- Η βυζαντινή εκκλησία του Τίμιου Προδρόμου στο Δ. Λεβιδίου.
- Η βυζαντινή εκκλησία του Αγ. Βασιλείου στην Τρίπολη στο Δ. Τριπόλεως.
- Οι εκκλησίες του Αγίου Γεωργίου και του Αγίου Ιωάννη στο Άστρος, με καλοδιατηρημένες τοιχογραφίες στο Δ. Βόρειας Κυνουρίας.
- Η εκκλησία των Αγίων Αποστόλων (16^{ος} αιώνας) στη Βυτίνα και η εκκλησία της Παναγιάς (Μαγουλιανά) στο Δ. Βυτίνας.
- Η εκκλησία της Κοίμησης της Θεοτόκου (17^{ος} αιώνας) και των Αγίων Θεοδώρων στο Βαλτεσίνικο του Δ. Κλείτορος.
- Η εκκλησία του Αγίου Νικήτα (Δυρράχιο) στο Δ. Φαλαισίας.
- Η εκκλησία του Αγίου Νικολάου και της Ζωοδόχου πηγής (Καρίταινα) στο Δ. Γόρτυνος.
- Η εκκλησία των Ταξιαρχών και του Αγίου Ιωάννη (18ος αιώνας) στα Λαγκαδία του Δ. Λαγκαδίων.
- Η εκκλησία των Αγίων Αναργύρων (1.884 μ.χ.) στην Κοινότητα Κοσμά⁶⁹.

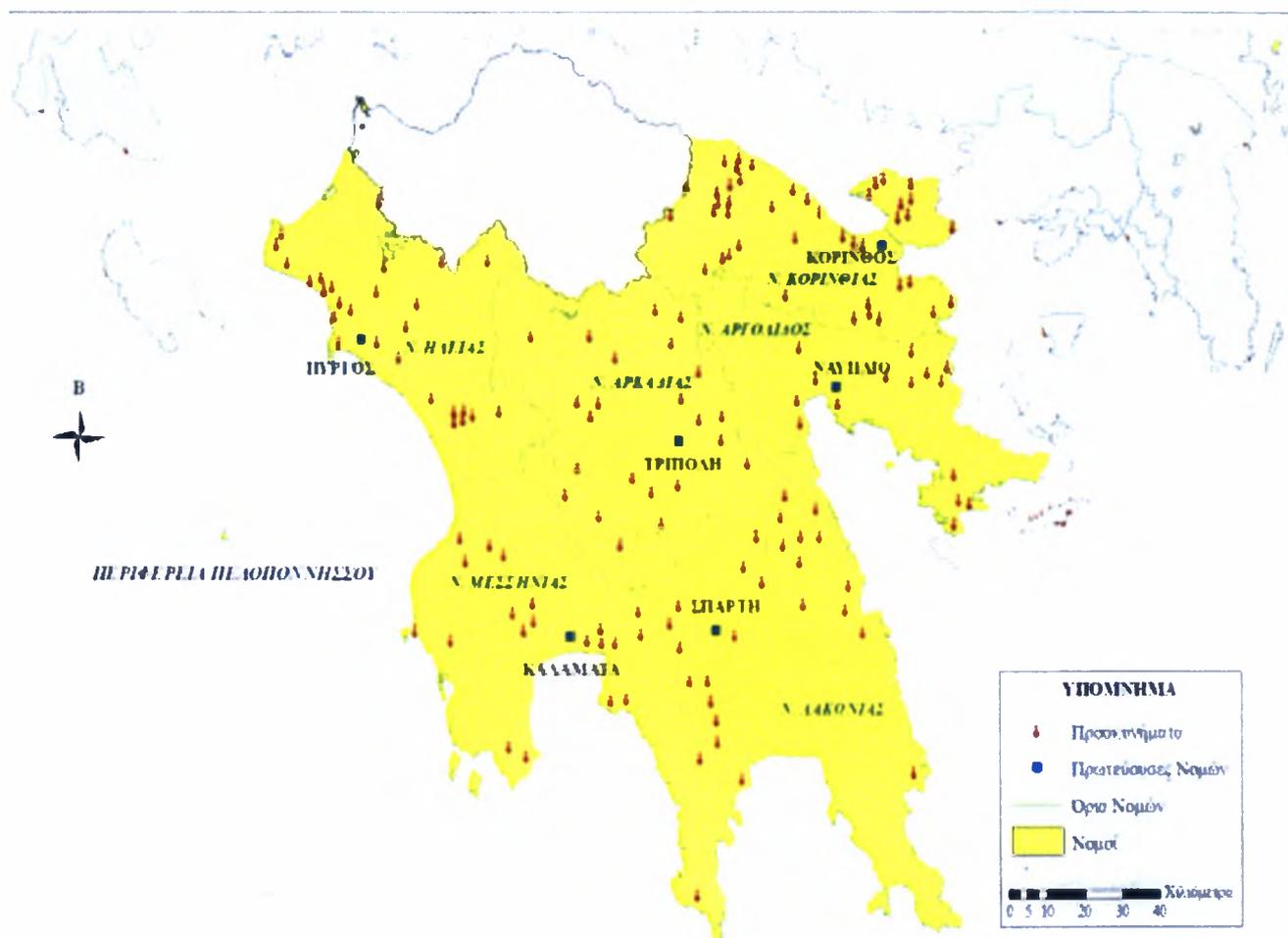
---

⁶⁹ Κοτζαμπόπουλος, Α. και Παυλάκης, Γ., 2003, «Μελέτη Τουριστικής Ανάπτυξης Περιφέρειας Πελοποννήσου», Αθήνα: Υπουργείο Ανάπτυξης-Ελληνικός Οργανισμός Τουρισμού

ΕΝΑΛΛΑΚΤΙΚΕΣ ΜΟΡΦΕΣ ΤΟΥΡΙΣΜΟΥ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ. ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΤΟΥ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΟΥ ΤΟΥΡΙΣΜΟΥ.

Στο χάρτη 4.6 φαίνονται τα θρησκευτικά μνημεία που χωροθετούνται στο εσωτερικό της περιφέρειας.

ΧΑΡΤΗΣ 4.6

4.7.ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ ΣΤΕΡΕΑΣ ΕΛΛΑΔΑΣ

Η Στερεά Ελλάδα, καρδιά της ελληνικής επικράτειας, έχει ριζωμένους στα σπλάχνα της ανεκτίμητους θησαυρούς ιστορίας, καθώς και πολιτιστικά στοιχεία μιας γης που υπήρξε και παραμένει σημαντικό σταυροδρόμι πολιτισμών - τόπος συνάντησης λαών, ηθών και εθίμων στο διάβα του χρόνου.

Ιδιαίτερο πλούτο σε Βυζαντινά μνημεία και Ιερές Μονές έχει να επιδείξει η Περιφέρεια Στερεάς Ελλάδας περισσότερα εκ των οποίων συνεχίζουν να προσελκύουν πλήθος επισκεπτών και να αποτελούν σημαντικούς πόλους πολιτιστικής και θρησκευτικής τουριστικής έλξης.

Από τα σημαντικότερα Βυζαντινά μνημεία και Ιερές Μονές του Νομού Βοιωτίας αποτελούν η Ιερά Μονή Οσίου Λουκά, η Ι. Μ. Κοιμήσεως της Θεοτόκου Σκριπούς, το Κάστρο Λιβαδειάς, η Ι. Μ. Αγ. Θεοδώρων κ.α. Όσον αφορά στα πιο σημαντικά Βυζαντινά μνημεία και τις πιο σημαντικές Ιερές Μονές του Νομού Ευρυτανίας σε αυτά συγκαταλέγονται ο Ιερός Ναός του Αγ. Λεωνίδα, η Ι. Μ. Προυσού, η Ι. Μ. Μεταμορφώσεως του Σωτήρος και η Ι. Μ. Τατάρνης.

Τα σημαντικότερα Βυζαντινά μνημεία και οι σημαντικότερες Ιερές Μονές που βρίσκονται εντός των γεωγραφικών ορίων του Νομού Εύβοιας είναι ο Ιερός Ναός Αγ. Παρασκευής Χαλκίδος, η Ι. Μ. Αγ. Γεωργίου Σκύρου, η Ι. Μ. Οσίου Δαυίδ του Γέροντος, η Ι. Μ. Αγίου Γεωργίου Αρμά κ.α. ενώ στους Νομούς Φθιώτιδας και Φωκίδας βρίσκονται η Ι. Μ. Αγάθωνος, η Ι. Μ. Δαμάστας, ο Ι. Ναός Αγ. Σοφίας και η Ι. Μ. Βαρνάκοβας, ο Ι. Ναός Ευαγγελισμού της Θεοτόκου (Παναγία η Πολυπορτού) και η Ι. Μ. Κόκκινου αντίστοιχα, τα οποία και συγκαταλέγονται στα μνημεία Βυζαντινής παράδοσης της Περιφέρειας⁷⁰.

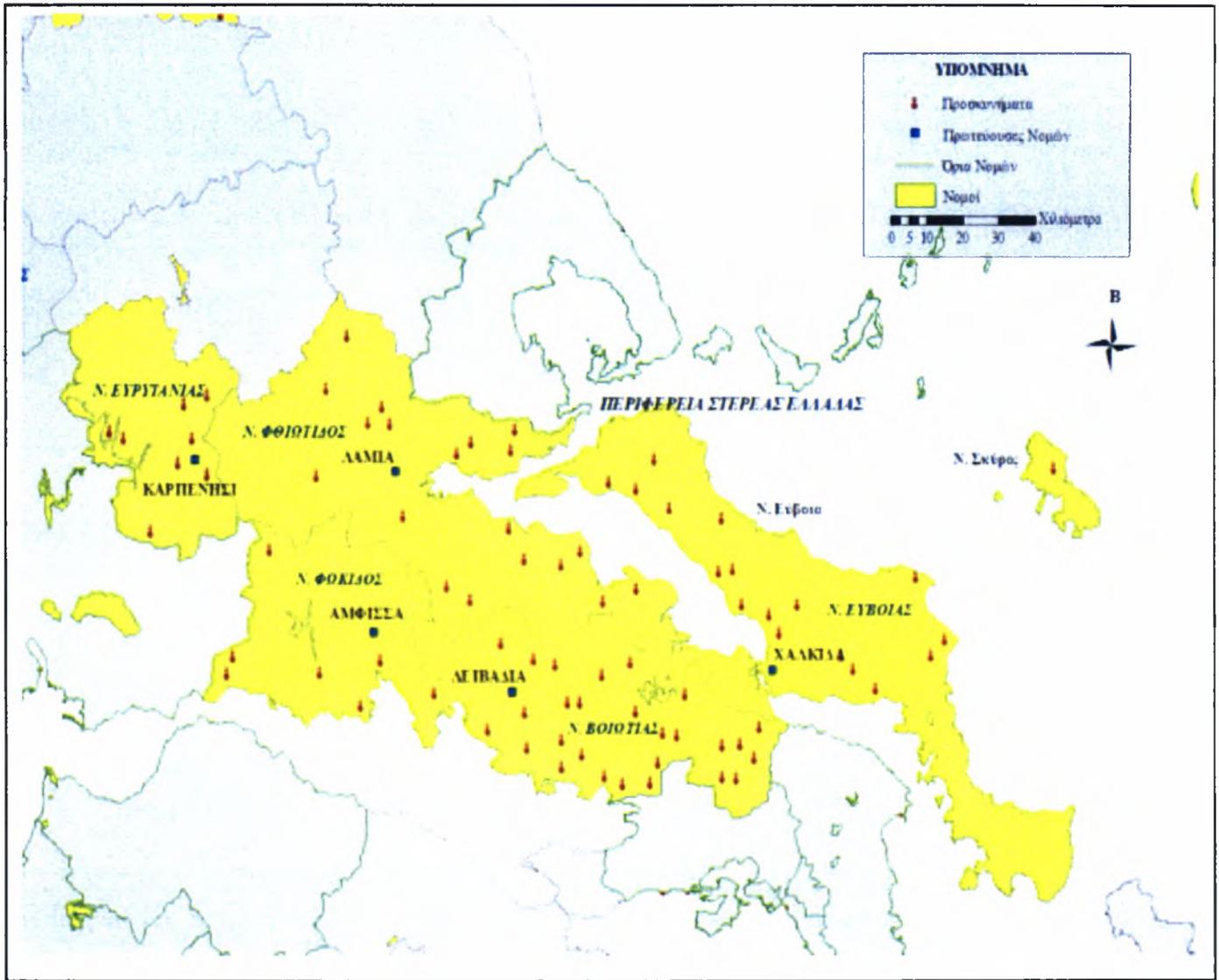
---

⁷⁰ Διάμετρος Ε.Π.Ε., 2003. «Μελέτη Τουριστικής Ανάπτυξης Περιφέρειας Στερεάς Ελλάδας», Αθήνα: Υπουργείο Ανάπτυξης-Ελληνικός Οργανισμός Τουρισμού.

ΕΝΑΛΛΑΚΤΙΚΕΣ ΜΟΡΦΕΣ ΤΟΥΡΙΣΜΟΥ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ. ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΤΟΥ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΟΥ ΤΟΥΡΙΣΜΟΥ.

Στο χάρτη 4.7 φαίνονται τα θρησκευτικά μνημεία που χωροθετούνται στο εσωτερικό της περιφέρειας.

ΧΑΡΤΗΣ 4.7

ΠΗΓΗ: ΙΔΙΑ ΕΠΕΞΕΡΓΑΣΙΑ

4.8.ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ

Για την Περιφέρεια Θεσσαλίας ο τουρισμός αποτελεί σημαντική οικονομική δραστηριότητα με πολλές ακόμη αναξιοποίητες δυνατότητες. Γι αυτό, κύριο μέλημα της Περιφέρειας είναι η ολοκλήρωση των απαραίτητων υποδομών και η στήριξη της τουριστικής ανάπτυξης μέσα από την ενίσχυση της επιχειρηματικότητας και τη βελτίωση των παρεχόμενων υπηρεσιών.

Ο θρησκευτικός τουρισμός στην περιφέρεια Θεσσαλίας αναπτύσσεται στο δίκτυο μεταξύ των περιοχών: Καλαμπάκα-Μετεώρα, Πήλιο, Σκόπελος και Όλυμπος. Λόγω του δυνατού θρησκευτικού χαρακτήρα των Μετεώρων, υπάρχει η δικτύωση αυτού του θαυμάσιου πόλου έλξης με τις άλλες περιοχές, οι οποίες έχουν πολλές και ενδιαφέρουσες για θρησκευτικούς, ιστορικούς και πολιτιστικούς λόγους, εκκλησίες και μοναστήρια⁷¹.

- *Μετεώρα*

Από τα 24 μοναστήρια, σήμερα λειτουργούν τα 6 ενώ τα υπόλοιπα 18 είναι ακατοίκητα και ερειπωμένα. Ενεργά είναι τα παρακάτω:

- Μεγάλο Μετέωρο
- Βαρλαάμ
- Αγίου Νικολάου του Αναπαυσά
- Ρουσσάνου
- Αγίας Τριάδος
- Αγίου Στεφάνου

- *Καλαμπάκα*

Στην Καλαμπάκα, η εκκλησία της Κοιμήσεως της Θεοτόκου ιδρύθηκε τον 10^ο ή 11^ο αιώνα, είναι βασιλικού ρυθμού με τοιχογραφίες του 12^{ου} αιώνα. Ο Ιερός

---

⁷¹ Παλούμπης, Δ. και Σιδηρόπουλος Κ. (2003) 'Μελέτη Τουριστικής Ανάπτυξης Περιφέρειας Θεσσαλίας', Αθήνα: Υπουργείο Ανάπτυξης-Ελληνικός Οργανισμός Τουρισμού.

Ναός Κοιμήσεως της Θεοτόκου, δεσπόζει επιβλητικά στο βόρειο τμήμα της Καλαμπάκας.

- *Σαρακίνα*

Το εξωκλήσι των Αγίων Αποστόλων που χρονολογείται στον 17^ο αιώνα, είναι γεμάτο με τοιχογραφίες διαφόρων εποχών. Μέσα στο χωριό υπάρχει ο ναός του Αγίου Αθανασίου ο οποίος παρουσιάζει ενδιαφέρον και που οικοδομήθηκε στα 1872. Το χωριό είναι γνωστό για το περίφημο πέτρινο γεφύρι του. Το γεφύρι «έκτισε» ο Άγιος Βησσαρίων το 1520 και είναι το πιο αξιόλογο και σημαντικό μνημείο τέχνης στο Νομό Τρικάλων, που εξυπηρετούσε τη συγκοινωνία των χωριών της Πίνδου και του Ασπροποτάμου. Η γέφυρα συνδέει τη Σαρακίνα με τον απομονωμένο βράχο «Πέτρα» στα βόρεια της, κάτω από τον οποίο είναι χτισμένο το εξωκλήσι των Αγίων Αποστόλων που χρονολογείται στον 17^ο αιώνα, ενώ, μέσα στο ίδιο το χωριό ενδιαφέρον παρουσιάζει ο ναός του Αγίου Αθανασίου που οικοδομήθηκε στα 1872⁷².

- *Βυτουμάς*

Η Ι.Μ. Κοιμήσεως Θεοτόκου Βυτουμά είναι ένα από τα πιο χαρακτηριστικά και αξιολογότερα μνημεία της περιοχής της Καλαμπάκας. Ιδρύθηκε στα 1161. Ο μικρότερος και παλαιότερος ναός (1559), επίσης αφιερωμένος στην Κοίμηση της Θεοτόκου, χρησιμοποιείται ως παρεκκλήσι. Οι τοιχογραφίες των δύο ναών είναι σύγχρονες των κτισμάτων ενώ οι φορητές εικόνες της μονής είναι έργα του ιερέα Δροσινού Από το Φανάρι Καρδίτσας (1600). Σήμερα το μοναστήρι λειτουργεί ως γυναικείο, με φημισμένη σχολή χειροτεχνίας.

© *Αγία Παρασκευή*

Στην Αγία Παρασκευή και 2,5 χιλιόμετρα βορείως του οικισμού, στην άκρη της «Στέρνας» του Κόζιακα, βρίσκονται τα ερείπια μικρού αρχαίου φρουρίου, γνωστού με το όνομα «Κάστρο», που πιθανόν χρησίμευε σαν φυλάκιο για τον

⁷² Παλούμπης, Δ. και Σιδηρόπουλος Κ. (2003) 'Μελέτη Τουριστικής Ανάπτυξης Περιφέρειας Θεσσαλίας', Αθήνα: Υπουργείο Ανάπτυξης-Ελληνικός Οργανισμός Τουρισμού

έλεγχου του στενού περάσματος στη δεξιά όχθη του Πηνειού αλλά και όλης της περιοχής βορείως της Καλαμπάκας. Στην Αγία Παρασκευή σώζονται τέσσερις παλαιές εκκλησίες: α) το εξωκλήσι της Μεταμορφώσεως του Σωτήρος (προ του 1712) που λέγεται πως ήταν άλλοτε μοναστήρι με ωραιότατες τοιχογραφίες, β) η εκκλησία του Αγίου Νικολάου (προ του 1766), επίσης τοιχογραφημένη, και γ-δ) τα εξωκλήσια της Αγίας Παρασκευής και του Αγίου Νικολάου, που χρονολογούνται πριν από το 1900.

Πεζοπορώντας μέσα από πλατάνια φθάνουμε στην Κρύα Βρύση, μία Από τις πηγές που περιβάλλουν τον οικισμό (οι άλλες είναι το Καναλάκι και η Καμάρα). Δύο πέτρινες βρύσες, η «Αγία Σωτήρα» και ο «Μυχός» προσφέρουν αναψυχή – στην πρώτη μάλιστα ο περιβάλλον χώρος είναι ειδικά διαμορφωμένος γι' αυτό το σκοπό, με κιόσκι, τραπεζοπάγκους, παιδική χαρά, χώρους άθλησης και 35 μ. Τελεφερίκ για τα παιδιά.

- *Αύρα*

Σώζεται σήμερα το καθολικό της μονής με δυσπόστατο ιερό (στο οποίο τιμάται και η μνήμη του Αγίου Ιγνατίου). Σώζεται ο ναός του Αγίου Δημητρίου, κτισμένος το 1592 το σημείο όπου παλιά βρισκόταν ο οικισμός της Κάτω Μπούρσιανης. Είναι μικρός δρομικός ναός με αξιόλογες τοιχογραφίες.

- *Διάβας*

Ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι μεταβυζαντινές εκκλησίες της Αγίας Παρασκευής, του Αγίου Δημητρίου και του Αγίου Αθανασίου. Σημαντικά είναι τα λαϊκά δρώμενα που αναβιώνουν στο χωριό.

- *Καστράκι*

Στο Καστράκι σώζονται και αξιόλογες εκκλησίες κτισμένες κυρίως την περίοδο της Τουρκοκρατίας⁷³:

---

⁷³ Παλούμπης, Δ. και Σιδηρόπουλος Κ. (2003) 'Μελέτη Τουριστικής Ανάπτυξης Περιφέρειας Θεσσαλίας', Αθήνα: Υπουργείο Ανάπτυξης-Ελληνικός Οργανισμός Τουρισμού.

- Ο Ιερός Ναός Κοιμήσεως της Θεοτόκου, είναι τρίκλιτη βασιλική με αξιόλογες τοιχογραφίες και εικονοστάσι του 16ου αιώνα. Βρίσκεται στη θέση «Αδράχτι».
- Ο Ιερός Ναός Αγίου Νικολάου που αγιογραφήθηκε το 1794, βρίσκεται Ν.Α. του χωριού.
- Ο Ιερός Ναός Αγίου Αθανασίου βρίσκεται κοντά στην πλατεία. Αγιογραφήθηκε κοντά στα τέλη του 18ου αιώνα.

Στην περιοχή της Λίμνης Πλαστήρα, στα πλαίσια εκπόνησης μελέτης για τον καθορισμό Ζώνης Οικιστικού Ελέγχου (Ζ.Ο.Ε.), είχε προταθεί η ανάδειξη αρχαιολογικών χώρων στις Κοινότητες Μεσενικόλα (Παλιοκαστράκι), Μορφοβουνίου (Αγ. Γεώργιος), Μοσχάτου (Λιανοκόκκαλα), Κερασιάς και Νεοχωρίου.

Ωστόσο, επειδή δεν ολοκληρώθηκε ακόμη η συγκεκριμένη μελέτη από την Γ' Εφορία όσον αφορά το είδος και το γεωγραφικό σημείο των αρχαιολογικών χώρων που προτείνονται, στον καθορισμό της Ζ.Ο.Ε. απλώς σημειώθηκε η θέση των αρχαιολογικών χώρων οι οποίοι μελλοντικά θα αναδειχθούν. Αξιόλογοι πόλοι έλξης για τους τουρίστες που επισκέπτονται την περιοχή είναι το φράγμα Ν. Πλαστήρα, το νησάκι Νιάγκα της λίμνης, όπως και τα θαυμαστά Βυζαντινά μνημεία της περιοχής τα οποία παρουσιάζονται παρακάτω⁷⁴:

- Ι. Μονή Κορώνας (16ου αιώνα) η οποία βρίσκεται ανάμεσα στα Δ.Δ. Μεσενικόλα και Μοσχάτου. Σε υψόμετρο 1.500μ. και σε θέση περίοπτη, συναντάμε την Ι.Μ. Γεννήσεως Θεοτόκου, γνωστή ως Ιερά Μονή Κορώνας.
- Ι. Μονή Πελεκητής (17ου αιώνα) στο Δ.Δ. Καρίτσας Δοπολών. Βρίσκεται κοντά στην Καρίτσα σε 1400μ. υψόμετρο και είναι λαξευμένη σε βράχο (από εκεί πήρε και το όνομά της), ένα μοναδικό μνημείο ομορφιάς κι ενδιαφέροντος που κτίστηκε στα 1529 και περιλαμβάνει δυο ναούς με τοιχογραφίες του 1654 και του 1666.

---

⁷⁴ Παλούμπης, Δ. και Σιδηρόπουλος Κ. (2003) 'Μελέτη Τουριστικής Ανάπτυξης Περιφέρειας Θεσσαλίας', Αθήνα: Υπουργείο Ανάπτυξης-Ελληνικός Οργανισμός Τουρισμού.

- Ι. Μονή Γέννησης της Θεοτόκου (17^{ου} αιώνα) στην περιοχή Σάικας του Δ.Δ. Κερασιάς. Στην Μονή υπάρχουν τοιχογραφίες από το 1770.
- Ι. Ναός Αγ. Τριάδας (18^{ου} αιώνα) στο Δ.Δ. Φυλακτής. Μέσα στον Ναό διατηρείται το ξυλόγλυπτο τέμπλο του 1852 και το τοιχογραφικό διάκοσμο του 17^{ου} αιώνα.
- Ι. Ναός Ζωοδόχου Πηγής (17^{ου} αιώνα) στο Δ.Δ. Μεσενικόλα. Οι τοιχογραφίες είναι έργο του ιερομόναχου Σαμουήλ από το 1647.
- Ι. Ναός Αγ. Παντελεήμονα (18^{ου} αιώνα) στο Δ.Δ. Πεζούλας. Τρίκογχη, καμαροσκέπαστη. Ανακαινίστηκε τον 18^ο αιώνα.
- Ι. Ναός Αγ. Δημητρίου, εκκλησία του 19ου αιώνα στο Δ.Δ. Μεσενικόλα.
- Ι. Μονή Αγ. Τριάδας Σάικας στην περιοχή Κερασιάς (15^{ου} αιώνα). Κτίστηκε το 1540.
- Ι. Ναός Κοιμήσεως της Θεοτόκου, μεγαλόπρεπος ναός που βρίσκεται στην κοινότητα Καστανιάς.
- Ι. Ναός Αγ. Νικολάου στο Δ.Δ. Νεοχωρίου με πλούσιες εσωτερικές τοιχογραφίες του 16^{ου} και 17^{ου} αιώνα.
- Μοναστήρι της Αγ. Τριάδας Βουνεσίου, το οποίο κτίστηκε το 1858 από τον Ιεροκήρυκα Αθανάσιο, ο οποίος καταγόταν από την Γραλιστή Αγράφων. Οι προφορικές μαρτυρίες του 14^{ου} αιώνα, αναφέρουν ότι κτίστηκε στη θέση άλλης εκκλησίας. Ο ναός είναι αθωνίτικου τύπου, τετρακίονο, σύνθετου τύπου και περικλείεται από ψηλό πέτρινο τείχος. Το 1938 ο μητροπολίτης Ιεζεκιήλ μετέτρεψε τα κελιά του μοναστηριού σε Σανατόριο Φυματικών, δημιουργώντας έτσι ουσιαστικά ένα ειδικό νοσοκομείο στα Άγραφα το οποίο λειτούργησε μέχρι και το 1941, όπου και εξυπηρέτησε φυματικούς από τη δυτική κυρίως Θεσσαλία. Σήμερα το μοναστήρι αποτελεί ένα σημαντικό θρησκευτικό μνημείο με αξιόλογα αρχιτεκτονικά στοιχεία και λιθανάγλυφα. Από το 1992 στο χώρο πραγματοποιείται το Αντάμωμα των απανταχού Μορφοβουνιωτών κάθε Δευτέρα της πεντηκοστής που γιορτάζεται η Αγία Τριάδα. Όλες οι παραπάνω μονές, μοναστήρια και οι Ναοί, για τον λόγο ότι περιέχουν τοιχογραφίες, επιγραφές, σκεύη και Ιερά Ευαγγέλια μοναδικά, χαρακτηρίζονται και σαν αρχαιολογικοί χώροι και θα πρέπει να υπάρξει μέριμνα από την πολιτεία για την προστασία και διατήρησή τους⁷⁵.

⁷⁵ Παλούμπης, Δ. και Σιδηρόπουλος Κ. (2003) 'Μελέτη Τουριστικής Ανάπτυξης Περιφέρειας Θεσσαλίας', Αθήνα: Υπουργείο Ανάπτυξης-Ελληνικός Οργανισμός Τουρισμού

- *Σκιάθος*

Από τις εκκλησίες της Χώρας, ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει ο μητροπολιτικός ναός των Τριών Ιεραρχών, όπου φυλάσσεται η εικόνα της Παναγίας της Εικονίστριας ή Κουνίστρας η οποία είχε βρεθεί κρεμασμένη σε ένα κλαδί πεύκου και έτσι θεωρείται θαυματουργή. Επίσης, τμήμα του ξυλόγλυπτου τέμπλου της Παναγίας Πρέκλας του Κάστρου και το μεγάλο στεφάνι, ο Χορός, κάτω από το οποίο γίνονταν οι μεσαιωνικοί γάμοι. Στην Επάνω Γειτονιά, βρίσκεται η δεύτερη ενοριακή εκκλησία του νησιού, της Παναγίας Λιμνιάς ή Απάνω Παναγιάς του 1838, αφιερωμένης στη γέννηση της Θεοτόκου. Στο νάρθηκα της φυλάσσεται η κάρα του Αλέξανδρου Παπαδιαμάντη και κάποιες παλιές εικόνες από το Χριστό και τον Άγιο Νικόλαο στο κάστρο.

Η εκκλησία της Παναγίας Λιμνιάς πήρε το όνομα της από την πόλη Λίμνη της Εύβοιας. Λίγα βήματα πιο πέρα διακρίνονται τα ερείπια παλαιοχριστιανικής βασιλικής. Στον ίδιο χώρο επίσης σώζονται μάρμαρα από το τείχος της αρχαίας πόλης και κοντά τους λείψανα παλαιοχριστιανικής βασιλικής. Στα αρχαία χρόνια, η πόλη ήταν περιτειχισμένη από ισχυρό τείχος, τμήματα του οποίου σώζονται μέχρι σήμερα. Στη μία από τις τρεις κορυφές του πετρώδους λόφου της Χώρας βρίσκεται η εκκλησία του Αγίου Νικολάου με το περίφημο ρολόι του 1954. Εδώ μεταφέρθηκε από την Παναγιά την Πρέκλα του Κάστρου η εικόνα της Παναγίας της Μεγαλομάτας. Από το προαύλιο της, απολαμβάνει κανείς μία πανοραμική άποψη της πόλης.

Γενικότερα σε όλο το νησί υπάρχουν πολλές θαυμάσιες εκκλησίες και μοναστήρια, τα περισσότερα από τα οποία είναι κηρυγμένα ως βυζαντινά μνημεία. Επίσης υπάρχουν και 42 γραφικά ξωκλήσια. Όσον αφορά στην αρχιτεκτονική των εκκλησιών, οι περισσότερες εκκλησίες στη Σκιάθο οικοδομήθηκαν την περίοδο της Τουρκοκρατίας και μέχρι το 1850. Η κατασκευή τους ακολουθεί τη μεταβυζαντινή ή τη νεοελληνική παράδοση.

Η πρώτη είναι πλούσια και περισσότερο έντεχνη, έρχεται στη Σκιάθο μέσω του Αγίου Όρους και περιλαμβάνει ξυλόστεγες εκκλησίες με ενιαίο χώρο (Χριστός

στο Κάστρο, Παναγιά η Πρέκλα) αλλά και σύνθετο οικοδόμημα όπως στη Μονή Ευαγγελίστριας. Γενικότερα εφαρμόζεται με ακρίβεια η τεχνική της βυζαντινής, εκκλησιαστικής αρχιτεκτονικής.

Η δεύτερη κατηγορία δανείζεται βυζαντινά αθωνίτικα στοιχεία και τεχνικές (ξύλινες οροφές και περίπλοκες δομικές κατασκευές) ή παραπέμπει σε πιο λαϊκά κτίσματα, χτισμένα σύμφωνα με τις πηλιορείτικες προδιαγραφές, η οποία δεν βρήκε όμως μεγάλη απήχηση στο νησί. Σε αυτήν, εντάσσονται οι δύο ενοριακές εκκλησίες της Σκιάθου, η μητρόπολη των Τριών Ιεραρχών και η Γέννηση της Θεοτόκου (Παναγιά η Λιμνιά). Εικονογραφημένο διάκοσμο διασώζουν σήμερα μόνο πέντε εκκλησίες (ναός του Χριστού στο κάστρο, καθολικά μονών Παναγίας Κουνίστρας, Αγίου Ιωάννη του Παρθένη, Παναγίας Κεχριάς Ευαγγελίστριας). Τους τοίχους των εκκλησιών και των καθολικών των μονών παλαιότερα κοσμούσαν πινάκια (πιάτα) που σώζονται στα καθολικά των μονών Κεχριάς και Κουνίστρας. Πρόκειται για κεραμικά πιάτα που προέρχονται από μικρασιατικά (Νίκαια ή Ισνικ) και από ιταλικά εργαστήρια. Τοποθετούνται στον τρούλο και στους τοίχους πάνω από τα παράθυρα. Τα δάπεδα των εκκλησιών είναι επιστρωμένα συνήθως με μεγάλες πέτρινες πλάκες χωρίς ιδιαίτερο διακοσμητικό σχέδιο. Το δάπεδο του καθολικού της Ευαγγελίστριας φέρει διακοσμητικά πλακίδια από την Ιταλία⁷⁶.

Μονή Ευαγγελίστριας

Πρόκειται για τη μοναδική μονή εν λειτουργία της Σκιάθου. Βρίσκεται κάτω από την κορυφή Καραφλυτζάνακα, σε απόσταση 5χμ. από τη Πόλη της Σκιάθου και είναι πνιγμένη στη βλάστηση. Χτίστηκε το 1704 από μοναχούς του Αγίου Όρους, πάνω στα ερείπια της παλαιότερης μονής του Ευαγγελισμού της Θεοτόκου. Περιλαμβάνει τρία παρεκκλήσια, νεκροταφείο, 65 κελιά με απλές στοές στην πρόσοψη, κοινή τράπεζα και πολλούς βοηθητικούς χώρους. Στο μικρό μουσείο της μονής υπάρχουν μεταβυζαντινές εικόνες, εκκλησιαστικά σκεύη, άμφια, όπλα, γυάλινα αντικείμενα και πορσελάνες. Διαθέτει επίσης σημαντική βιβλιοθήκη με χειρόγραφα. Το μοναστήρι αυτό έχει σημαντική ιστορική αξία διότι σε αυτό

---

⁷⁶ Παλούμπης, Δ. και Σιδηρόπουλος Κ. (2003) 'Μελέτη Τουριστικής Ανάπτυξης Περιφέρειας Θεσσαλίας', Αθήνα: Υπουργείο Ανάπτυξης-Ελληνικός Οργανισμός Τουρισμού

δόθηκε, το 1807, ο όρκος της Ελευθερίας από τους Έλληνες Αγωνιστές που ξεκίνησαν τους αγώνες που θα οδηγούσαν στην Ελληνική Επανάσταση του 1821.

Μονή Παναγιάς Κουνίστρας

Η μεταβυζαντινή αυτή μονή είναι αφιερωμένη στα Εισόδια της Θεοτόκου. Βρίσκεται ακριβώς πάνω από τον Τρούλλο. Χτίστηκε το 1655. Σύμφωνα με τη παράδοση, την ίδια περίπου περίοδο, ένας μοναχός βρήκε την εικόνα της Παναγιάς της Κουνίστρας να κρέμεται από ένα δέντρο και την μετέφερε μέσα στη μονή. Η εκκλησία είναι μονόκλιτη βασιλική με τρούλο. Έχει διώροφο εξωνάρθηκα, το εσωτερικό της είναι ζωγραφισμένο και η στέγη είναι κατασκευασμένη από κεραμίδια στον κυρίως ναό και από σχιστολιθικές πλάκες στον τρούλο. Επίσης μνημεία είναι και οι δύο εκκλησίες του 16ου -17ου αιώνα, του Αη Γιάννη του Παρθένη και της Παναγιάς της Κεχριάς.

Κηρυγμένα Βυζαντινά μνημεία στη Σκιάθο είναι⁷⁷:

1. Η Χερσόνησος ή Τουρκόβελα στην ομώνυμη θέση
2. Το τουρκικό τέμενος στο Κάστρο
3. Μονή Αγίου Χαραλάμπους στο Κακόρεμα
4. Ναός Ζωοδόχου στην Αγαλλιανή
5. Ναός Παναγιάς στη Λημνιά
6. Το κάστρο και ο ναός του Αγίου Νικολάου στο Κάστρο
7. Το φρούριο Μπούρτζι στην πόλη της Σκιάθου
8. Ο παλιός οικισμός στη θέση παλιά Καρδάση
9. Η παλιά Μητρόπολη στο Κάστρο
10. Ναός του 2^{ου} μ.Χ. αιώνα στο Κάστρο
11. Ναός Αγ. Ιωάννου του Κρυφού, στη Μικρή Ασέληνο
12. Οι Κουκουναριές Σκιάθου
13. Μονή Εισοδίων Θεοτόκου της Εικονίστριας
14. Μονή Γενεθλίου του Προδρόμου του Παρθένη
15. Μονή Κοιμήσεως Θεοτόκου
16. Οικία Αλεξάνδρου Παπαδιαμάντη Οικισμός Δήμου Σκιάθου

---

⁷⁷ Παλούμπης, Δ. και Σιδηρόπουλος Κ. (2003) 'Μελέτη Τουριστικής Ανάπτυξης Περιφέρειας Θεσσαλίας', Αθήνα: Υπουργείο Ανάπτυξης-Ελληνικός Οργανισμός Τουρισμού

17. Σπίτι Σούζιας Κυριακούλη
18. Αγ. Παντελεήμων στη Χώρα
19. Οικία Ν. Ζάχου στη Χώρα
20. Η Αγ. Σοφία στον Τρούλο
21. Η Βασιλική της Αγίας Τριάδος στον Τρούλο
22. Η Μονή Ευαγγελίστριας και Μουσείο Σκιάθου στην Αγαλλιανή

- *Σκόπελος*

Για τους πρώτους βυζαντινούς χρόνους ελάχιστες πληροφορίες έχουμε για την Σκόπελο. Μόνο ο βίος του Αγίου Ρηγίνου μας διαφωτίζει. Δεν γνωρίζουμε πότε ιδρύθηκε η χριστιανική εκκλησία της Σκοπέλου, πρέπει όμως να ήταν σημαντική και πολυάνθρωπος γιατί στα μέσα του 4^{ου} αιώνα μ.Χ. διαμορφώθηκε σε Επισκοπή υπό τον Ρηγίνο. Τον 6^ο αιώνα αναφέρεται στο Συνέκδημο του Ιεροκλέους με το όνομα "Σκέπολα". Την ίδια εποχή την αναφέρει και ο Στέφανος ο Βυζάντιος με το αρχαίο της όνομα "Πεπάρηθος". Το 10^ο αιώνα η νήσος ανήκε στην επαρχία Θεσσαλίας, η οποία υπαγόταν στο θέμα Μακεδονίας. Εδώ αναφέρεται ως "Σκέπιλα". Μέσα στην πόλη υπάρχουν 123 εκκλησίες και σε όλο το νησί 360 εκκλησίες όπου η καθεμία έχει το μοναδικό δικό της χαρακτήρα. Γύρω στην πρωτεύουσα υπάρχουν 15 μοναστήρια, σ' όλο το νησί ξεπερνάνε τα 40. Από τις εκκλησίες και παρεκκλήσια, μερικές προστατεύονται με Υπουργικές Αποφάσεις και Διατάγματα. Μόνο στην περιοχή της Χώρας οι εκκλησίες και μονές ξεπερνούν κατά πολύ τις εκατό. Ως κτίσματα που χαρακτηρίζουν το νησί αναφέρονται οι εκκλησίες: του Αγ. Αθανασίου στο Κάστρο, του Αη Γιάννη στο Βράχο, του Αγ. Δημητρίου στο Χριστό. Σημαντικότερες από τις μονές είναι: Η Μονή του Αγίου Ρηγίνου, που βρίσκεται λίγα χιλιόμετρα από τη Σκόπελο, προς τα Νοτιοδυτικά.

Η πιο παλαιά Μονή του νησιού είναι κτίσμα των Βυζαντινών χρόνων. Το καθολικό του ναού ήταν μια μονόκλιτη καμαροσκεπαστή βασιλική η οποία κατεδαφίστηκε για να κτιστεί ο μεγάλος σταυροειδής ναός. Τα κελιά βρίσκονται στην νοτιοδυτική γωνία αλλά είναι ερειπωμένα. Στη δυτική πλευρά βρίσκεται η λίθινη σαρκοφάγος του Επισκόπου της Σκοπέλου Ρηγίνου, που χρονολογείται τον 4^ο μ.Χ. αιώνα. Πίσω από τον Ναό βρίσκονται τεμάχια κίωνων τα οποία προέρχονται αρχαίο ναό δωρικού ρυθμού. Κοντά στην Μονή που σήμερα ανήκει

στο Δήμο Σκοπέλου υπάρχει κρήνη η οποία τροφοδοτεί με νερό την Μονή. Στη Μονή φυλάσσονται παλαιές εικόνες και κειμήλια.

Η γυναικεία Ιερά Μονή του Τιμίου Προδρόμου είναι το αγαπημένο Μοναστήρι των ντόπιων με τις καλοσυνάτες του καλόγριες που ακόμη φροντίζουν το μοναστήρι. Ανακαινίσθηκε από τα θεμέλια το 1721 από τον ιερομόναχο Φιλάρετο, όπως αναφέρει η επιγραφή στην είσοδό του. Το καθολικό της Μονής του Προδρόμου στα πλάγια έχει δύο χώρους κατά το αγιορείτικο σύστημα. Έχει ξυλόγλυπτο, επίχρυσο, υψηλό τέμπλο με πλούσιο διάκοσμο.

Η Αγία Βαρβάρα φρουριακής μορφής, βρίσκεται κοντά στη Μονή του Τιμίου Προδρόμου είναι όμως ακατοίκητη. Το καθολικό και οι πολύ ψηλοί τοίχοι του περιβόλου διατηρούνται στην αρχική τους μορφή ωστόσο τα κελιά είναι μεταγενέστερες κατασκευές. Η κάτοψη του καθολικού που είναι σε σχήμα T, οι βαριές αναλογίες που παρατηρούνται και ο διαχωρισμός των τριών μερών του Ναού της Μονής, καθώς και το ξυλόγλυπτο, επίχρυσο τέμπλο οδηγούν τους ειδικούς στο συμπέρασμα ότι ο Ναός είναι πολύ παλαιός.

Το αρχιτεκτονικό σχέδιο της Μονής ανήκει στο σταυροειδή εγγεγραμμένο τύπο αποτελεί κάτι τελείως διαφορετικό, σε σχέση με άλλους Ναούς της Σκοπέλου. Από τις άλλες μονές αναφέρουμε: τη Μονή του Ευαγγελισμού, της Παναγίας της Λειβαδιώτισσας, του Σωτήρα, του Σταυρού στη Γλώσσα, του Αγίου Ταξιάρχου Γλώσσας, τη Μονή Σταυρού Σκοπέλου κ.α.. Αξιοθέατο αποτελεί επίσης, το συγκρότημα της Επισκοπής στη Χώρα, με την μονόκλιτη βασιλική εκκλησιά στο εσωτερικό του, ενετικό κτίσμα, που προοριζόταν για έδρα του Επισκόπου Σκοπέλου, έμεινε όμως ημιτελής εξαιτίας της επιδρομής του πειρατή Μπαρμπαρόσα, το 1538⁷⁸.

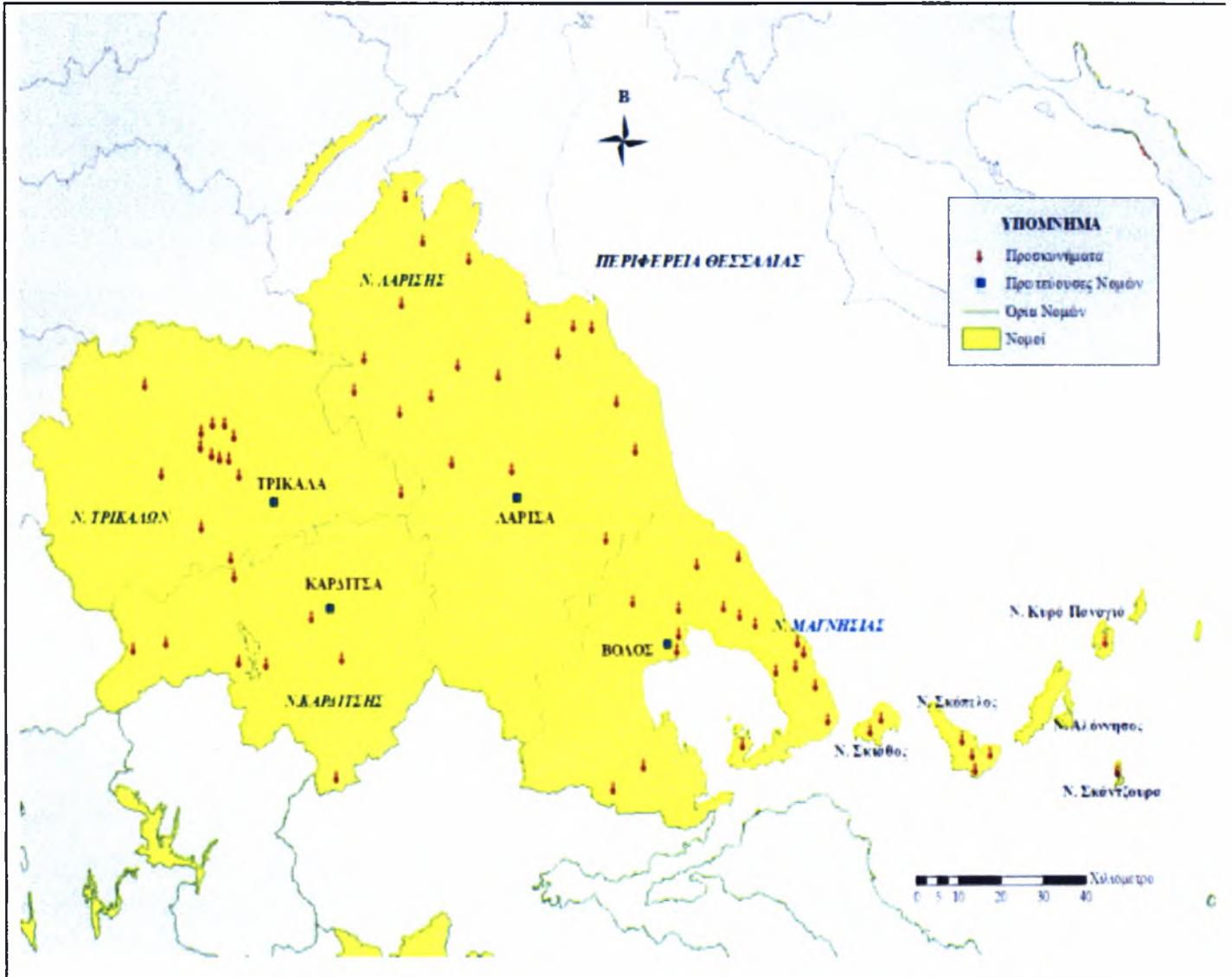
---

⁷⁸ Παλούμπης, Δ. και Σιδηρόπουλος Κ. (2003) 'Μελέτη Τουριστικής Ανάπτυξης Περιφέρειας Θεσσαλίας', Αθήνα: Υπουργείο Ανάπτυξης-Ελληνικός Οργανισμός Τουρισμού

ΕΝΑΛΛΑΚΤΙΚΕΣ ΜΟΡΦΕΣ ΤΟΥΡΙΣΜΟΥ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ. ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΤΟΥ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΟΥ ΤΟΥΡΙΣΜΟΥ.

Στο χάρτη 4.8 φαίνονται τα θρησκευτικά μνημεία που χωροθετούνται στο εσωτερικό της περιφέρειας.

ΧΑΡΤΗΣ 4.8

ΠΗΓΗ: ΙΔΙΑ ΕΠΕΞΕΡΓΑΣΙΑ

Κεφάλαιο 5

ΔΙΑΦΟΡΟΠΟΙΗΣΗ ΤΩΝ ΠΡΟΣΚΥΝΗΜΑΤΙΚΩΝ ΤΟΠΩΝ ΚΑΙ ΑΝΑΛΥΣΗ ΤΟΥ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΟΥ ΤΟΥΡΙΣΜΟΥ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

Για την καλύτερη κατανόηση του φαινομένου του θρησκευτικού τουρισμού σε ότι αφορά τα ελληνικά δεδομένα τουλάχιστον, πρέπει να αναλυθούν στοιχεία τέτοια από τα οποία να προκύπτει κατά ποιο τρόπο και σε ποιο βαθμό αυτά τα προσκυνήματα, ναοί ή μονές, διαφοροποιούνται μεταξύ τους.

Για το λόγο αυτό και επειδή ο αριθμός των προσκυνημάτων αυτών είναι πολύ μεγάλος και δεν μπορεί να διερευνηθεί στα πλαίσια της παρούσης εργασίας, επιλέχθηκε ένα δείγμα από είκοσι θρησκευτικά μνημεία αποτελούμενα από ιερά προσκυνήματα, ιερές μονές και ιερούς ναούς τα οποία κατά τη γνώμη του συγγραφέα αυτού του κειμένου είναι τα περισσότερο αντιπροσωπευτικά από την άποψη ότι είναι τα πλέον γνωστά στο ευρύ κοινό και εκεί συρρέει ο μεγαλύτερος αριθμός των προσκυνητών-τουριστών.

Τα θρησκευτικά αυτά μνημεία μπορούν να διαφοροποιηθούν με βάση τους επισκέπτες που δέχονται σε ετήσια βάση και ερευνώντας τον τρόπο με τον οποίο ο αριθμός των επισκεπτών σχετίζεται με τα παρακάτω στοιχεία:

- ❖ Νομός στον οποίο χωροθετείται
- ❖ Έτος ίδρυσης προσκυνήματος
- ❖ Κάτοικοι
- ❖ Επισκεψιμότητα
- ❖ Απόσταση από την πρωτεύουσα του νομού στον οποίο ανήκει

5.1. ΑΡΧΙΚΕΣ ΥΠΟΘΕΣΕΙΣ

Τα αποτελέσματα τα οποία θα προκύψουν από την ανάλυση αυτή θα βοηθήσουν στο να προσδιοριστούν οι λόγοι για τους οποίους οι προσκυνητές-τουρίστες επισκέπτονται κάποια θρησκευτικά μνημεία περισσότερο από κάποια άλλα. Καταρχήν, οι υποθέσεις που μπορεί να κάνει κάποιος είναι ότι ένας προφανής λόγος για να επισκεφτεί κανείς ένα τέτοιο μνημείο είναι η παλαιότητά του, κάτι που το καθιστά περισσότερο σημαντικό από κάποιο άλλο, από πολιτιστικής τουλάχιστον άποψης. Οπότε, μία αρχική υπόθεση είναι πως όσο πιο

παλιό είναι ένα προσκύνημα, τόσο περισσότερο πλήθος ατόμων μπορεί να προσελκύσει. Παράλληλα εξετάστηκε εάν επηρεάζει την επισκεψιμότητα η παράμετρος της κατοίκησης του θρησκευτικού μνημείου η όχι.

Όσον αφορά την απόσταση του θρησκευτικού μνημείου από την πρωτεύουσα του νομού στον οποίο ανήκει, μπορεί να υποθέσει κανείς ότι όσο πιο κοντά είναι στην πρωτεύουσα του νομού, τόσο πιο εύκολα μπορεί να δεχτεί περισσότερους επισκέπτες αφού είναι ευκολότερα προσβάσιμο.

Αξίζει να σημειωθεί πως τα στοιχεία, τουλάχιστον της επισκεψιμότητας είναι τελείως υποκειμενικά αφού δεν καταγράφεται η κίνηση των επισκεπτών σε κανένα προσκύνημα, μονή ή ναό και τα στοιχεία αυτά συλλέχθηκαν μέσω της Μητρόπολης Χαλκίδος όπου μέσω ερωτηματολογίου που δόθηκε έγινε δυνατή η κατάταξη των θρησκευτικών μνημείων. Επίσης μέσω τηλεφωνικών συνεντεύξεων όπου ο εκάστοτε εκπρόσωπος έλεγε τη γνώμη του για το τι εικάζει για τον αριθμό των επισκεπτών και σε καμία περίπτωση δε δόθηκε ακριβής αριθμός.

Επίσης σημειώνεται ότι ορισμένοι προσκυνηματικοί τόποι πέραν από τους παραπάνω παράγοντες είναι περισσότερο επισκέψιμοι από κάποιους άλλους αφού μπορεί να διαθέτουν λείψανα αγίων ή κάποια θαυματουργή εικόνα.

Στον παρακάτω πίνακα αναφέρεται το δείγμα των 20 θρησκευτικών μνημείων, η τοποθεσία που βρίσκεται το καθένα, οι επισκέπτες που δέχεται, η ακριβής ηλικία του μνημείου, καθώς και η απόσταση από την πρωτεύουσα του νομού στον οποίο ανήκει.

Σύμφωνα με αυτόν τον πίνακα δημιουργήθηκαν 2 διαγράμματα που απεικονίζουν τη σχέση μεταξύ επισκεπτών και ηλικίας μνημείου και τη σχέση μεταξύ επισκεπτών και απόστασης του μνημείου από την πρωτεύουσα του νομού στον οποίο ανήκει. Τα διαγράμματα αυτά βοήθησαν στην εξαγωγή συμπερασμάτων για τη διαφοροποίηση των προσκυνηματικών τόπων και τα κίνητρα των θρησκευτικών τουριστών.

Στο σημείο αυτό γίνεται μία χωρική ανάλυση των προσκυνηματικών τόπων ανά νομό και δημιουργούνται γραφήματα και πίνακες που δείχνουν το άθροισμα των προσκυνημάτων σε κάθε νομό, τη χωρική τους διασπορά και την πυκνότητα τους. Σύμφωνα με τα υπάρχοντα στοιχεία συμπεραίνει κανείς πως τη μεγαλύτερη συγκέντρωση, δηλαδή πάνω από τριάντα θρησκευτικά μνημεία ανά νομό παρουσιάζουν οι νομοί Δωδεκανήσου, Κυκλάδων, Αρκαδίας, Κορινθίας και Αττικής, ενώ τη μικρότερη συγκέντρωση δηλαδή μέχρι 10 μνημεία ανά νομό παρουσιάζουν οι νομοί Γρεβενών, Δράμας, Έβρου, Ευρυτανίας, Ζακύνθου,

ΕΝΑΛΛΑΚΤΙΚΕΣ ΜΟΡΦΕΣ ΤΟΥΡΙΣΜΟΥ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ. ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΤΟΥ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΟΥ ΤΟΥΡΙΣΜΟΥ.

Καρδίτσας, Καστοριάς, Κιλκίς, Λασιθίου, Λευκάδος, Ξάνθης, Πέλλης, Πιερίας, Πρεβέζης, Ροδόπης, Φλωρίνης, Φωκίδος και Χαλκιδικής εκτός Αγίου Όρους. Σύμφωνα με τα παραπάνω συμπεραίνει κανείς πως οι περισσότεροι νομοί με τις μικρότερες συγκεντρώσεις προσκυνημάτων είναι νομοί της Βορείου Ελλάδας ή νομοί δύσκολα προσβάσιμοι.

Στο χάρτη που ακολουθεί φαίνονται οι νομοί της Ελλάδος και στο πίνακα 5.1 αναφέρονται όλα τα θρησκευτικά μνημεία που υπάρχουν στον ελλαδικό χώρο και στο νομό στον οποίο χωροθετούνται.

ΧΑΡΤΗΣ 5.1 ΝΟΜΟΙ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

ΠΗΓΗ: WWW.GOOGLE.GR

Στο πίνακα 5.1 αναφέρονται όλα τα θρησκευτικά μνημεία που υπάρχουν στον
ελλαδικό χώρο και στο νομό στον οποίο χωροθετούνται

ΠΙΝΑΚΑΣ 5.1: ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΑ ΜΝΗΜΕΙΑ ΑΝΑ ΝΟΜΟ

Ονομασία	Νομός
Άγιος Στέφανος Κω, παλαιοχριστιανικές βασιλικές	Δωδεκάνησα
Άγιος Φωκάς Λέσβου	Λέσβος
Αμφίπολης χριστιανική	Σέρρες
Άνω Μονή Παναγίας Ξενιάς	Μαγνησίας
Ασκηταριό Μικρής Ανάληψης	Φλώρινας
Γοργοεπήκοος (Αθήνα)	Αττικής
Εκατονταπυλιανή ή Καταπολιανή Πάρου	Κυκλάδες
Καθολικό Μονής Αρχαγγέλου Μιχαήλ (Ρόδος)	Δωδεκανησα
Καπνικαρέα (Αθήνα)	Αττικής
Μητρόπολη Αθηνών	Αττικής
Μονή Αστερίου	Αττικής
Μονή Αγίας Λαύρας (Καλάβρυτα Αχαΐας)	Αχαιας
Μονή Αγίου Γεωργίου Φενεού (Κορινθία)	Κορινθου
Μονή Αγίου Δημητρίου (Κυψέλη Πρέβεζας)	Πρεβαςας
Μονή Αγίου Ιωάννου Θεολόγου	Δωδεκανησα
Μονή Αγίου Ιωάννου του Προδρόμου (Ζάκυνθος)	Ζακυνθου
Μονή Αγίου Νικολάου Αγόριανης (Λακωνία)	Λακωνιας
Μονή Αγίου Νικολάου Φιλανθρωπητών (Ιωάννινα)	Ιωαννινα
Μονή Αγίου Παντελεήμονος (Άγιο Όρος)	Άγιο Όρος
Μονή Αγίου Παύλου (Άγιο Όρος)	Άγιο Όρος
Μονή Αγίων Αποστόλων Λεονταρίου	Αρκαδία
Μονή Αγίων Τεσσαράκοντα (Χρύσαφα Λακωνίας)	Λακωνιας
Μονή Αρκαδίου (Ρέθυμνο)	Ρεθυμνο
Μονή Βαλσαμόνερου (Ηράκλειο)	Ηρακλειου
Μονή Βατοπεδίου (Άγιο Όρος)	Άγιο Όρος
Μονή Βροντησίου (Ηράκλειο)	Ηρακλειο
Μονή Γκουβερνέτου (Χανιά)	Χανια
Μονή Δαφνίου	Αττικής
Μονή Διονυσίου (Άγιο Όρος)	Άγιο Όρος
Μονή Δοχειαρίου (Άγιο Όρος)	Άγιο Όρος
Μονή Εσφιγμένου (Άγιο Όρος)	Άγιο Όρος
Μονή Ευαγγελίστριας (Σκιάθος)	Μαγνησιας
Μονή Ευαγγελίστριας Δαπόντε (Σκόπελος)	Μαγνησιας
Μονή Ζάβορδας (Γρεβενά)	Γρεβενα
Μονή Ζωγράφου (Άγιο Όρος)	Άγιο Όρος
Μονή Θεοτόκου 'Αναφωνήτριας' (Ζάκυνθος)	Ζακυνθου
Μονή Ιβήρων (Άγιο Όρος)	Άγιο Όρος
Μονή Καισαριανής	Αττικής
Μονή Καρακάλλου (Άγιο Όρος)	Άγιο Όρος
Μονή Κασταμονίτου (Άγιο Όρος)	Άγιο Όρος
Μονή Κάτω Παναγιάς (Άρτα)	Άρτα
Μονή Κορώνας (v. Καρδίτσας)	Καρδιτσα
Μονή Κουτλουμουσίου (Άγιο Όρος)	Άγιο Όρος
Μονή Λατόμου (Θεσσαλονίκη)	Θεσσαλονικη
Μονή Μεγάλων Πυλών	Τρικαλα
Μονή Μεγίστης Λαύρας (Άγιο Όρος)	Άγιο Όρος
Μονή Μεταμόρφωσης Σωτήρος Λουκούς (Αρκαδία)	Αρκαδία
Μονή Ξενοφώντος (Άγιο Όρος)	Άγιο Όρος
Μονή Ξηροποτάμου (Άγιο Όρος)	Άγιο Όρος

Μονή Ολυμπιώτισσας στην Ελασσόνα	Λαρισα
Μονή Οσίου Γρηγορίου (Άγιο Όρος)	Άγιο Όρος
Μονή Οσίου Λουκά (Βοιωτία)	Βοιωτια
Μονή Παναγίας Κοσμοσώτειρας (Έβρος)	Έβρος
Μονή Παναγίας Χοζοβιώτισσας (Αμοργός)	Κυκλαδων
Μονή Παντοκράτορος (Άγιο Όρος)	Άγιο Όρος
Μονή Πελεκητής (ν. Καρδίτσας)	Καρδίτσα
Μονή Πέτρας (Καρδίτσα)	Καρδίτσα
Μονή Πρέβελης (Ρέθυμνο)	Ρέθυμνο
Μονή Προυσσού (Ευρυτανία)	Ευρυτανια
Μονή Σίμωνος Πέτρας	Άγιο Όρος
Μονή Σταυρονικήτα (Άγιο Όρος)	Άγιο Όρος
Μονή Τζαγκαρόλων (Χανιά)	Χανια
Μονή Τιμίου Προδρόμου Σερρών	Σερρες
Μονή Τοπλού (Λασιθί)	Λασιθιου
Μονή Φιλοθέου (Άγιο Όρος)	Άγιο Όρος
Μονή Φιλοσόφου (Δημητσάνα Αρκαδίας)	Αρκαδια
Μονή Φραγκαβίλλας (Ηλεία)	Ηλεια
Μονή Χελανδαρίου (Άγιο Όρος)	Άγιο Όρος
Μονή Κοιμήσεως της Θεοτόκου στο Δαμάνδρι (Λέσβος)	Λεσβος
Μονή Λειμώνος (Λέσβος)	Λεσβος
Μονή Παμμεγίστων Ταξιαρχών στο Μανταμάδο (Λέσβος)	Λεσβος
Μονή Περιβολής	Λεσβος
Μονή Υψηλού	Λεσβος
Νέα Μονή Χίου	Χιου
Ναός Αγ. Παντελεήμονος	Λασιθιου
Ναός Αγίας Αικατερίνης (πόλη της Ρόδου)	Δωδεκανησα
Ναός Αγίας Βαρβάρας Ερήμου (Λακωνία)	Λακωνια
Ναός Αγίας Ματρώνας (Παρθένι Λέρου)	Δωδεκανησα
Ναός Αγίας Παρασκευής (πόλη της Ρόδου)	Δωδεκανησα
Ναός Αγίας Σοφίας (Δράμα)	Δραμα
Ναός Αγίας Σοφίας (Θεσσαλονίκη)	Θεσσαλονικη
Ναός Αγίας Τριάδας (πόλη της Ρόδου)	Δωδεκανησα
Ναός Αγίου Αθανασίου (πόλη της Ρόδου)	Δωδεκανησα
Ναός Αγίου Αθανασίου στη Μυτιλήνη (Λέσβος)	Λεσβος
Ναός Αγίου Ανδρέα Πατρών	Αχαιας
Ναός Αγίου Βασιλείου	Λεσβος
Ναός Αγίου Βασιλείου Άρτας	Αρτα
Ναός Αγίου Γεωργίου	Δωδεκανησα
Ναός Αγίου Γεωργίου	Καστορια
Ναός Αγίου Γεωργίου	Δωδεκανησα
Ναός Αγίου Γεωργίου (πόλη της Ρόδου)	Δωδεκανησα
Ναός Αγίου Γεωργίου στην Ανεμώτια (Λέσβος)	Λεσβος
Ναός Αγίου Γεωργίου στο Ρεπανίδι (Λήμνος)	Λεσβος
Ναός Αγίου Δημητρίου (Θεσσαλονίκη)	Θεσσαλονικη
Ναός Αγίου Θεράποντα στη Μυτιλήνη (Λέσβος)	Λεσβος
Ναός Αγίου Ιωάννη Βαπτιστή (Κως)	Δωδεκανησα
Ναός Αγίου Ιωάννη Ελεήμονα Λυγουριού	Αργολιδα
Ναός Αγίου Ιωάννη Θεολόγου (Λακκί Λέρου)	Δωδεκανησα
Ναός Αγίου Ιωάννου στο Κεράμι (Λέσβος)	Λεσβος
Ναός Αγίου Νικολάου (Πλατάκι Πατρών)	Αχαιας
Ναός Αγίου Νικολάου (Ελαιώνας Σερρών)	Σερρες
Ναός Αγίου Νικολάου (Κυριακοσέλλια)	
Ναός Αγίου Νικολάου	Μεσσηνιας
Ναός Αγίου Νικολάου Μαρμαρίτη (Εμπορείο Θήρας)	Κυκλαδες
Ναός Αγίου Νικολάου Ορφανού (Θεσσαλονίκη)	Θεσσαλονικη

Ναός Αγίου Παντελεήμονος (Θεσσαλονίκη)	Θεσσαλονικη
Ναός Αγίου Πέτρου (Δρυμώνας Λέρου)	Δωδεκανησα
Ναός Αγίου Στεφάνου (Καστοριά)	Καστορια
Ναός Αγίου Στεφάνου Μανταμάδου (Λέσβος)	Λεσβος
Ναός Αγίων Αποστόλων (Θεσσαλονίκη)	Θεσσαλονικη
Ναός Αγίων Αποστόλων (Καμάρα Λέρου)	Δωδεκανησα
Ναός Αγίων Αποστόλων (Χίος)	Χιος
Ναός Αγίων Θεοδώρων (Αθήνα)	Αττικη
Ναός Αγίων Ιάσωνος και Σωσιπάτρου (Κέρκυρας)	Κερκυρα
Ναός Αναστάσεως του Σωτήρος Χριστού Βέροιας	Ημαθιας
Ναός αρχαίος - Χριστός της Ιερουσαλήμ (Κάλυμνος)	Δωδεκανησα
Ναός Αχειροποίητου (Θεσσαλονίκη)	Θεσσαλονικη
Ναός Επισκοπής (Μέσα Γωνιά Θήρας)	Κυκλαδες
Ναός Κάστρου Σερβίων	Κοζανη
Ναός Κοιμήσεως της Θεοτόκου (Αιανή Κοζάνης)	Κοζανη
Ναός Κοιμήσεως της Θεοτόκου Μέρμπακα (Αργολίδα)	Αργολιδα
Ναός Κοιμήσεως της Θεοτόκου στην Αγιάσο (Λέσβος)	Λεσβος
Ναός Κοιμήσεως της Θεοτόκου στην Καλαμπάκα	Τρικαλα
Ναός Κοιμήσεως της Θεοτόκου στην Πέτρα (Λέσβος)	Λεσβος
Ναός Μεταμορφώσεως του Σωτήρος (Χριστιάνοι Μεσσηνίας)	Μεσσηνιας
Ναός Μεταμορφώσεως του Σωτήρος Χριστού	Λεσβος
Ναός Μιχαήλ Αρχαγγέλου (Επισκοπή Κισσάμου)	Χανια
Ναός Παναγιάς (Φοδελέ)	Ηρακλειου
Ναός Παναγίας Γουρλωμμάτας (Δρυμώνας Λέρου)	Δωδεκανησα
Ναός Παναγίας Δροσιανής (Νάξος)	Κυκλαδες
Ναός Παναγίας Κακκαβιώτισσας (Λήμνος)	Λεσβος
Ναός Παναγίας Κεράς (Κρίτσα Λασιθίου)	Λασιθιου
Ναός Παναγίας Κουμπελίδικης (Καστοριά)	Καστορια
Ναός Παναγίας Κρήνας (Χίος)	Χιου
Ναός Παναγίας Οδηγήτριας (Απόλλαινα Λευκάδας)	Λευκαδας
Ναός Παναγίας Πρωτόθρονης (Νάξος)	Κυκλαδες
Ναός Παναγίας της Καθολικής (Γαστούνη Ηλείας)	Ηλειας
Ναός Παναγίας του Κάστρου (πόλη της Ρόδου)	Δωδεκανησα
Ναός Παναγίας Τρουλλωτής	Λεσβος
Ναός Παναγίας Χαλκέων (Θεσσαλονίκη)	Θεσσαλονικη
Ναός Παναξιώτισσας	Αιτωλοακαρνανια
Ναός Παρηγορήτισσας (Άρτα)	Αρτα
Ναός Πόρτα Παναγιάς (Τρίκαλα)	Τρικαλα
Ναός Προφήτη Ηλία (Θεσσαλονίκη)	Θεσσαλονικη
Ναός Ταξιάρχου Μιχαήλ (Κάλυμνος)	Δωδεκανησα
Ναός Ταξιαρχών (Δράμα)	Δραμα
Παλαιά Μητρόπολη Έδεσσας	Πελλας
Παλαιά Μητρόπολη Σερρών	Σερρες
Παλαιοχριστιανική βασιλική Αγίας Παρασκευής Κοζάνης	Κοζανη
Παλαιοχριστιανική βασιλική Αγίου Ανδρέα Λέσβου	Λεσβος
Παλαιοχριστιανική βασιλική Αγίου Αχιλλείου Πρεσπών	Φλωρινας
Παλαιοχριστιανική βασιλική Αγίου Ισιδώρου Χίου	Χιου
Παλαιοχριστιανική βασιλική Αλμυρίδας Αποκορώνου Χανίων	Χανια
Παλαιοχριστιανική βασιλική Γλυκίς	Θεσπρωτια
Παλαιοχριστιανική βασιλική Κάτω Σικυώνος	Κορινθου
Παλαιοχριστιανική βασιλική Λεχαίου	Κορινθου
Παλαιοχριστιανική βασιλική Παλαιόπολης (Κέρκυρα)	Κερκυρα
Παλαιοχριστιανική βασιλική Χαλινάδου (Λέσβος)	Λεσβος
Παραπορτιανής (Μύκονος)	

Πρωτάτο
Ροτόντα Θεσσαλονίκης
Σφηκιά Ημαθίας, παλαιοχριστιανικές βασιλικές

Άγιο Όρος
Θεσσαλονίκη
Ημαθία

ΠΗΓΗ: ΙΔΙΑ ΕΠΕΞΕΡΓΑΣΙΑ

Στο σημείο αυτό γίνεται μία χωρική ανάλυση των προσκυνηματικών τόπων ανά νομό και δημιουργούνται γραφήματα και πίνακες που δείχνουν το άθροισμα των προσκυνημάτων σε κάθε νομό, τη χωρική τους διασπορά και την πυκνότητά τους. Σύμφωνα με τα υπάρχοντα στοιχεία συμπεραίνει κανείς πως τη μεγαλύτερη συγκέντρωση, δηλαδή πάνω από τριάντα θρησκευτικά μνημεία ανά νομό παρουσιάζουν οι νομοί Δωδεκανήσου, Κυκλάδων, Αρκαδίας, Κορινθίας και Αττικής, ενώ τη μικρότερη συγκέντρωση δηλαδή μέχρι 10 μνημεία ανά νομό παρουσιάζουν οι νομοί Γρεβενών, Δράμας, Έβρου, Ευρυτανίας, Ζακύνθου, Καρδίτσας, Καστοριάς, Κιλκίς, Λασιθίου, Λευκάδος, Ξάνθης, Πέλλης, Πιερίας, Πρεβέζης, Ροδόπης, Φλωρίνης, Φωκίδος και Χαλκιδικής εκτός Αγίου Όρους. Σύμφωνα με τα παραπάνω συμπεραίνει κανείς πως οι περισσότεροι νομοί με τις μικρότερες συγκεντρώσεις προσκυνημάτων είναι νομοί της Βορείου Ελλάδας ή νομοί δύσκολα προσβάσιμοι.

ΠΙΝΑΚΑΣ 5.2: Σύνολο προσκυνημάτων ανά νομό

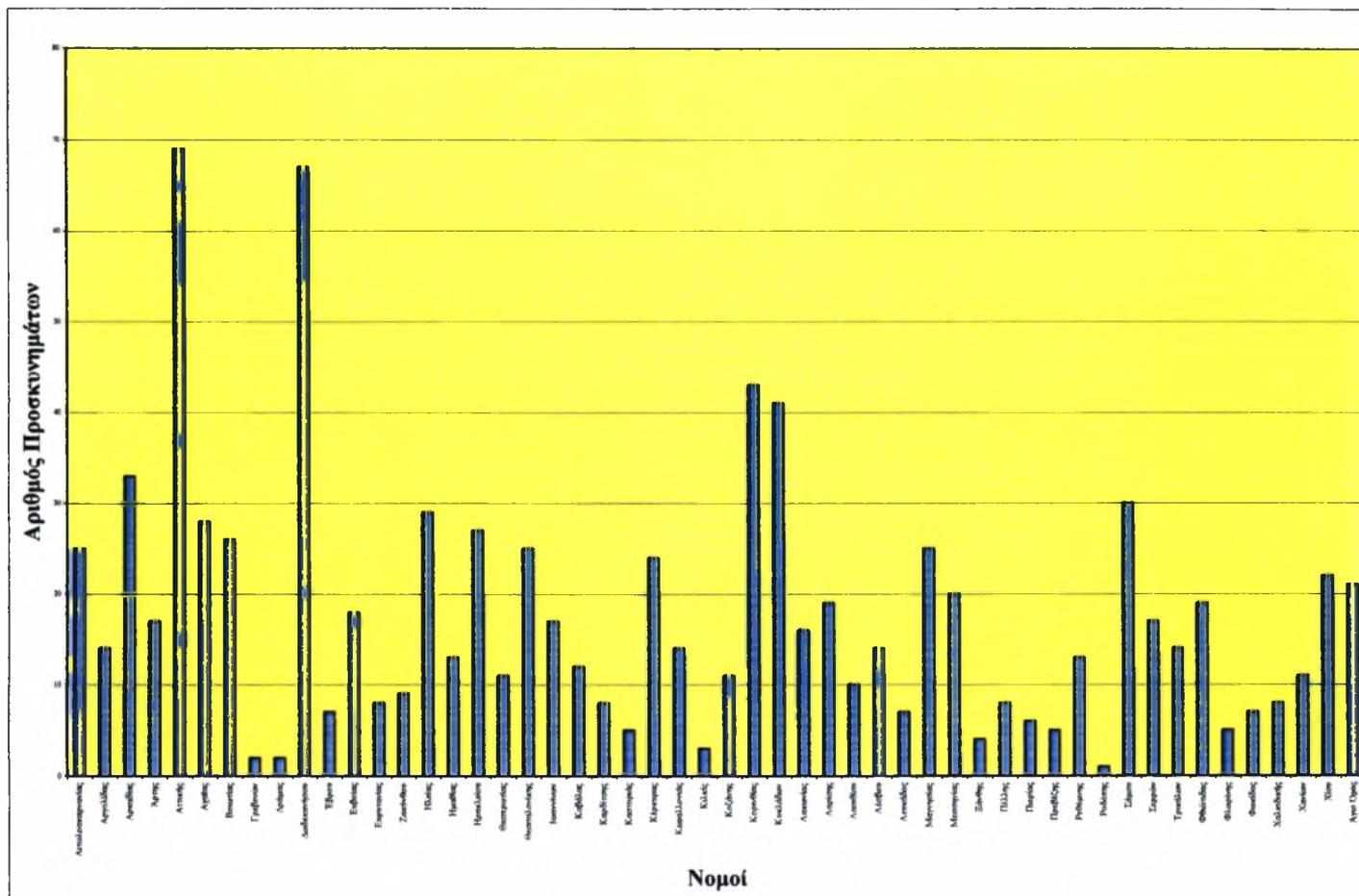
ΝΟΜΟΣ	ΣΥΝΟΛΟ ΠΡΟΣΚΥΝΗΜΑΤΩΝ
Αιτωλοακαρνανίας	25
Αργολίδας	14
Αρκαδίας	33
Άρτης	17
Αττικής	69
Αχαΐας	28
Βοιωτίας	26
Γρεβενών	2
Δράμας	2
Δωδεκανήσου	67
Έβρου	7
Ευβοίας	18
Ευρυτανίας	8
Ζακύνθου	9
Ηλείας	29
Ημαθίας	13
Ηρακλείου	27
Θεσπρωτίας	11

ΕΝΑΛΛΑΚΤΙΚΕΣ ΜΟΡΦΕΣ ΤΟΥΡΙΣΜΟΥ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ. ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΤΟΥ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΟΥ ΤΟΥΡΙΣΜΟΥ.

Θεσσαλονίκης	25
Ιωαννίνων	17
Καβάλας	12
Καρδίτσας	8
Καστοριάς	5
Κέρκυρας	24
Κεφαλλονιάς	14
Κιλκίς	3
Κοζάνης	11
Κορινθίας	43
Κυκλάδων	41
Λακωνίας	16
Λαρίσης	19
Λασιθίου	10
Λέσβου	14
Λευκάδος	7
Μαγνησίας	25
Μεσσηνίας	20
Ξάνθης	4
Πέλλας	8
Περίας	6
Πρεβέζης	5
Ρεθύμνης	13
Ροδόπης	1
Σάμου	30
Σερρών	17
Τρικάλων	14
Φθιώτιδας	19
Φλωρίνης	5
Φωκίδος	7
Χαλκιδικής	8
Χανίων	11
Χίου	22
Άγιο Όρος	21

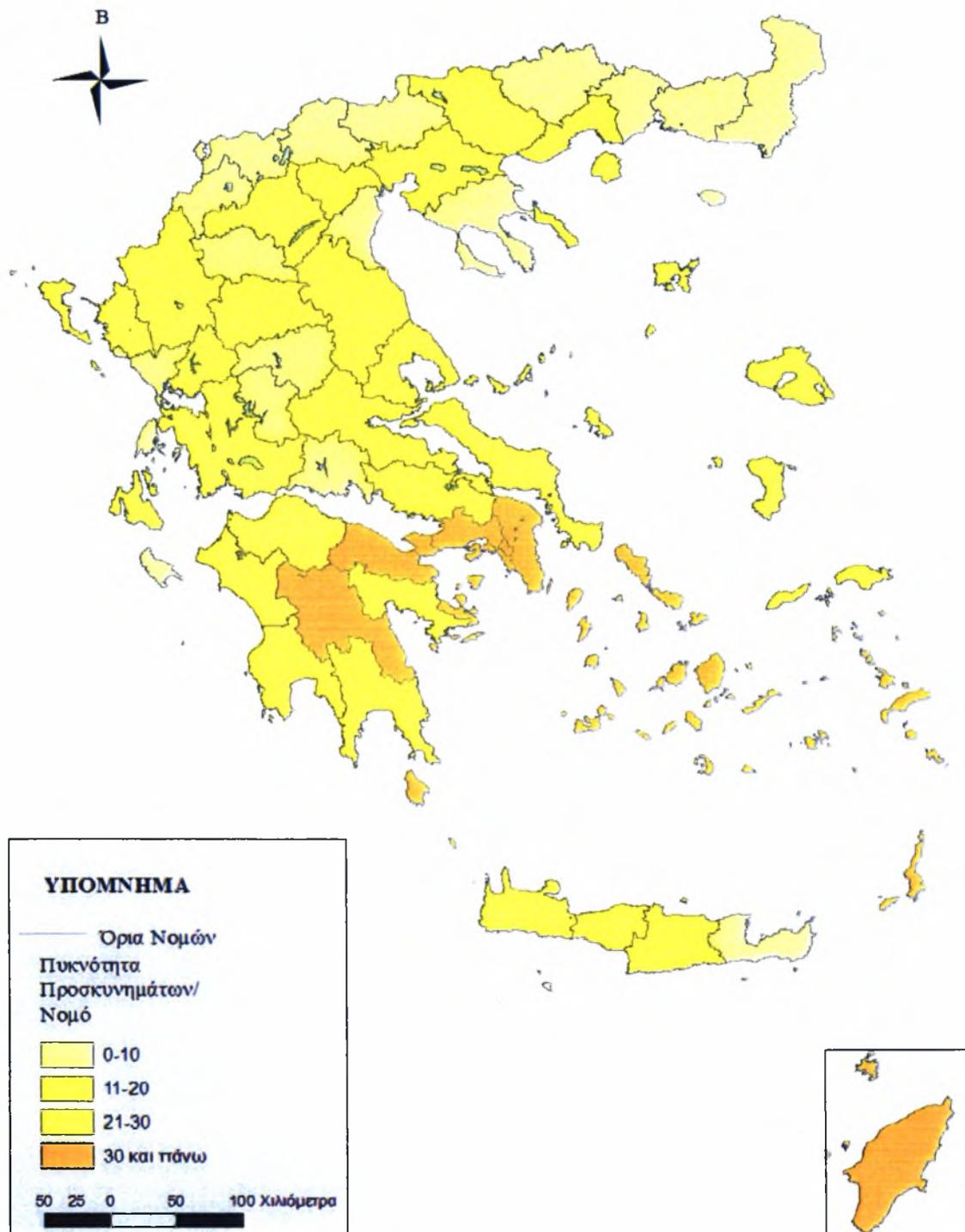
Πηγή: Ιδία Επεξεργασία

ΓΡΑΦΗΜΑ 5.1: Διαφοροποίηση των νομών ανάλογα με τον αριθμό των προσκυνημάτων

Πηγή: Ιδία Επεξεργασία

ΧΑΡΤΗΣ 5.2: ΠΥΚΝΟΤΗΤΑ ΠΡΟΣΚΥΝΗΜΑΤΩΝ

Πηγή: Ιδία Επεξεργασία

Ερωτηματολόγιο το οποίο συμπληρώθηκε από εκπρόσωπο της Μητρόπολης Χαλκίδος ιεραρχήθηκαν τα θρησκευτικά μνημεία που υπάρχουν στην Ελλάδα με βάση μιας κλίμακας από το 1 έως το 3 όπου το 1 αντιστοιχεί σε μικρή επισκεψιμότητα και το 3 σε μεγάλη επισκεψιμότητα. Με βάση τα στοιχεία αυτά δημιουργήθηκαν οι παρακάτω πίνακες και χάρτες.

Στο παρακάτω πίνακα αναφέρονται τα θρησκευτικά μνημεία, που χωροθετούνται και η επισκεψιμότητά τους.

ΠΙΝΑΚΑΣ 5.3: ΕΠΙΣΚΕΨΙΜΟΤΗΤΑ

Όνομασία	Νομος	Επισκεψιμότητα
Ανω Μονή Παναγίας Ξενιάς	Μαγνησίας	1
Ασκηταριό Μικρής Ανάληψης	Φλωρινας	1
Γοργοεπήκοος (Αθήνα)		1
Εκατονταπυλιανή ή Καταπολιανή Πάρου	Κυκλαδες	1
Καπνικαρέα (Αθήνα)	Αττικής	1
Μητρόπολη Αθηνών	Αττικής	1
Μονή Αγίας Λαύρας (Καλάβρυτα Αχαΐας)	Αχαιας	1
Μονή Αγίου Ιωάννου Θεολόγου	Δωδεκανησα	1
Μονή Βατοπεδίου (Αγιο Όρος)	Αγιο Όρος	1
Μονή Δαφνίου	Αττικής	1
Μονή Διονυσίου (Αγιο Όρος)	Αγιο Όρος	1
Μονή Ευαγγελίστριας (Σκιάθος)	Μαγνησιας	1
Μονή Ιβήρων (Αγιο Όρος)	Αγιο Όρος	1
Μονή Καισαριανής	Αττικής	1
Μονή Κορώνας (ν. Καρδίτσας)	Καρδίτσα	1
Μονή Κουτλουμουσίου (Αγιο Όρος)	Αγιο Όρος	1
Μονή Μεγίστης Λαύρας (Αγιο Όρος)	Αγιο Όρος	1
Μονή Οσίου Λουκά (Βοιωτία)	Βοιωτια	1
Μονή Παναγίας Κοσμοσώτειρας (Έβρος)	Έβρος	1
Μονή Παναγίας Χοζοβιώτισσας (Αμοργός)	Κυκλαδων	1
Μονή Πρέβελης (Ρέθυμνο)	Ρεθυμνο	1
Μονή Προυσσού (Ευρυτανία)	Ευρυτανια	1
Μονή Σίμωνος Πέτρας	Αγιο Όρος	1
Μονή Τοπλού (Λασιθί)	Λασιθιου	1
Μονή Φιλοσόφου (Δημητσάνα Αρκαδίας)	Αρκαδια	1
Ναός Αγίας Σοφίας (Θεσσαλονίκη)	Θεσσαλονικη	1
Ναός Αγίου Ανδρέα Πατρών	Αχαιας	1
Ναός Αγίου Δημητρίου (Θεσσαλονίκη)	Θεσσαλονικη	1
Ναός Αγίου Θεράποντα στη Μυτιλήνη (Λέσβος)	Λεσβος	1
Ναός Αγίου Νικολάου Ορφανού (Θεσσαλονίκη)	Θεσσαλονικη	1
Ναός Αχειροποιήτου (Θεσσαλονίκη)	Θεσσαλονικη	1
Ναός Επισκοπής (Μέσα Γωνιά Θήρας)	Κυκλαδες	1
Ναός Κάστρου Σερβίων	Κοζανη	1
Ναός Κοιμήσεως της Θεοτόκου στην Καλαμπάκα	Τρικαλα	1
Παλαιά Μητρόπολη Έδεσσας	Πελλας	1
Παλαιά Μητρόπολη Σερρών	Σερρες	1
Παλαιοχριστιανική βασιλική Αγίας Παρασκευής Κοζάνης	Κοζανη	1
Παλαιοχριστιανική βασιλική Αγίου Αχιλλείου Πρεσπών	Φλωρινας	1
Παλαιοχριστιανική βασιλική Αγίου Ισιδώρου Χίου	Χιου	1
Παλαιοχριστιανική βασιλική Αλμυρίδας Αποκορώνου Χανίων	Χανια	1
Παλαιοχριστιανική βασιλική Λεχαιού	Κορινθου	1
Πρωτάτο	Αγιο Όρος	1
Ροτόντα Θεσσαλονίκης	Θεσσαλονικη	1
Σφηκιά Ημαθίας, παλαιοχριστιανικές βασιλικές	Ημαθια	1
Αμφίπολις χριστιανική	Σερρες	2
Καθολικό Μονής Αρχαγγέλου Μιχαήλ (Ρόδος)	Δωδεκανησα	2
Μονή Αστερίου	Αττικής	2
Μονή Αγίου Γεωργίου Φενεού (Κορινθία)	Κορινθου	2

ΕΝΑΛΛΑΚΤΙΚΕΣ ΜΟΡΦΕΣ ΤΟΥΡΙΣΜΟΥ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ. ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΤΟΥ
ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΟΥ ΤΟΥΡΙΣΜΟΥ.

Μονή Αγίου Ιωάννου του Προδρόμου (Ζάκυνθος)	Ζακύνθου	2
Μονή Αγίου Νικολάου Φιλανθρωπητών (Ιωάννινα)	Ιωάννινα	2
Μονή Αγίου Παντελεήμονος (Αγιο Όρος)	Αγιο Όρος	2
Μονή Αγίου Παύλου (Αγιο Όρος)	Αγιο Όρος	2
Μονή Αρκαδίου (Ρέθυμνο)	Ρέθυμνο	2
Μονή Δοχειαρίου (Αγιο Όρος)	Αγιο Όρος	2
Μονή Ευαγγελίστριας Δαπόντε (Σκόπελος)	Μαγνησίας	2
Μονή Ζωγράφου (Αγιο Όρος)	Αγιο Όρος	2
Μονή Καρακάλλου (Αγιο Όρος)	Αγιο Όρος	2
Μονή Κασταμονίτου (Αγιο Όρος)	Αγιο Όρος	2
Μονή Κάτω Παναγιάς (Άρτα)	Άρτα	2
Μονή Λατόμου (Θεσσαλονίκη)	Θεσσαλονίκη	2
Μονή Μεταμόρφωσης Σωτήρος Λουκούς (Αρκαδία)	Αρκαδία	2
Μονή Ξενοφώντος (Αγιο Όρος)	Αγιο Όρος	2
Μονή Ξηροποτάμου (Αγιο Όρος)	Αγιο Όρος	2
Μονή Ολυμπιώτισσας στην Ελασσόνα	Λαρίσα	2
Μονή Οσίου Γρηγορίου (Αγιο Όρος)	Αγιο Όρος	2
Μονή Παντοκράτορος (Αγιο Όρος)	Αγιο Όρος	2
Μονή Πελεκητής (v. Καρδίτσας)	Καρδίτσα	2
Μονή Σταυρονικήτα (Αγιο Όρος)	Αγιο Όρος	2
Μονή Τζαγκαρόλων (Χανιά)	Χανιά	2
Μονή Φιλοθέου (Αγιο Όρος)	Αγιο Όρος	2
Μονή Φραγκαβίλλας (Ηλεία)	Ηλεία	2
Μονή Χελανδαρίου (Αγιο Όρος)	Αγιο Όρος	2
Ναός Αγίας Αικατερίνης (πόλη της Ρόδου)	Δωδεκανησα	2
Ναός Αγίας Ματρώνας (Παρθένι Λέρου)	Δωδεκανησα	2
Ναός Αγίας Παρασκευής (πόλη της Ρόδου)	Δωδεκανησα	2
Ναός Αγίας Τριάδας (πόλη της Ρόδου)	Δωδεκανησα	2
Ναός Αγίου Αθανασίου στη Μυτιλήνη (Λέσβος)	Λεσβος	2
Ναός Αγίου Βασιλείου	Λεσβος	2
Ναός Αγίου Γεωργίου	Δωδεκανησα	2
Ναός Αγίου Ιωάννη Βαπτιστή (Κως)	Δωδεκανησα	2
Ναός Αγίου Νικολάου (Πλατάνη Πατρών)	Αχαιας	2
Ναός Αγίου Νικολάου (Ελαιώνας Σερρών)	Σερρες	2
Ναός Αγίου Νικολάου (Κυριακασέλλια)		2
Ναός Αγίων Αποστόλων (Θεσσαλονίκη)	Θεσσαλονίκη	2
Ναός Αγίων Αποστόλων (Καμάρα Λέρου)	Δωδεκανησα	2
Ναός Αγίων Αποστόλων (Χίος)	Χιος	2
Ναός Αγίων Θεοδώρων (Αθήνα)	Αττική	2
Ναός Αγίων Ιάσωνος και Σωσιπάτρου (Κέρκυρα)	Κερκυρα	2
Ναός αρχαίος - Χριστός της Ιερουσαλήμ (Κάλυμνος)	Δωδεκανησα	2
Ναός Κοιμήσεως της Θεοτόκου (Αιανή Κοζάνης)	Κοζανη	2
Ναός Κοιμήσεως της Θεοτόκου Μέρμπακα (Αργολίδα)	Αργολίδα	2
Ναός Κοιμήσεως της Θεοτόκου στην Αγιάσο (Λέσβος)	Λεσβος	2
Ναός Κοιμήσεως της Θεοτόκου στην Πέτρα (Λέσβος)	Λεσβος	2
Ναός Μεταμορφώσεως του Σωτήρος (Χριστιάνοι Μεσσηνίας)	Μεσσηνίας	2
Ναός Μεταμορφώσεως του Σωτήρος Χριστού	Λεσβος	2
Ναός Μιχαήλ Αρχαγγέλου (Επισκοπή Κισσάμου)	Χανια	2
Ναός Παναγιάς (Φοδελέ)	Ηρακλειου	2
Ναός Παναγιάς Κουμπελίδικης (Καστοριά)	Καστορια	2
Ναός Παναγιάς Κρήνας (Χίος)	Χιου	2
Ναός Παναγιάς Πρωτόθρονης (Νάξος)	Κυκλαδες	2
Ναός Παναγιάς της Καθολικής (Γαστούνη Ηλείας)	Ηλείας	2
Ναός Παναγιάς Χαλκίων (Θεσσαλονίκη)	Θεσσαλονίκη	2
Ναός Πόρτα Παναγιάς (Τρίκαλα)	Τρίκαλα	2

ΕΝΑΛΛΑΚΤΙΚΕΣ ΜΟΡΦΕΣ ΤΟΥΡΙΣΜΟΥ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ. ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΤΟΥ
ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΟΥ ΤΟΥΡΙΣΜΟΥ.

Ναός Ταξιάρχου Μιχαήλ (Κάλυμνος)	Δωδεκανησα	2
Παλαιοχριστιανική βασιλική Αγίου Ανδρέα Λέσβου	Λεσβος	2
Παλαιοχριστιανική βασιλική Γλυκής	Θεσπρωτία	2
Παλαιοχριστιανική βασιλική Κάτω Σικυώνος	Κορινθου	2
Παλαιοχριστιανική βασιλική Παλαιόπολης (Κέρκυρα)	Κερκυρα	2
Παλαιοχριστιανική βασιλική Χαλινάδου (Λέσβος)	Λεσβος	2
Παραπορτιανής (Μύκονος)		2
Άγιος Στέφανος Κω, παλαιοχριστιανικές βασιλικές	Δωδεκανησα	3
Άγιος Φωκάς Λέσβου	Λεσβος	3
Μονή Αγίου Δημητρίου (Κυψέλη Πρέβεζας)	Πρεβαζας	3
Μονή Αγίου Νικολάου Αγόριανης (Λακωνία)	Λακωνιας	3
Μονή Αγίων Αποστόλων Λεονταρίου	Αρκαδία	3
Μονή Αγίων Τεσσαράκοντα (Χρύσαφα Λακωνίας)		3
Μονή Βροντησιού (Ηράκλειο)	Ηρακλειο	3
Μονή Γκουβερνέτου (Χανιά)	Χανια	3
Μονή Εσφιγμένου (Άγιο Όρος)	Άγιο Ορος	3
Μονή Ζάβορδας (Γρεβενά)	Γρεβενα	3
Μονή Θεοτόκου 'Αναφωνήτριας' (Ζάκυνθος)	Ζακυνθου	3
Μονή Μεγάλων Πυλών	Τρικαλα	3
Μονή Πέτρας (Καρδίτσα)	Καρδιτσα	3
Μονή Τιμίου Προδρόμου Σερρών	Σερρες	3
Ναός Αγίας Βαρβάρας Ερήμου (Λακωνία)	Λακωνια	3
Ναός Αγίας Σοφίας (Δράμα)	Δραμα	3
Ναός Αγίου Βασιλείου Άρτας	Αρτα	3
Ναός Αγίου Γεωργίου	Καστορια	3
Ναός Αγίου Γεωργίου	Δωδεκανησα	3
Ναός Αγίου Γεωργίου (πόλη της Ρόδου)	Δωσεκανησα	3
Ναός Αγίου Γεωργίου στην Ανεμώτια (Λέσβος)	Λεσβος	3
Ναός Αγίου Γεωργίου στο Ρεπανίδι (Λήμνος)	Λεσβος	3
Ναός Αγίου Ιωάννη Ελεήμονα Λυγουριού	Αργολιδα	3
Ναός Αγίου Ιωάννη Θεολόγου (Λακκί Λέρου)	Δωδεκανησα	3
Ναός Αγίου Ιωάννου στο Κεράμι (Λέσβος)	Λεσβος	3
Ναός Αγίου Νικολάου	Μεσσηνιας	3
Ναός Αγίου Παντελεήμονος (Θεσσαλονίκη)	Θεσσαλονικη	3
Ναός Αγίου Πέτρου (Δρυμώνας Λέρου)	Δωδεκανησα	3
Ναός Αγίου Στεφάνου (Καστοριά)	Καστορια	3
Ναός Αγίου Στεφάνου Μανταμάδου (Λέσβος)	Λεσβος	3
Ναός Παναγίας Γουρλωμμάτας (Δρυμώνας Λέρου)	Δωδεκανησα	3
Ναός Παναγίας Δροσιανής (Νάξος)	Κυκλαδες	3
Ναός Παναγίας Κακκαβιώτισσας (Λήμνος)	Λεσβος	3
Ναός Παναγίας Κεράς (Κρίτσα Λασιθίου)	Λασιθιου	3
Ναός Παναγίας Οδηγήτριας (Απόλπαινα Λευκάδας)	Λευκαδας	3
Ναός Παναγίας του Κάστρου (πόλη της Ρόδου)	Δωδεκανησα	3
Ναός Παναγίας Τρουλλωτής	Λεσβος	3
Ναός Παναξιώτισσας	Αιτωλοακαρνανία	3
Ναός Παρηγορήτισσας (Άρτα)	Αρτα	3
Ναός Προφήτη Ηλία (Θεσσαλονίκη)	Θεσσαλονικη	3
Ναός Ταξιαρχών (Δράμα)	Δραμα	3

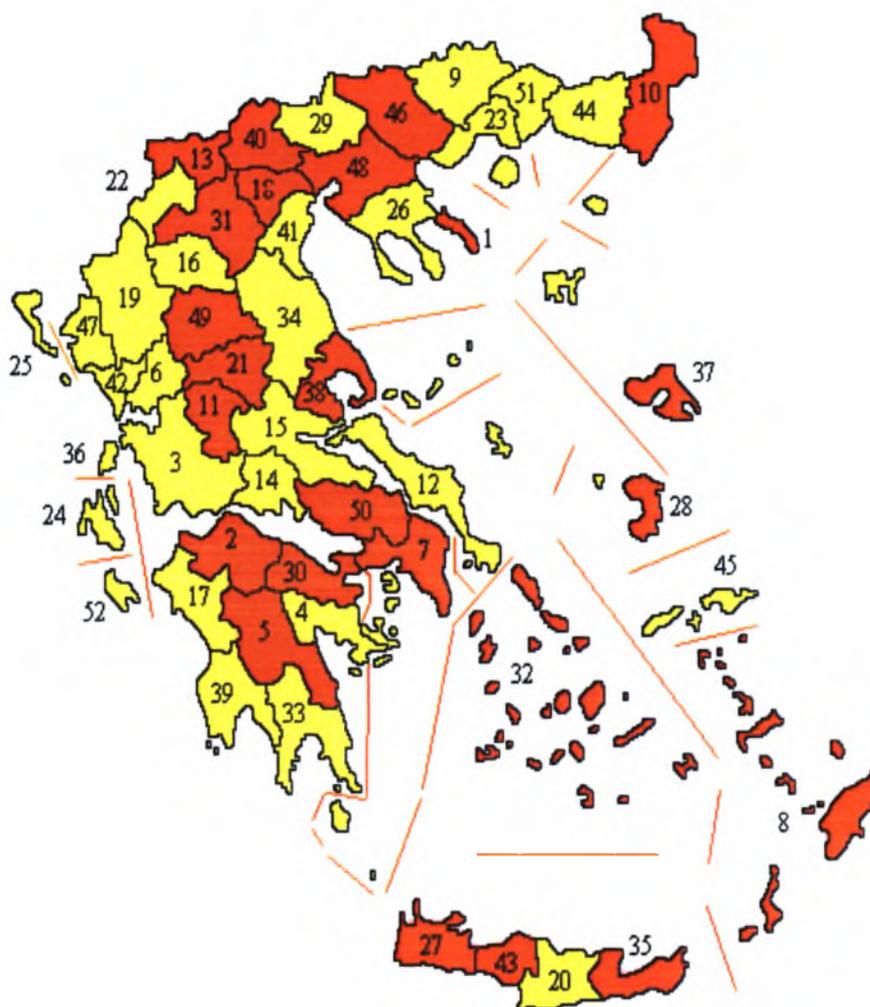
ΠΗΓΗ: ΙΔΙΑ ΕΠΕΞΕΡΓΑΣΙΑ

ΠΙΝΑΚΑΣ 5.4: ΕΠΙΣΚΕΨΙΜΟΤΗΤΑ = 1

Όνομασία	Νομος	Επισκεψιμότητα
Ανω Μονή Παναγίας Ξενιάς	Μαγνησίας	1
Ασκηταριό Μικρής Ανάληψης	Φλωρινας	1
Γοργοεπήκοος (Αθήνα)	Αττικής	1
Εκατονταπυλιανή ή Καταπολιανή Πάρου	Κυκλαδες	1
Καπνικαρέα (Αθήνα)	Αττικής	1
Μητρόπολη Αθηνών	Αττικής	1
Μονή Αγίας Λαύρας (Καλάβρυτα Αχαιΐας)	Αχαιας	1
Μονή Αγίου Ιωάννου Θεολόγου	Δωδεκανησα	1
Μονή Βατοπεδίου (Άγιο Όρος)	Άγιο Όρος	1
Μονή Δαφνίου	Αττικής	1
Μονή Διονυσίου (Άγιο Όρος)	Άγιο Όρος	1
Μονή Ευαγγελίστριας (Σκιάθος)	Μαγνησίας	1
Μονή Ιβήρων (Άγιο Όρος)	Άγιο Όρος	1
Μονή Καισαριανής	Αττικής	1
Μονή Κορώνας (ν. Καρδίτσας)	Καρδίτσα	1
Μονή Κουτλουμουσίου (Άγιο Όρος)	Άγιο Όρος	1
Μονή Μεγίστης Λαύρας (Άγιο Όρος)	Άγιο Όρος	1
Μονή Οσίου Λουκά (Βοιωτία)	Βοιωτια	1
Μονή Παναγίας Κοσμοσώτειρας (Έβρος)	Έβρος	1
Μονή Παναγίας Χοζοβιώτισσας (Αμοργός)	Κυκλαδων	1
Μονή Πρέβελης (Ρέθυμνο)	Ρεθυμνο	1
Μονή Προυσσού (Ευρυτανία)	Ευρυτανια	1
Μονή Σίμωνος Πέτρας	Άγιο Όρος	1
Μονή Τοπλού (Λασιθί)	Λασιθιου	1
Μονή Φιλοσόφου (Δημητσάνα Αρκαδίας)	Αρκαδια	1
Ναός Αγίας Σοφίας (Θεσσαλονίκη)	Θεσσαλονικη	1
Ναός Αγίου Ανδρέα Πατρών	Αχαιας	1
Ναός Αγίου Δημητρίου (Θεσσαλονίκη)	Θεσσαλονικη	1
Ναός Αγίου Θεράποντα στη Μυτιλήνη (Λέσβος)	Λεσβος	1
Ναός Αγίου Νικολάου Ορφανού (Θεσσαλονίκη)	Θεσσαλονικη	1
Ναός Αχειροποίητου (Θεσσαλονίκη)	Θεσσαλονικη	1
Ναός Επισκοπής (Μέσα Γωνιά Θήρας)	Κυκλαδες	1
Ναός Κάστρου Σερβίων	Κοζανη	1
Ναός Κοιμήσεως της Θεοτόκου στην Καλαμπάκα	Τρικαλα	1
Παλαιά Μητρόπολη Έδεσσας	Πελλας	1
Παλαιά Μητρόπολη Σερρών	Σερρες	1
Παλαιοχριστιανική βασιλική Αγίας Παρασκευής Κοζάνης	Κοζανη	1
Παλαιοχριστιανική βασιλική Αγίου Αχιλλείου Πρεσπών	Φλωρινας	1
Παλαιοχριστιανική βασιλική Αγίου Ισιδώρου Χίου	Χιου	1
Παλαιοχριστιανική βασιλική Αλμυρίδας Αποκορώνου Χανίων	Χανια	1
Παλαιοχριστιανική βασιλική Λεχαιού	Κορινθου	1
Πρωτάτο	Άγιο Όρος	1
Ροτόντα Θεσσαλονίκης	Θεσσαλονικη	1
Σφηκιά Ημαθίας, παλαιοχριστιανικές βασιλικές	Ημαθια	1

ΠΗΓΗ: ΙΔΙΑ ΕΠΕΞΕΡΓΑΣΙΑ

ΧΑΡΤΗΣ 5.3: ΕΠΙΣΚΕΨΙΜΟΤΗΤΑ = 1

ΠΗΓΗ: ΙΔΙΑ ΕΠΕΞΕΡΓΑΣΙΑ

ΠΙΝΑΚΑΣ 5.5: ΕΠΙΣΚΕΨΙΜΟΤΗΤΑ = 2

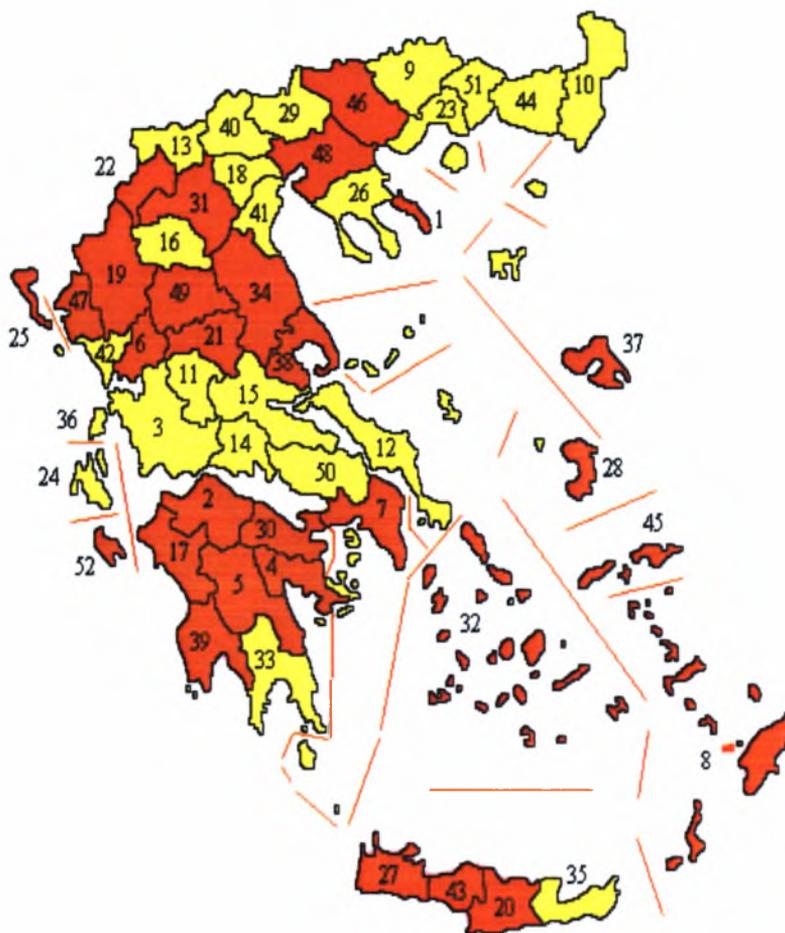
Όνομασία	Νομος	Επισκεψιμότητα
Αμφίπολις χριστιανική	Σερρες	2
Καθολικό Μονής Αρχαγγέλου Μιχαήλ (Ρόδος)	Δωδεκανησα	2
Μονή Αστερίου	Αττικής	2
Μονή Αγίου Γεωργίου Φενεού (Κορινθία)	Κορινθου	2
Μονή Αγίου Ιωάννου του Προδρόμου (Ζάκυνθος)	Ζακυνθου	2
Μονή Αγίου Νικολάου Φιλανθρωπητών (Ιωάννινα)	Ιωαννινα	2
Μονή Αγίου Παντελεήμονος (Αγιο Ορος)	Αγιο Ορος	2
Μονή Αγίου Παύλου (Αγιο Ορος)	Αγιο Ορος	2
Μονή Αρκαδίου (Ρέθυμνο)	Ρεθυμνο	2
Μονή Δοχειαρίου (Αγιο Όρος)	Αγιο Ορος	2
Μονή Ευαγγελίστριας Δαπόντε (Σκόπελος)	Μαγνησιας	2
Μονή Ζωγράφου (Αγιο Όρος)	Αγιο Ορος	2
Μονή Καρακάλλου (Αγιο Όρος)	Αγιο Ορος	2
Μονή Κασταμονίτου (Αγιο Όρος)	Αγιο Ορος	2
Μονή Κάτω Παναγίας (Αρτα)	Αρτα	2
Μονή Λατόμου (Θεσσαλονίκη)	Θεσσαλονικη	2
Μονή Μεταμόρφωσης Σωτήρος Λουκούς (Αρκαδία)	Αρκαδια	2
Μονή Ξενοφώντος (Αγιο Όρος)	Αγιο Ορος	2

ΕΝΑΛΛΑΚΤΙΚΕΣ ΜΟΡΦΕΣ ΤΟΥΡΙΣΜΟΥ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ. ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΤΟΥ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΟΥ ΤΟΥΡΙΣΜΟΥ.

Μονή Ξηροποτάμου (Άγιο Όρος)	Άγιο Όρος	2
Μονή Ολυμπιώτισσας στην Ελασσόνα	Λαρίσα	2
Μονή Οσίου Γρηγορίου (Άγιο Όρος)	Άγιο Όρος	2
Μονή Παντοκράτορος (Άγιο Όρος)	Άγιο Όρος	2
Μονή Πελεκητής (ν. Καρδίτσας)	Καρδίτσα	2
Μονή Σταυρονικήτα (Άγιο Όρος)	Άγιο Όρος	2
Μονή Τζαγκαρόλων (Χανιά)	Χανια	2
Μονή Φιλοθέου (Άγιο Όρος)	Άγιο Όρος	2
Μονή Φραγκαβίλλας (Ηλεία)	Ηλεία	2
Μονή Χελανδαρίου (Άγιο Όρος)	Άγιο Όρος	2
Ναός Αγίας Αικατερίνης (πόλη της Ρόδου)	Δωδεκανησα	2
Ναός Αγίας Ματρώνας (Παρθένι Λέρου)	Δωδεκανησα	2
Ναός Αγίας Παρασκευής (πόλη της Ρόδου)	Δωδεκανησα	2
Ναός Αγίας Τριάδας (πόλη της Ρόδου)	Δωδεκανησα	2
Ναός Αγίου Αθανασίου στη Μυτιλήνη (Λέσβος)	Λεσβος	2
Ναός Αγίου Βασιλείου	Λεσβος	2
Ναός Αγίου Γεωργίου	Δωδεκανησα	2
Ναός Αγίου Ιωάννη Βαπτιστή (Κως)	Δωδεκανησα	2
Ναός Αγίου Νικολάου (Πλατάκι Πατρών)	Αχαιας	2
Ναός Αγίου Νικολάου (Ελαιώνας Σερρών)	Σερρες	2
Ναός Αγίου Νικολάου (Κυριακασέλλια)		2
Ναός Αγίων Αποστόλων (Θεσσαλονίκη)	Θεσσαλονικη	2
Ναός Αγίων Αποστόλων (Καμάρα Λέρου)	Δωδεκανησα	2
Ναός Αγίων Αποστόλων (Χίος)	Χιος	2
Ναός Αγίων Θεοδώρων (Αθήνα)	Αττικη	2
Ναός Αγίων Ιάσωνος και Σωσιπάτρου (Κέρκυρα)	Κερκυρα	2
Ναός αρχαίος - Χριστός της Ιερουσαλήμ (Κάλυμνος)	Δωδεκανησα	2
Ναός Κοιμήσεως της Θεοτόκου (Αιανή Κοζάνης)	Κοζανη	2
Ναός Κοιμήσεως της Θεοτόκου Μέρμπακα (Αργολίδα)	Αργολιδα	2
Ναός Κοιμήσεως της Θεοτόκου στην Αγιάσο (Λέσβος)	Λεσβος	2
Ναός Κοιμήσεως της Θεοτόκου στην Πέτρα (Λέσβος)	Λεσβος	2
Ναός Μεταμορφώσεως του Σωτήρος (Χριστιάνοι Μεσσηνίας)	Μεσσηνιας	2
Ναός Μεταμορφώσεως του Σωτήρος Χριστού	Λεσβος	2
Ναός Μιχαήλ Αρχαγγέλου (Επισκοπή Κισσάμου)	Χανια	2
Ναός Παναγίας (Φοδελέ)	Ηρακλειου	2
Ναός Παναγίας Κουμπελίδικης (Καστοριά)	Καστορια	2
Ναός Παναγίας Κρήνας (Χίος)	Χιου	2
Ναός Παναγίας Πρωτόθρονης (Νάξος)	Κυκλαδες	2
Ναός Παναγίας της Καθολικής (Γαστούνη Ηλείας)	Ηλειας	2
Ναός Παναγίας Χαλκίων (Θεσσαλονίκη)	Θεσσαλονικη	2
Ναός Πόρτα Παναγίας (Τρίκαλα)	Τρικαλα	2
Ναός Ταξιάρχου Μιχαήλ (Κάλυμνος)	Δωδεκανησα	2
Παλαιοχριστιανική βασιλική Αγίου Ανδρέα Λέσβου	Λεσβος	2
Παλαιοχριστιανική βασιλική Γλυκής	Θεσπρωτία	2
Παλαιοχριστιανική βασιλική Κάτω Σικυώνος	Κορινθου	2
Παλαιοχριστιανική βασιλική Παλαιόπολης (Κέρκυρα)	Κερκυρα	2
Παλαιοχριστιανική βασιλική Χαλινάδου (Λέσβος)	Λεσβος	2
Παραπορτιανής (Μύκονος)		2

ΠΗΓΗ: ΙΔΙΑ ΕΠΕΞΕΡΓΑΣΙΑ

ΧΑΡΤΗΣ 5.4: ΕΠΙΣΚΕΨΙΜΟΤΗΤΑ = 2

ΠΗΓΗ: ΙΔΙΑ ΕΠΕΞΕΡΓΑΣΙΑ

ΠΙΝΑΚΑΣ 5.6: ΕΠΙΣΚΕΨΙΜΟΤΗΤΑ = 3

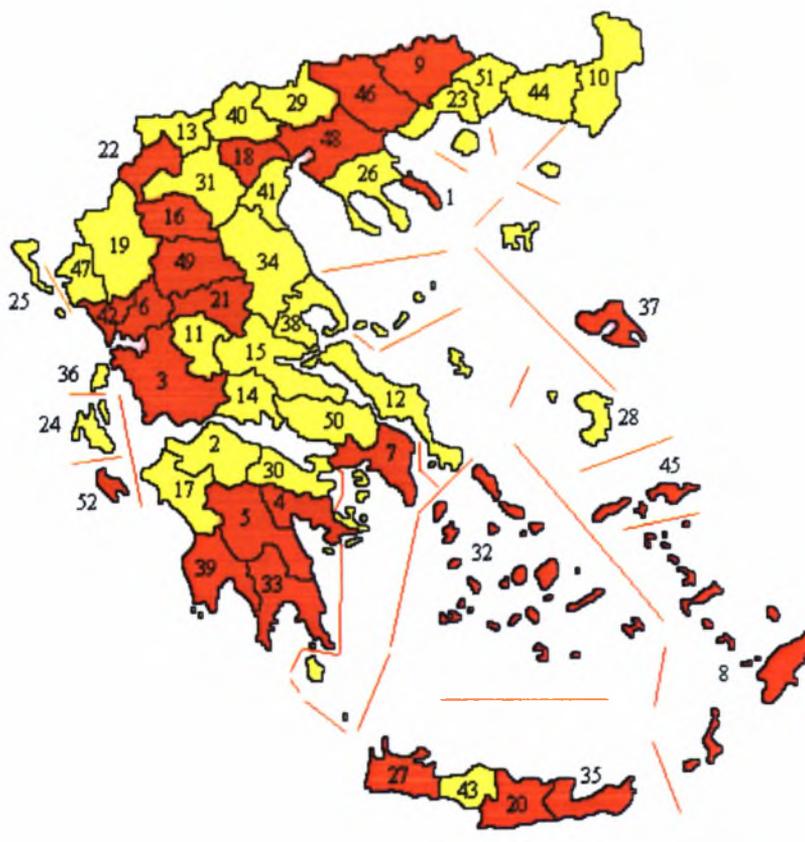
Όνομασία	Νομος	Επισκεψιμότητα
Άγιος Στέφανος Κω, παλαιοχριστιανικές βασιλικές	Δωδεκανησα	3
Άγιος Φωκάς Λέσβου	Λεσβος	3
Μονή Αγίου Δημητρίου (Κυψέλη Πρέβεζας)	Πρεβαζας	3
Μονή Αγίου Νικολάου Αγόριανης (Λακωνία)	Λακωνιας	3
Μονή Αγίων Αποστόλων Λεονταρίου	Αρκαδία	3
Μονή Αγίων Τεσσαράκοντα (Χρύσαφα Λακωνίας)	Λακωνιας	3
Μονή Βροντησιού (Ηράκλειο)	Ηρακλειο	3
Μονή Γκουβερνέτου (Χανιά)	Χανια	3
Μονή Εσφιγμένου (Άγιο Όρος)	Άγιο Όρος	3
Μονή Ζάβορδας (Γρεβενά)	Γρεβενα	3
Μονή Θεοτόκου 'Αναφωνήτριας' (Ζάκυνθος)	Ζακυνθου	3
Μονή Μεγάλων Πυλών	Τρικαλα	3
Μονή Πέτρας (Καρδίτσα)	Καρδίτσα	3
Μονή Τιμίου Προδρόμου Σερρών	Σερρες	3
Ναός Αγίας Βαρβάρας Ερήμου (Λακωνία)	Λακωνια	3
Ναός Αγίας Σοφίας (Δράμα)	Δραμα	3
Ναός Αγίου Βασιλείου Άρτας	Αρτα	3
Ναός Αγίου Γεωργίου	Καστορια	3
Ναός Αγίου Γεωργίου	Δωδεκανησα	3
Ναός Αγίου Γεωργίου (πόλη της Ρόδου)	Δωσεκανησα	3

ΕΝΑΛΛΑΚΤΙΚΕΣ ΜΟΡΦΕΣ ΤΟΥΡΙΣΜΟΥ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ. ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΤΟΥ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΟΥ ΤΟΥΡΙΣΜΟΥ.

Ναός Αγίου Γεωργίου στην Ανεμώτια (Λέσβος)	Λέσβος	3
Ναός Αγίου Γεωργίου στο Ρεπανίδι (Λήμνος)	Λέσβος	3
Ναός Αγίου Ιωάννη Ελεήμονα Λυγουριού	Αργολίδα	3
Ναός Αγίου Ιωάννη Θεολόγου (Λακκί Λέρου)	Δωδεκανησα	3
Ναός Αγίου Ιωάννου στο Κεράμι (Λέσβος)	Λέσβος	3
Ναός Αγίου Νικολάου	Μεσσηνιας	3
Ναός Αγίου Παντελεήμονος (Θεσσαλονίκη)	Θεσσαλονικη	3
Ναός Αγίου Πέτρου (Δρυμώνας Λέρου)	Δωδεκανησα	3
Ναός Αγίου Στεφάνου (Καστοριά)	Καστορια	3
Ναός Αγίου Στεφάνου Μανταμάδου (Λέσβος)	Λέσβος	3
Ναός Παναγίας Γουρλωμμάτας (Δρυμώνας Λέρου)	Δωδεκανησα	3
Ναός Παναγίας Δροσιανής (Νάξος)	Κυκλαδες	3
Ναός Παναγίας Κακκαβιώτισσας (Λήμνος)	Λέσβος	3
Ναός Παναγίας Κεράς (Κρίτσα Λασιθίου)	Λασιθιου	3
Ναός Παναγίας Οδηγήτριας (Απόλπαινα Λευκάδας)	Λευκαδας	3
Ναός Παναγίας του Κάστρου (πόλη της Ρόδου)	Δωδεκανησα	3
Ναός Παναγίας Τρουλλωτής	Λέσβος	3
Ναός Παναξιώτισσας	Αιτωλοακαρνανία	3
Ναός Παρηγορήτισσας (Άρτα)	Άρτα	3
Ναός Προφήτη Ηλία (Θεσσαλονίκη)	Θεσσαλονικη	3
Ναός Ταξιαρχών (Δράμα)	Δραμα	3

ΠΗΓΗ: ΙΔΙΑ ΕΠΕΞΕΡΓΑΣΙΑ

ΧΑΡΤΗΣ 5.5: ΕΠΙΣΚΕΨΙΜΟΤΗΤΑ = 3

ΠΗΓΗ: ΙΔΙΑ ΕΠΕΞΕΡΓΑΣΙΑ

Στο παρακάτω πίνακα καταγράφονται θρησκευτικά μνημεία, που χωροθετούνται και ο αριθμός των κατοίκων τους.

ΠΙΝΑΚΑΣ 5.7: ΚΑΤΟΙΚΟΙ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΩΝ ΜΝΗΜΕΙΩΝ

Όνομασία	Νομός	Κατοικοι
Άγιος Στέφανος Κω, παλαιοχριστιανικές βασιλικές	Δωδεκανησα	0
Άγιος Φωκάς Λέσβου -	Λεσβος	0
Αμφίπολις χριστιανική	Σερρες	0
Ανω Μονή Παναγίας Ξενιάς	Μαγνησίας	0
Ασκηταριό Μικρής Ανάληψης	Φλωρινας	0
Εκατονταπυλιανή ή Καταπολιανή Πάρου	Κυκλαδες	0
Καθολικό Μονής Αρχαγγέλου Μιχαήλ (Ρόδος)	Δωδεκανησα	0
Καπνικαρέα (Αθήνα)	Αττικής	0
Μητρόπολη Αθηνών	Αττικής	0
Μονή Αστερίου	Αττικής	0
Μονή Αγίου Γεωργίου Φενεού (Κορινθία)	Κορινθου	0
Μονή Αγίου Δημητρίου (Κυψέλη Πρέβεζας)	Πρεβαζας	0
Μονή Αγίου Ιωάννου του Προδρόμου (Ζάκυνθος)	Ζακυνθου	0
Μονή Αγίου Νικολάου Αγόριανης (Λακωνία)	Λακωνιας	0
Μονή Αγίου Νικολάου Φιλανθρωπητών (Ιωάννινα)	Ιωαννινα	0
Μονή Αγίων Αποστόλων Λεονταρίου	Αρκαδία	0
Μονή Αγίων Τεσσαράκοντα (Χρύσαφα Λακωνίας)		0
Μονή Αρκαδίου (Ρέθυμνο)	Ρεθυμνο	0
Μονή Βροντησίου (Ηράκλειο)	Ηρακλειο	0
Μονή Γκουβερνέτου (Χανιά)	Χανια	0
Μονή Ευαγγελίστριας Δαπόντε (Σκόπελος)	Μαγνησίας	0
Μονή Ζάβορδας (Γρεβενά)	Γρεβενα	0
Μονή Καισαριανής	Αττικής	0
Μονή Λατόμου (Θεσσαλονίκη)	Θεσσαλονικη	0
Μονή Μεγάλων Πυλών	Τρικαλα	0
Μονή Ολυμπιώτισσας στην Ελασσόνα	Λαρισα	0
Μονή Πελεκητής (ν. Καρδίτσα)	Καρδιτσα	0
Μονή Πέτρας (Καρδίτσα)	Καρδιτσα	0
Μονή Τζαγκαρόλων (Χανιά)	Χανια	0
Μονή Τιμίου Προδρόμου Σερρών	Σερρες	0
Μονή Φραγκαβίλλας (Ηλεία)	Ηλεια	0
Μονή Κοιμήσεως της Θεοτόκου στο Δαμάνδρι (Λέσβος)	Λεσβος	0
Μονή Λειμώνος (Λέσβος)	Λεσβος	0
Μονή Παμμεγίστων Ταξιαρχών στο Μανταμάδο (Λέσβος)	Λεσβος	0
Μονή Περιβολής	Λεσβος	0
Μονή Υψηλού	Λεσβος	0
Νέα Μονή Χίου	Χιου	0
Ναός Αγ.Παντελεήμονος	Λασιθιου	0
Ναός Αγίας Αικατερίνης (πόλη της Ρόδου)	Δωδεκανησα	0
Ναός Αγίας Βαρβάρας Ερήμου (Λακωνία)	Λακωνια	0
Ναός Αγίας Ματρώνας (Παρθένι Λέρου)	Δωδεκανησα	0
Ναός Αγίας Παρασκευής (πόλη της Ρόδου)	Δωδεκανησα	0
Ναός Αγίας Σοφίας (Δράμα)	Δραμα	0
Ναός Αγίας Σοφίας (Θεσσαλονίκη)	Θεσσαλονικη	0
Ναός Αγίας Τριάδας (πόλη της Ρόδου)	Δωδεκανησα	0
Ναός Αγίου Αθανασίου (πόλη της Ρόδου)	Δωδεκανησα	0
Ναός Αγίου Αθανασίου στη Μυτιλήνη (Λέσβος)	Λεσβος	0
Ναός Αγίου Ανδρέα Πατρών	Αχαιας	0
Ναός Αγίου Βασιλείου	Λεσβος	0

ΕΝΑΛΛΑΚΤΙΚΕΣ ΜΟΡΦΕΣ ΤΟΥΡΙΣΜΟΥ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ. ΑΝΑΙΤΥΞΗ ΤΟΥ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΟΥ ΤΟΥΡΙΣΜΟΥ.

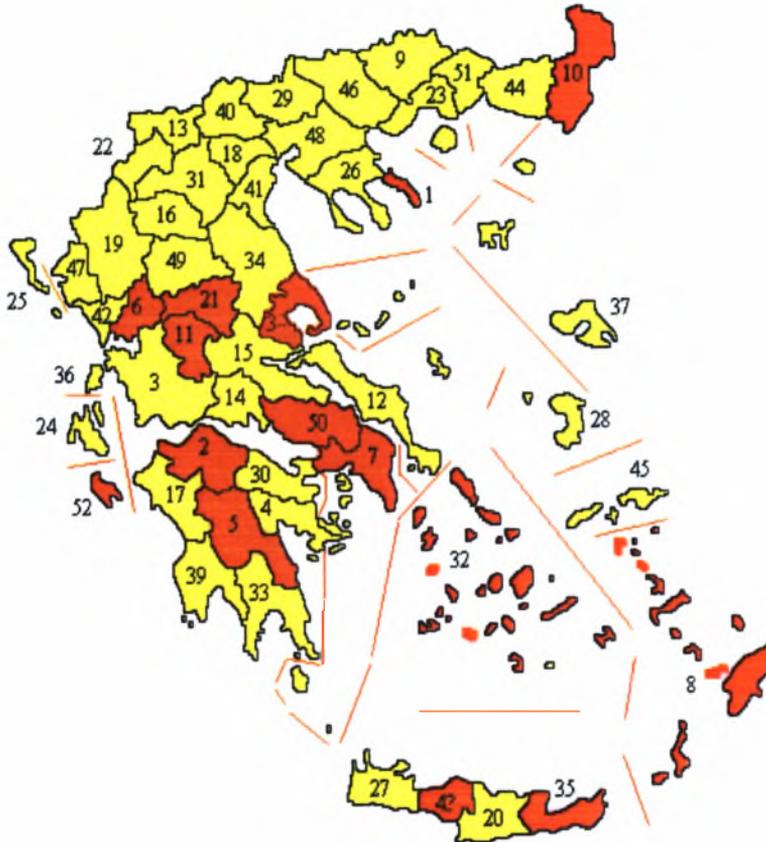
Ναός Αγίου Βασιλείου Άρτας	Άρτα	0
Ναός Αγίου Γεωργίου	Δωδεκανησα	0
Ναός Αγίου Γεωργίου	Καστορια	0
Ναός Αγίου Γεωργίου	Δωδεκανησα	0
Ναός Αγίου Γεωργίου (πόλη της Ρόδου)	Δωσεκανησα	0
Ναός Αγίου Γεωργίου στην Ανεμώτια (Λέσβος)	Λεσβος	0
Ναός Αγίου Γεωργίου στο Ρεπανίδι (Λήμνος)	Λεσβος	0
Ναός Αγίου Δημητρίου (Θεσσαλονίκη)	Θεσσαλονικη	0
Ναός Αγίου Θεράπποντα στη Μυτιλήνη (Λέσβος)	Λεσβος	0
Ναός Αγίου Ιωάννη Βαπτιστή (Κως)	Δωδεκανησα	0
Ναός Αγίου Ιωάννη Ελεήμονα Λυγουριού	Αργολιδα	0
Ναός Αγίου Ιωάννη Θεολόγου (Λακκί Λέρου)	Δωδεκανησα	0
Ναός Αγίου Ιωάννου στο Κεράμι (Λέσβος)	Λεσβος	0
Ναός Αγίου Νικολάου (Πλατάκι Πατρών)	Αχαιας	0
Ναός Αγίου Νικολάου (Ελαιώνας Σερρών)	Σερρες	0
Ναός Αγίου Νικολάου (Κυριακασέλλια)		0
Ναός Αγίου Νικολάου	Μεσσηνιας	0
Ναός Αγίου Νικολάου Μαρμαρίτη (Εμπορειο Θήρας)	Κυκλαδες	0
Ναός Αγίου Νικολάου Ορφανού (Θεσσαλονίκη)	Θεσσαλονικη	0
Ναός Αγίου Παντελεήμονος (Θεσσαλονίκη)	Θεσσαλονικη	0
Ναός Αγίου Πέτρου (Δρυμώνας Λέρου)	Δωδεκανησα	0
Ναός Αγίου Στεφάνου (Καστοριά)	Καστορια	0
Ναός Αγίου Στεφάνου Μανταμάδου (Λέσβος)	Λεσβος	0
Ναός Αγίων Αποστόλων (Θεσσαλονίκη)	Θεσσαλονικη	0
Ναός Αγίων Αποστόλων (Καμάρα Λέρου)	Δωδεκανησα	0
Ναός Αγίων Αποστόλων (Χίος)	Χιος	0
Ναός Αγίων Θεοδώρων (Αθήνα)	Αττικη	0
Ναός Αγίων Ιάσωνος και Σωσιπάτρου (Κέρκυρας)	Κερκυρα	0
Ναός Αναστάσεως του Σωτήρος Χριστού Βέροιας	Ημαθιας	0
Ναός αρχαίος - Χριστός της Ιερουσαλήμ (Κάλυμνος)	Δωδεκανησα	0
Ναός Αχειροποίητου (Θεσσαλονίκη)	Θεσσαλονικη	0
Ναός Επισκοπής (Μέσα Γωνιά Θήρας)	Κυκλαδες	0
Ναός Κάστρου Σερβίων	Κοζανη	0
Ναός Κοιμήσεως της Θεοτόκου (Αιανή Κοζάνης)	Κοζανη	0
Ναός Κοιμήσεως της Θεοτόκου Μέρμπακα (Αργολίδα)	Αργολιδα	0
Ναός Κοιμήσεως της Θεοτόκου στην Αγιάσο (Λέσβος)	Λεσβος	0
Ναός Κοιμήσεως της Θεοτόκου στην Καλαμπάκα	Τρικαλα	0
Ναός Κοιμήσεως της Θεοτόκου στην Πέτρα (Λέσβος)	Λεσβος	0
Ναός Μεταμορφώσεως του Σωτήρος (Χριστιάνοι Μεσσηνίας)	Μεσσηνιας	0
Ναός Μεταμορφώσεως του Σωτήρος Χριστού	Λεσβος	0
Ναός Μιχαήλ Αρχαγγέλου (Επισκοπή Κισσάμου)	Χανια	0
Ναός Παναγίας (Φοδελέ)	Ηρακλειου	0
Ναός Παναγίας Γουρλωμμάτας (Δρυμώνας Λέρου)	Δωδεκανησα	0
Ναός Παναγίας Δροσιανής (Νάξος)	Κυκλαδες	0
Ναός Παναγίας Κακκαβιώτισσας (Λήμνος)	Λεσβος	0
Ναός Παναγίας Κεράς (Κρίτσα Λασιθίου)	Λασιθιου	0
Ναός Παναγίας Κουμπελίδικης (Καστοριά)	Καστορια	0
Ναός Παναγίας Κρήνας (Χίος)	Χιου	0
Ναός Παναγίας Οδηγήτριας (Απόλπαινα Λευκάδας)	Λευκαδας	0
Ναός Παναγίας Πρωτόθρονης (Νάξος)	Κυκλαδες	0
Ναός Παναγίας της Καθολικής (Γαστούνη Ηλείας)	Ηλειας	0
Ναός Παναγίας του Κάστρου (πόλη της Ρόδου)	Δωδεκανησα	0
Ναός Παναγίας Τρουλλωπής	Λεσβος	0
Ναός Παναγίας Χαλκίων (Θεσσαλονίκη)	Θεσσαλονικη	0
Ναός Παναγιώτισσας	Αιτωλοακαρνανια	0

ΕΝΑΛΛΑΚΤΙΚΕΣ ΜΟΡΦΕΣ ΤΟΥΡΙΣΜΟΥ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ. ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΤΟΥ
ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΟΥ ΤΟΥΡΙΣΜΟΥ.

Ναός Παρηγορήτισσας (Άρτα)	Άρτα	0
Ναός Πόρτα Παναγιάς (Τρίκαλα)	Τρίκαλα	0
Ναός Προφήτη Ηλία (Θεσσαλονίκη)	Θεσσαλονίκη	0
Ναός Ταξιάρχου Μιχαήλ (Κάλυμνος)	Δωδεκανησα	0
Ναός Ταξιαρχών (Δράμα)	Δραμα	0
Παλαιά Μητρόπολη Έδεσσας	Πελλας	0
Παλαιά Μητρόπολη Σερρών	Σερρες	0
Παλαιοχριστιανική βασιλική Αγίας Παρασκευής Κοζάνης	Κοζανη	0
Παλαιοχριστιανική βασιλική Αγίου Ανδρέα Λέσβου	Λεσβος	0
Παλαιοχριστιανική βασιλική Αγίου Αχιλλείου Πρεσπών	Φλωρινας	0
Παλαιοχριστιανική βασιλική Αγίου Ισιδώρου Χίου	Χιου	0
Παλαιοχριστιανική βασιλική Αλμυρίδας Αποκορώνου Χανίων	Χανια	0
Παλαιοχριστιανική βασιλική Γλυκής	Θεσπρωτία	0
Παλαιοχριστιανική βασιλική Κάτω Σικυώνος	Κορινθου	0
Παλαιοχριστιανική βασιλική Λεχαίου	Κορινθου	0
Παλαιοχριστιανική βασιλική Παλαιόπολης (Κέρκυρα)	Κερκυρα	0
Παλαιοχριστιανική βασιλική Χαλινάδου (Λέσβος)	Λεσβος	0
Παραπορτιανής (Μύκονος)		0
Πρωτάτο	Άγιο Όρος	0
Ροτόντα Θεσσαλονίκης	Θεσσαλονικη	0
Σφηκιά Ημαθίας, παλαιοχριστιανικές βασιλικές	Ημαθια	0
Μονή Αγίας Λαύρας (Καλάβρυτα Αχαΐας)	Αχαιας	10
Μονή Αγίου Ιωάννου Θεολόγου	Δωδεκανησα	10
Μονή Δαφνίου	Αττικης	10
Μονή Κάτω Παναγιάς (Άρτα)	Άρτα	10
Μονή Κορώνας (ν. Καρδίτσας)	Καρδίτσα	10
Μονή Οσίου Λουκά (Βοιωτία)	Βοιωτια	10
Μονή Παναγίας Κοσμοσώτειρας (Έβρος)	Έβρος	10
Μονή Παναγίας Χοζοβιώτισσας (Αμοργός)	Κυκλαδων	10
Μονή Πρέβελης (Ρέθυμνο)	Ρεθυμνο	10
Μονή Προυσσού (Ευρυτανία)	Ευρυτανια	10
Μονή Φιλοσόφου (Δημητσάνα Αρκαδίας)	Αρκαδια	10
Μονή Εσφιγμένου (Άγιο Όρος)	Άγιο Ορος	15
Μονή Ευαγγελίστριας (Σκιάθος)	Μαγνησιας	15
Μονή Ζωγράφου (Άγιο Όρος)	Άγιο Ορος	15
Μονή Θεοτόκου 'Αναφωνήτριας' (Ζάκυνθος)	Ζακυνθου	15
Μονή Καρακάλλου (Άγιο Όρος)	Άγιο Ορος	15
Μονή Μεταμόρφωσης Σωτήρος Λουκούς (Αρκαδία)	Αρκαδια	15
Μονή Τοπλού (Λασιθί)	Λασιθιου	15
Μονή Δοχειαρίου (Άγιο Όρος)	Άγιο Ορος	20
Μονή Σταυρονικήτα (Άγιο Όρος)	Άγιο Ορος	20
Μονή Χελανδαρίου (Άγιο Όρος)	Άγιο Ορος	20
Μονή Διονυσίου (Άγιο Όρος)	Άγιο Ορος	25
Μονή Ιβήρων (Άγιο Όρος)	Άγιο Ορος	25
Μονή Παντοκράτορος (Άγιο Όρος)	Άγιο Ορος	25
Μονή Αγίου Παύλου (Άγιο Όρος)	Άγιο Ορος	30
Μονή Κασταμονίτου (Άγιο Όρος)	Άγιο Ορος	30
Μονή Ξηροποτάμου (Άγιο Όρος)	Άγιο Ορος	30
Μονή Οσίου Γρηγορίου (Άγιο Όρος)	Άγιο Ορος	30
Μονή Σίμωνος Πέτρας	Άγιο Ορος	30
Μονή Ξενοφώντας (Άγιο Όρος)	Άγιο Ορος	35
Μονή Αγίου Παντελεήμονος (Άγιο Όρος)	Άγιο Ορος	40
Μονή Βατοπεδίου (Άγιο Όρος)	Άγιο Ορος	50
Μονή Κουτλουμουσίου (Άγιο Όρος)	Άγιο Ορος	50
Μονή Μεγίστης Λαύρας (Άγιο Όρος)	Άγιο Ορος	50

Στο παρακάτω χάρτη φαίνονται οι νομοί στους οποίους χωροθετούνται
θρησκευτικά μνημεία τα οποία κατοικούνται.

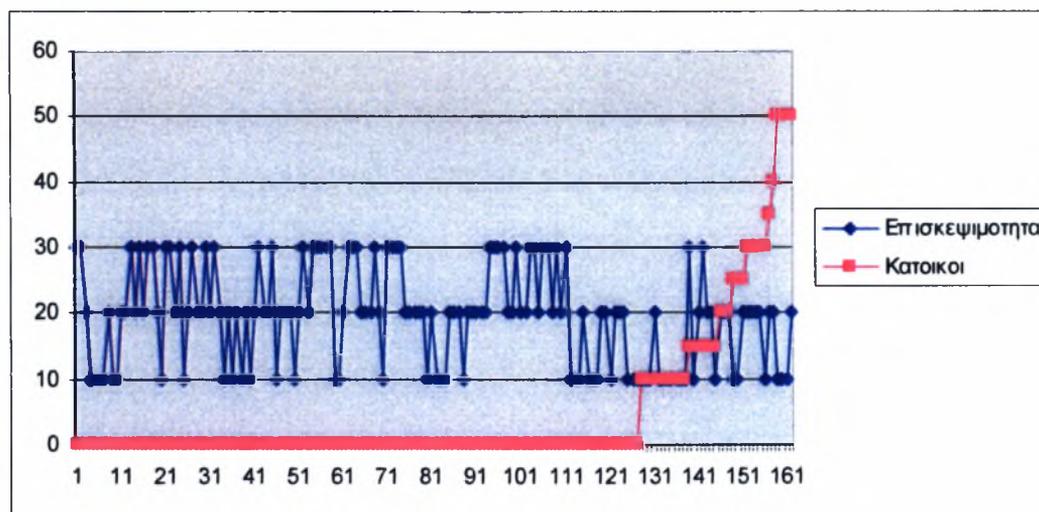
ΧΑΡΤΗΣ 5.6: ΚΑΤΟΙΚΩΝ

ΠΗΓΗ: ΙΔΙΑ ΕΠΕΞΕΡΓΑΣΙΑ

Έπειτα από συζητήσεις που έγιναν με τον εκπρόσωπο της Μητρόπολης Χαλκίδος το και την μελέτη του γραφήματος που ακολουθεί συμπέρασμα ήταν ότι η επισκεψιμότητα ενός θρησκευτικού μνημείου δεν εξαρτάται από το εάν κατοικείται η όχι.

ΓΡΑΦΗΜΑ 5.2: ΕΠΙΣΚΕΨΙΜΟΤΗΤΑ ΑΝΑ ΚΑΤΟΙΚΟ

ΠΗΓΗ: ΙΔΙΑ ΕΠΕΞΕΡΓΑΣΙΑ

Στο παρακάτω πίνακα αναφέρονται τα θρησκευτικά μνημεία, που χωροθετούνται και ποιο είναι το έτος ίδρυσης τους.

ΠΙΝΑΚΑΣ 5.8: ΕΤΗ ΙΔΡΥΣΗΣ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΩΝ ΜΝΗΜΕΙΩΝ

Ανω Μονή Παναγίας Ξενιάς	Μαγνησίας	10μ.χ
Καθολικό Μονής Αρχαγγέλου Μιχαήλ (Ρόδος)	Δωδεκανησα	10μ.χ
Μονή Βατοπεδίου (Άγιο Όρος)	Άγιο Όρος	10μ.χ
Μονή Δοχειαρίου (Άγιο Όρος)	Άγιο Όρος	10μ.χ
Μονή Εσφιγμένου (Άγιο Όρος)	Άγιο Όρος	10μ.χ
Μονή Ζωγράφου (Άγιο Όρος)	Άγιο Όρος	10μ.χ
Μονή Ιβήρων (Άγιο Όρος)	Άγιο Όρος	10μ.χ
Μονή Μεγίστης Λαύρας (Άγιο Όρος)	Άγιο Όρος	10μ.χ
Μονή Ξηροποτάμου (Άγιο Όρος)	Άγιο Όρος	10μ.χ
Μονή Φιλοθέου (Άγιο Όρος)	Άγιο Όρος	10μ.χ
Μονή Χελανδαρίου (Άγιο Όρος)	Άγιο Όρος	10μ.χ
Ναός Αγίας Βαρβάρας Ερήμου (Λακωνία)	Λακωνια	10μ.χ
Ναός Αγίας Σοφίας (Δράμα)	Δραμα	10μ.χ
Ναός Παναγίας Κουμπελίδικης (Καστοριά)	Καστορια	10μ.χ
Ναός Παναξιώτισσας	Αιτωλοσακαρνανία	10μ.χ
Πρωτάτο	Άγιο Όρος	10μ.χ
Καπνικαρέα (Αθήνα)	Αττικής	11μ.χ
Μονή Αστερίου	Αττικής	11μ.χ
Μονή Αγίου Ιωάννου Θεολόγου	Δωδεκανησα	11μ.χ
Μονή Δαφνίου	Αττικής	11μ.χ
Μονή Καισαριανής	Αττικής	11μ.χ
Μονή Καρακάλλου (Άγιο Όρος)	Άγιο Όρος	11μ.χ
Μονή Κασταμονίτου (Άγιο Όρος)	Άγιο Όρος	11μ.χ
Μονή Ξενοφώντος (Άγιο Όρος)	Άγιο Όρος	11μ.χ
Μονή Οσίου Λουκά (Βοιωτία)	Βοιωτια	11μ.χ
Μονή Παναγίας Χοζοβιώτισσας (Αμοργός)	Κυκλαδων	11μ.χ
Μονή Σταυρονικήτα (Άγιο Όρος)	Άγιο Όρος	11μ.χ
Μονή Φραγκαβίλλας (Ηλεία)	Ηλεια	11μ.χ
Νέα Μονή Χίου	Χιου	11μ.χ
Ναός Αγίων Αποστόλων (Καμάρα Λέρου)	Δωδεκανησα	11μ.χ

ΕΝΑΛΛΑΚΤΙΚΕΣ ΜΟΡΦΕΣ ΤΟΥΡΙΣΜΟΥ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ. ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΤΟΥ
ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΟΥ ΤΟΥΡΙΣΜΟΥ.

Ναός Αγίων Αποστόλων (Χίος)	Χίος	11μ.χ
Ναός Επισκοπής (Μέσα Γωνιά Θήρας)	Κυκλαδες	11μ.χ
Ναός Κοιμήσεως της Θεοτόκου στην Καλαμπάκα	Τρικαλα	11μ.χ
Ναός Μεταμορφώσεως του Σωτήρος (Χριστιάνοι Μεσσηνίας)	Μεσσηνίας	11μ.χ
Ναός Παναγιάς (Φοδελέ)	Ηρακλειου	11μ.χ
Ναός Παναγιάς του Κάστρου (πόλη της Ρόδου)	Δωδεκανησα	11μ.χ
Ναός Παναγιάς Χαλκίων (Θεσσαλονίκη)	Θεσσαλονικη	11μ.χ
Παλαιοχριστιανική βασιλική Αγίου Αχιλλείου Πρεσπών	Φλωρινας	11μ.χ
Μονή Αγίου Νικολάου Αγόριανης (Λακωνία)	Λακωνιας	12μ.χ
Μονή Κουτλουμουσίου (Άγιο Όρος)	Άγιο Όρος	12μ.χ
Μονή Παναγιάς Κοσμοσωτείρας (Έβρος)	Έβρος	12μ.χ
Ναός Αγίου Γεωργίου	Καστορια	12μ.χ
Ναός Κοιμήσεως της Θεοτόκου Μέρμπακα (Αργολίδα)	Αργολιδα	12μ.χ
Ναός Παναγιάς της Καθολικής (Γαστούνη Ηλείας)	Ηλειας	12μ.χ
Παλαιά Μητρόπολη Σερρών	Σερρες	12μ.χ
Παλαιοχριστιανική βασιλική Γλυκής	Θεσπρωτία	12μ.χ
Μονή Αγίου Δημητρίου (Κυψέλη Πρέβεζας)	Πρεβαζας	13μ.χ
Μονή Αγίου Νικολάου Φιλανθρωπητών (Ιωάννινα)	Ιωαννινα	13μ.χ
Μονή Κάτω Παναγιάς (Άρτα)	Άρτα	13μ.χ
Μονή Τιμίου Προδρόμου Σερρών	Σερρες	13μ.χ
Ναός Παναγιάς Κεράς (Κρίτσα Λασιθίου)	Λασιθιου	13μ.χ
Ναός Παρηγορήτισσας (Άρτα)	Άρτα	13μ.χ
Ναός Πόρτα Παναγιάς (Τρίκαλα)	Τρικαλα	13μ.χ
Μονή Αγίου Γεωργίου Φενεού (Κορινθία)	Κορινθου	14μ.χ
Μονή Αγίου Παντελεήμονος (Άγιο Όρος)	Άγιο Όρος	14μ.χ
Μονή Βροντησίου (Ηράκλειο)	Ηρακλειο	14μ.χ
Μονή Διονυσίου (Άγιο Όρος)	Άγιο Όρος	14μ.χ
Μονή Μεγάλων Πυλών	Τρικαλα	14μ.χ
Μονή Ολυμπιώτισσας στην Ελασσόνα	Λαρισα	14μ.χ
Μονή Οσίου Γρηγορίου (Άγιο Όρος)	Άγιο Όρος	14μ.χ
Μονή Παντοκράτορος (Άγιο Όρος)	Άγιο Όρος	14μ.χ
Μονή Σίμωνος Πέτρας	Άγιο Όρος	14μ.χ
Ναός Αγ. Παντελεήμονος	Λασιθιου	14μ.χ
Ναός Αγίας Αικατερίνης (πόλη της Ρόδου)	Δωδεκανησα	14μ.χ
Ναός Αγίου Αθανασίου (πόλη της Ρόδου)	Δωδεκανησα	14μ.χ
Ναός Αγίου Βασιλείου Άρτας	Άρτα	14μ.χ
Ναός Αγίου Ιωάννη Ελεήμονα Λυγουριού	Αργολιδα	14μ.χ
Ναός Αγίου Νικολάου (Ελαιώνας Σερρών)	Σερρες	14μ.χ
Ναός Αγίου Νικολάου Ορφανού (Θεσσαλονίκη)	Θεσσαλονικη	14μ.χ
Ναός Αγίου Παντελεήμονος (Θεσσαλονίκη)	Θεσσαλονικη	14μ.χ
Ναός Αγίων Αποστόλων (Θεσσαλονίκη)	Θεσσαλονικη	14μ.χ
Ναός Αγίων Ιάσωνος και Σωσιπάτρου (Κέρκυρας)	Κερκυρα	14μ.χ
Ναός Αναστάσεως του Σωτήρος Χριστού Βέροιας	Ημαθιας	14μ.χ
Ναός Παναγιάς Γουρλωμμάτας (Δρυμώνας Λέρου)	Δωδεκανησα	14μ.χ
Ναός Παναγιάς Τρουλλωτής	Λεσβος	14μ.χ
Ναός Ταξιάρχου Μιχαήλ (Κάλυμνος)	Δωδεκανησα	14μ.χ
Ναός Ταξιαρχών (Δράμα)	Δραμα	14μ.χ
Παλαιά Μητρόπολη Έδεσσας	Πελλας	14μ.χ
Ασκηταριό Μικρής Ανάληψης	Φλωρινας	15μ.χ
Μονή Θεοτόκου 'Αναφωνήτριας' (Ζάκυνθος)	Ζακυνθου	15μ.χ
Μονή Τοπλού (Λασιθί)	Λασιθιου	15μ.χ
Ναός Αγίας Παρασκευής (πόλη της Ρόδου)	Δωδεκανησα	15μ.χ
Ναός Αγίας Τριάδας (πόλη της Ρόδου)	Δωδεκανησα	15μ.χ
Ναός Αγίου Νικολάου (Πλατάνι Πατρών)	Αχαιας	15μ.χ
Ναός Παναγιάς Οδηγήτριας (Απόλπαινα Λευκάδας)	Λευκαδας	15μ.χ

Μονή Παμμεγίστων Ταξιαρχών στο Μανταμάδο (Λέσβος)	Λέσβος	16.μχ
Μονή Γκουβερνέτου (Χανιά)	Χανια	16μ.χ
Μονή Ευαγγελίστριας (Σκιάθος)	Μαγνησιας	16μ.χ
Μονή Ζάβορδας (Γρεβενά)	Γρεβενα	16μ.χ
Μονή Προυσσού (Ευρυτανία)	Ευρυτανια	16μ.χ
Μονή Λειμώνος (Λέσβος)	Λέσβος	16μ.χ
Μονή Περιβολής	Λέσβος	16μ.χ
Ναός Αγίου Αθανασίου στη Μυτιλήνη (Λέσβος)	Λέσβος	16μ.χ
Ναός Αγίου Γεωργίου (πόλη της Ρόδου)	Δωδεκανησα	16μ.χ
Ναός Αγίου Νικολάου	Μεσσηνιας	16μ.χ
Ναός Μεταμορφώσεως του Σωτήρος Χριστού	Λέσβος	16μ.χ
Ναός Παναγίας Κακκαβιώτισσας (Λήμνος)	Λέσβος	16μ.χ
Μονή Αγίας Λαύρας (Καλάβρυτα Αχαΐας)	Αχαιας	17μ.χ
Μονή Αγίου Ιωάννου του Προδρόμου (Ζάκυνθος)	Ζακυνθου	17μ.χ
Μονή Αγίων Αποστόλων Λεονταρίου	Αρκαδία	17μ.χ
Μονή Πέτρας (Καρδίτσα)	Καρδίτσα	17μ.χ
Μονή Φιλοσόφου (Δημητσάνα Αρκαδίας)	Αρκαδια	17μ.χ
Μονή Κοιμήσεως της Θεοτόκου στο Δαμάνδρι (Λέσβος)	Λέσβος	17μ.χ
Ναός Αγίας Ματρώνας (Παρθένι Λέρου)	Δωδεκανησα	17μ.χ
Ναός Αγίου Ιωάννη Θεολόγου (Λακκί Λέρου)	Δωδεκανησα	17μ.χ
Ναός Αγίου Ιωάννου στο Κεράμι (Λέσβος)	Λέσβος	17μ.χ
Ναός Κοιμήσεως της Θεοτόκου στην Αγιάσο (Λέσβος)	Λέσβος	17μ.χ
Ναός Προφήτη Ηλία (Θεσσαλονίκη)	Θεσσαλονικη	17μ.χ
Μονή Ευαγγελίστριας Δαπόντε (Σκόπελος)	Μαγνησιας	18μ.χ
Μονή Κορώνας (ν. Καρδίτσας)	Καρδίτσα	18μ.χ
Μονή Πελεκητής (ν. Καρδίτσας)	Καρδίτσα	18μ.χ
Μονή Τζαγκαρόλων (Χανιά)	Χανια	18μ.χ
Ναός Αγίου Βασιλείου	Λέσβος	18μ.χ
Ναός Αγίου Γεωργίου	Δωδεκανησα	18μ.χ
Ναός Αγίου Γεωργίου	Δωδεκανησα	18μ.χ
Ναός Αγίου Γεωργίου στην Ανεμώτια (Λέσβος)	Λέσβος	18μ.χ
Ναός Αγίου Θεράπποντα στη Μυτιλήνη (Λέσβος)	Λέσβος	18μ.χ
Ναός Αγίου Πέτρου (Δρυμώνας Λέρου)	Δωδεκανησα	18μ.χ
Ναός Αγίου Στεφάνου Μανταμάδου (Λέσβος)	Λέσβος	18μ.χ
Μητρόπολη Αθηνών	Αττικης	19μ.χ
Μονή Αγίου Παύλου (Αγιο Ορος)	Αγιο Ορος	19μ.χ
Μονή Αρκαδίου (Ρέθυμνο)	Ρεθυμνο	19μ.χ
Μονή Πρέβελης (Ρέθυμνο)	Ρεθυμνο	19μ.χ
Ναός Αγίου Ανδρέα Πατρών	Αχαιας	19μ.χ
Ναός Αγίου Γεωργίου στο Ρεπανίδι (Λήμνος)	Λέσβος	19μ.χ
Ναός Αγίου Νικολάου Μαρμαρίτη (Εμπορείο Θήρας)	Κυκλαδες	19μ.χ
Ναός Αγίων Θεοδώρων (Αθήνα)	Αττικη	19μ.χ
Ναός Κοιμήσεως της Θεοτόκου (Αιανή Κοζάνης)	Κοζανη	19μ.χ
Ναός Κοιμήσεως της Θεοτόκου στην Πέτρα (Λέσβος)	Λέσβος	19μ.χ
Ναός Κάστρου Σερβίων	Κοζανη	1μ.χ
Παλαιοχριστιανική βασιλική Παλαιόπολης (Κέρκυρα)	Κερκυρα	2μ.χ
Αγιος Φωκάς Λέσβου	Λέσβος	4μ.χ
Εκατονταπυλιανή ή Καταπολιανή Πάρου	Κυκλαδες	4μ.χ
Παλαιοχριστιανική βασιλική Αγίου Ανδρέα Λέσβου	Λέσβος	4μ.χ
Ροτόντα Θεσσαλονίκης	Θεσσαλονικη	4μ.χ
Μονή Μεταμόρφωσης Σωτήρος Λουκούς (Αρκαδία)	Αρκαδια	5μ.χ
Ναός αρχαίος - Χριστός της Ιερουσαλήμ (Κάλυμνος)	Δωδεκανησα	5μ.χ
Παλαιοχριστιανική βασιλική Αγίου Ισιδώρου Χίου	Χιου	5μ.χ
Παλαιοχριστιανική βασιλική Κάτω Σικυώνος	Κορινθου	5μ.χ
Παλαιοχριστιανική βασιλική Λεχαίου	Κορινθου	5μ.χ
Άγιος Στέφανος Κω, παλαιοχριστιανικές βασιλικές	Δωδεκανησα	6μ.χ

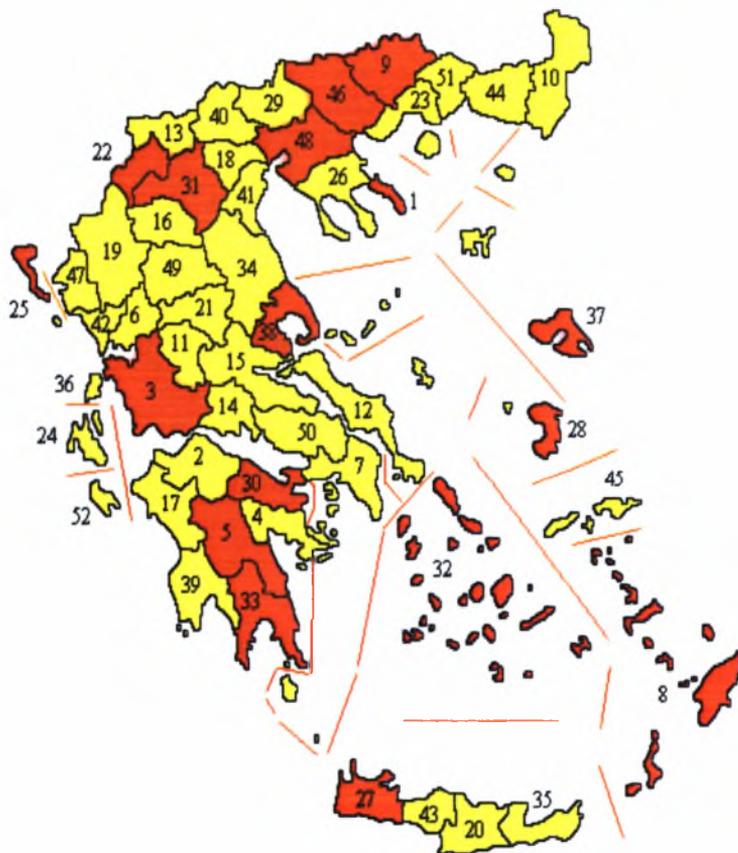
ΕΝΑΛΛΑΚΤΙΚΕΣ ΜΟΡΦΕΣ ΤΟΥΡΙΣΜΟΥ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ. ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΤΟΥ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΟΥ ΤΟΥΡΙΣΜΟΥ.

Αμφίπολις χριστιανική	Σερρες	6μ.χ
Μονή Λατόμου (Θεσσαλονίκη)	Θεσσαλονίκη	6μ.χ
Ναός Αγίου Ιωάννη Βαπτιστή (Κως)	Δωδεκανησα	6μ.χ
Ναός Μιχαήλ Αρχαγγέλου (Επισκοπή Κισσάμου)	Χανια	6μ.χ
Ναός Παναγίας Δροσιανής (Νάξος)	Κυκλαδες	6μ.χ
Ναός Παναγίας Κρήνας (Χίος)	Χιου	6μ.χ
Παλαιοχριστιανική βασιλική Αγίας Παρασκευής Κοζάνης	Κοζανη	6μ.χ
Παλαιοχριστιανική βασιλική Αλμυρίδας Αποκορώνου Χανίων	Χανια	6μ.χ
Παλαιοχριστιανική βασιλική Χαλινάδου (Λέσβος)	Λεσβος	6μ.χ
Ναός Αγίας Σοφίας (Θεσσαλονίκη)	Θεσσαλονίκη	7μ.χ
Μονή Υψηλού	Λεσβος	8μ.χ
Ναός Αγίου Δημητρίου (Θεσσαλονίκη)	Θεσσαλονίκη	8μ.χ
Ναός Αγίου Στεφάνου (Καστοριά)	Καστορια	9μ.χ
Ναός Παναγίας Πρωτόθρονης (Νάξος)	Κυκλαδες	9μ.χ
Ονομασια	Νομος	Ετος Ιδρυσης

ΠΗΓΗ: ΙΔΙΑ ΕΠΕΞΕΡΓΑΣΙΑ

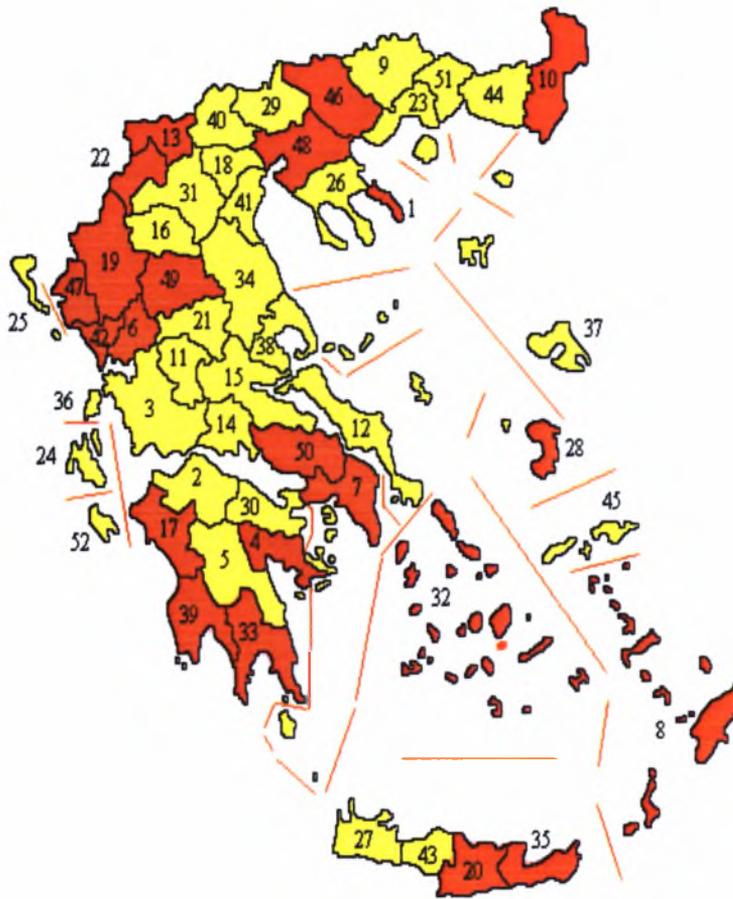
Ύστερα από ομαδοποίηση που έγινε στα θρησκευτικά μνημεία με βάση το έτος ίδρυσης τους δημιουργήθηκαν οι παρακάτω χάρτες.

ΧΑΡΤΗΣ 5.7: ΑΙΩΝΑΣ ΙΔΡΥΣΗΣ ΑΠΟ 1Μ.Χ ΕΩΣ 10Μ.Χ

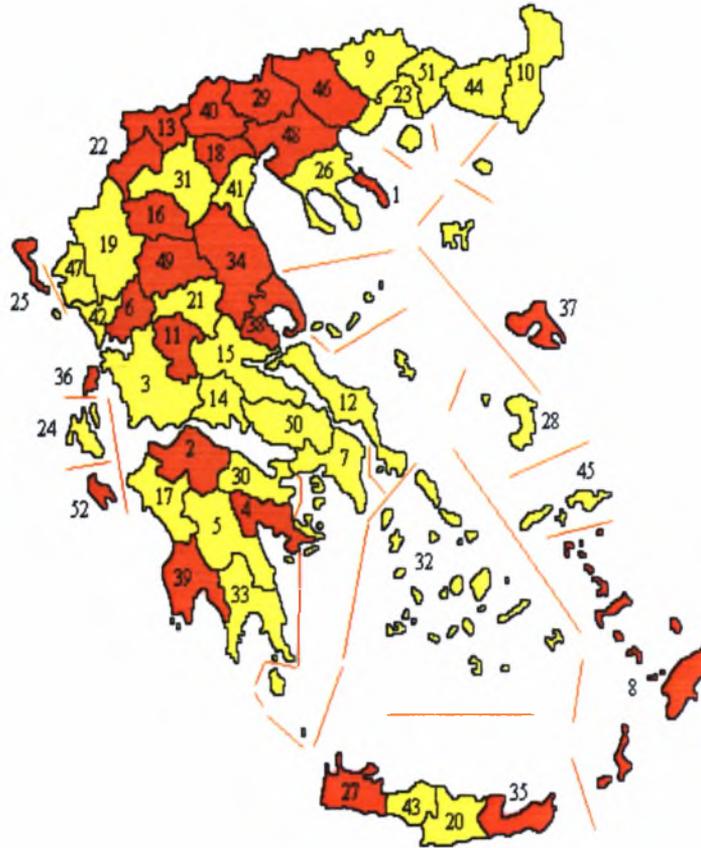
ΠΗΓΗ: ΙΔΙΑ ΕΠΕΞΕΡΓΑΣΙΑ

ΧΑΡΤΗΣ 5.8: ΑΙΩΝΑΣ ΙΔΡΥΣΗΣ ΑΠΟ 10Μ.Χ ΕΩΣ 13Μ.Χ

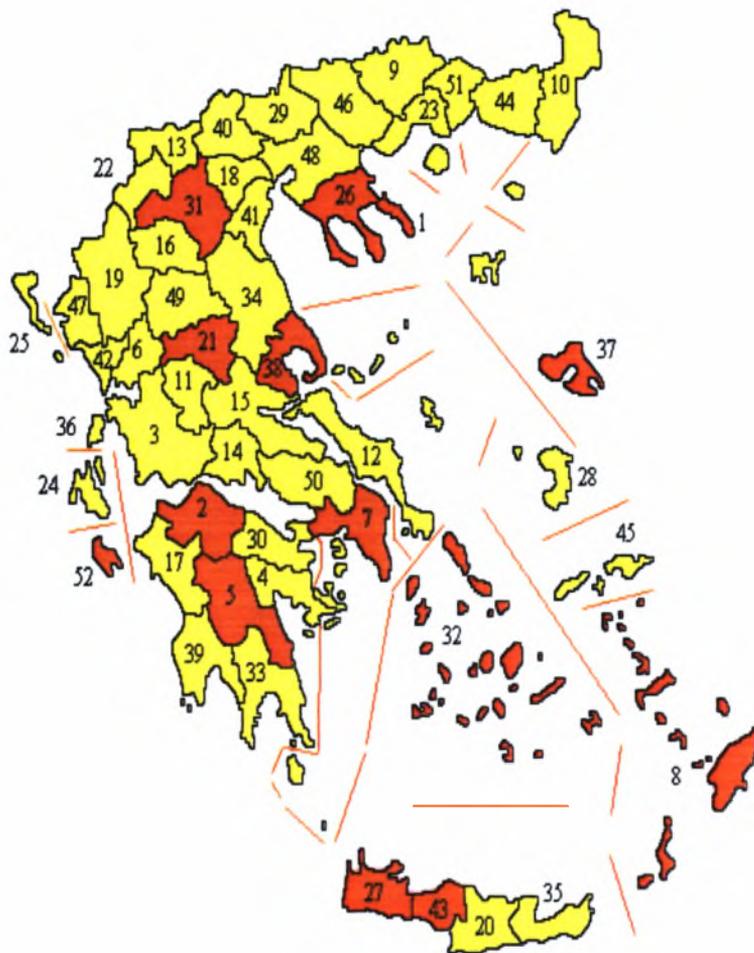
ΠΗΓΗ; ΙΔΙΑ ΕΠΕΞΕΡΓΑΣΙΑ

ΧΑΡΤΗΣ 5.9: ΑΙΩΝΑΣ ΙΔΡΥΣΗΣ ΑΠΟ 14Μ.Χ ΕΩΣ 16Μ.Χ

ΠΗΓΗ; ΙΔΙΑ ΕΠΕΞΕΡΓΑΣΙΑ

ΧΑΡΤΗΣ 5.10: ΑΙΩΝΑΣ ΙΔΡΥΣΗΣ ΑΠΟ 17Μ.Χ ΕΩΣ 19Μ.Χ

ΠΗΓΗ: ΙΔΙΑ ΕΠΕΞΕΡΓΑΣΙΑ

Στον παρακάτω πίνακα αναφέρεται το δείγμα των 20 θρησκευτικών μνημείων, η τοποθεσία που βρίσκεται το καθένα, οι επισκέπτες που δέχεται, η ακριβής ηλικία του μνημείου.

Σύμφωνα με αυτόν τον πίνακα δημιουργήθηκε διαγράμμα που απεικονίζουν τη σχέση μεταξύ επισκεπτών και ηλικίας μνημείου.

ΠΙΝΑΚΑΣ 5.9: ΔΕΙΓΜΑ

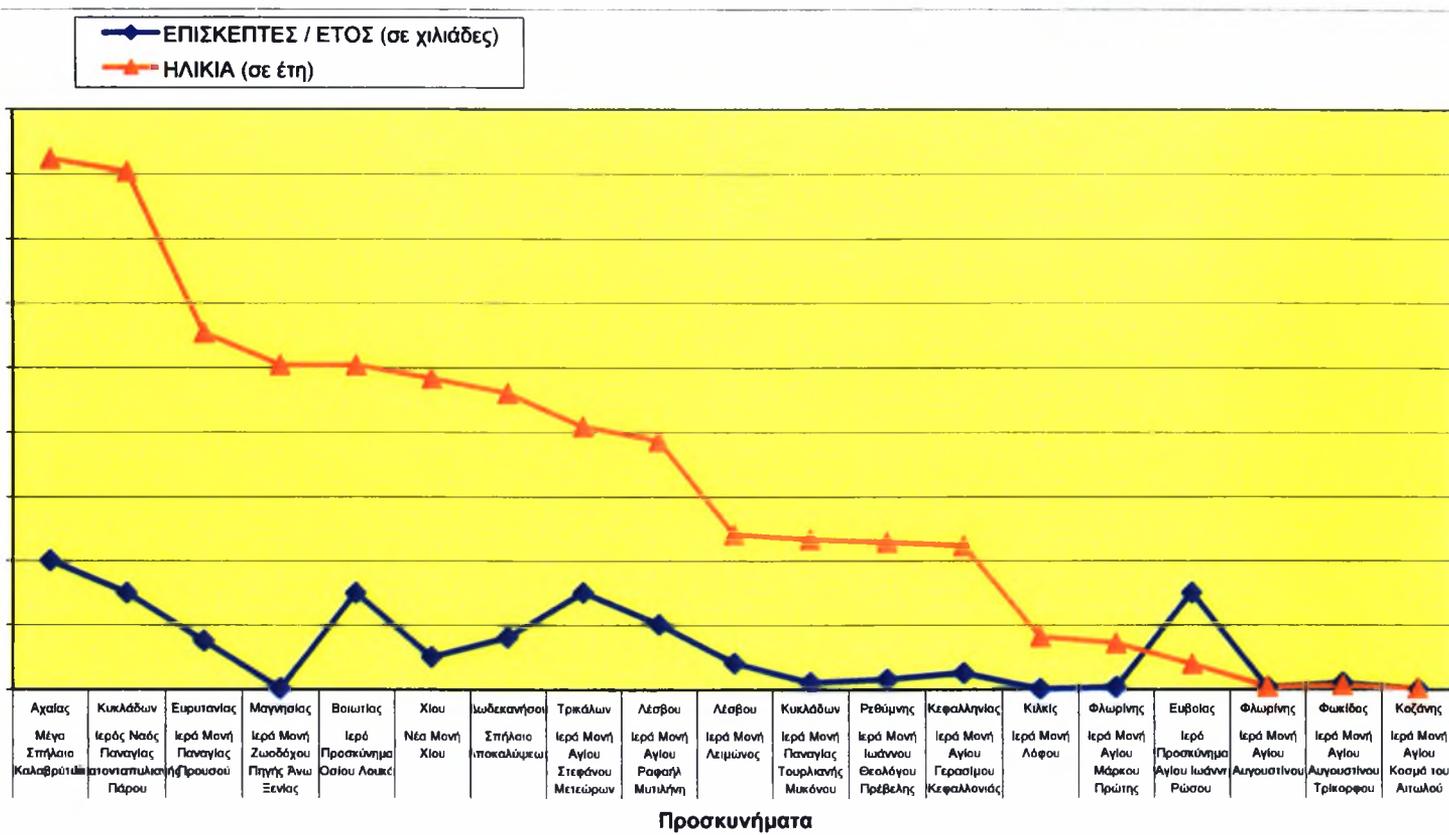
ΠΡΟΣΚΥΝΗΜΑΤΑ	ΝΟΜΟΣ	ΕΠΙΣΚΕΠΤΕΣ / ΕΤΟΣ (σε χιλιάδες)	ΕΤΟΣ ΙΔΡΥΣΗΣ
Μέγα Σπήλαιο Καλαβρύτων	Αχαΐας	400	361
Ιερός Ναός Παναγίας Εκατονταπυλιανής Πάρου	Κυκλάδων	300	4ος αι.
Ιερά Μονή Παναγίας Προυσού	Ευρυτανίας	150	9ος αι.

ΕΝΑΛΛΑΚΤΙΚΕΣ ΜΟΡΦΕΣ ΤΟΥΡΙΣΜΟΥ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ. ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΤΟΥ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΟΥ ΤΟΥΡΙΣΜΟΥ.

Ιερά Μονή Ζωοδόχου Πηγής Άνω Ξενίας	Μαγνησίας	2	10ος αι.
Ιερό Προσκύνημα Οσίου Λουκά	Βοιωτίας	300	10ος αι.
Νέα Μονή Χίου	Χίου	100	1042
Σπήλαιο Αποκαλύψεως	Δωδεκανήσου	160	1088
Ιερά Μονή Αγίου Στεφάνου Μετεώρων	Τρικάλων	300	1191
Ιερά Μονή Αγίου Ραφαήλ Μυτιλήνη	Λέσβου	200	1235
Ιερά Μονή Λειμώνος	Λέσβου	80	1527
Ιερά Μονή Παναγίας Τουρλιανής Μυκόνου	Κυκλάδων	20	1542
Ιερά Μονή Ιωάννου Θεολόγου Πρέβελης	Ρεθύμνης	30	1550
Ιερά Μονή Αγίου Γερασίμου Κεφαλλονιάς	Κεφαλληνίας	50	1561
Ιερά Μονή Λόφου	Κιλκίς	1	1845
Ιερά Μονή Αγίου Μάρκου Πρώτης	Φλωρίνης	6	1864
Ιερό Προσκύνημα Αγίου Ιωάννη Ρώσου	Ευβοίας	300	1930
Ιερά Μονή Αγίου Αυγουστίνου	Φλωρίνης	7	1999
Ιερά Μονή Αγίου Αυγουστίνου Τρίκορφου	Φωκίδος	20	1993
Ιερά Μονή Αγίου Κοσμά του Αιτωλού	Κοζάνης	0,5	2005

ΠΗΓΗ: ΙΔΙΑ ΕΠΕΞΕΡΓΑΣΙΑ

ΓΡΑΦΗΜΑ 5.3: Σχέση επισκεπτών/ ηλικίας θρησκευτικού μνημείου

Πηγή: Ιδία Επεξεργασία

Στο παραπάνω γράφημα απεικονίζεται η ηλικία του κάθε αναγραφόμενου θρησκευτικού μνημείου σε έτη και ο αριθμός των επισκεπτών σε χιλιάδες άτομα το χρόνο, που δέχεται κάθε θρησκευτικό μνημείο. Σύμφωνα με αυτό το γράφημα παρατηρεί κανείς ότι ο αριθμός των επισκεπτών που δέχεται ένα θρησκευτικό μνημείο σχετίζεται άμεσα με την ηλικία του μνημείου, αφού εκτός κάποιων εξαιρέσεων, όσο παλαιότερο είναι ένα μνημείο, τόσο περισσότερους επισκέπτες δέχεται. Τη μεγαλύτερη τιμή λαμβάνει το Μέγα Σπήλαιο στα Καλάβρυτα του Νομού Αχαΐας, το οποίο είναι 1600 ετών και δέχεται 400.000 επισκέπτες το χρόνο, ενώ εξαίρεση αποτελεί το προσκύνημα του Αγίου Ιωάννη του Ρώσου στο Νομό Ευβοίας, που ενώ χρονολογείται μόλις από το 1930, ωστόσο δέχεται επισκέπτες της τάξης των 300.000 ατόμων ετησίως. Τη μικρότερη τιμή καταλαμβάνει η μονή του Αγίου Κοσμά του Αιτωλού στο νομό Κοζάνης, η οποία λειτουργεί από το 2005 και αριθμεί μόλις 500 επισκέπτες το χρόνο.

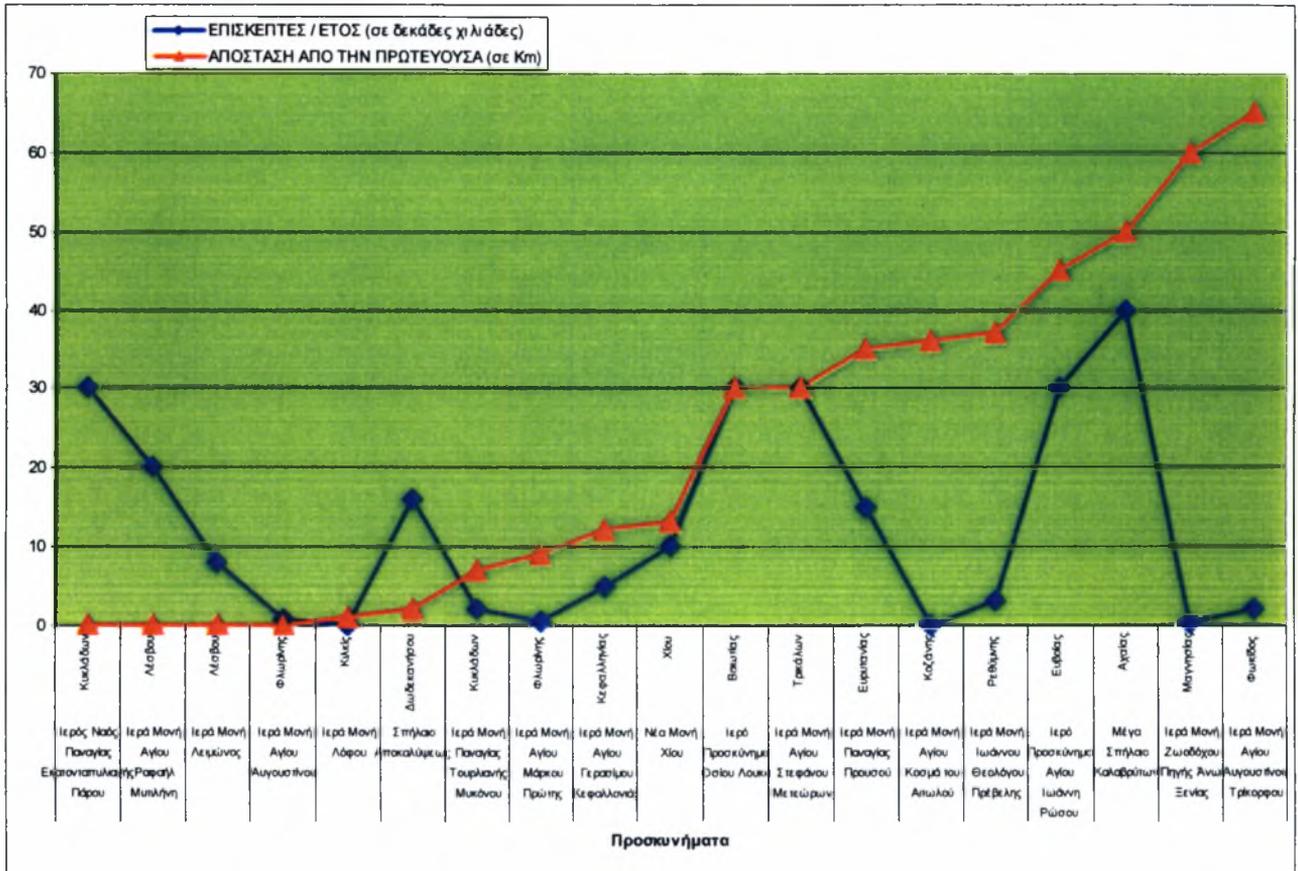
Σύμφωνα με τα παραπάνω συμπεραίνει κανείς πως με το πέρασμα του χρόνου τα θρησκευτικά μνημεία αποκτούν ακόμα μεγαλύτερη πολιτιστική αξία, ή οποία είναι ανεκτίμητη. Ορισμένα δε, από αυτά συνιστούν τόπους όπου κάποιο σημαντικό ιστορικό γεγονός έχει λάβει χώρα ή έχουν κάποιο ιδιαίτερο χαρακτηριστικό όπως θαυματουργές εικόνες ή λείψανα αγίων, όπου οι πιστοί συρρέουν για να τα προσκυνήσουν. Συνήθως τα θρησκευτικά μνημεία που συνδέονται με κάποιο ιστορικό γεγονός θεωρούνται και ως ιστορικά μνημεία και δέχονται επισκέπτες καθ' όλη τη διάρκεια του έτους, αφού οι επισκέπτες δεν αποτελούν χαρακτηριστικό παράδειγμα προσκυνητών, αλλά περισσότερο τουριστών της γύρω περιοχής που συνδυάζουν μία επίσκεψη σε κάποιο θρησκευτικό μνημείο.

Αντίθετα, τα μνημεία που οι επισκέπτες τους υποκινούνται περισσότερο από την πνευματική αναζήτηση του Θεού, παρατηρείται, πως δέχονται το μεγαλύτερο ποσοστό των επισκεπτών τους τις ημέρες κατά τις οποίες υπάρχει εορτασμός του αγίου που τιμάται στο συγκεκριμένο προσκύνημα.

Στο παρακάτω γράφημα απεικονίζεται η απόσταση του κάθε αναγραφόμενου θρησκευτικού μνημείου από την πρωτεύουσα του νομού στον οποίο ανήκει, σε χιλιόμετρα και ο αριθμός των επισκεπτών σε δεκάδες χιλιάδες άτομα το χρόνο, που δέχεται κάθε θρησκευτικό μνημείο. Σύμφωνα με αυτό το γράφημα παρατηρεί κανείς ότι ενώ περίμενε πως όσο μικρότερη είναι η απόσταση του θρησκευτικού μνημείου από την πρωτεύουσα του νομού στον οποίο ανήκει, τόσο μεγαλύτερος θα μπορούσε να είναι και ο αριθμός των επισκεπτών που δέχεται ετησίως, λόγω της εύκολης προσβασιμότητας στο προσκύνημα από τους ανθρώπους που τουλάχιστον ζουν εκεί αλλά και πηγαίνουν ως τουρίστες εκεί, τελικά δεν μπορεί να εξαχθεί ένα τέτοιο συμπέρασμα σύμφωνα με τα παραπάνω δεδομένα.

Φαίνεται τελικά, πως η απόσταση ενός προσκυνηματος από την πρωτεύουσα του νομού στον οποίο ανήκει δεν αποτελεί ισχυρό κίνητρο για τους θρησκευτικούς τουρίστες αλλά ούτε και κριτήριο επισκεψιμότητας για κάποιον προσκυνηματικό τόπο, αφού είναι ανεξάρτητη της επισκεψιμότητας. Διαπιστώνει λοιπόν κανείς, πως όταν κάποιος θέλει να επισκεφτεί ένα θρησκευτικό μνημείο είτε από πολιτιστικά- ιστορικά είτε από θρησκευτικά κίνητρα, δεν λαμβάνει υπόψη του την απόσταση.

ΓΡΑΦΗΜΑ 5.4: Σχέση επισκεπτών και απόστασης από την πρωτεύουσα του νομού στον οποίο ανήκει το μνημείο

Πηγή: Ίδια Επεξεργασία

Κεφάλαιο 6

ΠΡΟΤΑΣΗ

Η ανθρώπινη μετακίνηση στο χώρο για την αναζήτηση του θείου αποτελεί σημαντική ψυχολογική αναγκαιότητα για κάθε άνθρωπο ανεξάρτητα από φυλή, εθνικότητα ή θρησκεία. Παράλληλα, οι ανάγκες των μετακινούμενων, είτε αυτοί είναι καθαρά προσκυνητές, είτε συνδυάζουν στο ταξίδι τους τόσο το προσκυνηματικό όσο και το πολιτιστικό στοιχείο, είναι δεδομένες. Αυτό σημαίνει ότι γύρω από το θρησκευτικό στοιχείο, είτε εκλαμβάνεται ως προσκυνηματικό είτε ως πολιτισμικό, αναπτύσσεται μια σημαντικότερη οικονομική δραστηριότητα από ξενοδοχειακές μονάδες, τουριστικά γραφεία, ναυτιλιακές εταιρείες, εστιατόρια και καταστήματα πώλησης αναμνηστικών ειδών, κάτι το οποίο επιφέρει ανάπτυξη στη γύρω περιοχή.

Βασικό πλεονέκτημα του θρησκευτικού τουρισμού είναι ότι μπορεί να αναπτυχθεί εκτός περιόδου αιχμής, ειδικά την άνοιξη και μάλιστα την περίοδο γύρω από το Πάσχα, όταν πραγματοποιούνται τα πανηγύρια, συμβάλλοντας στην αύξηση των πληροτήτων μέσω της επιμήκυνσης της τουριστικής περιόδου. Επίσης, λόγω των μη υψηλών απαιτήσεων σε κατηγορίες καταλυμάτων ο τουρισμός αυτός μπορεί να λειτουργήσει συμπληρωματικά με τον αγροτουρισμό, χρησιμοποιώντας καταλύματα αυτού του τύπου, με την προϋπόθεση την ύπαρξη όχι μεμονωμένων κτισμάτων αλλά πιο οργανωμένων μορφών με λειτουργία δικτύου. Τα κυριότερα οφέλη που προκύπτουν από την ανάπτυξή του, συνίστανται στην επιμήκυνση της τουριστικής περιόδου, στην αυξανόμενη ζήτηση τοπικών προϊόντων, καθώς και στη συνεισφορά στη διατήρηση της παράδοσης.

Επιπλέον, το ετήσιο ρεύμα των προσκυνητών έχει μεγάλη επιρροή στην ανάπτυξη του πληθυσμού στην περιοχή προσκυνήματος, η οποία προέρχεται κυρίως από την άφιξη των εργαζομένων των γύρω περιοχών, οι οποίοι σκοπεύουν να προσφέρουν τις υπηρεσίες τους στους προσκυνητές, όπως οι πλανόδιοι πωλητές που καταφτάνουν κατά τη διάρκεια θρησκευτικών εκδηλώσεων από διάφορες περιοχές της χώρας. Γενικά, η οικονομία μιας ολόκληρης πόλης και των περιχώρων της όπως στην περίπτωση της Φατίμας και της Λούρδης και μερικές

φορές μια ολόκληρης χώρας όπως στην περίπτωση της Μέκκας στη Σαουδική Αραβία μπορεί να επηρεαστεί από το ρεύμα των προσκυνητών.

Η χώρα μας διαθέτει αμέτρητο αριθμό θρησκευτικών μνημείων τα οποία είναι διάχυτα σε όλη την Ελλάδα. Αυτό το γεγονός ευνοεί την ανάπτυξη του θρησκευτικού τουρισμού. Παράλληλα ο τουρίστας μπορεί εύκολα να επιλέξει την περιοχή που θέλει να επισκεφτεί ανάλογα με το θρησκευτικό μνημείο ή ανάλογα με τα κάλλη της κάθε περιοχής.

Είναι κατανοητό ότι η Ελλάδα διαθέτει σημαντικό αριθμό θρησκευτικών μνημείων σε όλες τις περιοχές -επαρχίες, νομούς, περιφέρειες- της χώρας οι οποίες διαφέρουν μεταξύ τους και έχουν μοναδικά χαρακτηριστικά που τις κάνει να ξεχωρίζουν.

Όσον αφορά την ανάλυση που προηγήθηκε, συμπεραίνει κανείς πως τη μεγαλύτερη συγκέντρωση, δηλαδή πάνω από τριάντα θρησκευτικά μνημεία ανά νομό παρουσιάζουν οι νομοί Δωδεκανήσου, Κυκλάδων, Αρκαδίας, Κορινθίας και Αττικής, ενώ τη μικρότερη συγκέντρωση δηλαδή μέχρι 10 μνημεία ανά νομό παρουσιάζουν οι νομοί Γρεβενών, Δράμας, Έβρου, Ευρυτανίας, Ζακύνθου, Καρδίτσας, Καστοριάς, Κιλκίς, Λασιθίου, Λευκάδος, Ξάνθης, Πέλλης, Πιερίας, Πρεβέζης, Ροδόπης, Φλωρίνης, Φωκίδος και Χαλκιδικής εκτός Αγίου Όρους. Οι περισσότεροι νομοί λοιπόν, με τις μικρότερες συγκεντρώσεις προσκυνημάτων είναι νομοί της Βορείου Ελλάδας ή νομοί δύσκολα προσβάσιμοι, ενώ οι νομοί με τις μεγαλύτερες συγκεντρώσεις είναι νομοί της Πελοποννήσου ή νομοί που έχουν νησιά, κάτι το οποίο ήταν αναμενόμενο.

Ένα μειονέκτημα που υπάρχει στη χώρα μας όσον αφορά τον θρησκευτικό τουρισμό είναι το εξής: ενώ έχει διαπιστωθεί η σπουδαιότητα αυτής της μορφής τουρισμού και η δυνατότητα που υπάρχει στην χώρα μας για ανάπτυξή της, οι αρμόδιοι φορείς ακόμη δεν έχουν σχεδιάσει τις κατάλληλες στρατηγικές προώθησης και προβολής όλων των θρησκευτικών μνημείων ή έχουν εστιάσει μόνο στα πιο σημαντικά με αποτέλεσμα την δημιουργία περιφερειακών ανισοτήτων.

Για να μπορέσει να υπάρξει δυναμική και ισχυρή ανάπτυξη του θρησκευτικού τουρισμού θα πρέπει να υλοποιηθούν οι εξής παράγοντες: α) να υπάρξει
ΒΟΥΡΔΑΝΟΣ ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ 200

συνεργασία μεταξύ των αρμοδίων φορέων που μπορούν να προωθήσουν αυτόν τον στόχο, δηλαδή του Υπουργείου Τουριστικής Ανάπτυξης και του Υπουργείου Παιδείας και Θρησκευμάτων, και β) πρέπει να υπάρξει ένα πρόγραμμα οργανωτικό το οποίο θα συντονίζει με τον καλύτερο τρόπο όλες τις παραμέτρους (μέτρα, εφαρμογές, στρατηγικές κλπ) ούτως ώστε να υλοποιηθεί ορθά και αποδοτικά η όλη προσπάθεια.

Σύμφωνα με την ανάλυση των στοιχείων και των μεταβλητών που μελετήθηκαν παραπάνω καταλήξαμε στο ότι η επισκεψιμότητα των θρησκευτικών μνημείων δεν εξαρτάται από το νόμο στο οποίο χωροθετείται, από την απόσταση του από την πρωτεύουσα του νομού στον οποίο ανήκει, από το εάν κατοικείται η όχι, και τέλος δεν εξαρτάται άμεσα από το έτος ίδρυσης. Σε αντίθεση με τα προηγούμενα η επισκεψιμότητα του εκάστοτε θρησκευτικού μνημείου εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από την πολιτιστική του αξία.

Θα πρέπει λοιπόν να βρεθούν μέσα προώθησης και ανάδειξης του πλούτου των θρησκευτικών μνημείων έτσι ώστε να ενταθεί το τουριστικό προϊόν των εκάστοτε περιοχών και παράλληλα να ωφεληθούν και να αναπτυχθούν οι γύρω σε αυτά περιοχές.

Κύριος στόχος της πρότασης είναι η επαναφορά της αίγλης και της λειτουργικότητας και ανάδειξη ως πόλο έλξης των θρησκευτικών μνημείων που χωροθετούνται στον ελλαδικό χώρο με απώτερο σκοπό την ανάπτυξη των γύρω περιοχών. Πιο συγκεκριμένα θα πρέπει να ακολουθηθεί μια διαδικασία ανανέωσης όλων των χαρακτηριστικών, τα οποία ο χρόνος, η φυσική φθορά και ο ανθρώπινος παράγοντας έχουν αλλοιώσει. Επίσης θα πρέπει να καταρτισθεί σχέδιο προβολής και δημοσιότητας των θρησκευτικών μνημείων. Παράλληλα τα θρησκευτικά μνημεία θα πρέπει να αποτελούν πόλο έλξης για τους: α) Πιστούς που εστιάζουν στις θρησκευτικές εμπειρίες, β) Επισκέπτες που εστιάζουν στη μελέτη της πολιτιστικής και ιστορικής αξίας της εκκλησιαστικής κληρονομιάς και της θρησκευτικής παράδοσης, γ) Επισκέπτες της γύρω περιοχής. Επίσης το κάθε θρησκευτικό μνημείο θα πρέπει να είναι λειτουργικό και ικανό να καλύψει τις ανάγκες των μονάχων κατοίκων του και των επισκεπτών του. Τέλος θα πρέπει στη γύρω περιοχή να δημιουργηθούν οι υποδομές για την υποδοχή και την εξυπηρέτηση των επισκεπτών – τουριστών.

Όσον αναφορά την ανανέωση και βελτίωση των χαρακτηριστικών των θρησκευτικών μνημείων θα πρέπει να γίνει αξιολόγηση των υφιστάμενων και δημιουργία νέων αρχιτεκτονικών μελετών. Παράλληλα θα πρέπει να βρεθούν οι οικονομικοί πόροι για την αποκατάσταση των μνημείων, την δημιουργία υποδομών έτσι ώστε το κάθε θρησκευτικό μνημείο να είναι λειτουργικό και να μπορεί να ανταποκριθεί στις ανάγκες του κοινού, την εξασφάλιση της βιωσιμότητας τους έτσι ώστε ο πλούτος του μνημείου και της περιοχής να είναι στη διάθεση και των επόμενων γενεών και τέλος η λήψη μέτρων για την προστασία του φυσικού και πολιτιστικού περιβάλλοντος.

Η αξιοποίηση όμως της προσκνηματικής κίνησης είναι καθαρά οικονομική για την περιοχή υποδοχής και τα οφέλη είναι πολλαπλασιαστικά. Από τους χιλιάδες πιστούς που επισκέπτονται κατά έτος τους ιερούς τόπους συντηρείται ένας μεγάλος αριθμός επαγγελματιών, όπως τουριστικοί πράκτορες, αεροπορικές εταιρείες, ξενοδόχοι, μικροπωλητές και άλλα άτομα που εξυπηρετούν ποικιλοτρόπως τις ανάγκες των πιστών. Παράλληλα προκαλούνται συχνά ασφυκτικές πιέσεις στην υποδομή των περιοχών υποδοχής (εγκαταστάσεις εστίασης, αναψυχής, δίκτυα μεταφορών, επιχειρήσεις), που δοκιμάζονται από τους χιλιάδες πιστούς που συρρέουν στους ιερούς τόπους, με αποτέλεσμα η περιοχή υποδοχής να μεριμνά για τη βελτίωση της υποδομής, των μεταφορικών της δικτύων, των εγκαταστάσεων, έργα που ευνοούν μακροπρόθεσμα και τον ντόπιο πληθυσμό. Τέλος για την αύξηση και προώθηση του τουριστικού προϊόντος των περιοχών θα πρέπει να καταρτιστεί σχέδιο διαφήμισης και προβολής τους. Μέσα από την δημιουργία χαρτών για αυτούς τους προορισμούς, βιβλίων, φυλλαδίων, οδηγών, φωτογραφικό υλικό, κάρτες, ετήσια ημερολόγια, δικτυακό τόπο (website), αλλά και μέσω διαφημίσεων στα ΜΜΕ με την χρηματοδότηση του ΕΟΤ έτσι ώστε να αναδειχθεί ο φυσικός και πολιτιστικός πλούτος των περιοχών με απώτερο στόχο την προσέλκυση του κοινού.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Συνοψίζοντας τις αναλύσεις που έγιναν στα προηγούμενα κεφάλαια, εξάγονται κάποια συμπεράσματα που αφορούν καταρχήν το γενικότερο πλαίσιο του ελληνικού τουριστικού προϊόντος και την αναγκαιότητα εμπλουτισμού του με τη στροφή στις εναλλακτικές μορφές τουρισμού και έπειτα το θρησκευτικό τουρισμό και τη συμβολή του στην ανάπτυξη σε παγκόσμια και τοπική κλίμακα. Τέλος αναφέρονται συμπεράσματα σε σχέση με την επισκεψιμότητα των θρησκευτικών μνημείων στην Ελλάδα και από ποιους παράγοντες αυτή εξαρτάται.

Ο τουρισμός ως πηγή ζήτησης αγαθών και υπηρεσιών από εγχώριους και διεθνείς καταναλωτές-τουρίστες αναδεικνύεται πλέον σε μια τεράστια «βιομηχανία» που αξιολογείται με βάση το ρόλο και τη συμβολή του στην ανταγωνιστικότητα και την ανάπτυξη της ελληνικής οικονομίας. Τα τελευταία χρόνια όμως -και στην Ελλάδα από τη δεκαετία του 1980- ο τουρισμός αλλάζει από το μέχρι στιγμής κυρίαρχο μοντέλο της μαζικότητας σε ένα περισσότερο βιώσιμο μοντέλο αειφόρου τουριστικής ανάπτυξης, στο οποίο συγκαταλέγονται και οι εναλλακτικές μορφές τουρισμού.

Ο ελληνικός τουρισμός έχει σοβαρές προοπτικές να εκσυγχρονιστεί και να καταφέρει να αποκτήσει ισάξια θέση σε σχέση με τις άλλες ανταγωνίστριες χώρες στο παγκόσμιο στερέωμα. Τα συγκριτικά πλεονεκτήματα που παρουσιάζει σε σχέση με τις υπόλοιπες χώρες, επιτρέπει στην Ελλάδα με σωστό σχεδιασμό να ενδυναμωθεί σε αυτόν τον τομέα και να ανακάμψει οικονομικά επωφελούμενη από τον τουρισμό. Το συγκριτικό πλεονέκτημα που παρουσιάζει η Ελλάδα σε σχέση με τις υπόλοιπες ανταγωνίστριες χώρες, είναι η θέση της και το πλούσιο φυσικό περιβάλλον που διαθέτει, το οποίο επιτρέπει την ανάπτυξη και άλλων -εναλλακτικών μορφών τουρισμού. Ενώ, το βασικό της μειονέκτημα είναι η μονοδιάστατη τουριστική εικόνα (χώρα ήλιου –θάλασσας) που αυτή παρουσιάζει προς τα έξω, καθώς και η έλλειψη ενός οργανωμένου τουριστικού σχεδιασμού σε εθνικό, περιφερειακό και τοπικό επίπεδο.

Η Ελλάδα έχει σημαντικές προοπτικές ανάπτυξης των εναλλακτικών μορφών τουρισμού, λόγω των σημαντικών συγκριτικών πλεονεκτημάτων που παρουσιάζει. Το πλούσιο πολιτιστικό απόθεμα του ελλαδικού χώρου, πρέπει να

ΒΟΥΡΔΑΝΟΣ ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ 203

συνδυαστεί με την ανάπτυξη των μεταφορικών και κτιριακών υποδομών έτσι ώστε να αποτελέσει σημαντικό πόλο έλξης τουριστών όχι μόνο Ελλήνων αλλά και αλλοδαπών. Το παραδοσιακό ελληνικό τουριστικό μοντέλο απειλείται, αφού υπόσχεται διασκέδαση και ακραία φαινόμενα παραλογισμού των τουριστών που όχι μόνο δεν κολακεύουν τη χώρα μας αλλά και την υποβαθμίζουν ποιοτικά. Η μονοδιάστατη τουριστική εικόνα (χώρα ήλιου – θάλασσας) καθώς και ο χαμηλός βαθμός διαφοροποίησης του προσφερόμενου τουριστικού προϊόντος και η έλλειψη ειδικών τουριστικών υποδομών, συμπληρωματικών δραστηριοτήτων και δραστηριοτήτων για άτομα με ειδικά ενδιαφέροντα μόνο ώθηση δε δίνουν στο νέο και πολλά υποσχόμενο μοντέλο εναλλακτικού τουρισμού.

Οι εναλλακτικές μορφές τουρισμού, δίνουν τη δυνατότητα περαιτέρω ανάπτυξης του ελληνικού χώρου, αφού προσεγγίζουν τουρίστες που ασχολούνται με κάποιες ιδιαίτερες δραστηριότητες και οι περισσότεροι από αυτούς είναι τουρίστες υψηλών εισοδημάτων. Με την προσπάθεια λοιπόν ενίσχυσης των μεταφορικών, επικοινωνιακών και κτιριακών υποδομών, καθώς και την προβολή του φυσικού και πολιτιστικού μας αποθέματος, θα ήταν δυνατή η ευκολότερη προσέγγιση και ανάπτυξη και άλλων μορφών τουρισμού έτσι ώστε να ξεφύγουμε από το πρότυπο ήλιου-θάλασσας που επικρατεί παγκοσμίως για τη χώρα μας, και να αναπτυχθούν διαφορετικοί τομείς του τουρισμού, έτσι ώστε να επιμηκυνθεί η τουριστική περίοδος και να αρθεί η εποχικότητα και η μονομέρεια του ελληνικού τουρισμού.

Ειδικότερα, όσον αφορά το θρησκευτικό ή προσκυνηματικό τουρισμό ως μορφή εναλλακτικού τουρισμού που μπορεί κάλλιστα να αξιοποιηθεί στην Ελλάδα λόγω του πλούτου των θρησκευτικών μνημείων που αυτή διαθέτει, έχει μεγάλες προοπτικές ανάπτυξης, και ήδη υπάρχει υψηλή κινητικότητα και έντονη δραστηριότητα στους κόλπους εκκλησίας και κράτους.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Α

ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΚΟ ΥΛΙΚΟ

Φώτο 1: Ιερά Μονή Αγίου Παντελεήμονα Αγίου Όρους

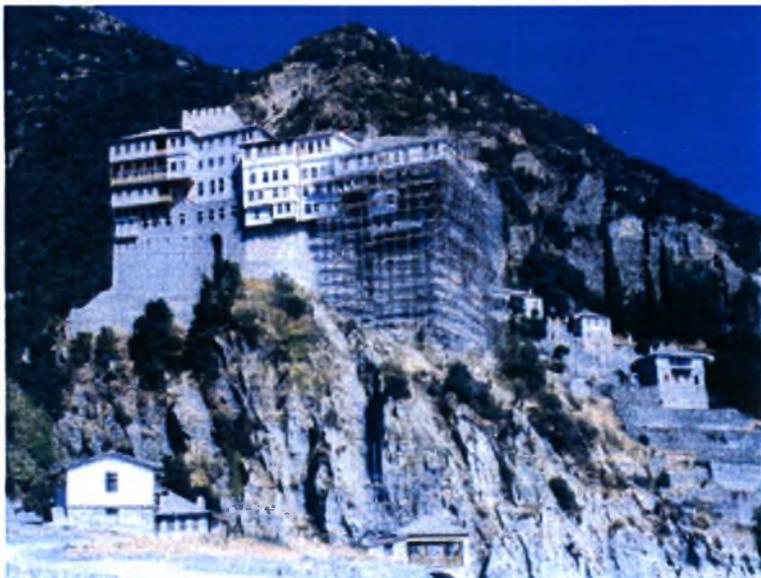
Πηγή: www.culture.gr

Φώτο 2: Ιερά Μονή Αγίου Παύλου Αγίου Όρους

Πηγή: www.culture.gr

Φώτο 3: Ιερά Μονή Αγίου Διονυσίου Αγίου Όρους

Πηγή: www.culture.gr

Φώτο 4: Ιερά Μονή Ζωγράφου Αγίου Όρους

Πηγή: www.culture.gr

Φώτο 5: Ιερά Μονή Βατοπεδίου Αγίου Όρους

Πηγή: www.culture.gr

Φώτο 6: Ιερά Μονή Εσφιγμένου Αγίου Όρους

Πηγή: www.culture.gr

Φώτο 7: Ιερά Μονή Δοχειαρίου Αγίου Όρους

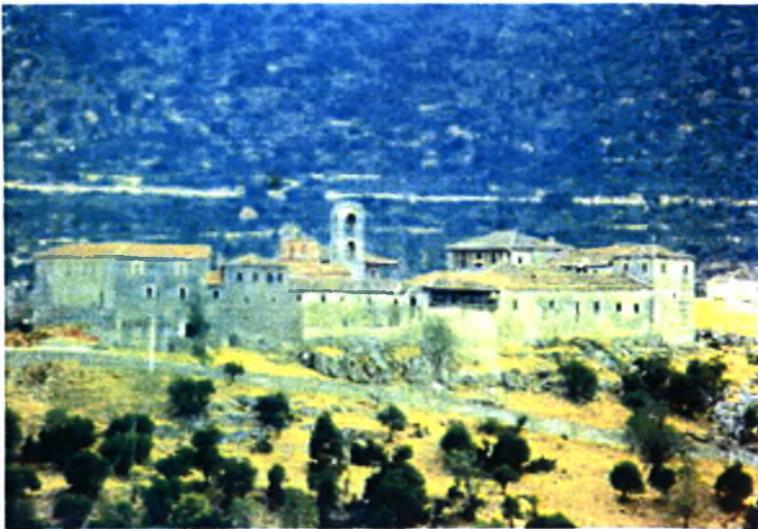
Πηγή: www.culture.gr

Φώτο 8: Ιερά Μονή Ιβήρων Αγίου Όρους

Πηγή: www.culture.gr

Φώτο 9: Ιερά Μονή Ζάβορδας Γρεβενών

Πηγή: www.culture.gr

Φώτο 10: Ιερά Μονή Δαφνίου Αττικής

Πηγή: www.culture.gr

Φώτο 11: Αγία Μαρκέλλα Χίου

Πηγή: www.kanaristours.gr

Φώτο 12: Νέα Μονή Χίου

Πηγή: www.kanaristours.gr

Φώτο 13: Ναός Παναγίας Τήνου

Πηγή: www.alternativegreece.gr

Φώτο 14: Μετέωρα

Πηγή: www.kalampaka.com

Φώτο 15: Μεγάλο Μετέωρο

Πηγή: www.kalampaka.com

Φώτο 16: Ιερά Μονή Αγίου Στεφάνου, Μετέωρα

Πηγή: www.kalampaka.com

Φώτο 17: Ναός Παναγίας Τήνου

Πηγή: www.alternativegreece.gr

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ξένη

- Coogan, M., D., 1998, "World Religions", Malcolm David Eckel publications
- Gartner W, 1996, "Τουριστική Ανάπτυξη: Αρχές, Διαδικασίες και Πολιτικές". Εκδόσεις Έλλην, Αθήνα
- Heintzman, P, 1998, «Tourism and Religion», Annals of Tourism Research, Volume 25, Elsevier
- Rinschede, G., 1992, «Forms of religious tourism», Annals of Tourism Research, No.19.
- Robichaud, Paul, 1999, «Tourist or Pilgrim?: Rescuing the Jubilee», America Press, Inc.
- Turner, V. and Turner, E., 1978, «Image and Pilgrimage in Christian Culture», Columbia University Press, New York.
- Vukonic, B., 1996, «Tourism and Religion», Elsevier Science Ltd

Ελληνική

- Γιαννέλης, Γ. (2003) 'Μελέτη Τουριστικής Ανάπτυξης Περιφέρειας Ανατολικής Μακεδονίας και Θράκης', Αθήνα: Υπουργείο Ανάπτυξης-Ελληνικός Οργανισμός Τουρισμού
- Δημητρομανωλάκης, Γ. Ι. (2006) 'Holy Estate', βρέθηκε στο <http://users.forthnet.gr/ath/amhros/Txt/Km/Tourismos.htm> , πρόσβαση στις 6-2008
- Διάμετρος Ε.Π.Ε., 2003, «Μελέτη Τουριστικής Ανάπτυξης Περιφέρειας Στερεάς Ελλάδας», Αθήνα: Υπουργείο Ανάπτυξης-Ελληνικός Οργανισμός Τουρισμού
- Ελληνικός Οργανισμός Τουρισμού, 2001, "Τουριστική Πολιτική 2002 –2006", ΕΟΤ
- Εταιρεία Αναπτυξιακών Μελετών, 2003, «Μελέτη Τουριστικής Ανάπτυξης Περιφέρειας Κρήτης», Αθήνα: Υπουργείο Ανάπτυξης-Ελληνικός Οργανισμός Τουρισμού
- Ηγουμενάκης Ν.Γ., Κραβαρίτης Κ.Ν., & Λύτρας Π.Ν., 2000, "Εισαγωγή στον τουρισμό", Interbooks, Αθήνα
- ΘΕΩΡΗΜΑ Α.Ε., 2003, «Μελέτη Τουριστικής Ανάπτυξης Περιφέρειας Βορείου Αιγαίου», Υπουργείο Ανάπτυξης & Ελληνικός Οργανισμός Τουρισμού

- Κοκκώσης Χ., & Τσάρτας, Π., 2001, «Βιώσιμη Τουριστική Ανάπτυξη και Περιβάλλον», Εκδόσεις Κριτική
- Κοτζαμπόπουλος, Α. και Παυλάκης, Γ., 2003, «Μελέτη Τουριστικής Ανάπτυξης Περιφέρειας Πελοποννήσου», Αθήνα: Υπουργείο Ανάπτυξης-Ελληνικός Οργανισμός Τουρισμού
- Κουδουμά Μ., 2005, «Τουρισμός υγείας», ΤΕΙ Κρήτης
- Κραβαρίτης, Κ., 1996, «Επαγγελματικός τουρισμός», εκδόσεις Interbooks
- Λύτρας, Π., 2001, «Θρησκευτικός τουρισμός. Μια κοινωνικο-ψυχολογική προσέγγιση», INTERBOOKS, Αθήνα
- Μαλλάς, Α., 2003, «Μελέτη Τουριστικής Ανάπτυξης Περιφέρειας Ηπείρου», Αθήνα: Υπουργείο Ανάπτυξης-Ελληνικός Οργανισμός Τουρισμού
- Μιχαηλίδης, Γ., 2003, «Μελέτη Τουριστικής Ανάπτυξης Περιφέρειας Κεντρικής και Δυτικής Μακεδονίας», Αθήνα: Υπουργείο Ανάπτυξης-Ελληνικός Οργανισμός Τουρισμού
- Μοίρα-Μυλωνοπούλου Π., 2000, «Τουριστική Γεωγραφία». Σταμούλης, Αθήνα
- Παγκόσμιος Οργανισμός Τουρισμού, 2005
- Παλούμης, Δ. και Σιδηρόπουλος Κ. (2003) 'Μελέτη Τουριστικής Ανάπτυξης Περιφέρειας Θεσσαλίας', Αθήνα: Υπουργείο Ανάπτυξης-Ελληνικός Οργανισμός Τουρισμού
- Παπουτσάκη, Μ. (2006) 'Προσκυνήματα 5 αστέρων', βρέθηκε στο <http://users.forthnet.gr/ath/amhros/Txt/Km/Tourismos.htm> , πρόσβαση στις 6-2008
- Σπαθή Σ. Κ., 2000, «Ο ιαματικός τουρισμός και η ανάπτυξη του τουρισμού υγείας στην Ελλάδα.», ΚΕΠΕ
- Σφακιανάκης, Κ., Μ., 2000, «Εναλλακτικές Μορφές Τουρισμού», εκδόσεις ΕΛΛΗΝ, Αθήνα
- Τσάρτας, Π., 2000, «Τουριστική ανάπτυξη : Πολυεπιστημονικές προσεγγίσεις», Εξάντας, Αθήνα.
- Υπουργείο Ανάπτυξης, 2005
- Ξυγκογιαννη, Μ, 2006, <<Χωρική Ανάλυση Θρησκευτικού Τουρισμού στην Ελλάδα>>, Βόλος.

Διαδίκτυο

www.healthtourism.gr

www.culture.gr

www.google.gr

www.alternativegreece.gr

www.kalampaka.gr

www.kanaristours.gr

www.ypan.gr

www.gnto.gr

Παράρτημα 1

Σύμφωνα με τις πληροφορίες του ΕΟΤ τα θρησκευτικά μνημεία της Ελλάδος είναι:

1. Άγιος Στέφανος Κω, παλαιοχριστιανικές βασιλικές
2. Άγιος Φωκάς Λέσβου
3. Αμφίπολις χριστιανική
4. Άνω Μονή Παναγίας Ξενιάς (Μαγνησία)
5. Ασκηταριό Μικρής Ανάληψης (Πρέσπες)
6. Γοργοεπήκοος (Αθήνα)
7. Εκατονταφυλιανή ή Καταπολιανή Πάρου
8. Καθολικό Μονής Αρχαγγέλου Μιχαήλ (Ρόδος)
9. Καπνικαρέα (Αθήνα)
10. Μητρόπολη Αθηνών
11. Μονή Αστερίου
12. Μονή Αγίας Λαύρας (Καλάβρυτα Αχαΐας)
13. Μονή Αγίου Γεωργίου Φενεού (Κορινθία)
14. Μονή Αγίου Δημητρίου (Κυψέλη Πρέβεζας)
15. Μονή Αγίου Ιωάννου Θεολόγου (Πάτμος)
16. Μονή Αγίου Ιωάννου του Προδρόμου (Ζάκυνθος)
17. Μονή Αγίου Νικολάου Αγόριανης (Λακωνία)
18. Μονή Αγίου Νικολάου Φιλανθρωπηνών (Ιωάννινα)
19. Μονή Αγίου Παντελεήμονος (Αγιο Όρος)
20. Μονή Αγίου Παύλου (Αγιο Όρος)
21. Μονή Αγίων Αποστόλων Λεονταρίου (Αρκαδία)
22. Μονή Αγίων Τεσσαράκοντα (Χρύσαφα Λακωνίας)
23. Μονή Αρκαδίου (Ρέθυμνο)
24. Μονή Βαλσαμόνερου (Ηράκλειο)
25. Μονή Βατοπεδίου (Αγιο Όρος)
26. Μονή Βροντησίου (Ηράκλειο)
27. Μονή Γκουβερνέτου (Χανιά)
28. Μονή Δαφνίου
29. Μονή Διονυσίου (Αγιο Όρος)

30. Μονή Δοχειαρίου (Άγιο Όρος)
31. Μονή Εσφιγμένου (Άγιο Όρος)
32. Μονή Ευαγγελίστριας (Σκιάθος)
33. Μονή Ευαγγελίστριας Δαπόντε (Σκόπελος)
34. Μονή Ζάβορδας (Γρεβενά)
35. Μονή Ζωγράφου (Άγιο Όρος)
36. Μονή Θεοτόκου 'Αναφωνήτριας' (Ζάκυνθος)
37. Μονή Ιβήρων (Άγιο Όρος)
38. Μονή Καισαριανής
39. Μονή Καρακάλλου (Άγιο Όρος)
40. Μονή Κασταμονίτου (Άγιο Όρος)
41. Μονή Κάτω Παναγιάς (Άρτα)
42. Μονή Κορώνας (v. Καρδίτσας)
43. Μονή Κουτλουμουσίου (Άγιο Όρος)
44. Μονή Λατόμου (Θεσσαλονίκη)
45. Μονή Μεγάλων Πυλών (Πόρτα Παναγιάς)
46. Μονή Μεγίστης Λαύρας (Άγιο Όρος)
47. Μονή Μεταμόρφωσης Σωτήρος Λουκούς (Αρκαδία)
48. Μονή Ξενοφώντος (Άγιο Όρος)
49. Μονή Ξηροποτάμου (Άγιο Όρος)
50. Μονή Ολυμπιώτισσας στην Ελασσόνα
51. Μονή Οσίου Γρηγορίου (Άγιο Όρος)
52. Μονή Οσίου Λουκά (Βοιωτία)
53. Μονή Παναγίας Κοσμοσώτειρας (Εβρος)
54. Μονή Παναγίας Χοζοβιώτισσας (Αμοργός)
55. Μονή Παντοκράτορος (Άγιο Όρος)
56. Μονή Πελεκητής (v. Καρδίτσας)
57. Μονή Πέτρας (Καρδίτσα)
58. Μονή Πρέβελης (Ρέθυμνο)
59. Μονή Προυσσού (Ευρυτανία)
60. Μονή Σίμωνος Πέτρας (Άγιο Όρος)
61. Μονή Σταυρονικήτα (Άγιο Όρος)
62. Μονή Τζαγκαρόλων (Χανιά)
63. Μονή Τιμίου Προδρόμου Σερρών
64. Μονή Τοπλού (Λασιθί)

65. Μονή Φιλοθέου (Άγιο Όρος)
66. Μονή Φιλοσόφου (Δημητσάνα Αρκαδίας)
67. Μονή Φραγκαβίλλας (Ηλεία)
68. Μονή Χελανδαρίου (Άγιο Όρος)
69. Μονή Κοιμήσεως της Θεοτόκου στο Δαμάνδρι (Λέσβος)
70. Μονή Λειμώνος (Λέσβος)
71. Μονή Παμμεγίστων Ταξιαρχών στο Μανταμάδο (Λέσβος)
72. Μονή Περιβολής (Λέσβος)
73. Μονή Υψηλού (Λέσβος)
74. Νέα Μονή Χίου
75. Ναός Αγ. Παντελεήμονος (Μπιζαριάνω)
76. Ναός Αγίας Αικατερίνης (πόλη της Ρόδου)
77. Ναός Αγίας Βαρβάρας Ερήμου (Λακωνία)
78. Ναός Αγίας Ματρώνας (Παρθένι Λέρου)
79. Ναός Αγίας Παρασκευής (πόλη της Ρόδου)
80. Ναός Αγίας Σοφίας (Δράμα)
81. Ναός Αγίας Σοφίας (Θεσσαλονίκη)
82. Ναός Αγίας Τριάδας (πόλη της Ρόδου)
83. Ναός Αγίου Αθανασίου (πόλη της Ρόδου)
84. Ναός Αγίου Αθανασίου στη Μυτιλήνη (Λέσβος)
85. Ναός Αγίου Ανδρέα Πατρών
86. Ναός Αγίου Βασιλείου (Άγιος. Ευστράτιος)
87. Ναός Αγίου Βασιλείου Άρτας
88. Ναός Αγίου Γεωργίου (Δρυμόνας Λέρου)
89. Ναός Αγίου Γεωργίου (Ομορφοκκλησιά Καστοριάς)
90. Ναός Αγίου Γεωργίου (Παρθένι Λέρου)
91. Ναός Αγίου Γεωργίου (πόλη της Ρόδου)
92. Ναός Αγίου Γεωργίου στην Ανεμώτια (Λέσβος)
93. Ναός Αγίου Γεωργίου στο Ρεπανίδι (Λήμνος)
94. Ναός Αγίου Δημητρίου (Θεσσαλονίκη)
95. Ναός Αγίου Θεράποντα στη Μυτιλήνη (Λέσβος)
96. Ναός Αγίου Ιωάννη Βαπτιστή (Κως)
97. Ναός Αγίου Ιωάννη Ελεήμονα Λυγουριού
98. Ναός Αγίου Ιωάννη Θεολόγου (Λακκί Λέρου)
99. Ναός Αγίου Ιωάννου στο Κεράμι (Λέσβος)

100. Ναός Αγίου Νικολάου (Πλατάνι Πατρών)
101. Ναός Αγίου Νικολάου (Ελαιώνας Σερρών)
102. Ναός Αγίου Νικολάου (Κυριακοσέλλια)
103. Ναός Αγίου Νικολάου (Πλάτσα Μεσσηνίας)
104. Ναός Αγίου Νικολάου Μαρμαρίτη (Εμπορείο Θήρας)
105. Ναός Αγίου Νικολάου Ορφανού (Θεσσαλονίκη)
106. Ναός Αγίου Παντελεήμονος (Θεσσαλονίκη)
107. Ναός Αγίου Πέτρου (Δρυμώνας Λέρου)
108. Ναός Αγίου Στεφάνου (Καστοριά)
109. Ναός Αγίου Στεφάνου Μανταμάδου (Λέσβος)
110. Ναός Αγίων Αποστόλων (Θεσσαλονίκη)
111. Ναός Αγίων Αποστόλων (Καμάρα Λέρου)
112. Ναός Αγίων Αποστόλων (Χίος)
113. Ναός Αγίων Θεοδώρων (Αθήνα)
114. Ναός Αγίων Ιάσωνος και Σωσιπάτρου (Κέρκυρας)
115. Ναός Αναστάσεως του Σωτήρος Χριστού Βέροιας
116. Ναός αρχαίος - Χριστός της Ιερουσαλήμ (Κάλυμνος)
117. Ναός Αχειροποίητου (Θεσσαλονίκη)
118. Ναός Επισκοπής (Μέσα Γωνιά Θήρας)
119. Ναός Κάστρου Σερβίων
120. Ναός Κοιμήσεως της Θεοτόκου (Αιανή Κοζάνης)
121. Ναός Κοιμήσεως της Θεοτόκου Μέρμπακα (Αργολίδα)
122. Ναός Κοιμήσεως της Θεοτόκου στην Αγιάσο (Λέσβος)
123. Ναός Κοιμήσεως της Θεοτόκου στην Καλαμπάκα
124. Ναός Κοιμήσεως της Θεοτόκου στην Πέτρα (Λέσβος)
125. Ναός Μεταμορφώσεως του Σωτήρος (Χριστιάνοι Μεσσηνίας)
126. Ναός Μεταμορφώσεως του Σωτήρος Χριστού στα Παπιανά (Λέσβος)
127. Ναός Μιχαήλ Αρχαγγέλου (Επισκοπή Κισσάμου)
128. Ναός Παναγίας (Φοδελέ)
129. Ναός Παναγίας Γουρλωμμάτας (Δρυμώνας Λέρου)
130. Ναός Παναγίας Δροσιανής (Νάξος)
131. Ναός Παναγίας Κακκαβιώτισσας (Λήμνος)
132. Ναός Παναγίας Κεράς (Κρίτσα Λασιθίου)
133. Ναός Παναγίας Κουμπελίδικης (Καστοριά)
134. Ναός Παναγίας Κρήνας (Χίος)

135. Ναός Παναγίας Οδηγήτριας (Απόλπεινα Λευκάδας)
136. Ναός Παναγίας Πρωτόθρονης (Νάξος)
137. Ναός Παναγίας της Καθολικής (Γαστούνη Ηλείας)
138. Ναός Παναγίας του Κάστρου (πόλη της Ρόδου)
139. Ναός Παναγίας Τρουλλωτής (Λέσβος)
140. Ναός Παναγίας Χαλκέων (Θεσσαλονίκη)
141. Ναός Παναξιώτισσας (Αιτωλοακαρνανία)
142. Ναός Παρηγορήτισσας (Άρτα)
143. Ναός Πόρτα Παναγίας (Τρίκαλα)
144. Ναός Προφήτη Ηλία (Θεσσαλονίκη)
145. Ναός Ταξιάρχου Μιχαήλ (Κάλυμνος)
146. Ναός Ταξιαρχών (Δράμα)
147. Παλαιά Μητρόπολη Έδεσσας
148. Παλαιά Μητρόπολη Σερρών
149. Παλαιοχριστιανική βασιλική Αγίας Παρασκευής Κοζάνης
150. Παλαιοχριστιανική βασιλική Αγίου Ανδρέα Λέσβου
151. Παλαιοχριστιανική βασιλική Αγίου Αχιλλείου Πρεσπών
152. Παλαιοχριστιανική βασιλική Αγίου Ισιδώρου Χίου
153. Παλαιοχριστιανική βασιλική Αλμυρίδας Αποκορώνου Χανίων
154. Παλαιοχριστιανική βασιλική Γλυκής (Θεσπρωτία)
155. Παλαιοχριστιανική βασιλική Κάτω Σικυώνος
156. Παλαιοχριστιανική βασιλική Λεχαίου
157. Παλαιοχριστιανική βασιλική Παλαιόπολης (Κέρκυρα)
158. Παλαιοχριστιανική βασιλική Χαλινάδου (Λέσβος)
159. Παραπορτιανής (Μύκονος)
160. Πρωτάτο (Άγιο Όρος)
161. Ροτόντα Θεσσαλονίκης
162. Σφηκιά Ημαθίας, παλαιοχριστιανικές βασιλικές

ΣΥΓΓΡΑΦΕΑΣ	
ΤΙΤΛΟΣ	
ΛΗΞΗ	ΟΝΟΜΑΤΕΠΩΝΥΜΟ ΔΑΝΕΙΖΟΜΕΝΟΥ
10.5.11	

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ
ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
Τηλ.: 24210 06300-1

